

A Vészkorszak árvái

—

A magyarországi zsidó árvaházak
és gyermekotthonok emlékezete

A VÉSZKORSZAK ÁRVÁI

*A magyarországi zsidó árvaházak
és gyermekotthonok emlékezete*

Az interjúkat készítették

Gombocz Eszter, Vörös Kata, Lénárt András és Dombi Gábor

Az emlékező írások összegyűjtésében és szerkesztésében közreműködött

Nádudvari Zoltán

Képszerkesztő

Lénárt András

Szerkesztette

Bányai Viktória, Frojimovics Kinga, Gombocz Eszter

© Az emlékező írások szerzői, az interjúk készítői, a tanulmány szerzői, 2020

Minden jog fenntartva.

Tipográfia és tördelés

Vass Ákosné Török Szonja

Kiadó: „NÜB” Nácizmus Üldözötteinek Országos Egyesülete

Schiffer János

Nyomdai kivitelezés: Gabbiano Print Nyomda

Felelős vezető: Izsák Gábor

ISBN 978-615-00-9304-8

A kötet megjelenését támogatták:

Az árvaházak és gyermekotthonok egykori növendékeinek adományai

Tartalomjegyzék

Dénes Iván Zoltán

Előszó

9

Nádudvari Zoltán

Köszöntő

10

Bányai Viktória · Frojimovics Kinga · Gombocz Eszter

Gyermeksorsok a Vészkorszak alatt és után:

Árvaházak, gyermekotthonok, traumafeldolgozás

13

1. Zsidó árvaházak és gyermekotthonok a második világháború előtt

15

2. Gyerekek a Vészkorszakban

20

3. Zsidó gyerekek, árvaházak, gyermekotthonok –
A háború végétől a kommunista fordulatig

32

4. Zsidó árvaházak és gyermekotthonok 1949 után

55

Visszaemlékezések

71

A Vészkorszak előtti és alatti időszak emlékezői

75

Székely (Tabák) Sára · „Nagyon szép szokás volt az árvaházban,

én már ott találkoztam ezzel – mindig tudták, kinek mikor van a születésnapja.”

77

Dr. Ullmann Márta (Székely Györgyné) · „Nekem az árvaház volt a családom.”

88

Kálmán Erzsébet (Solti Gáborné) · „A családban gyönyörű volt a gyerekkorunk,
csak ne lett volna karácsony!”

92

Dr. Meller János · „A Duna-parton a barátaimat kivégezték.”

95

Dr. Bárdos Márta (Fehér Elekné) · „Emlékszem arra a reggelre,

amikor nyilasok törtek be a Fiúárvaházba, kihajtották az összes gyereket.”

98

Szirtes Klára (Kovács Tamásné) · „Nem gondoltam, hogy árva lennék.”

100

Kovács Tamás · „Az árvaház számomra elég kellemetlen hely volt.”

101

Nádudvari Zoltán · „Az itt felidézett árvaság fájdalma máig hat.”

102

Pollatsek (Haas) Imre · „A kisgyerekként magyar embertől kapott rúgás nem fáj már,
de azóta is érzem.”

105

Árvaházak és gyermekotthonok emlékezői 1945–1949 között	109
Darvas Gábor · „Egy hármás nevelés volt: mást hallottunk az iskolában, mást hallottunk az árvaházban, és megint mást a hétvégi családlátogatásokon.”	111
Fischer Árpád · „sokat számított, hogy az árvaházba kerültem, mert különben csavargó lett volna belőlem”	123
Lichtmann Tibor · „Abban a szobában van az irodátok, ahol énnekem a hálószobám volt.”	127
Spatz Béla · „Tudtam, hogy egyedül vagyok...”	130
Gál Róbert · „Mi, '37-esek, alig ismertük apánkat.”	135
Gerő (Glück) Tamás · „Árvaházakban nevelkedtem sorstársaimhoz hasonlóan.”	140
Havas Tamás · „Igyekeztek a nevelők elérhetővé tenni a gyermekkorunkat és sokat segítettek a felnőtté válásunkban is.”	142
Köves József · „Furcsa gyerekek jártak oda, főleg a bentlakók voltak különös figurák, a háborús árvák.”	146
Rosti (Rosenbaum) Iván A fiúárvaház (Fasor) növendékei	148
Zoltai Gusztáv · „Nagyon jó dolgunk volt, a szülői szeretet hiányán kívül mindent megkaptunk.”	150
Kertész Péter · „A szószékről én búcsúztattam a tanévet hibátlan héberséggel.”	151
Kovács Katalin (Józan Péterné) · „Csak hiányérzetre tudok visszaemlékezni az egész gyermekkoromat illetően.”	159
Bársony Éva · „Minden tevékenységünknek ez volt a lényege, az összetartás.”	165
Kupferstein Ervin (Joel Kupferstein) · „A Domonkosban az volt a jó, hogy én nem féltem, hogy zsidó vagyok.”	170
Heller Lajos (Eli Heller) · Gyerekkori emlékeim	172
Abai-Singer Tamás (született: Singer Tamás) · „...miért nem jön anyám énhozzám, miért nem jön anyám?”	178
Lendvai György · „A nevelők szomorú, búskomor, csendes gyerekként jellemeztek.”	184
Tauszik Tamás · „Az első, akire rábízott, az a zsidó árvaház volt.”	185
Haas Julianna (Gallai Józsefné) · „ha valaki megbántott, akkor azért kezdtem el sírni, hogy nincs anyukám, aki megvédjen”	188
Frankl Judit · Epizódok életem egy szakaszából	195
Gyémánt Erzsébet Éva (Mezei Györgyné) · „Az a felfogás, ami akkor volt, az nekem rettenetesen tetszett. Mindenkinek dolgozni kell, és ez vitt engem ahhoz, hogy tanuljak is.”	199
Hacsek László · „A Tárogató út az egy a mai értelemben is egy szuper, jó intézet volt”	209
Husz Márta (Sugár Józsefné) · „Nem lehet úgy élni, hogy mindig a rosszra gondol és siránkozik az ember. Ez nem élet.”	215
Kovács Mira · A Bácskai utcai otthon és a dobogókői tábor	217

Löwy Mária (Barna Józsefné) · „De ez egy rendes volt, ő tanított bennünket. Úgy is hívtuk, hogy Nyilas Misi.”	219
Reisler Ferenc · „Aranyéletünk volt. Csodálatosan szép életünk volt.”	224
Wieder Györgyi (Ziegelmann Károlyné) · „Ezek a fiatalok arra tanítottak minket, [...], hogy az ember csak szabadon, öntudatosan, egyenes gerinccel élhet értékes életet.”	230
Schäffer Erzsébet (Elisabeth Birnbaum) · „Lelkem legnagyobb (rejtett) részében mindig éreztem, hogy körülöttem valami nem stimmel.”	238
Balázs Judit (Judy Young Drache) · Kisgyerekként, nevelőszülőknél	241
 Az 1949 utáni időszak emlékezői	245
Grünbergerné Liebermann Éva · „Én tudom, hogy mi az, szülők nélkül felnőni.”	247
Böhm István · „... ezek a pokolból jöttek vissza. Ezek a nevelők. Úgyhogy eléggé labilis idegzetűek voltak.”	252
Hollós János · „Ma is meglepve olvasom azok visszaemlékezéseit, akiknél nem kap hangsúlyt az otthon, a meglevő szülő hiánya.”	259
Wachsler Tamás · „Olyan, mintha felvennék egy zsidó nagykabátot.”	266
Berger Péter · Fasori és óbudai árvaházi emlékeim	270
Mátrai Iván · Az óbudai fiúárvaház emlékei, 1954–1957	272
Tauszig Péter · „Te jó ég, itt a Tauszig család második nemzedéke.”	274
 Vörös Kata · Gombocz Eszter · Frojimovics Kinga Fogalomtár és az emlékezők által felidézett személyek	284
 Bányai Viktória Az emlékezésekben szereplő helyszínek, intézmények	296
 Lénárt András A kötet képei	310

ELŐSZÓ

A trauma túlélői drámaháromszögből, az *áldozat*, az *elkövető* és a *megmentő* szerepei közül választhattak. Ezekről elrugaszkodni (úgy tűnik) csak kivételesen lehetett. A negyvenöt interjúalany többsége zsidó hitközségi árvaházba, s ott újfajta, gyakran cionista közösségi élmények sodrába került.

A kötetet olvasva nemcsak veszteségeiket, traumáikat, kiszolgáltatottságukat ismerhetjük meg. Azt a gondoskodást és közösségépítést is érzékelhetjük, ami-
ben (az interjúk tanúsága szerint) többségüknek része volt, s ami sokuk számára fogódzót jelentett az elszenvedett veszteségek után.

Az interjúkban idős visszaemlékezők idézték fel gyerekkori, kora ifjúkori emlékeiket. A visszaemlékezéseket intézményenként, nemenként és időrendbe csoportosítva olvashatjuk. A bevezető tanulmány és a fogalomtár pedig segít abban, hogy az interjúalanyok életének színhelyeit, intézményes kereteit, hétköznapijaik és ünnepnapjaik tagolódását és dilemmáikat érzékelhessük.

Annak, hogy mindez közkinccsé válhasson, a Nácizmus Üldözöttei Országos Egyesülete által szervezett tavalyi megemlékező összejövétel teremtette meg a lehetőséget. Azzal, hogy keretet és impulzust adott, és mederbe terelte az interjúvolók és a megemlékezők megelőző és a megemlékezést követő tevékenységét. A kötet szerkesztői tevékenységének eredményeként pedig az egyéni visszaemlékezések a kollektív emlékezet formájává válhattak.

Dénes Iván Zoltán

KÖSZÖNTŐ

Az árvaházi növendékek találkozója különleges, ritka alkalom az oldott eszmecserére. Kétnemzedéknyi távlat választ el az intézeti élettől. Ez a régen várt találkozás talán az utolsó alkalom az egykori növendékek emlékeinek felidézésére. A vész-korszak és a nélkülöző negyvenes évek közös intézeti élményeinek tanúi sajnos fogyatkoznak!

Milyenek az emlékek? A felejtés bizony szelektálhat:

„Csak a szépre emlékezem”

Az első boldog nyár 1945 tavasza után köszöntött az árvákra. A mérhetetlen veszteségek mellett is együtt lehetett örülni a túlélésnek!

Amikor a növendékek együtt idézhetik fel a távoli emlékeiket, az első gondolat a köszönet az egykori nevelőknek a gondoskodásukért. Igyekeztek pótolni a vissza nem tért családtagokat. A szülői ház helyett ők dicsértek és büntettek, értékes útravalót adtak az életre. Látható, hogy a hatásuk a következő generációkat is (tudattalanul) eléri.

Ilyen találkozó résztvevői félszavakból is megértik egymást: azt mondod „Joint”, erre József Attila verse (Ars Poetica) a jó válasz:

„ehess!, ihass! ölelhess! alhass!”

A legtöbb növendék (kalandvágyból) nem távozott külföldre, és sokan élnek most Izraelben, a tengeren túli országokban. Ha tehetik, hazajárnak ők is, hiszen ma is magyarul álmodnak!

Az 1995-ös árvaházi találkozónkon még látható volt a fasori Fiúárvaház! Azt az ötvenes években államosították, a növendékeket egy óbudai épületbe költöztették. Az Óbudára átköltöztetett árvaház emlékét őrzi a 2014-es találkozón résztvevők táblája.

Remélhető, hogy az itt felidézett magántörténelem sokakhoz eljuthat a 21. században, amikor a legtöbb olvasnivaló képernyőn, a mobilon jelenik meg, nem papírra nyomtatva, lapozva olvashatóan.

A találkozó túlélő résztvevői Esterházy Péter intelmeire gondolva emlékeznek! A NÜB honlapján közölt idézet utal a 2019. őszi árvaházi találkozó küldetésére is.

Esterházy Péter a túlélőkről, hiányukról:

„Amit bizonyosan tudunk a 21. századról, és ez egyik legfontosabb jellemzője, hogy ez az a század, amikor meg fognak halni a holokausz túlélői. Mindenki. Ez megváltoztatja a világot, megváltoztatja a nyelvet, a beszédet – legalábbis a világnak azon pontjain, ahol beszélnek a holokausztról, ahol ez emberi téma; a magyar nyelvet, ezt a botrányos érzéketlenséget a mostani állás szerint nem fogja érinteni.

Másképp beszél és másképp hallgat az, aki ott volt, ezért másképp beszél és másképp hallgat az is, aki nem volt ott.

Van ebben az új egyedülletben valami félelmetes és ijesztő, ahogy lassan **elhagynak minket a túlélők** és magunkra maradunk.

Megint a felelősségről beszélek és nem az önsajnálatról.

El akarjuk-e felejtetni a történeteket, mint egy rossz álmot (és evvel minden szenvedést értelmetlennek és fölöslegesnek mondunk), vagy elfogadni akarjuk, mint **az emberi történet, civilizáció nagy traumáját?**

Ez a 21. század nyelvének nagy kérdése: elfelejtetni akarjuk-e, vagy pedig ha nem is megérteni, de megtartani Auschwitzot szörnyű emberi mivoltában, vagyis az a kérdés, hogy a neurózis vagy **a kultúra lehetőségeivel** élünk-e.

Ha az ember magára marad – és ez is a 20. század –, akkor elveszett.

Az embernek nincs esélye, az **emberiségnek van esélye.**

Jó lenne, jobb lenne, ha ez idézet volna.”

...

„Hogyan maradhatunk életben? Miután megállapíthatjuk, hogy a szót értés elemi föltételei sincsenek meg (bizalom, közös szótár helyett gyanakvás, tornyok) – beszélni egymással.

Mi az a közös, amiben mindahányan meg tudunk egyezni?

Mondván, keveset tudunk, mindig a részletekről beszélünk, ez a 20. század végének a nyelve. De jobban meg kell dolgozni a nemtudomért, vagyis fájóbb, zavaróbb ez a nemtudás, nem magától értődő, hanem valóban **hiányzik valami.**

Szóval mégiscsak meg kéne ismételni Kant kérdését, hogy **lehet-e a részről beszélni az egész nélkül, értelmes dolog-e célszerű részről a céltalan egészben beszélni.**”

(Forrás: Esterházy Péter, „A Bermuda-háromszög. A 21. század nyelvéről” *Élet és Irodalom*, 2002. 3. sz.)

Nádudvari Zoltán

Bányai Viktória - Frojimovics Kinga - Gombocz Eszter

Gyermeksorsok a Vészkorszak alatt és után:

.....

*Árvaházak, gyermekotthonok,
traumafeldolgozás*

1. Zsidó árvaházak és gyermekotthonok a második világháború előtt

Az árvákról való gondoskodás tórai parancsa alapján a diaszpórában élő zsidó közösségek a múltban is törekedtek gondját viselni az eltartó nélkül maradt gyermekeknek. A felekezeti szociális gondoskodás jelentősége a 19. század végén, az állami gyermekvédelem kiépülése idején is megmaradt, hiszen a vallási előírásoknak megfelelő nevelést és ellátást csak ebben a formában kaphattak a zsidó gyermekek. Emellett sok zsidó orvos és pedagógus szakértelmével, mások pedig bőkezű adományaikkal vállaltak igen jelentős szerepet a felekezettől független gyermekvédelmi egyesületek (pl. Fehér Kereszt Egyesület, Országos Gyermekvédő Liga, Gyermektanulmányi Társaság stb.) munkájában.

A Pesti Izraelita Hitközség a dualizmus korában az ország messze legnagyobb zsidó hitközsége volt. A főváros igen gyors növekedéséhez hasonlóan nőtt a zsidó népesség is: a 19-20. század fordulójára már százezer fő feletti volt a pesti neológ hitközséghez tartozók száma. Ekkora lélekszám önmagában is indokolta a sokrétű intézményhálózatot, amely a vallásoktatástól a kóser étkezésig, az imahelyektől a temetőig, a kórházi ellátástól a gyermeknyaraltatásig az élet számos területén segítette a közösség tagjait. Emellett a fővárosban működött több országos hatás körű zsidó segítőintézmény is, így pl. az Izraelita Siketnémák Országos Intézete (Bethlen tér 2.) és a Wechselsmann-féle Vakok Tanintézete (Mexikói út 60.).

Az árvaleányokról való gondoskodást az 1866-ban alapított Pesti Izraelita Nőegylet vállalta fel. A következő évtizedekben adományok segítségével –, melyekből a legjelentősebbeket báró Hirsch Mór, majd özvegye tették –, egyre több férőhelyet, tágasabb épületeket tudott a Nőegylet berendezni és működtetni. A századfordulón emelt új épületet (Jókai utca 5., ma Uzsoki u. 29.) 1927-től kórháznak kezdték használni (ez ma az Uzsoki Utcai Kórház épülete), mivel ekkorra az árvaház már a Hungária körút 149-be költözött. A Hungária körúti épületet, amely ma – kívülről teljesen átépítve – a Közlekedésrendészet központja, említi Tabák Sára, Ullmann Márta és Kálmán Erzsébet.

A fiúárvaházat maga a Pesti Izraelita Hitközség alapította 1869-ben, de a Holló utcai épületet és a berendezés költségeit annak a Fochs Antalnak az adománya biztosította, aki az Izraelita Siketnémák Országos Intézetének is fő támogatója volt. Rövidesen a fiúknak is nagyobb épületre volt szükségük: 1880-ban épült a Munkácsy Mihály utca 5. alatti ház, amelyben már egy saját iskola is elfért. A tahi

nyaralótelepet, ahol a háború után is nyaraltak a növendékek, 1897-ben vették meg. A Fasori / Vilma királynő úti nagy, korszerű épületet pedig 1900-ban vette birtokba az árvaház, és 1953-ig működött ott az intézmény.

Az első világháború után mindkét árvaház országos hatáskörűvé vált: vidéki árvákat és félárvákat is elláttak, ugyanis a vidéki hitközségekből csak a legnagyobbak tudtak saját árvaházat fenntartani, mint pl. a szegedi, nagyvárad, kassai hitközségek. Jellemzően 6 és 14 éves kor közötti gyerekek nevelkedtek a hitközségi árvaházakban, a középiskolai tanulmányok idejére csak a jeles tanulók maradhattak. A kevésbé szorgalmas vagy tehetséges gyerekekre szakmatanulás és tanoncotthoni elhelyezés várt. Tanoncotthonokat Budapesten több felekezeti szervezet is működtetett, és néhány vidéki hitközség is tartott fenn, például Kassa, Marosvásárhely, Munkács, Szeged. Az árvaházak szigorú napirendjét, a személyes higiénia és a ruházat szoros ellenőrzését minden emlékező hangsúlyozza. Szintén visszatérő mozzanat a támogatók, a támogatások jelenléte az árvák életében.

Idézet a PK-val készített interjúból, aki bátyjával együtt 1928–38 között volt fiúárvaházi növendék.

„Az árvaházban szigorú vallási nevelést kaptam. Megtartottuk a Pészahot, akkor imádkoztak, és tálban kaptuk a maceszt, és akkor – mert ötvenen ebédeltünk egyszerre –, amikor ötven gyerek egyszerre törte össze, olyan zaj volt, hogy az csuda. ... Hanukakor ajándékokat kaptunk az árvaházban, azt az adományozók adták. Ha nem kaptunk két kiló csokoládét meg egyebet..., szóval evvel törődtek. Én például kaptam tizenhat éves koromban tiszta elefántcsontból egy madzsong játékot. Azt tudom, hogy ma százzezres nagyságrendű pénzt érne, ha meglenne. Szóval, amit az adományozók beadtak, azokat szétszötták. Az árvaházi templomban volt a bár micvó. Már nem tudom az imát kívülről, bár tudtam. Elmondtuk az imát – bár még ma is tudok egypár zsidó imát –, megáldott minket a rabbink, és aztán volt egy szép bár micvói ebéd. Minden bár micvós gyerekeknek adtak egy kis zsebórát. Akkor pár pengőbe került az egész, de azt adtak. Én is sokáig hordtam.

Egyszer kaptam ki az árvaház rabbijától, akit Schmelczer Izsáknak hívtak, soha nem fogom elfelejteni. Jom kippurkor egész nap a templomban voltunk, de délben volt egy egy- vagy kétórás szünet, és kimentünk a Városligetbe, és én ott Jom kippurkor fedetlen fővel szalonnát ettem kenyérrel [Ez vallásos zsidók számára háromszorosan is tiltott. Egyrészt Jom kippurkor 25 óráig böjt van, még vizet sem szabad inni. Másrészt enni csak fedett fővel, a megfelelő áldások elmondása után szabad. Harmadrészt szalonnát vallásos zsidó nem ehet. – A szerk.]. És a Schmelczer Izsák meglátta. Nagyon szeretett, de akkor kaptam tőle egy nagy pofont.” [Forrás: Centropa interjú, 2004]

Az óvodás korú rászoruló gyermekek és családjaik támogatására hozta létre a Pesti Izraelita Nőegylet a *Fővárosi Izraelita Szegény Gyermekkert Egyletet* 1879-ben. Itt elsősorban napközbeni ellátást és étkeztetést kaptak a gyerekek. Központja az Akácfa utca 32-ben működött. Az 1894-ben emelt épület kapualjában az alapító elnöknő, Bischitz Johanna mellszobra állt, akinek a nevét ma is viseli a kerületi szociális szolgálat. (<https://www.bjhuman.hu>) Az egylet gyereknyaraltató telepet is fenntartott.

A fővárosi orthodox zsidó hitközség, bár szervezetileg 1872-től volt független, de lélekszámban és anyagiakban csak a századfordulóra, a 20. század elejére vált olyan jelentőssé, hogy kiépítse saját intézményhálózatát. A saját intézmények a közösséghez tartozást is erősítették, illetve lehetővé tették a neológ intézményeknél konzervatívabb elvek érvényesítését, a gyerekek esetében például a vallási nevelés terén.

Az orthodox közösség legismertebb gyermekvédelmi intézményét, a *Hanna Gyermekvédelmi Egyesületet* az első világháború utáni nyomor enyhítésére alapították a hitközségen belül, de egyesületi formában. Heiden Dóra – az egyesület kezdeményezője – úgy fogalmazott, hogy azt az úrt igyekeztek betölteni, amit a Joint (teljes nevén American Joint Distribution Committee) 1922-ben beszüntetett segélyezése hagyott maga után. Ez ugyanaz az amerikai zsidó segélyszervezet, amelynek támogatása életmentő lesz a Vészkorszakot túlélő magyarországi zsidóság számára. Svájci, francia, belga, holland és angol anyagi támogatással – melyet Heiden Dóra szerzett gyűjtőútjain – gyermekétkeztetést, napközit, orvosi ellátást, felruházást és feltápláló nyaraltatásokat szerveztek a legszegényebb zsidó családok gyermekeinek. A rosszul táplált és beteges gyerekek nyaraltatásainak helyszíneit vidéki orthodox hitközségek biztosították, mint például Balassagyarmat, Hajdúszoboszló, Tokaj, Sátoraljaújhely, Kiskörös.

Szintén jelentős munkát végzett – az állami gyermekvédelemmel több területen együttműködve – az 1910-ben alakult *Országos Izraelita Patronázs Egyesület*. Sokrétű munkájában a hagyományos „jótékonykodás” helyett korszerű szemléletű szociális segítséget törekedett megvalósítani, melynek anyagi fedezetét széleskörű gyűjtésekkel teremtette meg. Gondoskodott az állami gyermekmenhelyek kötelékébe kerülő, többségében vidéki, keresztény családoknál elhelyezett zsidó gyerekek zsidó iskolába való járatásáról, vallásoktatásról, fejlődésük nyomán követéséről. Felvállalta hadiárvák és veszélyeztetett zsidó gyerekek családjának támogatását, vagy ha szükségessé vált, akkor a gyermekek zsidó nevelő szülőknél való elhelyezését. Az egyesület tevékenységének jelentős eleme volt a fiatalkorúak bíróságára jutott esetek számon tartása, a hátrányos helyzetű zsidó fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása, szakmatanítással és személyes pártfogással. Az egyesület

25 éves működésére kiadott kötetben jó néhány esetleírás ad képet a segítség céljáról, eszközeiről és korlátairól.

A Patronázs Egyesület Budapesten tanoncotthonokat és gyermekotthont is tartott fenn, vidéken pedig helyi kezdeményezéseket támogatott, így például Goldberger Lajos békési gyógyszerész alapította „családi” gyermekotthont. Az otthon hivatalosan a gyulai Állami Gyermekmenhely alá tartozó egységgént működött. Farkas Erzsébet vezetése alatt nyolc kisiskolás korú, halmozottan hátrányos helyzetű zsidó kisfiú nevelkedett 1938 szeptemberétől 1942 februárjáig, amikor a zsidótörvények és a növekvő antiszemita propaganda ellehetetlenítették működését.

Farkas Erzsébet a Patronázs által odahelyezett egyik fiúról így írt:

„Feri tíz éves, tanyán nevelkedett gyerek, ő a legtartózkodóbb. Ferit a nevelőszülei eddig katolikus hitben nevelték. Nemrég tudta csak meg, hogy zsidó, persze kétségbeesetten tiltakozott. Mikor először ment a zsidó templomba, levette a sapkáját, keresztet vetett, és elkezdett kiabálni: „Én úgysem leszek zsidó, ha nagy leszek! Nem is igaz, hogy zsidó vagyok!” Nincs is körülmetélve. Törvénytelen gyerek, a szüleiéről nem is tud semmit.

[Forrás: Hódos Mária – Farkas Erzsébet, *Fiaim, hol vagytok?* (Budapest: Tinta Kiadó, 2019) p. 24]

A Patronázs munkatársa volt a szociális segítségben nagy gyakorlattal és nemzetközi kitekintéssel rendelkező Varsányi Géza is, aki Hitler hatalomra jutása után néhány évvel a felekezeti szociális munka új alapokra helyezését sürgette, figyelmeztetve arra, hogy a közép-európai zsidóságra váró „vészes idők” az alkalmi jótékonyság helyett az összefogást, az egységes módszereket, tervszerűséget követelik meg.

*A Patronázs Egyesület adakozásra felhívó plakátja,
1943 (Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma)*

2. Gyerekek a Vészkorszakban

VIDÉKI ZSIDÓ GYEREKEK

1944-ben, Magyarország német megszállását követően a német és magyar hatóságok együttesen dolgozták ki az ország „zsidótlanításának” menetrendjét. Ennek egymást követő lépései a következők voltak: a zsidó lakosok megjelölése, kifosztása, gettókba, majd gyűjtőtáborokba zárása és végül deportálása. A deportálások hatékonyabb lebonyolítása érdekében a hatóságok ún. deportálási zónákra osztották Magyarországot tíz csendőrkerületre. A zónák sorrendje a következő volt: 1. a kassai (VIII.) csendőrkerület, 2. a kolozsvári (IX.) és a marosvásárhelyi (X.) csendőrkerület, 3. a székesfehérvári (II.) és a miskolci (VII.) csendőrkerület, 4. a szegedi (V.) és a debreceni (VI.) csendőrkerület, 5. a szombathelyi (III.) és pécsi (IV.) csendőrkerület, és végül a 6. budapesti (I.) csendőrkerület. 1944. május 15-től július 9-ig összesen, német adatok szerint 437.402 zsidót deportáltak a vidéki Magyarországról. Az akció során 147 vonattal csaknem minden nap 8-12 ezer magyarországi zsidó érkezett Auschwitzba. Amikor július elején Horthy kormányzó leállította a további deportálásokat, már csak a budapesti zsidó közösség volt az egyetlen, melyet nem hurcoltak táborokba. 1944-ben Budapest 14 kerületből állt. Több mint 20 környező település fővároshoz csatolásával 1950-ben alakult ki Budapest új településszerkezete. Ekkor szervezték át a kerületi beosztást is, az addigi 14 kerület helyett 22 kerületet alakítottak ki. 1944 nyarán tehát az akkor még Budapesten kívül lévő településekről a zsidó lakosságot a német és magyar hatóságok deportálták.

STRASSHOFI DEPORTÁLÁS

Míg a vidéki deportáló vonatok túlnyomó többsége Auschwitzba érkezett, 1944. június utolsó, július első napjaiban 15.011 magyarországi zsidó a Bécs melletti strasshofi elosztótáborba került. Négy magyar gettóból szállították ide őket: 564 fő Bajoról, 6641 fő Debrecenből, 5239 fő Szegedről és 2567 fő Szolnokról. A strasshofi deportálás hátterében a bécsi és környékbeli hadiüzemek és mezőgazdasági birtokok munkaerőhiánya állt. Hanns Blaschke, Bécs náci polgármesterének munkaerő kérelmét a német hatóságok Adolf Eichmannhoz irányították, aki akkor éppen a magyarországi deportálásokat szervezte. Mivel az első három deportálási zónából az ország zsidó lakosait már Auschwitzba deportálták, Blaschke munkaerő igényét Eichmann a negyedik deportálási zónában kialakított gyűjtőtáborokból teljesítette. Éppen ebben az időszakban, 1944 tavaszán-nyarán zajlottak Eichmann és a budapesti székhelyű cionista mentőbizottság, az ún. Budapesti Segélyező és Mentőbizottság

közötti tárgyalások, melyek során a Kasztner Rezső vezette cionista tárgyalóbizottság pénzt és árut ajánlott emberéletekért cserébe. A tárgyalások alkalmat adtak Eichmannak arra, hogy a strasshofi deportálást is egyfajta mentőakcióként tálalja a cionistáknak, bár itt az nem merült fel, hogy utóbbiak bármit is fizetnének cserébe.

Strasshofban ausztriai gyárak, mezőgazdasági üzemek és birtokok, városi szolgáltatók, de családi vállalkozások is „kölcsonözhetnek” munkásokat. A deportáltak – többnyire anyák gyermekeikkel és a nagyszülőkkel, mivel a munkaképes férfiakat már korábban elvitte a magyar hadsereg munkaszolgálatra – Bécsben és Alsó-Ausztriában végeztek kényszermunkát a legkülönbözőbb munkahelyeken. A kényszermunkásokat a különböző munkáltatók deportált családtagjaikkal együtt családi munkatáborokban, Bécsben többnyire iskolákban kialakított ún. Wohnlagerekben helyezték el. Bár a tábori körülmények, 1944 telétől Bécs bombázása, ill. 1945 tavaszán a táborok evakuációja és a halálmenetek sok emberéletet követeltek, a Strasshofba deportáltak összességében nagyobb arányban éltek túl a Vészkorszakot, mint a haláltáborokba deportált többi magyarországi zsidó. Ennek köszönhetően a háborút követően Budapest mellett a Dél-Alföldön tudtak jelentősebb lélekszámú zsidó hitközségek újraalakulni, bár itt is óriási veszteségek érték a közösségeket. Minden olyan településről, ahonnan Strasshofba deportáltak zsidókat, a helyi közösség nagyobb része Auschwitzba érkezett 1944 nyarán.

TÚLÉLÉSI ESÉLYEK, BÚJTATÁS

Mint láthattuk, a vidéki zsidó lakosság gettóba zárása és deportálása rövid néhány hét alatt lezajlott. A családok jelentős része ráadásul a családfő nélkül élte át mindezeket, hiszen a férfiak zöme – már hosszú ideje – munkaszolgálatos volt. Anyáknak, nagynéniknek, nagyszülőknek már korábban is viselniük kellett a családfenntartás terhét, és most arról kellett dönteniük – ha erre egyáltalán lehetőség adódott –, hogy a család milyen stratégiát kövessen a zsidóellenes intézkedések különböző fázisaiban. A gettósítás előtt dugjanak-e el családi értékeket, és ha igen, mit, mennyit és hova; bízzák-e legféltebb dolgaikat barátokra, szomszédokra; a deportáláskor melyik vonaton utazzon a család. Ez utóbbinak például döntő jelentősége volt azokon a helyeken, ahonnan Strasshofba is mentek vonatok. A döntéseket az egyes családoknak ráadásul szinte teljes információ-hiányban kellett meghozniuk, hiszen nemcsak a kifosztás és deportálás menetrendjét nem tudhatták, valójában abban sem lehettek biztosak, hogy egyik napról a másikra mi fog velük történni.

Az ilyen típusú döntésekhez tartozott annak megfontolása is – szintén persze csak ha egyáltalán erre lehetőség adódott –, hogy rábízzák-e a gyerekeket másokra (például a gettósításkor, és legkésőbb a deportáláskor), vagy a család inkább igyekezzen együtt maradni. Statisztikai adataink ugyan nincsenek, de a korszakból fennmaradt visszaemlékezéseket, interjúkat olvasva úgy tűnik, a családok inkább

az együttmaradást preferálták, és nem szívesen bízták gyerekeiket másokra. Egy ilyen döntést örökölt meg visszaemlékezésében Bárdos Pál is, aki 1944-ben kilenc éves kisfiúként anyjával és öccsével Makón élt. Házukat egy helyi módosgazdától bérelték, aki akkoriban Makó melletti tanyáján élt. 1944 májusában a gazda felkereste a családot.

Puliszkás Gera fülem hallatára alkudott rám Anyával.

– Nézz, szomszédasszony. Nagyon rossz világ gyűhet magukra.

– Hát igen.

– Aztán itt ez a gyerekek. Milyen jól bánik a jószággal... Kutya, malac, ló ennek mind-egy. Mezítláb jár, nem nyúlván a cipőt. Nem engedetlen, szófogadó, köszön mindönkinek. Anyám bólintott.

– Nekem csak lányaim vannak. A bérös mög... Tudja, milyen. [...]

– Adja ide nekem ezt a gyereket.

– Hogy képzeled? – csodálkozott Anya.

– Hát csak így. Kiviszöm a tanyára. Ott énnálam ugyan nem keresik. Ha mög keresik, nem tanálják.

A megbeszélés még hosszan folytatódott, de a végén az anya kijelentette: „Azt nem adom.”

[Forrás: Bárdos Pál, *Az első évtized*. (Budapest: Szépirodalmi, 1986²), p. 61, 63.]

Bár nyilvánvalóan akadtak – ha nem is túl nagy számban – segítőkész szomszédok, barátok, cselédek, nevelőnők és dajkák, a vidéken élő zsidó gyerekek döntő többségét deportálták. A vidéki zsidó családok nagy része elképzelhetetlennek tartotta, hogy a gyerekeket mások gondjaira bízzák. Ugyanakkor, szemben a Budapesten történelemmel, vidéken nem létezett szervezett gyerekekmentés. A fővárosban mind különböző zsidó szervezetek és intézmények, mind más felekezetek és nemzetközi szervezetek foglalkoztak kifejezetten gyerekekmentéssel.

BUDAPESTI GYEREKEK

Csillagos házak, gettó, védett házak

A Budapesten élő több mint 200 ezer zsidót a hatóságok 1944 nyarán nem zárt gettóba, hanem a város területén szétszórta ún. csillagos házakba költöztették. A költözés bő egy hét alatt zajlott, utolsó napja 1944. június 24-e, szombatra esett. Csillagos házak azok a lakóházak lettek, ahol a lakók több mint fele zsidó volt. Ez 1944 nyarán Budapesten 2639 lakóházat jelentett. Mivel azonban a csillagos házakba nem csak a zsidóknak kellett beköltözniük, hanem a nem zsidó lakóknak is dönteniük kellett, hogy kiköltöznek vagy esetleg maradnak, az intézkedés nagy bonyodalmat jelentett a fővárosiak életében. A hatóságok ezért az eredetileg tervezett 2600 ház helyett végül valamivel kevesebb, mint 2000 házat jelöltek ki. Ez a gyakorlatban

azt jelentette, hogy egy-egy családnak maximum egy szoba jutott. Június 25-től a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók a csillagos házakat csak 14 és 17 óra között hagyhatták el, majd néhány nap múlva, egy könnyítő rendelet következményeként, 11 és 17 óra között.

1944. október 15-én Horthy sikertelen kiugrási kísérletet tett, majd október 16-án Szálasi Ferenc vette át a hatalmat. A puccsot követően a csillagos házakban teljes kijárási tilalmat rendeltek el néhány napra. A deportálások nyári felfüggesztését követően Eichmann elhagyta Magyarországot, de október 17-én már ismét Budapesten volt, és 50 ezer munkaképes zsidó férfit követelt Szálasitól. Ugyanakkor a nyilas honvédelmi miniszter, Beregfy Károly is honvédelmi munkaszolgálatra rendelte a 16–60 év közötti zsidó férfiakat és a 16–40 év közötti zsidó nőket. A honvédelmi munkaszolgálat ekkor leginkább tankcsapdaásást jelentett Budapest környékén.

Az első gyalogos halálmenetek végül november 6-án indultak el a fővárosból a nyugati határ felé, a magyar-osztrák határon felállított kényszerszermunkatáborokba, ahol a deportáltaknak 1944/45 telén és tavaszán leginkább azt a tankcsapda rendszert kellett megásniuk a jeges földbe, mely a Bécs felé közeledő Vörös Hadsereget volt hivatott feltartóztatni. A szovjet tankok aztán 1945 tavaszán néhány óra alatt keltek át a sáncrendszeren, a legtöbb helyen észre sem véve azt.

A fővárostól a határig tartó mintegy 240 kilométeres utat a deportáltak általában 8 nap alatt tették meg. Az összesen több tízezer fős halálmenetekben részben Budapesten és környékén állomásozó munkaszolgálatosok, részben pedig a csillagos házakból elhurcolt zsidók vonultak. A kötetben szereplő visszaemlékezők egy része a már korábban munkaszolgálatra hurcolt apán kívül ekkor, az októberi-novemberi razziák idején veszítette el anyját is, és ekkor maradt felnőtt nélkül a csillagos házban. A csillagos házakban felügyelet nélkül maradt gyerekekről többek között a semleges országok diplomatái is tudtak. A svájci követség például október 26-án a következőket írta egy, a svájci külügyminisztériumnak küldött jelentésében: „Az elhagyott zsidó házakban szülő nélküli kiskorú gyerekek és agg nők százai maradtak vissza segítség nélkül.” (Karsai, *Vádirat a náciizmus ellen*, 75. sz. dokumentum)

Szálasi november első felében határozta el, hogy a fővárosban élő zsidókat zárt tömbbe, gettóba költözteti. A magyar hatóságok először a különböző külföldi védettséget bizonyító iratokkal (menlevelekkel és védőútlevellekkel) rendelkezőket telepítették a Pozsonyi út és a Margit-híd pesti hídfője környékén ún. védett házakból kialakított „nemzetközi gettóba”. Ide a semleges államok, azaz portugál, spanyol, svájci, svéd és vatikáni, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt védőirataival rendelkezők kerültek, összesen mintegy 30 ezren. A többi fővárosi zsidót szintén zárt területre, a pesti, vagy más néven „nagy gettóba” (a Dohány – Király – Rumbach Sebestény – Nagyatádi Szabó (ma: Rákóczi) – Madách utcák határolta területre) költöztették november végén.

1944–45 telén több ezer fővárosi zsidó a bujkálást választotta a szinte állandó nyilas razziák sújtotta gettók helyett. Sokakra azonban a nyilasok ráleltek bújóhelyeiken, és helyben, vagy inkább a Duna-parton agyonlőtték őket. Másokat az éhezés, a félelem, a bizonytalanság végül bekergetett a gettókba. Ugyanakkor a gettókban élők sem voltak biztonságban. A szinte mindennapos nyilas razziák során innen is több ezerre tehető azoknak a száma, akiket a jeges Dunába lőttek. A gettókban továbbá az éhezés, betegségek is szép számmal szedték áldozataikat.

A budapesti gettók 1945. január 18-án szabadultak fel. A Vészkorszakot – különböző becslések szerint – mintegy 80–100 ezer fővárosi zsidó élte túl.

GYEREKMENTÉS, BÚJTATÁS: SZERVEZETT ÉS EGYÉNI

Míg vidéken a gyerekmentés és bújtatás alapvetően egyéni akciókat, magánszemélyek bátor cselekedeteit jelentette, Budapesten a zsidó gyerekek mentése döntően intézményi, szervezeti keretekben zajlott. Egyrészt a fővárosban a német megszállást, illetve a zsidók csillagos házakba költöztetését követően is tovább működtek a hagyományos közösségi árvagondozó intézmények. 1944 áprilisától a speciális ellátást igénylő gyerekek számára fenntartott otthonok, az Izraelita Siketnémák Országos Intézete és a Lovag Wechselmann Ignác és neje Neuschloss Zsófia Vakok Tanintézete is az árvaház részeként funkcionált tovább. A zsidó, hitközségi fenntartású intézmények mellett ugyanakkor a nyilas hatalomátvételt követően, éppen a nyilas terror, a csillagos házakat, majd a gettókat érő állandó fegyveres razziák miatt nemzetközi humanitárius szervezetek, elsősorban a Nemzetközi Vöröskereszt, ill. a semleges országok magyarországi képviselői is aktívan bekapcsolódtak a gyerekmentésbe. Rajtuk kívül igen fontos szerepet vállaltak még különböző keresztény egyházi intézmények is, elsősorban a református egyház Jó Pásztor missziója és a Skót misszió, de különböző katolikus rendházak is. A nemzetközi és egyházi intézményeken, szervezeteken kívül az illegálisan működő különböző zsidó cionista csoportoknak is fontos szerepe volt a fővárosi gyerekmentésben. Mindezek mellett persze Budapesten is voltak, sőt, a fennmaradt tanúvallomások, visszaemlékezések alapján a vidékiekhez képest még többen is említhetők olyan bátor magánszemélyek, akik a legkülönbözőbb okoknál fogva zsidókat, köztük zsidó gyerekeket igyekeztek megmenteni.

Az alábbiakban a különböző mentő-akciókat, sok esetben egymással összefonódó gyerekmentési módokat lehetőség szerint kronológiai sorrendben mutatjuk be.

SZERVEZETT GYEREKMENTÉS

A nyilas hatalomátvétel nyomán kialakult új helyzetre, azaz sok ezer ember elhurcolása következtében tömegesen egyedül maradó zsidó gyerekek megjelenésére, a Magyarországon működő nemzetközi szervezetek közül elsőként a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (VKNB) reagált. 1944. október 20-án Friedrich Born, a VKNB magyarországi képviselője a magyar Külügyminisztériumnak küldött jegyzékében sorolta fel azokat az épületeket, melyeket a szervezet igénybe vett, azaz vöröskeresztes, nemzetközi védelem alá helyezett. (Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, 29. sz. dokumentum) Az épületek között öt olyan szerepelt, mely akkoriban már gyermekotthonként funkcionált „szükséget szenvedő gyerekek részére”. A gyermekotthonok többsége vidéken működött – Dreher-Hardy Mary tordasi kastélya, Dreher Jenő és neje, Dworzak Anna két háza Martonvásáron és Kernstok Károly udvarháza Nyergesújfalun –, az egyetlen budapesti helyszín ekkor Haggenmacher Ottó villája volt a XII. kerület Bérc utca 12-ben.

A budapesti Haggenmacher villába valójában már október elején megérkeztek az első gyerekek. A tulajdonos, aki Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész anyjának az unokatestvére volt, hivatalosan október 5-től adta át házát a Sztéhlo vezette Jó Pásztor Gyermekvédő Egyesületnek. Az otthonban összesen mintegy 30 gyerek, és 8–10 felnőtt vészelte át a nyilas korszakot. Ez a Bérc utcai otthon volt az első azoknak a gyermekotthonoknak a sorában, melyet immár a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt (annak ún. B-szekciójaként) az evangélikus egyház működtetett Sztéhlo vezetésével. (A Bérc utcai otthonról bővebben ld: <http://sztehloalapitvany.hu/jopasztor/01bercu16.html>)

Az árva és elhagyott gyerekek védelmét Angelo Rotta pápai nuncius is felvetette Szálasi Ferenc miniszterelnökkel folytatott első tárgyalása alkalmával, 1944. október 21-én. A megbeszélésről fennmaradt hivatalos feljegyzés szerint a nuncius felhívta Szálasi figyelmét „3 katolikus vezetés alatt álló intézményre, amelyben árva és elhagyott kikeresztelkedett zsidó gyermekek vannak elhelyezve”, és arra kérte a nyilas miniszterelnököt, „hogy ezeket a kormány intézkedései kíméljék meg”. (Karsai, *Vádirat a nácizmus ellen*, 32a. sz. dokumentum)

A nyilas korszak gyermekmentésének egyik legfőbb jellemzője, hogy a kaotikus, napról-napra változó helyzetre a mentéssel foglalkozó szervezeteknek is naprakészen, az éppen adott helyzethez alkalmazkodva kellett válaszolniuk. Ennek köszönhető többek között, hogy a gyermekotthonok száma, az egyes helyszíneken gondozottak és bújtatottak, valamint a velük foglalkozó nevelők létszáma is gyakorta változott. Október 22-én, két nappal előző jegyzéke elküldése után Friedrich Born újabb jegyzéket küldött a magyar Külügyminisztériumnak. Ebben öt újabb budapesti gyermekotthont vont a VKNB védelme alá: Orsó utca 27-29. (kb. 105 személy részére),

Róna utca 112. (kb. 60 személy részére), Akácfa utca 32. (kb. 20 személy részére), Lajos utca 22. (kb. 20 személy részére) és Nagyfuvaros utca 4. (kb. 60 személy részére). További négy gyermekotthon előkészítéséről is tájékoztatta a magyar hatóságokat: Dob utca 12. (kb. 20 személy részére), Dob utca 90. (kb. 250 személy részére), Király utca 69. (kb. 80 személy részére) és Ráth György utca 30. (kb. 40 személy részére).

A korszak jellemzője volt az is, hogy a zsidó intézmények, de keresztény egyházi intézmények is igyekeztek nemzetközi fennhatóság alá helyezettetni magukat, mivel úgy vélték, a nyilas kormány és az utcákon garázdálkodó nyilas egységek atrocitásaival szemben a nemzetközi védelem nagyobb biztonságot nyújt. A Zsidó Árvaház (Vilma királynő útja 25-27.) például a svéd követség védelme alá helyezte magát. A svéd követség ezért október 23-án jegyzékben kérte a magyar Külügyminisztériumot, hogy az árvaház alkalmazottait az illetékes hatóságok mentesítsék a munkaszolgálat alól. A jegyzék szerint ekkor az árvaházban összesen 380 négy és tíz év közötti árvagyerek élt. 1944. december elején a Zsidó Árvaházban már mintegy 800 gyerek lelt menedékre.

Lederer Mór, a Fiúárvaház igazgatója a létszámnövekedésről a következőképpen számolt be egy december 1-én írt feljegyzésében:

„A legutóbbi hónapban az elhagyott és elárvult gyermekek százai menekültek be falaink közé, úgyhogy meg kellett nyitnunk Vilma királynő út 25. számú otthonunk mellett Munkácsy utca 5-7. számú árvaházi gyermekotthonunkat, és a két épületben ma már 800 gyermeket gondozunk. Be kellett fogadnunk ezeket a gyermekeket, mert szüleik elhaltak, vagy otthonukból eltávolítottak, napról-napra a legmegindítóbb körülmények között menekülnek be hozzánk a legnagyobb nyomorból ezek a gyermekek.”

[Forrás: Karsai, Vádirat a náciizmus ellen, 49m. sz. dokumentum]

A dokumentum érdekessége, hogy Lederer a Belga Vöröskeresztől kért élelmiszersegélyt az árvaház számára, mivel a gyerekek élelmiszerjegyek nélkül menekültek be az árvaházba. A Belga Vöröskereszt háború alatti magyarországi működéséről azonban a szakirodalom nem tud. A magyar Külügyminisztérium egy 1944. november 8-án kelt jelentése szerint a Magyar és a Nemzetközi Vöröskereszt mellett a Svéd, a Francia és a Portugál Vöröskereszt segédkezett Magyarországon.

Valóban: 1944 októberében a svéd mellett más semleges országok követségei is aktivizálták magukat a gyerekmentés terén (is). A spanyol követség például 6-14 év közötti zsidó gyerekek mentését határozta el a következő kritériumok alapján: árvák, félárva, olyan gyerekek, akiknek mindkét szülőjét ismeretlen helyre vitték, és menekültek.

A nyilas korszak egésze alatt ugyanakkor a Friedrich Born vezette VKNB védelme alatt működött a legtöbb gyermekotthon, több mint 50, melyben 5000-6000 gyerek

lelt menedékre. Az otthonokat szervezetileg a VKNB két részlegre bontotta. Az ún. A-szekciót a cionista Komoly Ottó vezette, az ún. B-szekciót pedig Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész. Az A-szekció fennhatósága alá elvben csak zsidó gyerekek számára fenntartott gyermekotthonok tartoztak, míg a B-szekcióhoz elvben a nem zsidó és kikeresztelkedett gyerekek gondozása tartozott. A gyakorlatban azonban volt némi átjárás a különböző otthonok között, a zsidó vallású és a kikeresztelkedett gyerekeket nem minden esetben különítették el egymástól. Friedrich Born egy 1944. december 2-án kelt jelentésében 28 gyermek- és csecsemőotthonról írt, melyet a VKNB tartott fenn közösen a Jó Pásztor misszióval összesen 1330 férőhellyel „megkeresztelt zsidó fajú gyermekek részére”, valamint 23 további, az A-szekcióhoz tartozó gyermekotthonról, melyben 3845 gyerek élt. (Karsai, *Vádirat a náciizmus ellen*, 279g. sz. dokumentum)

A városban garázdálkodó nyilas csoportok – az érintettek reményeinek dacára – már a korszak első heteiben sem tartották tiszteletben a nemzetközi védeltséget. Born már november 4-én arról számolt be a Külügyminisztériumnak, hogy a VKNB intézményeit különböző atrocitások érték. November 3-án például a Budakeszi út 69-ben működő, 50 férőhelyes gyermekotthonból annak ellenére elhurcoltak élelmi-szervásárlás közben három gondozót, hogy azok bemutatták érvényes vöröskeresztes igazolványaikat. A VKNB másnap ugyan megtalálta a három személyt a közeli Hárshegyi út 8-ban lévő ún. Ifjú-Nyilaskeresztes táborban, de onnan a Vöröskereszt munkatársainak nem sikerült az illetőket kihozniuk. November 1-én este a Zsidó Árvaház is fegyveres támadás érte. Ott végül a nyilasok négy munkaszolgálatost hurcoltak el, ugyanis az árvaház akkor munkaszolgálatos körlet is volt egyben. Az esetről november 5-én a svéd követség tájékoztatta a Külügyminisztériumot, egyben kérve a magyar hatóságokat, hogy a fogságba ejtetteket kutassák fel, és intézkedjenek szabadon bocsátásukról. November folyamán több gyermekotthont is ért nyilas támadás, bizonyos esetekben nem csupán a személyzet egyes tagjait, de gyerekeket is elhurcoltak.

Egy 1944. november 29-én kelt, a külügyminiszternek címzett tiltakozó beadványában Sztéhlo Gábor a következőket sorolta fel:

„Ilyen esetek előfordultak a Ribáry u. 12., a Guyon Richárd u. 8. és a Városmajor u. 54. számú otthonokban, ahol igazoltatások történtek, a Roskovics u. 8. számú otthonban, ahol tíz gyermeket elvittek és közbenjárásra is csak két nap múlva bocsátottak szabadon, végül legutóbb f. hó 28-án a Gellérthegy u. 45. számú otthonban. Ez utóbbi otthonban két altiszt és egy nyilaskeresztes párttag jelentek meg és bár a ház védőlevelét és a Magyar Királyi Kormánnyal történt megállapodásnak a Nemzetközi Vöröskereszt pecsétjével

ellátott kivonatát bemutatták, a lakás tulajdonosát, Baross Pál urat, továbbá a gondozó személyzet két tagját elvitték.”

[Forrás: Karsai, *Vádirat a náciizmus ellen*, 294. sz. dokumentum]

1944. november közepére aztán Szálasi eldöntötte, hogy a még Budapesten tartózkodó zsidókat zárt gettó(k)ba költözteti. Ez a különböző nemzetközi védeltséget élvező gyermekotthonokban és gyermekkórházakban élő gyerekeket, valamint ezen intézmények személyzetét is érintette. A VKNB november 21-én kelt jegyzéke szerint az intézkedés a Komoly Ottó vezette A-szekció esetében 23 gyermekotthont és 2 csecsemőotthont érintett. (Karsai, *Vádirat a náciizmus ellen*, 218a. sz. dokumentum, benne az érintett otthonok címének, valamint a gondozottak és a személyzet létszámának a feltüntetésével.)

Ugyanakkor még december folyamán is igyekeztek különböző gyermekmentéssel foglalkozó szervezetek vöröskeresztes védeltséget szerezni. December 1-én például Velics Ferdinanda, a Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek tartományfőnöknője a Magyar Vöröskereszt elnökétől többek között a rend Somlói út 16. szám alatti rendházának VKNB védelmét kérte. Indoklása szerint a rendházban már 1944. július 1-je óta működött „zsidószármazású keresztény gyermekek és anyák Őrangyal Otthona – 100-110 személy részére”. (Karsai, *Vádirat a náciizmus ellen*, 323. sz. dokumentum) A kérvény hátoldalán Kemény Gábor kézírásával a következő szöveg található: „Zsidók el, többi marad.” Az otthonból azonban a nővérek bátorságának köszönhetően végül a zsidók nem kerültek el, mint arról Mérei Anna 2001-ben készült dokumentumfilmje, az *Őrangyalház* is beszámol.

A fővárosi zsidók vezető testülete, a Zsidó Tanács 1944. december 5-én tárgyalta először Solymossy János rendőr törzsfőfelügyelővel (akkor a „zsidók összeköltöztetésére kirendelt miniszteri biztos”, majd december 15-24. között Budapest rendőrfőparancsnoka) a VKNB védelme alatt álló mintegy 6000 gyerek és gondozó személyzetük gettóba költöztetéséről. Solymossyval ugyan a Zsidó Tanács vezetői abban állapodtak meg, hogy az otthonokat december 20-án kezdik a gettóba telepíteni, és addigra a gettóban szabaddá teszik e célból az iskolaépületeket, a magyar hatóságok már december 12-én megkezdték az átköltöztetést arra hivatkozva, hogy a nyilas kormányt a semleges országok nem ismerték el, így minden velük kötött korábbi megállapodás érvénytelen. A Zsidó Tanács kényszerűségből a gettóba érkező gyerekeket a Klauzál tér 11-ben, a vásárcsarnok háromemeletes lakóház részében helyezte el. Ilyen esetre emlékezik például kötetünkben Pollatsek Imre. A Klauzál téri összevont gyermekotthon házparancsnoka dr. Kanizsai Dezső, a pesti hitközség Süketnéma Intézetének igazgatója lett, aki a gondozása alatt álló süketnéma és vak gyerekekkel együtt költözött be a gettóba.

December 12-én végül nem minden vöröskeresztes otthonból költöztették be a gyerekeket a gettóba. A gettón kívül maradtak átköltöztetéséről folyamatosan tárgyaltak a magyar hatóságok, a Zsidó Tanács és a VKNB képviselői. A tárgyalásokkal párhuzamosan, általában az ott elhangzottakat teljesen figyelmen kívül hagyva, a hatóságok folyamatosan újabb és újabb gyerekcsoportokat vittek be a gettóba. December 24-én például 300 gyerek érkezett oda, akiket a Zsidó Tanács Kanizsai gondjaira bízott a Klauzál téren.

A kötet több emlékezője is – Tabák Sára, Kálmán Erzsébet, Bárdos Márta, Nádudvari Zoltán – felidézik, hogy épp 1944. december 24-én nyilasok törtek be az Árvaház fasori és Munkácsy Mihály utcai épületébe is, és az összetereelt gyerekeket és nevelőket a Duna-part felé indították. Egyeseknek útközben sikerült megszökniük, mások átérték, hogy a menetet kísérő nyilasokat a XIII/1. kisegítő honvéd karhatalmi zászlóalj katonái arra utasították, hogy a Síp utcába, vagyis a gettóba vigyék a gyerekeket. A nyilasok félreértésből a Szív utca 33. és 46. számú házakba hajtották a menetet. Innen másnap, más nyilasok egy csoportnyi gyereket mégis a Duna-partra tereltek, és többségüket agyonlőtték.

A gettó többi lakójával együtt 1945. január 18-án felszabadultak a gyerekek is. A túlélők közül azonban sokan árván vagy félárván, közeli hozzátartozók nélkül továbbra is zsidó és nem zsidó intézmények és szervezetek gondoskodására szorultak.

EGYÉNI AKCIÓK

A német megszállást követően a különböző budapesti gyermekotthonokba többnyire nem a szülők vitték el gyermekeiket. Bár erre statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre, tudjuk azt, hogy az otthonokban 1944. október második felében, a nyilas terror első heteiben kezdtek el megjelenni tömegesen azok a zsidó gyerekek, akik felügyelet nélkül maradtak a csillagos házakban, miután hozzátartozóikat a nyilasok elhurcolták. Ezeket a gyerekeket távolabbi családtagok, nem zsidó családi barátok, ismerősök, volt munkatársak és volt háztartási alkalmazottak kísérték az otthonokba. Ugyanakkor többen közülük magukhoz vették az egyedül maradt gyerekeket, és addig gondoskodtak róluk, amíg a háborút követően egy rokon nem jelentkezett értük. Ezek az emberek nagy veszélynek tették ki magukat, tettükért („zsidómentés”) internálás is járhatott, de a nyilas korszakban Budapesten bármikor ők is a Duna-parton találhatták magukat védenekikkel együtt. Egy részüket a hálás túlélők egy különleges izraeli állami kitüntetésre terjesztették fel: a Világ Igazai lettek. Ezt a kitüntetést a mai napig nagyjából 1000 olyan nem zsidó magyar állampolgár kapta, aki a második világháború alatt üldözött zsidók segítségére sietett. Köztük szép számban vannak olyanok, akik zsidó gyerekeket mentettek.

A gyerekek megmentői között viszonylag sok háztartási alkalmazottat találunk. Jellemzően olyan hajadon dajkákat, nevelőnőket, házicselégeket, akik egy zsidó családnál dolgoztak, és a család gyerekeit/gyerekeit szinte sajátjukként szerették. Leggyakrabban nem is a család bízta rájuk a gyereket, hanem maguk kezdeményezték azt, amikor értesültek például a felnőtt családtagok elhurcolásáról. Ez történt Hircsu Anna és az Erdős család esetében is. Hircsu évekig szolgált a budapesti Erdős családnál, és nagyon megszerette a két gyereket, Jánost és Máriát. 1943-ban az apa munkaszolgálatosként elesett a keleti fronton. Hircsunak is ott kellett hagynia a családot, mivel egyrészt a zsidóellenes törvények tiltották, hogy zsidó családoknak keresztény alkalmazottjuk legyen, másrészt Hircsu tüdőbeteg lett. Továbbra is kapcsolatban maradt azonban Erdősséssel, akiknek 1944 júniusában csillagos házba kellett költözniük. A nyilas hatalomátvétel után a házba betörő nyilasok elhurcolták Erdősnét, aki végül Bergen-Belsenben halt meg. Amint Hircsu megtudta, hogy az Erdős gyerekek egyedül maradtak, a segítségükre sietett. Lakást bérelt egy olyan környéken, ahol nem ismerték, majd kihozta a gyerekeket a csillagos házból. Hamis papírokat is szerzett nekik, melyen saját gyerekeiként szerepeltek. A lakásban másokat is bújtatott, zsidó gyerekeket, kisgyerekes anyát, fiatal szökött munkaszolgálatos fiúkat, összesen nyolc üldözöttet. Az elárvult Erdős gyerekekről a felszabadulás után is gondoskodott. Érintkezésbe lépett a gyerekek Új-Zélandon élő nagyszüleivel, akikhez unokáik végül 1946-ban ki is költöztek. Hircsu Anna 1947-ben meghalt tuberkulózisban. 1991-ben kapta meg a Világ Igaza kitüntetését.

A mentők között közeli munkatársak, családi barátok is voltak. Domján Mihály például egy budapesti zsidó asztalos, Katz Dávid Dezső műhelyének üzemvezetője volt (a Nagyfuvaros utca 14-ben). Katz és Domján jó barátok lettek, Katz 1936-ban született lánya, Eszter Ágnes Domjánt csak Misi papának hívta. 1942-ben Katz munkaszolgálatos lett, a műhelyt Katzné Ungár Ilona és Domján vitték tovább. 1944. március 20-án, az ország német megszállását követő napon Katzné kiment a Keleti pályaudvarra, mivel férje egyik barátja segítségével csomagot akart küldeni munkaszolgálatos férjének. Katznét azonban útközben letartóztatták, Kistarcsára internálták, majd onnan Auschwitzba deportálták. Katznak néhány héttel később sikerült eltávozást kapnia századától. Budapestre utazott, és igyekezett feleségét kiszabadítani. Ez azonban nem sikerült, és miközben visszafelé tartott a századához, Nagyváradnál leszedték a vonatról, majd a helyi zsidókkal együtt Auschwitzba deportálták.

Anyja internálását követően a kis Eszter Ágnes anyai nagyszülei vették magukhoz, akik a Nagyfuvaros utca 16-ban laktak. A ház 1944 júniusában csillagos ház lett. Domján és felesége, Emma élelmet hordtak a családnak. Novemberben a csillagos ház lakóinak a pesti gettóba kellett költözniük. Domjánék ekkor magukhoz vették a kislányt Budára, a Pauler utca 20-ba. Katz asztalosműhelyének bezárását

követően a házaspár itt lett házmester. A lakóknak azt mondták, hogy a gyerek a rokonuk, Kovács Áginak hívják, és apja a fronton szolgál, anyja pedig a front túloldalán ragadt egy, a szovjetek által már elfoglalt városban. Domjánék Ági nagynénjét, a 18 éves Ungár Maricát és annak vőlegényét, Katz Miklóst is elbújtatták. Mindhármukat Buda felszabadulásáig, 1945. február közepéig bújtatták. Ági apja nem élte túl a deportálást, anyja viszont igen. A család a háború után először Kanadába, majd az Egyesült Államokba költözött, de a Domján házaspárral kapcsolatban maradtak. Az 1990-es években Ági férjével és gyerekeivel meglátogatta Magyarországon Misi papát. Domján Mihály és felesége, Emma 1996-ban kapták meg a Világ Igaza kitüntetését.

A segítségre szoruló zsidó gyerekeken ugyan az ismert esetek többségében egy ismerősük segített, a teljesen véletlenszerű segítségnyújtásra is akad példa. Hoffmanné, akinek férje munkaszolgálatos volt, egyedül maradt három kisgyerekekével a pesti gettóban. Edvin fia 6 éves, ikrei pedig, Ágnes és Tamás hat hónaposak voltak. Az asszony elhatározta, hogy kiszökik a gettóból és biztonságosabb rejtékhelyet keres a családjának. A két fiúval elhagyta a gettót, és a pesti utcákon bolyongott. Az egyik utcában azonban csapdába esett, mivel a nyilasok lezárták az utcát. Hoffmanné ekkor kétségbeesetten megszólított egy vadidegen családot, Blazsejékat. Blazsej István, a felesége, az anyósa, és három fiuk közrefogták Hoffmannékat és együtt kísérták az utcából. Egyenesen hazavitték, és a pincében elbújtatták őket. Blazsejné az anyjával együtt bement a gettóba, hogy onnan kihozza Ágnest. Egészen a felszabadulásig bújtatták a családot. Hoffmanné a háború után gyerekeivel kivándorolt Amerikába. Az 1980-as években többször is meghívta látogatóba Blazsejékat (István addigra már nem élt). A Blazsej házaspár 1994-ben kapta meg a Világ Igaza kitüntetését.

Budapesten a fentebb ismertetett egyéni akcióknak és ehhez hasonlóknak is jelentős szerepe volt abban, hogy magukra maradt zsidó gyerekek is túl tudták élni a Vészkorszakot. A háború után aztán vagy rokonokhoz, túlélő családtagokhoz kerültek, vagy megmentőik gondoskodtak tovább róluk, de persze olyanok is voltak, akik különböző gyermekgondozó intézmények, árvaházak neveltjei lettek.

3. Zsidó gyerekek, árvaházak, gyermekotthonok – a háború végétől a kommunista fordulatig

.....

A TÚLÉLŐ GYEREKEK ÉS CSALÁDI HELYZETÜK

A Vészkorszak pusztítása következtében ritkaság számba ment az épen maradt zsidó család 1945-ben. Az életben maradt gyermekek jelentős hányada veszítette el egyik, esetleg mindkét szülőjét, tágabb családjának tagjait, unkatestvéreket, nagyszülőket, nagybácsikat, nagynéniket. Sok esetben a felnőtt családtagok – a kifosztottság miatt anyagi, vagy az átéltek miatt egészségügyi okból – nem voltak képesek a gyerekek gondozására, nevelésére.

A 0–19 éves korosztályba 1941-ben 60.132 fő tartozott vidéken és 29.042 Budapesten. Ezzel szemben a Zsidó Világkongresszus összeírása 1946-ban vidéken 7.566 főt, vagyis az 5 évvel korábbi szám 12,5%-át, Budapesten pedig 13.184 főt, a korábbi 45%-át találta csupán ennek a korosztálynak. Hozzá kell tennünk, hogy a születésszámok a két világháború között is folyamatosan csökkentek, a háborús években pedig drasztikusan visszaestek: vagyis részben már meg sem születtek azok, akik 1946-ban lehetnek volna kisgyerekek. Másfelől valamelyest az elvándorlás, kivándorlás is hozzájárult a csökkenéshez 1946 közepéig.

Szorosabban vett gyerekekről – 16 év alatt – ugyanez az összeírás 15.457 főről tudott: 4428 vidékiről és 11.029 budapestiről. Velük kapcsolatban a családi állapotról is vannak adataink. A vidéken élők között teljesen árvák 12%-al, félárvák 30,4%-al szerepeltek. A fővárosban 1946-ban 7-9% közé tehető a teljesen árvák, és közel 50%-ra a félárvák aránya. Más szavakkal a tragikusan kevés vidéki túlélő gyerek 57,6%-nak mindkét szülője túlélte a Vészkorszakot, Budapesten pedig ugyanez az arány 42% volt. Az első pillantásra – más országokkal összehasonlítva – talán meglepőnek tűnő adatok azt tükrözik, hogy azokban a közösségekben, ahol a felnőttek nem maradtak életben, ott a gyerekek is csak kivételesen: az 1946-ban számba vett gyerekek tizede (kb. 1500 gyerek) menekült meg úgy, hogy mindkét szülőjét elvesztette. Azonban nagyszülője vagy nagynénje, nagybátyja egy részüknek közülük is volt. Ezen családtagok sok esetben fel is vállalták a gyerekek további nevelését, vagy ha erre nem volt lehetőségük, legalább tartották a kapcsolatot a gyermekotthonban élő gyerekekkel, és mint életben lévő hozzátartozó rendelkeztek róluk bizonyos helyzetekben. Erre kötetünk több emlékezője – így Kovács Katalin, Husz Márta, Abai-Singer Tamás, Lichtmann Tibor és Darvas Gábor – is hoz példát. Ahogy arra is találunk példákat az emlékezések között – Libermann Éva, Schäffer

Erzsébet –, hogy kicsi gyermekek esetében a szülők elvesztése jelenthette a gyermek eredeti identitásának elvesztését a legalapvetőbb személyi adatok szintjén is: hogy hívnak, kik a szüleim, vannak-e testvéreim, hol születtem, hány éves vagyok?

A család nélkül maradt, vagy kifosztott és megcsonkított családokban élő zsidó gyermekek, ahogy a túlélő közösség többsége a háború végén, a pesti gettóban felszabadulva vagy deportálásából, munkaszolgálatból visszatérve, a legelemibb szükségleteikben is – napi szintű élelmezés, felruházás, egészségügyi ellátás – segítségre szorult. Az a tény, hogy a Holokauszt-túlélők a szovjet megszállás alá került közép- és kelet-európai országokban, ahol az államtól legfeljebb minimális segítséget kaptak, sikeresen túléltek a háború *utáni* éveket is, jelentős részben a nemzetközi zsidó szervezetek erőfeszítéseinek köszönhető.

A SEGÉLYSZERVEZETEK TEVÉKENYSÉGE

A Vészkorszak után a zsidó közösségek talpra állítása Európa-szerte két, egymással szorosan összefüggő feladat-együttes köré csoportosult. Az egyik a zsidók elvesztett jogainak és az elrabolt zsidó közösségi és személyi vagyonnak a visszaszerzése volt, a másik pedig az egyes zsidó közösségek és egyének önfenntartóvá válásának elősegítése.

A helyi túlélő közösségek azonban önmagukban erőtlenek voltak, így Európában mindenhol nagy nemzetközi, elsősorban amerikai zsidó szervezetek támogatására szorultak. Magyarországon a zsidó közösség újraépítése 1945 után elsősorban két ilyen szervezetnek, a Jointnak és a Zsidó Világkongresszusnak köszönhető. Mivel 1945–1946-ban egy önálló zsidó állam létrejötte még nem tűnt reális lehetőségnek, mindkét szervezet a helyi, azaz az európai zsidó közösségek életre keltésében látta elsődleges feladatát, bár nem zárkoztak el a mindenképpen kivándorolni szándékozók bizonyos fokú támogatásától sem. A deklaráltan politikamentes, humanitárius megfontolásból segélyezéssel foglalkozó Joint a zsidók beillesztését vállalta magára a kiépülő helyi gazdasági és társadalmi struktúrákba. A világ zsidóságát képviselő Zsidó Világkongresszus ezzel szemben a helyi zsidó közösségek jog- és vagyonbiztonságának megteremtését tekintette legfontosabb feladatának, ezzel kifejezetten politikai szerepet vállalva az egyes európai országok zsidó közösségeinek újjáépítésében.

A Vészkorszakot követően a Joint szisztematikus programot dolgozott ki a túlélők segélyezésére. A program legfőbb elemei a következők voltak: gazdasági helyreállítás, a hitközségek rekonstrukciója, gyermekgondozás, oktatás és kulturális tevékenység, szakképzés és a kivándorlók segélyezése. 1945-ben különböző segélyprogramjaira a Joint összesen 28.307.772 dollárt költött világszerte, többet, mint addig valaha bármelyik önkéntes alapon működő segélyszervezet.

A Joint Magyarországi Bizottsága 1945 márciusában kezdte működését az országban. Az első néhány hónapban a bizottság a Joint bukaresti és genfi irodáinak felügyelete alatt állt, majd 1945 júniusában önállóvá vált. Június 22-én alakult meg magyarországi vezető testülete, a 12 fős ún. Joint Bizottság, melyben a magyarországi zsidóság részéről mind a neológok, mind az orthodoxok, mind pedig a cionisták helyet kaptak.

Ugyancsak 1945 nyarán, augusztus 31-én alakult meg az Országos Zsidó Segítő Bizottság (OZsSB), a segélyezés magyarországi csúcsszerve, melyet a Joint, a Magyar Cionista Szövetség, valamint a neológ és az orthodox irányzat központi szervei együttesen hoztak létre. Valójában a Joint az OZsSB-n keresztül osztotta szét a segélyek egy részét. Kikötötte azonban, hogy közvetlenül, tehát az OZsSB-től függetlenül juttat anyagi támogatást a neológia és az orthodoxia vezető testületeinek, a hitközségeknek, a halucoknak, azaz a különböző cionista szervezeteknek és átképző táboraiknak, valamint a Zsidó Világkongresszus keretén belül működő Statisztikai és Tudakozó Hivatalnak. Ebből az elkülönülésből két jelenség is kiolvasható. Egyrészt, hogy a Joint igyekezett biztosítani önmaga számára a szabad kezét ahhoz, hogy végrehajthassa saját rekonstrukciós programját. Másrészt pedig, hogy a Jointnak már 1945-től fogva kettős célkitűzése volt: mindenekelőtt a magyarországi zsidó közösség talpra állítása, de ezzel párhuzamosan a kivándorolni szándékozók támogatása is, legális keretek között. M. W. Beckelman, a Joint európai részlegének alelnöke 1948 nyarán, egy magyarországi látogatása során ezt a következőképpen magyarázta: a Joint „megsegíti és existenciához juttatja azokat a zsidókat, akik saját országukban akarnak maradni, de teljes mértékben respektálja azoknak a felfogását, akik Európából ki szeretnének jutni, akár személyes, akár elvi okokból.”

1945-ben Magyarországon mintegy 90 ezer zsidó gyakorlatilag kizárólag segélyből tudta fenntartani magát. 1945 novemberében például 247 Joint ingyenkonyha működött országszerte, melyekben 45 ezer budapesti és 35 ezer vidéki zsidó étkezett napi rendszerességgel. A háború után a Joint által finanszírozott, a hitközségek, cionista szervezetek, illetve az OZsSB által működtetett 44 gyerekotthonban mintegy négyezer gyermek és fiatal élt, köztük a kötetünkben megszólalók is. További háromezer gyermek a családjában élve részesült támogatásban.

A Joint háború utáni tevékenységének bemutatásához elengedhetetlen az egyre erősödő kommunista hatalommal való összetett viszonyának megértése is. A Joint magyarországi vezetői 1945 júliusában találkoztak először Vas Zoltánnal, Budapest kommunista polgármesterével, aki már akkor nehezményezte, hogy a Joint támogatja a Magyar Cionista Szövetséget. A bizottság erre egy nyilatkozatban leszögezte, „hogy a Joint munkássága teljesen apolitikus jellegű, a szociális és karitatív intézkedéseiben cionista és nem cionista személyek és célok között nem különböztet, minthogy munkája az egyetemes zsidó célok szolgálata”. A Joint elleni támadások

azonban ezzel nem szűntek meg. 1946 márciusában a kommunista párt kezében lévő Népjóléti Minisztérium részéről egy miniszteri biztos, Zeitinger Jenő került be a Joint Bizottságba. Feladata a Joint tevékenységének felügyelete volt.

1947 júliusában Zeitinger Jenő egy jelentésében a következőképpen értékelte a Joint szerepét Magyarország gazdasági és társadalmi életében:

„A magyarországi zsidók különállását a magyarságtól állandóan elősegíti és életben tartja. Palesztinai kivándoroltatás céljából 110 átképzőtáborban több ezer fiatal leányt és férfit eltart reakciós szellemű irányítás közepette. Ün. Munka- és Üzemszervező Osztályán keresztül ipari szövetkezeteket finanszíroz, gyártelepeket, mezőgazdasági kollektívákat tart fenn, melyek a demokratikus Magyarország életében úgy Budapesten, mint vidéken gennyes gócot képeznek.”

Zeitinger a továbbiakban kijelenti, hogy a Joint működése Magyarországon továbbra is szükséges, „mert gazdasági és szociális szempontból feltétlenül előnyöket jelent”.

Mindezek valóban alapvetően fontosak voltak Magyarország és a kommunista párt számára egyaránt, hiszen a Joint szociális munkája egyrészt részben tehermentesítette a kormányt, másrészt pedig a második világháború után az országban működő legnagyobb külföldi szervezetként a Joint hozta évente a legtöbb valutát Magyarországra. A magyar kormány valójában még meg is adóztatta a Jointot egy másik, a szervezet történetében példa nélkül álló módon. Kikötötte, hogy az országba érkező segélyből, a pénzből és a természetbeni szállítmányokból egyaránt, havonta 5 %-ot nem-zsidó célokra, főleg baloldali ifjúsági és szociális szervezetek támogatására kell fordítania. 1946 májusában, a már a Joint Bizottságban tevékenykedő Zeitinger nyomására a Joint egy elvi álláspontot fogadott el a nem-zsidó segély ügyében. Ebben a bizottság kijelenti, hogy a Joint elsősorban a zsidókat segítő nemzetközi szervezet, amely azonban egész fennállása alatt együttműködött nem-zsidó segélyszervezetekkel, és válságos helyzetekben támogat minden rászorulót, fajra és vallásra való tekintet nélkül. Ebben az értelemben tehát természetes, hogy a háború sújtotta Magyarországon is segítse nem-zsidó rászorulókat. A nyilatkozat azonban azt is tartalmazza, hogy a Joint 1946 eleje óta Magyarországon a nem-zsidó célokra szánt segély nagy részét nem maga osztja szét, hanem azt a Népjóléti Minisztériumba, illetve Budapest Főpolgármesteri Hivatalába utalja. Tehát a Joint már 1946 elejétől kezdve nem rendelkezhetett szabadon ezzel az összeggel, valójában adó formájában volt köteles azt befizetni.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a Joint Magyarországi Bizottságának havonkénti támogatási listái számos nem-zsidó intézményt is felsoroltak, köztük olyanokat is, amelyek az általuk ellátott zsidó gyerekek miatt (is) kapták a támogatást. Ilyen volt például a Nyomorék Gyerekek Országos Otthona, ahol speciális ellátásra

szoruló gyerekeket helyeztek el. Méltán ismert, bár 1945 tavaszától már viszonylag kevés zsidó gyereket látott el a Sztehlo Gábor vezette gyerekotthon, amely 1946 májusától a munkatársak és támogatóik által létrehozott Pax Alapítvány intézménye volt. Az otthon pszichológusa, Révész Margit bemutatása szerint a náluk élő zsidó gyerekek túlnyomó többsége kikeresztelkedett családba született, és csak az üldözések idején szembesültek családjuk zsidó múltjával. Szintén rendszeres támogatásban részesült – több más, a kommunista párthoz kötődő intézmény mellett – a Rákosi Mátyás Gyermekotthon, amely napközis és bentlakásos otthonban is látott el Holokauszt-túlélő gyerekeket.

CSALÁDI VS. KÖZÖSSÉGI NEVELÉS

Ha összevetjük a túlélő gyerekek családi állapotára vonatkozó adatokat a bentlakásos otthonokban élők magas számával, akkor felvetődik a kérdés: miért éltek nagy arányban gyermekotthonban olyan gyerekek is, akiknek voltak életben maradt családtagjaik? Kik és milyen elvek mentén látták ezt a megoldást a gyerekek számára legjobbnak?

Két példával szemléltetve az életben lévő édesanyáktól a háború után elszakított gyerekek fájdalját:

„Számomra rosszabb év volt az, amit a Szenesben [Szenes Anikó leányotthon] töltöttem, annál is, amilyen a végső kiszolgáltatottság, a deportálás volt. (...) Mások hazamennek karácsonyra [sic!], nekem azt írta anyám, nincs pénze vonatjegyre, becsüljem meg, hogy itt lehetek. ... Anyám úgy beleélte magát a szegényasszony szerepbe, hogy az egyszerűen vérlázító. ... »Te ott nagykanállal ehetsz ...« – azt írja! Bezzeg ő a szomszédok könyöradományaira van szorulva, arra, hogy átnyújtanak-e a kerítésen egy kancsó tejet, hoznak-e a friss sütésből egy darab kenyeret? Hát nem képes megérteni, hogy én szívesebben enném otthon a kukoricamálét, mint itt a diós tésztát?!” [Forrás: Ember Mária, *El a faluból* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2002), pp. 20, 32–33.]

„Nagyon erősen vonzódtam Karcaghoz [ahol az édesanyja élt], hazajöttem volna iskolába, de ez csak egyszer engedtetett meg nekem, mikor eltörtem a karomat. Abban nem vagyok biztos, hogy szándékosan csináltam-e, csak hogy otthon gyógykezeltessem magamat...” [Forrás: Kertész Péter interjúja a Centropa számára, 2004]

A válasz természetesen többtényezős. A szülők szempontjából a legfontosabb – ahogy az idézetben is olvastuk – a „nagykanállal való evés” volt: az otthoniaknál jobb életkörülmények, táplálás, ruházás, iskolázás biztosítása, vagy legalább annak reménye. Ebben az ország és a zsidó közösségek gazdasági állapotán túl hangsúlyos szerepet játszottak a Joint segélyezési elvei, preferenciái is, amelyek

arrafele hatottak, hogy növekedjen a családjától külön, gyerekotthonban élő gyerekek aránya. A családjukban élő segélyezett gyermekek ugyanis a bentlakásos otthonban élő társaikra jutó támogatásoknak csak kb. felét kapták. A másik felét bizonyára a gyerekekről gondoskodó családtagoknak kellett volna előteremteniük, ők azonban sokszor az önmaguk ellátására is képtelennek érezték magukat. Az Izraelita Patronázs Egyesület kapcsán már említett Varsányi Géza ebből fakadóan már 1945-ben a legsürgősebb és legfontosabb feladatnak a bentlakásos gyermekotthonok leépítését tartotta, a felszabaduló összegeket a családban nevelkedő gyerekek támogatására átcsoportosítva. Bentlakásos intézmények helyett napközi otthonokat, családgondozói hálózatot és a felnőttek, főként az özvegyen maradt anyák egzisztenciateremtésének segítését szorgalmazta: az esetlegesség helyett a költségek és a társadalmi haszon szempontjából is racionális rendszert.

A háború utáni éveket valóban jellemezte az esetlegesség, egyenetlenség, a hiány és a tűzoltás, valamint a cionista ideológiai szempontok dominanciája a gyermekvédelmi felett. Mivel a gyermekvédelmi szempontból legveszélyeztetettebb csoportok – 6 év alattiak, sérültek, fogyatékosok – a cionista mozgalmak számára nem jelentettek célcsoportot, elhelyezésük nagy nehézséget jelentett. Ugyanakkor ezek az esetlegességek nyitottak teret olyan egyéni és közösségi kezdeményezéseknek is, melyek életre szóló pozitív élményeket adtak mind az ellátott gyerekeknek, mind a segítő szerepbe lépő fiataloknak és laikus felnőtteknek, akik a gondoskodás útján saját veszteségüket, traumájukat is feldolgozhatták.

Sajátos, különösen nehéz helyzetben voltak azok az árván maradt kisgyerekek, akik hat éves koruk alatt kerültek intézménybe, majd a későbbiek során ideoda, egymással ellentétes ideológiai alapokon álló otthonokba helyezgették őket. Ők olykor idős korukig küzdenek azzal, hogy akkori életük eseményeit tisztázzák és rendszerbe foglalják.

A közösségi nevelést támogatták azok a fiatal cionista vezetők, akik jelentős befolyással bírtak közvetlen a háború után, részben arra az erkölcsi tőkére támaszkodva, hogy a Vészkorszak időszakában ők szervezték meg az illegális embermentést. A Szlovákiából Magyarországra menekült Révész László (Perc Révész, 1916–2011) a német megszállás idején a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló gyermekotthonokban dolgozott, ennek folytatásaként vezette a Joint által finanszírozott cionista gyerekotthonok felállítását. De említhetjük ugyanitt Groszmann Sándort, a budapesti Joint titkárát, és másokat is.

*Révész Péc az Országos Zsidó Segítő Bizottság
egy gyermekotthonának kapujában
(Révész Péc hagyaték, Izrael)*

Az állami döntéshozatali pozíciókat betöltő baloldali értelmiség – a cionistákhoz hasonlóan – a közösségi nevelés híve volt. Az új nemzedék ideológiai megformálását biztosabb helyen látták a „haladó szellemű” intézményekben, mint a régi értékekhez ragaszkodó családokban. A Nyugat-Európában épp a fasizmus ellenében felerősödő, az individualizmust támogató pedagógiai törekvések itt nem kaptak teret. Szintén a közösségi nevelés mellett tette le a voksát a háború és üldöztetés traumájával küzdő gyerekekkel foglalkozó szakemberek egy része is, célravezetőbbnek tartva az intézményi megoldást, a kortárs közeg terápiás hatását olyan gyerekeknél is, akiknek van családjuk.

Kötetünk emlékezői között találunk olyanokat is, akik maguk „választották” a gyermekotthoni létet az életben maradt szülő újraraházasodása, a belépő mostoha szülő elutasítása miatt, vagy épp az újraraházasodás kivédésére: Haas Julianna, Löwy Mária, Kupferstein Ervin. Ahogy Révész Margit pszichológus 1948-as tanulmányában megfogalmazta: „A gyermekek túlnyomó része olyan mélyen sérült a félelem, az aggodalom, a szeretetvágy vonalán, hogy az újonnan belépett családtagban csak újabb zavartkeltő mozzanatot éreznek, nem pedig az állandó hiányérzés pótlását.”

Emlékezőink tanúsága szerint az özvegyen maradt fél új társa olykor valóban rászolgált a gyerekek vele szemben tanúsított elutasítására. Egyik interjúalanyunk arról számol be, hogy mostohaanyja a bemutatkozás során máris elvárta volna tőle és két testvérétől, hogy anyjukként szólítsák őt. A félárvak erre nem voltak hajlandóak. Nemsokára Békéscsabára, egy Hasomer hacair gyerekotthonba kerültek, ahol két évig jól érezték magukat. Ezalatt apjuk és nevelőanyjuk egyszer sem látogatták meg őket, azt azonban meg akarták akadályozni, hogy a gyerekek alijázzanak. A három testvér közül a legnagyobb végül megszerezte a szülői beleegyezést, és 1948-ban alijázott is. Az itthon maradt testvérpár közül Máriának a továbbtanulási szándékát sem támogatták a szülők.

Az özvegyen maradt asszonyok, ill. férfiak közül sokaknak alkalmuk sem volt másokkal ismerkedni. Általában arra kényszerültek, hogy erőn felül, akár három műszakban dolgozzanak, mint például Fischer Árpád édesanyja, akinek szinte semmi ideje nem maradt fia nevelésére. Árpád kallódó srác lett. Számára – saját megfogalmazása szerint – megváltás volt a fasori fiúárvaház, mert egyébként elzüllött volna.

„1946-ban a Klauzál tér 10-ben kaptunk egy második emeleti szoba-konyhás, koszos, ablaktalan lakást. Talán 5 kiló zsírért szerezte [anyu]. Én nagyon szerettem ott lakni. [...] Eközben anyu a Május 1 Ruhagyárban három műszakban dolgozott. Ezért nem is tudott nevelni engem. Amikor hazajött a munkából és lent voltam a téren, fociztam, csavarogtam. Kérdezte, kész van-e a leckém, mondtam, igen, persze, de sohasem volt

kész. Mindig az iskolában írtam meg. Pocsék tanuló is voltam a Kazinczy utcai iskolában. [...] 1948-ban döntött úgy az anyám és a testvére, hogy árvaházba kerüljek, mert nem tudnak engem megfogni. Nekem az egy megváltás volt. Egész más körülmények közé kerültem, velem egykorú gyerekek közé, akik nagyon hamar befogadtak. Mindenki zsidó gyerek volt, örültünk egymásnak. Együtt tanultunk, futballoztunk, aludtunk.”
[Részlet a Fischer Árpáddal készült, kötetünkben szereplő interjúból.]

A bentlakásos otthonok hálózata és az ott élők száma egészen 1947 közepéig folyamatosan bővült: a csúcson ez 44 otthont és 4000 feletti lakót jelentett. A segélyezési politika változását a Joint egységes európai irányváltása, költségvetési megszorításai hozták el. 1947 végétől elkezdődött a bentlakásos gyerekotthonok hálózatának fokozatos leépítése, összevonása, az addig gyerekotthonban élő gyerekek családjaikhoz való szervezett visszahelyezése. A folyamat 1949-ben is folytatódott, a cionista szervezetek betiltása után. Az év második felében mindössze nyolc bentlakásos otthon működött, hét Budapesten és egy Debrecenben. A bezárt otthonok közül több is szeretetotthonná alakult, vagyis idősek és tartósan betegek ellátása lett a feladatuk.

HITKÖZSÉGI INTÉZMÉNYEK BUDAPESTEN ÉS VIDÉKEN

A Pesti Izraelita Hitközség árvaházai a háború után is folytatták munkájukat. A fasori fiúárvaház háborús sérüléseinek helyreállítása, átépítése Hajós Alfréd terve szerint készült el, miközben az épületet folyamatosan használták. A zsinagóga újjáavatására 1949 szeptemberében került sor. A leányárvaház növendékei a háború után Nagyváradra, majd Békéscsabára kerültek, részben a Hungária körüti épület sérülései, részben a főváros ellátási nehézségei miatt. Új otthont végül a Délibáb utca 35-ben kaptak: az avatásra 1949 nyarán kerülhetett sor.

A nagy múltú intézmények helyreállítása, továbbműködtetése mellett új kezdeményezések is megjelentek egyes vidéki hitközségek részéről a háborút közvetlenül követő időszakban.

Groszberg Ervin az Aguda gyerekügyeinek vezetőjének, az otthonok egyik szervezőjének visszaemlékezéséből idézünk:

„Negyvenöt kora őszén Mezőkovácsházáról kiindult egy kezdeményezés: egypáran visszajöttek a munkaszolgálatból, de a gyerekeiket elpusztították, vágódottak a gyerekhangok után, ráadásul voltak használaton kívüli helyiségeik, ezért hozzánk fordultak, hogy létesítsünk ott gyermekotthont hajdúsági és budapesti árvák részére.”

[Forrás: Bacskai Sándor, *Egy lépés Jeruzsálem felé* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1997), p. 39.]

A munkaszolgálatból már visszatért, deportált családtagjaikat visszaváró férfiak 1944 végén – 1945 tavaszán több helyen kollektívát hoztak létre, közkonyhát üzemeltettek, közösségi megoldásokkal pótoltak családi funkciókat. Ezek folytatásaként, 1945–46 folyamán részint a súlyos budapesti élelmiszerhiány, részint a vidéki hitközségek fogadókészsége, gyerekek utáni vágya miatt több helyen is szerveződtek – az egyre szaporodó cionista gyerekotthonok mellett – hitközségi keretben is gyerekotthonok. Finanszírozást, ellátást ezeknek is a Joint adott. Gyermekek nélkül maradt például a pécsi zsidó közösség, ahol a 14 év alattiakból csak egyetlen ikerpár élte túl a deportálást. A befogadott gyerekotthonnak köszönhetően 1946 januárjában mégis újraindíthatták a zsidó elemi iskolát 30 tanulóval, akik között csak egyetlen pécsi születésű volt. A legtöbben Budapesten születtek, Törökszentmiklósról, Kalocsáról, Zágrábból is kerültek oda.

Schweitzer József 1947-től fiatal rabbiként élt Pécsen, de tanította és nevelte a gyermekotthoniakat is:

*„Tanítottam a kis zsidó iskolában, és külön foglalkoztam a szüleiket elveszített gyerekekkel. Egy tömbben volt a templom, az iskola, a hitközség és a székház. Délután egy rossz nadrágban még fociztam is velük az udvaron. A hívek ezt nem vették valami jó néven, azt mondták, egy pécsi főrabbi nem állhat le gyerekekkel focizni. Mondtam nekik: »Nézzétek, megváltozott a világ, demokratizálódott. Ezek elhagyott, apátlan, anyátlan gyerekek, minden felnőtt közeledése és törődése jólesik nekik. Ha ilyen jó viszonyban vagyunk velük, akkor a templomba is szívesebben fognak eljönni.«” [Forrás: Schweitzer József, „Nehéz zsidónak lenni” in: Kertész Péter, szerk., *Nehéz zsidónak lenni* (Budapest, 2003), p.110.]*

Győr is azon hitközségek között volt, amely fogadott be ellátásra szoruló pesti gyerekeket. Az otthon a Szent Imre herceg úton, egy háromszobás lakásban működött. A győri hitközség – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – 1947 novemberétől folyamatos küzdelmet folytatott azért, hogy a gyerekek, az otthon a városban maradjanak. „Hitközségünk azon szomorú tényből kiindulva, hogy a győri gyermekek a fasizmus következtében elpusztultak, azon fáradozott, hogy meggyőzze a Joint legfelsőbb vezetőségét az irányban, hogy a gyerekotthon Győrben hagyására szükség van.” 1948 tavaszán – lényegesen a hitközség valós anyagi erején felül – még az otthon teljes fenntartására is vállalkoztak egy időre, csak ne vigyék el a húsz gyereket.

Hitközségi intézményként említhetjük a Szt. Domonkos (ma Cházár András) u. 9. alatti orthodox gyermekotthont is, bár 1944 őszén nem hitközségi keretben, hanem a Svéd Vöröskereszt támogatásával, más cionista vezetésű otthonokhoz hasonlóan hozták létre. A háború után azonban hitközségi vallási felügyelet állt mind a kóser étkeztetés, mind a gyerekek vallási nevelése tekintetében. A kisebb fiúknak héder,

a nagyobbaknak kis jesiva működött az otthonban már 1945 májusától. A jesiva vezetője Katz Elija rabbi volt, majd 1946-tól az egri rabbi, Johanan Szófér, aki hetente ingázott Eger és Budapest között. A háború utáni időszakban több szomszédos épületet is használt az otthon, külön épületben laktak a fiúk Knöpler Kálmán, és a lányok Steiner Rózsi vezetése alatt.

A CIONISTA SZERVEZETEK ÁLTAL MŰKÖDTETETT GYERMEKOTTHONOK

A cionista szervezetek 1945. februártól–áprilistól szerveztek gyermek- és ifjúsági otthonokat. A legelsőik között volt a *Hasomer hacair* békéscsabai, a *Hanoar hacioni* debreceni, a *Dror habonim* és a *Makkabi hacair* szegedi otthonai. Hálózataik, amelyekbe a gyermekotthonokon kívül napközik, mezőgazdasági és ipari *hakhsarék* (kivándorlásra felkészítő csoportok, tanfolyamok) is tartoztak, 1945–46 során folyamatosan épültek ki, bővültek.

Az említetteken kívül az orthodoxiához kötődő *Mizrahi*, *Bné Akiba* és *Agudat Jisrael* voltak a legfontosabb szervezetek, amelyek otthonokat üzemeltettek. A legnagyobb létszámú, legismertebb orthodox cionista gyermekotthon Deszken működött, az egykori Gerliczy kastélyban. A *Kfar hanoar hadati bagola* / *Vallásos ifjúság falva a galutban* elnevezés nemcsak a méretet tükrözi, hanem azt a pedagógiai programot is, ami az önigazgatás bizonyos elemeit a gyerekek és fiatalok kezébe adta. A helyben működő iskola héber oktatási nyelvű volt, tantervében hangsúlyosan szerepeltek a vallási ismeretek, a zsidó hagyomány, de mezőgazdasági ismereteket is oktattak, alijázásra készítve a növendékeket.

Lag baomer ünnep Deszken, 1947
(Haim Genizi, *Sikum jelađim niculé ha-soah be-Hungaria* című kötetéből)

Bársony Éva 1945 nyarán táborozott Deszken.

„Deszk nekem egy egészen új világ volt. Ma már tudom, hogy cionista gyerektábor volt valójában, de akkor fogalmam sem volt arról, mi a cionizmus, mit jelent alijázni. Együtt voltam egy rakás gyerekkel, árva és félárva kiskölyökkal, s maga volt a csoda, hogy a kamaszkoron alig túllépett fiatal lányok és fiúk voltak a felügyelőink. Csupa lendületes, vidám emberek, akik egészen mások voltak, mint a felnőttek, akiket addig ismertem. Fűtyültek a formalitásokra, egyetlen dolgot vettek komolyan. A közösségépítést. A közös mozdulást. A gyerekek aktivitásának beindítását. [...] Ott tanultam meg, hogy kell járni a órát, amihez a barátságtalanul kopár udvaron képeztünk szép, nagy kört és lelkesen figyeltük, hogy ne tévesszük az előtte-mögötte pozíciót a lépésekben. Egy erős belső fegyelem kiépülésén dolgoztak, miközben szabadnak éreztük magunkat. [...] Az meg egyenesen kebeldagasztó boldogság volt nekem, a legkisebbek közé tartozónak, hogy Éva helyett a Hava nevet kaptam mindjárt a megérkezésem után.” [Részlet Bársony Évának a kötetben szereplő emlékezéséből]

A cionista közegben mindenki kapott saját héber nevet, ami a közösségi újjászületés, a magabiztos, szabad identitás védjegyévé vált. Évához hasonlóan szinte mindenki, aki egykor cionista otthonban lakott, büszkén említi újonnan kapott héber nevét, és sokszor egymást emlegetve is a héber név idéződik föl bennük először.

A középiskolás korú fiatalok többsége autonóm módon gondolkodó felnőtté vált a cionista szellem hatására. Kötetünk 90-ik évét betöltő emlékezője, Mezeiné Gyémánt Erzsébet az egykori zsidó Leányárvaház épületébe, a Hungária krt. 149. szám alatti Hasomer hacair otthonba került, ahol a vele egykorú, illetve nagyobb lányokkal végre szabadnak érezhette magát. Nyáron azonban kemény mezőgazdasági munkát kellett végezniük, aminek nehézségét megtapasztalva életre szóló döntést hozott: a keserves fizikai munka helyett szakmát fog tanulni. Elhatározását meg is valósította dacára annak, hogy szélütést szenvedett nagymamájáról is gondoskodnia kellett. A másokért szolidaritást vállalás feltétlen parancsát Erzsébet szintén cionista nevelőtől sajátította el életre szólóan.

„Teljes szabadság volt. Mi az első emeleten voltunk, és fönt az emeleten volt a plúga, ahol már a 15-16 éven felüliek, a nekünk felnőttek voltak, 18-20 évesek. Velük nem volt különösebb kapcsolódásunk, de velünk nagyon rendesek voltak. Amikor jött a tavasz, és elvittek minket Szilvásváradra, akkor voltam először olyan helyen, a Bükkben, hogy életem legszebb élménye volt. Jöttek oda a plúgások is, nagy tüzet csináltunk, és énekeltek azokat a zsidó dallamokat, amiket ott megtanultam héberül... Izrael és az alijázás volt a megoldás [nekünk] mint gyerekeknek. Ez volt az elképzelésünk.” [Részlet Mezeiné Gyémánt Erzsébetnek a kötetben szereplő emlékezéséből]

Az 1945–47 közötti növekvő, kiépülő időszak, majd az 1947 végétől zajló összevonások, racionalizálások a cionista működtetésű intézményekben élő gyerekek életét sokkal inkább érintette, mint a hitközségi árvaházak lakóit. Ez azt eredményezte, hogy folyamatosan, tanévről-tanévre, de időnként még év közben is költöztek, és vándoroltak az iskolák között. Egy-egy gyerek hat-hét különböző otthon és iskola növendéke is lehetett a néhány év során, ahogy ezt Husz Márta vagy Löwy Mária elmondta. Kötetünkben Kertész Péter tanulmányi útja mutatja a legszembeötlőbben ezt a jelenséget, ő minden tanévet más iskolában végzett el.

Kertész Péter 1945 májusától a töredék tanévet (2. osztály) a karcagi zárda iskolájában, az 1945/46-os tanévet az újraindult karcagi zsidó iskolában végezte. Az 1946/47-es tanévben Budapesten a Tarbut Héber Általános Iskolában tanult, és a Dror ha-bonim egyik otthonában lakott, az 1947/48-as tanévben (5. osztály) a szegedi hitközségi iskolát látogatta egy ottani gyermekotthonból, majd az 1948/49-es tanévben a Röck Szilárd utcai (már államosított) általános iskolában tanult, és a Tárogató úti gyermekotthonban lakott. 1949/50-ben maradt a Tárogató úti otthonban, de körzeti alapon a Labanc úti iskolába járt, végül 1950/51-ben (8. osztály) a Vilma királynő úti fiúárvaházba került, és onnan a Rottenbiller utcai iskolát látogatta. „Igaziból nem tudom, miért mentünk egyik helyről a másikra. Voltak ilyen átcsoportosítások. Nem működött az a helyszín, ahol addig voltam? Nem tudom. De ezek kellemetes dolgok voltak, mert a szabadidős foglalkozások mind olyanok voltak, amik a józű táborozásokra jellemzőek. Tábortűz volt, azt körbetáncoltuk valahogy, horgásztunk, meg nem tudom, mit csináltunk.”

Bár 1945–47 folyamán a gyermekotthonok hálózatában elsősorban budapesti gyerekek kerültek átmenetileg vidékre, akad példa a fordítottjára is. A szórványban élő orthodox zsidó gyerekek a tanulási lehetőségek miatt kerültek vidékről budapesti intézményekbe. Az 1946. február – márciusi vidéki zsidóellenes atrocitások nyomán sok szülő biztonságosabbnak látta Budapestre küldeni a gyermekét. Csak a Mizrahi hálózatába – tehát orthodox közösségekből – 100 gyermek érkezett ekkor, az ő elhelyezésükre a Nagymező utca 30. alatt új otthon felállítását kezdeményezte a szervezet.

A visszaemlékező egykori gyerekek többsége a cionista otthonok és táborok fiatal vezetőinek empátiáját, figyelmét, életigenlését, az intenzív közösségi együttlét pozitív hatását emeli ki, alig tudomást véve ellátási vagy felszereltségi problémákról. A kortárs kívülállók annál inkább szóvá tették a hiányosságokat – például a bögre hiányában tányérből ivott reggeli kávé, törülköző- és lepedőhiány miatti rühességet, fertőző bőrkiütéseket, az egyoldalú vagy hiányos táplálást –, a szervezési „anomáliákat” és a pedagógiailag felkészületlen, nem kellően felelősségteljes

vezetőket. Utóbbi panaszokat a generációs különbségek és a világnézeti ellentétek is táplálták: a bizonylati fegyelem lazaságát, a koedukáltságot vagy a zsidó vallási hagyományok elhanyagolását nem lehet ugyanolyan objektív problémának tekinteni, mint a higiéniai hiányosságokat. Épp ezért ezek az ellentétek nem is oldódtak fel: végigkísérték az otthonok működését.

Visszatérő vád volt a cionista otthonokkal kapcsolatban, hogy a szülők tudta és akarata ellenére – és az OZsSB beutalása nélkül – is fogadnak be kamaszokat, akiket beszerveznek a mozgalomba, sőt, akár illegális kivándorlásra is ösztönzik őket. A jelenség valóban létezett, de a serdülők szemszögéből nézve egészen más volt az olvasata: ők a közösségi együttélés valamely formáját választották, elhagyva vagy nem visszailleszkedve abba a közegbe, amely nem tudta őket megvédeni az üldözésektől, kényszerűen magára hagyva a fiatalokat a felnőttek számára is elviselhetetlen súlyú döntésekben, helyzetekben. A közösségi élet, az élményszerűség, a másokért való tevékenység terápiás hatású volt, sőt, a közösségben családi kapcsolatokat pótló kötődésekre is találtak. A teljesen új alapokon álló ereci élet lehetősége célt adott számukra, az ifjúsági alija pedig az egykori család és közösség értékrendje elleni lázadást is jelentette.

Noha az önállósulás, szuverenitás gyógyírt jelentett, illetve jelenthetett volna több traumát megért fiatal számára, gyakran előfordult, hogy az életben maradt családtagok vagy más hozzátartozók megakadályozták a már döntésképes, ám még kiskorúnak számító fiatalok jövőre vonatkozó terveit. Központi kérdéssé vált például a háború utáni kivándorlás lehetősége, amely azonban szülői, nevelői engedélyhez kötődött. Az özvegyen maradt szülők, rokonok számára pedig számos esetben a gondozandó gyerek jelentette az élet egyetlen reményét. Ők, ha anyagi helyzetük kétségbe ejtő volta miatt, vagy pszichikai, fizikai állapotuk súlyossága folytán beleegyeztek is a gondozásba vett gyerek intézménybe kerülésébe, kivándorlását már semmiképpen nem akarták támogatni. Több emlékező is utal arra, hogy ez csalódást, elkeseredést okozott számukra.

KIVÁNDOROLTATÁS

Nemcsak a fiataloknak, hanem valamennyi Holokauszt-túlélőnek döntést kellett hoznia, hogy életüket szülőhazájukban akarják folytatni, vagy máshol próbálnak új életet kezdeni. Egyik lehetséges, bár egyáltalán nem kizárólagos megoldásként merült fel már 1945-ben is Erec-Jiszrael, az akkori brit Palesztina. A tömeges palesztinai kivándorlás ugyanakkor egészen 1948-ig, tehát Izrael Állam kikiáltásáig csak illegális utakon zajlott. Ennek az illegális kivándorlásnak, az ún. *Brichának* a megszervezésére és lebonyolítására, hasonlóan Európa más országaihoz, már 1945 folyamán erec-jiszraeli küldöttek érkeztek Magyarországra. Feladatuk az itt

elő zsidó túlélők kivándoroltatása mellett, az országon átvonuló túlélők útjának megszervezése is volt. A magyarországi Bricha vezetője, Yehuda Talmi Brassóban született Füredi Pálként, és cionista nevelést kapott. 1938-ban alijázott.

Talmi legfőbb feladata minél több magyarországi, illetve átvonuló zsidó kivándoroltatása volt Ausztria és Jugoszlávia felé. Az erec-jisraeli küldöttek reálisan mérték fel, hogy előbb-utóbb a szovjet fennhatóság alatt lévő területekről senki sem fog tudni távozni. 1967-ben a vele készült interjúban Talmi többször is felidézte akkori félelmeit: más, a keleti blokk országaiban működő küldöthöz hasonlóan előre rettegett attól a naptól, amikor a szovjet hatóságok lezárják a határokat.

1945 nyara és 1946 márciusa között Talmi becslése szerint 45-50 ezer zsidó vándorolt ki Kelet-Európából Magyarországon keresztül. Többségük Lengyelországból, Csehszlovákiából, Romániából és szovjet Kárpátaljáról érkezett. Ugyanebben az időszakban 5-6 ezer magyarországi zsidó is kivándorolt, többségük gyerek és az őket kísérő halucok. 1946 márciusáig a Bricha nagyobb problémák nélkül működött Magyarországon, hetente többször indultak 500 illegális kivándorlót szállító vonatok Ausztria felé. Akkor azonban a magyarországi politikai rendőrség leállította az akciót. Az incidenst követően, 1946 márciusa és az év vége között, Talmi szerint mintegy 18 ezer zsidó vándorolt ki Magyarországon keresztül. Ebben a számban benne vannak a magyarországiak is.

A Magyarországról, valamint Magyarországon át történő kivándorlásról lehetetlen pontos számadatokkal szolgálni részben a kivándorlás illegális volta miatt, részben az adatfelvételek egyenetlensége folytán. A hontalan táborokban például az angolszász szövetségesek nem származásuk, hanem születési helyük szerint regisztrálták az érkezőket.

A számítási nehézségeket figyelembe véve a következőket mindenesetre leszögezhetjük:

- 1946 eleje és 1949 vége között 12500-15000 magyar zsidó érkezett Palesztinába/Izraelbe;
- az izraeli statisztikák 1950–1955 között nagyjából 4 ezer Magyarországról érkezett bevándorlót regisztráltak, ebből 3 ezer fő egy speciális magyar-izraeli megállapodás keretében emigrált;
- az 1945 utáni évtizedben (tehát 1956 előtt) mintegy 10 ezer magyarországi zsidó telepedett le az Egyesült Államokban és Kanadában;
- ugyanebben az évtizedben Nyugat-Európába, Latin-Amerikába, Ausztráliába és Új-Zélandra nagyjából 4-5 ezer Magyarországon született zsidó vándorolt ki.

AZ ORSZÁGOS ZSIDÓ SEGÍTŐ BIZOTTSÁG ÉS A ZSIDÓ VILÁKGONGRESSZUS OTTHONAI

A gyermekotthonok többsége – ahogy láttuk – hitközségi vagy cionista mozgalmi keretben működött, azonban ezek felszereltségükben és a nevelők tekintetében is kevésbé voltak alkalmasak speciális szükségletű gyermekek fogadására, legyen szó akár csecsemőkről, akár valamilyen értelemben sérültekről. Erre a hiányra reagáltak azok az otthonok, amelyeket a Zsidó Világkongresszus állított fel 1946 tavaszán, illetve az Országos Zsidó Segítő Bizottság saját irányítás alatt működtetett.

A Cinege utca 10-ben berendezett Louise Wise gyermekotthon az iskolás kor alattiak, csecsemők és kisgyermekek elhelyezésében volt hiánypótló. A Zsidó Világkongresszus által szervezett közvetlen amerikai támogatásoknak köszönhetően kiemelkedően jól felszerelt, a gyerekek életkorának és szükségleteinek megfelelő bútorokkal, eszközökkel rendelkező intézményként működött. A korszak viszonyai között például nem mindenütt volt magától értetődő, hogy minden gyereknek saját ágya, ágyneműje legyen, megfelelő számú tányér, bögre álljon rendelkezésre. Ugyancsak kisgyerekek ellátására szolgált a Rege utca 4. szám alatti otthon, amely elindításától kezdve Országos Zsidó Segítő Bizottság Gyermekvédelmi osztályának saját intézménye volt.

Hasonlóan saját intézményként működött a nehezen nevelhető fiúk számára megszervezett speciális otthon, a Vöröshadsereg útja 62. szám alatt. Az Országos Zsidó Segítő Bizottság Gyermekgondozó Intézetet is működtetett 1948-tól (Somogyi Béla u. 5.), melynek feladata a családban vagy gyerekotthonban élő nehezen nevelhető gyerekek ambuláns vizsgálata, kezelése, valamint az ezzel kapcsolatos tanácsadás volt. Ezeket a 2,5–3 évvel a háború után is segítségre szoruló gyerekeket valószínűleg a szétesett családokban vagy rossz intézeti környezetben eltöltött évek a háború után tovább traumatizálták.

A Joint közvetítésével érkező támogatások már említett csökkenése nyomán 1947–48-ban megindult leépítéseknek, összevonásoknak, illetve a cionista szervezeteket egyre inkább ellehetetlenítő politikai légkörnek egyaránt része volt abban, hogy 1948 végére – 1949 elejére a korábbi cionista gyermekotthonok vagy bezártak, vagy az Országos Zsidó Segítő Bizottság saját kezelésébe kerültek.

ISMERETLEN IDENTITÁSÚ GYEREKEK, ÖRÖKBEOFOGADÁSOK

Magyarországon a bűjtató családoknál vagy gyermekotthonokban elhelyezett gyerekek jellemzően fél-másfél évet töltöttek a vérszerinti családjuktól távol: 1944 tavaszától, budapestiek esetében pedig 1944 őszétől 1945 nyaráig, végéig. Ez az időszak sokkal rövidebb, mint pl. Lengyelországban, ahol öt évig is eltarthatott a szeparáltság, azonban egészen kicsi gyerekek esetében ennyi idő is hatalmas

változást jelent, ami kérdésessé tette a felismerésüket, azonosításukat. A Vörös-kereszt vagy az egyházi szervezetek által fenntartott gyerekotthonokba került, beszélni még nem tudó kisgyerekeknél, főként a Budapest hosszú ostroma miatti többszörös áthelyezések után, kevés támpont maradt a gyerekek azonosításához. A gyereket először a sajátjaként felismerni vélő szülő vagy rokon vitte magával az ideiglenes otthonból. Több emlékezőnk említi – a családi történetek alapján – saját ilyenfajta megtalálását valamely gyermekotthonban: Hollós János, Haas Julianna és Kovács Katalin.

Mivel Magyarországon a háború éveiben nem koordinálta szervezett ellenállás a zsidó gyerekek keresztény családoknál való elhelyezését, hanem egyéni megállapodások, vállalatok nyomán alakult a helyzet, így a gyermek megtalálásához elsősorban a bújtatót kellett fellelni. A háború végén azonban ez is nehézségekbe ütközhetett. Az 1942 tavaszán született Juditot kétévesen, 1944-ben bízta édesapja egy budapesti keresztény családra, hamis identitást, egy keresztény kislány iratait is adva vele. A bújtató család a szovjet megszállás elől nyugatra menekült. A kislányt a családnál szolgáló falusi sváb cseléd lány elkérte, és hazavitte saját falujába. A deportálásból visszatért édesapát a sváb családnak a már tervbe vett örökbefogadás előtt közzétett utolsó hirdetése vezette el a kislányhoz. Más szülők még 1946-ban vagy 1947-ben is hirdetésben keresték azt a személyt, akire gyerekeiket bízták.

Az örökbefogadások titokban tartása Magyarországon egészen a 2000-es évekig társadalmilag bevett gyakorlat volt nemcsak újszülöttek, hanem kisgyerekek esetében is. Bízta abban, hogy a gyerek elfelejti korábbi emlékeit, illetve bizonyos értelemben el is várták tőle a felejtést, elfojtást. A háború utáni örökbefogadók többsége is ennek megfelelően viselkedett. A pszichológiai szakirodalomból tudjuk, hogy az így bizonytalanná vált, megváltoztatott identitások zavarai a hallgatáson, elhallgatásokon is átszűrődtek, újabb terheket téve az érintettekre. Két emlékezőnk – Schäffer Erzsébet és Balázs Judit – is beszámol ennek az elhallgatásnak a hosszú távú romboló hatásáról. Nagyobb gyerekeknél, családon belüli örökbefogadások esetében ugyanakkor gyakran érvényesült a név fenntartásának hagyományos parancsa: a megölt szülők családnevét és emlékét őrizve nevelték fel árváikat.

A tragikusan kevés életben maradt gyereknek a zsidó közösség számára való megőrzése, visszaszerzése volt a mozgatója Európa-szerte azoknak az akcióknak, melyek során 1945–47-ben a gyerekeket egykor bújtató, és azután is gondozó keresztény intézményekből (kolostorok, protestáns gyerekotthonok), illetve keresztény családoktól igyekeztek visszagyűjteni azokat a – gyakran csak feltételezetten – zsidó gyerekeket is, akikért a szüleik, rokonaik nem jelentkeztek, vagyis minden bizonnyal teljesen árván maradtak. Ez a kérdés több európai országban is központi eleme volt a Joint gyerekekkel kapcsolatos háború utáni tevékenységének. Magyarország tekintetében helyi zsidó szervezetek – elsősorban az orthodox vallási irányzathoz

tartozó különböző szervezetek – ilyen irányú tevékenységére 1946 tavaszától, nyarától kezdve vannak adataink. Az Aguda két aktivistája, Stein Benő és Friedmann Ervin 1946-ban keresztény gyerekotthonokban lévő zsidó gyerekeket kutatott fel, helyezett el a Rózsadombon erre a célra (Ady Endre u. 22.) kialakított gyermekotthonban. A tudósítás szerint a kortársak a legnagyobb problémát a gyerekek vallási nevelésének helyreállításában látták, az elárvult gyerekek traumájára nem tűntek fogékonnak: „A gyerekek nevelését párton felüli orthodox szakbizottság kezébe tesszük le, tekintettel arra a speciális feladatra, amit ilyen évek óta keresztény kézen levő gyerekek átnevelése (sic!) jelent.” (*Sabbaton*, 1946. június 15. 3)

Ugyanebben az évben Spiegel Menyhért, a budapesti orthodox hitközség alelnöke felkutató akciót szervezett a parasztcsaládoknál maradt zsidó gyermekek után. Itt pontos számot nem ismerünk, de azt igen, hogy a gyerekeket 2–2,5 éve nevelő családok sokszor nem akartak megválni tőlük, és ha tehették, letagadták a gyerekek múltját. Adatunk van arra is, hogy még 1948 során is több tucat, keresztény családnál, rossz körülmények között fellelt gyerek került be a zsidó gyermekotthonok hálózatába, vagyis a keresés még nem ért véget.

Ezeknek a visszagyűjtéseknek és a bújtató családból kiemelt gyerekek későbbi sorsának érdemi feldolgozása Magyarországon még nem történt meg, feledés borítja a témát. Kötetünk ebből a szempontból is újdonságot hoz: két emlékező – Lieberman Éva és Schäffer Erzsébet – történetében is szerepel a rózsadombi otthon.

GYÓGYÍTÓ KÖZÖSSÉGEK: REHABILITÁCIÓ, TEVÉKENYSÉGEK, A GYÓGYULÁST SEGÍTŐ ÉS HÁTRÁLTATÓ TÉNYEZŐK

Dr. Révész Margit a Sztéhlo Gábor vezette Pax telepen 1945 májusa és 1948 júniusa között 226 háború sújtotta gyermekén végzett megfigyeléseket. Azt tapasztalta, hogy a testileg eredendően egészséges és a veszteség előtt ép családban élő gyerekeknek egy-másfél év elegendő volt a trauma feldolgozására. Révész Margit szerint a zsidó származás az eszményképek elvesztése és a tartós életveszély miatt hatott súlyosbítólag. A Pax otthonban ezért a közösségi élet megszervezésével, mozgással, munkával és a művészet eszközeivel tudatosan támogatták azt a folyamatot, amely másutt jobbra spontánul ment végbe, vagy rosszabb esetben elakadt. Az elakadás tragikus esetben öngyilkosságba is fordulhatott, ilyenre is olvasunk példát a kötet emlékezései között: Tauszig Péter beszéli el egy árvaházi társuk öngyilkosságát. Révész Margit meghökkentőnek tűnő megállapítása szerint: „[...] a soktagozatú, többféle kiutat megjelenítő intézet alkalmasabb a háborúsan sújtott gyermekek sérüléseinek a megoldására, mint az épségben valamiképpen megcsonkított családi környezet.” (Hrabovszkyné Révész Margit, „Háborúsújtotta gyermekek”, *Köznevelés*, 1948. 561.)

A Pax gyermekotthonban az eltérő alkatú gyerekeknél valóban más és más módszert alkalmaztak a gyógyulás érdekében. A bizonytalan, szorongó gyerekeknél a közvetlenül ható örömszerzés, az ösztönök kielégítése (a sokoldalú étkezés, a sok mozgás) vált be, majd erre épült a gyakorlati munka, az öntevékenység. A regresz-sziós tüneteket mutató gyerekeket önállóságra igyekeztek szoktatni. Bízta abban, hogy ha csak részben is sikerül a gyerekeknek rátalálniuk a saját útjukra, akkor önbizalomra szert téve könnyebben fejlődésnek indulhatnak. A halálfélelemmel küzdők élményeit intim beszélgetések, leírt álmok, írásbeli fogalmazások, versírás segítségével oldották.

A Pax szabad szellemű magyar tanára, Rákosi Zoltán 1947-ben, a *Válasz* című folyóiratban naplószerűen számolt be az ötödikes gyerekekkel folytatott (ritmus) gyakorlatainak, versírási kísérleteinek, verselemzéseinek (pl. Arany: Családi kör) céljáról, hatásáról: „A helyi adottságoknak megfelelően (a tanulók java része árva, félárva), a sablonos feldolgozáson kívül ilyen problémák foglalkoztatták őket a verssel összefüggésben: lehet-e otthona annak, akinek nincsenek szülei? mi az otthon? lehet-e segítség nélkül elhagyott szegény gyerekből is valaki, mint a „Családi kör” olvasó fiújából; hogyan lehet olvasással életünk határait kitágítani?” Bár Arany művéből színdarabot is írtak a gyerekek, mégis támadások érték Rákosi Zoltán hagyománybontó óráit. A felnőttek a karácsonyi szünetben kigúnyolták Weöres Sándor *Elysium* című versét, lerombolva a gyerekek örömét: „[...] nem vették észre, hogy a gyermekben a költészettel való kapcsolatot s ezen keresztül a szerencsésen megtalált belső művészi életforma hitelét is tönkre teszik. Annak idején legalább 10 legsúlyosabb traumával sújtott fiút hozott lelki életében, külső, közösségi kapcsolataiban rendbe a megtalált költészet.”

~~A Pax gyermekotthonra jellemző tudatos nevelés ritkaság volt, de a generáció talpra állásában alapvető szerepe volt annak, hogy a gyerekek jelentős része a Vészkorszak után eljuthatott egy olyan közösségbe, ahol lehetősége volt újra megtanulni játszani, visszatalálni az életkorának megfelelő tevékenységekhez. Ezek a közösségek nem kizárólag felekezeti alapon szerveződtek, de kötetünk emlékezői ezekre hoznak példákat: árvaházi közösség, cionista gyermekotthonok, táborok, nyaraltatási akciók.~~

A közösség és a közösségi élmények jelentőségét, a tevékenységek – modern terminológiával élve – élménypedagógiai jellegét legerőteljesebben a cionista gyermekotthonokra és táborozásokra visszaemlékezők szavaiból érezhetjük ki.

„Ez a gyermekotthon talán az életem legnyugodtabb, legkiegyensúlyozottabb időszaka volt. Különböző csoportokban, úgynevezett kvúdcákban fiúk és lányok külön éltünk. Löwy Laci [Izraelben Arie Lewy], a 23-24 éves vezetőnk hihetetlen hozzáértéssel, empátiával bánt velünk. Egy csomó árva gyerek, akinek ottmaradtak a szülei, meg félárva, akiket

kezelni kellett. Úgy elfoglaltak minket, hogy semmi időnk nem volt arra, hogy gondolkodjunk, töprengjünk. Reggel 6-tól este 7-ig program volt, az égvilágon minden. Volt sport, tanulás, tanultunk héberül, volt cionisztika, palesztinográfia (...) Mi a legtöbben olyan élményt kaptunk ebben a közösségben, ami aztán később is meghatározta a magatartásunkat az iskolában, munkahelyen, mindenhol. A legtöbbünk remekül feltalálta magát.” [Forrás: Gyöngyösi Zsuzsa visszaemlékezése a debreceni Darabos utcai gyermekotthonra, Gombocz Eszter vele készített interjújában, 2013].

„Tíz évesen felültem a vonatra, és elmentem Deszkre. Egy napot töltöttem ott. Hazaértem, és tudtam, hogy velük akarok lenni. A húgommal odaköltöztünk. Ismét gyereknek éreztem magam.” [Forrás: Urbancsok Zsolt, *A Holokauszt gyermekei* (Makó, 2010), p. 94.]

Perlmutter Izsák visszaemlékezése ambivalens helyzetet sejtet. A családfő nélkül maradt családban élő 10 éves fiú önállóan hozott döntést a maga és húga sorsáról, mint bizonyára tette azt a megelőző hónapokban is. Eközben mégis a gyerekeknek megfelelő élethelyzetek után vágyott, amit végül a szétesett család helyett a közösségi létben talált meg.

A cionista szervezetek politikai sokfélesége a gyerekek szintjén kevésbé volt érzékelhető, érzékelhető, mindenhol hasonló közösségi tevékenységekkel találkozhattak: éneklés, kirándulás, tábortűz, társasjáték, számháború stb. Valódi különbséget a koedukáltságban (vagy hiányában) és a vallási előírások megtartásában élhettek meg. Bárdos Pál a makói Habonim csoportban szerzett élményeiből a teljes egyenlőséget – születési előjogoktól, vagyoni, felekezeti különbségektől függetlenül –, illetve a fiúk és lányok közötti közvetlenséget emelte ki. Ezek az elvek nagyon különböztek attól a világtól, amiben eddig nevelkedtek a gyerekek, és mindez felszabadítóan hatott az egyéni tehetségek kibontakoztatására.

A Palesztinából érkezett fiatal vezetők tudatosan közvetítették az emberi egyenlőségen alapuló, jövőre összpontosító, öntudatos világszemléletet. A cionista otthonok egyik lakója, a kötetünkben is szereplő Wieder Györgyi így fogalmaz.

Wieder Györgyi emlékezése a lillafüredi cionista gyermekotthon Palesztinából érkezett fiatal vezetőire:

„Ezek a fiatalok arra tanítottak minket, hogy mi is ugyanolyan értékű emberek vagyunk, mint bármely más vallású, fajú ember. Nem szabad meghunyászkodva, megalázkodva, hajbókolva élni. Azt mondogatták, hogy az ember csak szabadon, öntudatosan, egyenes gerinccel élhet értékes életet.”

1945 után csakhamar újraindult a zsidó cserkészlet is, amely a közösségi élet értékeivel, természetközeli élményekkel, az összetartozás érzésével segítette a gyerekek és serdülők lelki újjáépülését. Tagjainak többsége árván vagy félárván maradt; a cser-

készet ezért nemcsak baráti közösséget, hanem családot is jelentett számukra, ahol a vezetők sokszor az elveszített szülőket próbálták pótolni. A tagok közül néhányan átpártoltak a cionistákhoz, többen alijáztak, ami a cserkészek rosszallását váltotta ki. A csapatok egy része ekkor már koedukáltan működött.

A budai lánycsapat egyik tagja így emlékszik:

„Egyrészt óriási fegyelem, rend volt. Rengeteget kellett produkálni. Volt egy őrsi ülés, ahol kiosztották, hogy a következő alkalommal erről és erről tartasz egy beszámolót. Aki otthonról nem hozott [műveltséget], az itt értelmiségivé vált, műveltté vált. Megtanult felszólalni, előadni. Mindenünk volt a csapat.” [Forrás: Haskó Györgyi visszaemlékezése a Vörösmarty cserkészcsapatra. Gombocz Eszter interjúja]

Az emlékezésekben egyszerre van jelen a hallgatás konszenzusa, amely a háborút közvetlenül követő években még nem politikai nyomásra, hanem egyfajta pszichológiai védekező mechanizmusként működött a személyiség védelmében: *enkapszuláció* (betokosítás, lezárás); és az átéltek különféle művészeti tevékenységekkel történő feldolgozása. A legbeszédesebbek a színjátszásra, színielőadásokra vonatkozó emlékek – ilyet olvashatunk Frankl Juditnál, Darvas Gábornál, Kertész Péternél és Böhm Istvánnál. Más forrásokból tudjuk, hogy irodalmi pályázatok és gyermekrajzokból készült kiállítás is teret, keretet adtak az áléltek kifejezésére, feldolgozására.

Kötetünk egyik emlékezője, Kovács Katalin (dr. Józan Péterné), máig meleg szavakkal emlékezik arra a nyugodt légkörre, amit a hitközség leányárvaházában tapasztalt meg, különösen is a számára nyugtató, gyógyító kézimunka közben. A stoppolás mint helyrehozás valóságos szenvedélyévé vált: „nagyon kedves emlékem onnét, hogy megtanítottak stoppolni és én annyira szerettem, hogy kilyukasztottam a zoknit vagy nem tudom mit és naphosszat stoppoltam.” Katalin teljesen árva kislánként a háború után először katolikus intézményekbe került, ahol túlzott szigorral, keménységgel találkozott. A hitközségi leányárvaház közegét 60 év elmúltával is bensőségesnek érzi, de a vallási nevelés zűrzavara, a folytonosság, később pedig a tisztánlátás hiánya szenvedést okozott számára.

„Az árvaház volt az első, ahol tartósabban is voltam és ahol egy kicsit olyan megérkezettnek éreztem magam. Az ottani légkörben éreztem az idetartozás érzését. Ez nagyon érdekes, mert ez az érzés fogott el akkor is mikor ide [Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem épülte] először beléptem, nem ma, hanem az előző alkalommal, és 2013-ban voltunk a férjemmel Izraelben. Szóval bennem nagyon erős az az érzés, hogy most azok között az emberek között vagyok, vagy abban a világban vagyok... és valahogy

ez érinthetett meg az árvaházban is anélkül, hogy ránktukmáltak volna kötelezően valamiféle gondolatvilágot [...]

És hát hogy lehet egy gyereket az ilyen szigorú római katolikus vallású intézmény után egy viszonylag semleges helyre [küldeni] egy évig, amikor az államosított intézménybe voltam, és utána a zsidó árvaházba? Ezek a dolgok nálam nem kerültek helyre, senki nem oktatott ki engem, hogy hogy is volt ez, hogy épül fel a vallás, hogy lett az egyikből a másik...” [Részlet Kovács Katalin kötetünkben olvasható interjújából.]

A gyökerek felismerését, tisztázását azért tartja fontosnak Katalin, hogy a múlt miatti bizonytalanság, hiányérzet ne legyen teher családjá további generációi számára. Egy szilárdabb értékrendet, stabilitást igyekszik továbbadni unokáinak, dédunokájának. Föl szeretné készíteni őket a jövőre, könnyebbé téve életüket.

A kettős, hármass nevelés több más zsidó fiatalban is zavart okozott a háború után. Az állami iskolában kommunista, a hitközségi fenntartású árvaházban a zsidó vallás szellemében oktatták a fiúkat, akik számára a zsidó történelem, a héber nyelv, az imádságok sokszor idegennek tűntek. Ehhez járult a tanárok némi bizonytalansága az átmeneti politikai helyzet miatt. A csonkán maradt családi környezetben szintén vegyes hatások érték a gyerekeket aszerint, hogy épp melyik családtaghoz kerültek a hétvégén. Voltak köztük szombattartók, de akadt kommunista rokon is. Darvas Gábor, a PIH Fiúárvaház növendéke érzékenyen fogalmazza meg az értékek zűrzavarát:

[...] „hármass nevelés volt. Mást hallottunk az iskolában, mást hallottunk az árvaházban, és megint mást a hétvégi „családlátogatásokon”. A gyerekek közül sok, magamat is beleértve, akiknek úgy nyiladozott az értelmük, úgy voltunk vele, hogy mikor meséltek nekünk a hittanórákon Istenről, meg erről, meg arról, hogy Isten, Isten. Hol volt az Isten, amikor az anyámat, meg az apámat megölték? Meg engem 3,5 évesen vagonba gyömöszöltek?... Hát így ment minden. Más az iskolában, más otthon, más az árvaházban.

[...] máig is szégyellem, de nem tudtam tisztességesen héberül megtanulni olvasni. Mert én úgy voltam vele, hogy ez nekem idegen, mi közöm nekem ehhez? És különben is, én már ezért megszenvedtem, hagyjanak engem békén, ez engem nem érdekel. Egy hülye, gyerekes szemlélet, mert az, hogy milyen történelem áll ezek mögött a betűk mögött, és mi van mögötte, nem értettük. És egyáltalán nem tudtak, meg nem is mertek talán minket olyan zsidó szellemben nevelni, ahogy kellett volna az elvárások szerint. Nyilván ugye a hitközség, meg a Joint, meg a zsidó szervezetek, a külföldi szervezetek elvárásai szerint. Mert ez a kettős nevelés a gyerekeket is skizofrénné tette. Mit tanulok én itt? És minek ez nekem? És hogy van ez? A zsidó történelem? Miért olyan is van? Szóval nem, ezt nem lehetett elmagyarázni számunkra.” [Részlet Darvas Gábor kötetünkben olvasható interjújából.]

Kötetünkben számos további példát olvashatunk az érzelmek keveredésére az árván maradottakban. Abai-Singer Tamás édenként tekint vissza a Cinege utcai otthonra, ahol 6 éves koráig élt. Védett, elszigetelt, hiány és fájdalom nélküli, harmonikus szigetvilág volt számára ez az otthon. A felszínen, a mindennapokban boldognak érezte magát Tamás. Játszottak, habzsolhatták a csokoládét. A szülők fogalma olyannyira ismeretlen volt Tamás előtt, hogy azok hiányát sem érezte. A nevelők soha nem emlegették a szülőket, nem beszéltek róluk. A mélyen, tudat alatt rejtőző hiányérzet hirtelen, robbanásszerűen tört egyszer elő belőle, amikor a nagymamája meglátogatta.

„Az utólag van felnőttkoromban, hogy az életem legszebb élménye a Cinege utcai. Ott nem volt küzdelem, minden volt, mindent megkaptunk. Semmire gondunk nem volt. Tehát... Nem biztos, hogy ez a jó az életben, természetesen, mert hogy az ember küzdve küzd a létért, ahogyan a Tórába is benne van, és a küzdelem nem negatív fogalom, ugye hát a legtöbbször sikerül, mint nekem is. De valahogy az olyan, olyan édeni nyugalom volt, és harmonikus boldogság. Hiába nem voltak szüleink, mert nem is tudtuk, hogy mi az a szülő, ezt értsd meg, nem tudtuk, tehát nem éreztük a hiányt, csak amikor jött hozzánk a nagymama, akkor kezdtem el bömbölni egyszer, hogy: Hogyhogy hát szülő, hol van anyukám nekem akkor?” [Részlet Abai-Singer Tamás kötetünkben olvasható interjújából.]

4. Zsidó árvaházak és gyermekotthonok 1949 után

.....

FÉRŐHELYHIÁNY

A kommunista fordulat a közoktatás és a gyerekvédelem államosítását, a cionista mozgalmak és a cserkészlet felszámolását hozta magával. A felekezeti és öntevékeny civil élet egészét visszaszorította a kiépülő diktatúra: az eddig bemutatott intézményrendszer és szervezeti keretek vagy teljesen megszűntek, vagy drasztikusan beszűkültek, lényegében a hitközségi kereteken belül mutatóba meghagyott néhány felekezeti intézményre szorítkozva.

1949 nyarán megszűnt Szegeden a Szőregi úti, Debrecenben pedig a Böszörményi úti gyermekotthon is. Az utolsónak megmaradó vidéki otthon, a debreceni orthodox felügyelet alatti, Bajcsy-Zsilinszky úti otthon, 1951-ig működött. 1949 szeptemberére már Budapesten is mindössze négy intézet maradt az Országos Zsidó Segítő Bizottság kezelésében: a Cinege u. 10., Tárogató u. 2., Délibáb u. 26. és Rege u. 4. szám alatti intézmények. Ezek mellett a Szent Domonkos u. 9. alatti orthodox gyermekotthon, a PIH fiú- és leányárvaháza, illetve az Akácfa utcai Gyermekkert biztosítottak bentlakásos elhelyezést a rászoruló gyerekeknek. 1950-es adatok szerint a kb. 700 férőhelynek nagyjából a felét tették ki az Országos Zsidó Segítő Bizottság otthonai, így érthető, hogy azok teljes megszűnése után, 1951-ben, komoly férőhelyhiány alakult ki az elhelyezésre szoruló zsidó gyerekek körében: kétségbe esett kérelmek, közbenjáró levelek sora maradt fenn a vidéki hitközségek levelezésében. A kérelmekben leírt élethelyzetek, családi körülmények arról tanúskodnak, hogy a megcsonkított családok, az ismétlődő betegségek, a kifosztott életek sérülései sokkal hosszabban hatottak, helyreállításukhoz 6 év gyakran nem volt elég.

A hosszú távú hatások mellett új jelenségek miatt is szorultak bentlakásos ellátásra egyes gyerekek. Az egyik ok, amiért a korábban családjukkal élő gyerekek intézménybe kerültek, egyik vagy mindkét szülő börtönbüntetése volt: ez két emlékezőnk, Hacsek László és Wachslér Tamás történetében is előkerült. Az egyik jellemző „bűn”, amit a szülők elkövettek, a kivándorlás legális lehetőségeinek megszűnése utáni tiltott határátlépés. A másik kortűnet a kitelepítések következtében lehetetlen körülmények közé került szülők gyerekeinek elhelyezése volt.

Az 1952/53-as tanév végével a Szent Domonkos utcai árvaház is bezárt, ezzel néhány évre teljesen megszűnt az orthodox vallási előírásokat követő elhelyezés lehetősége. 1956 után az orthodox hitközség Dob utcai központjában szerveztek

bentlakásos diákotthont, elsősorban a vidéken hiányzó tanulási lehetőség pótlására. A Szent Domonkos utcai intézmény bezárásakor – ahogy ezt Liebermann Éva visszaemlékezésből megtudjuk – azokat a gyerekeket, akiknek semmilyen hozzátartozójuk nem volt, sőt, több esetben a tényleges személyi adataik is ismeretlenek voltak, az egyik gondozónő, Steiner Rózsa felügyelete alatt a Kertész u. 32-ben, vagyis a Hanna Egyesület konyhájának, napközijének épületébe költöztették. 1956-ban a gondozónővel együtt hagyták el az országot.

KÖLTÖZKÖDŐ ÁRVAHÁZAK

Az 1950-es években a fiúárvaházban nevelkedők meghatározó élménye, hogy 1953-ban el kellett hagyniuk a fasori épületet, és Óbudára, a Zichy utca 9. számú épületbe költöztek. A költözésről és következményeiről Dalos György, egykori növendék szépirodalmi beszámolóját idézzük, melyben a szereplők neveit megváltoztatta.

„Mindez réges-régen történt. 5713 Tisri havában Balla egy hittanóra keretében az Egyiptomból való kivonulásról mesélt. Egyszer csak megjegyezte: „Különben nekünk is hamarosan ki kell innen vonulnunk.” Óriási izgalom támadt. Balla azonban a növendékek makacs faggatózására csak annyit árult el: egy bizonyos hatóság ragaszkodik ahhoz, hogy kiköltözzenek innen a Városligetből, az Izraeli Követség épületének közeléből, a kétemeletes pompás villából, amely immár fél évszázada nyújtott otthont a zsidóság férfinemű árváinak és félárváinak.[...]

Így következett el az a szomorú nap 5714 Sevat havában, amikor a Pesti Fiúárvaház átköltözött Óbudára. Igaz, az Úristennek nem kellett bajlódnia a Duna kettéválasztásával, a száztíz növendék nevelők kíséretében felült a hatvanhatos villamosra, és átkelt a Margit hídon. A bujdosás sem tartott negyven évig, hanem bő negyven percig, feltéve, hogy pusztának vesszük a Frankel Leó utat és a Lajos utcát. Ám a végpontot a Zichy utcai üresen álló bérházat a legjobb indulattal sem lehetett a Kánaánhoz hasonlítani.

E feltűnő különbséget Schossberger rabbi is elismerte: „Mostantól kicsit szűkösebben fogunk élni – jelentette ki a növendékek előtt az első istentiszteleten. Mindazok után azonban, ami népünkkel 5700 év alatt történt, szerénynek kell lennünk, mert kész csoda, isteni jótétemény, hogy egyáltalán élünk.” Singer Robi a rabbinak e vigasztaló szavaiból azt a tanulságot vonta le, hogy a csodában semmi különös nincs, mert a csoda mindig az, ami éppen van, és éppen attól az, hogy van. Csoda volt eddig a Vilma királynő úti pompás épület, és csoda lesz mostantól a Zichy utcai roskatag bérház.

Nem volt csoda viszont, hogy az árvaház súlyos pénzzavarában kénytelen volt túladni a Duna-parti nyaralón, ahová azelőtt minden esztendő Sziván vagy Tammuz havában kihajóztak a Petőfi vagy Kossuth gőzösön, és az egész nyarat ott töltötték. Szerényebb csoda gyanánt most a nyári szünetekben naponta átgyalogolnak a Sztálin hídon a túlparti népfürdőbe.

Ennél rosszabb cserét nem is csinálhattak volna! A Városliget útjain csillogó autók suhantak, Óbudán meg legfeljebb a harminchármas villamos zötyögött, a Vilma királynő úton saját udvaruk volt, innen rendezet sorokban kellett átmasírozni a zsinagóga udvarába. Hová lett a hatalmas ebédlő, mögötte a konyhával és a tálalóval, a modern zuhanyozó a központi fűtés, hová a tágas kultúrterem, amelyet ünnepeken, egy szárnyas ajtót kitarva, zsinagógává lehetett átalakítani? És mit kaptak mindezt cserébe: nyirkos falakat, apró szobákat, a sarokban vaskályhával, amelyet minden reggel be kellett fűteni, szűk mosdóhelyiséget rozsdás zuhanyrózsákkal, ahol alig lehetett beállítani a víz hőmérsékletét – egyszóval minden, de minden összehasonlíthatatlanul silányabb volt, mint Pesten.

Na és az orgona! – az volt Singer Robi legnagyobb titkos fájdalma. A felséges hangszer, amelyen mintha maga az Örökkévaló szólalt volna meg, kivált nagyobb ünnepeken, amikor Lisznyai karnagy úr vezényelte az árvaház énekkarát.

[Forrás: Dalos György, *A körülmetélés. A Nagy Buli. Két kisregény* (Budapest: Ab Ovo Kiadó, 2007), 39–43. oldal]

A Zichy utcai otthon udvarán – a fasorival ellentétben – valóban nem lehetett focizni, ezért a közeli óbudai zsinagóga udvarán játszottak a fiúk. Telente viszont fölöntötték az udvart, és azon korcsolyáztak a Joint által adományozott korcsolyákkal. Iskolába a környékbeli óbudai intézményekbe jártak: a kisebbek a Raktár vagy a Kiscelli utcába, a nagyobbak a Kórház utcai általános iskolába.

Az árvaház rabbija, Dér István mellett Hochberger László rabbi gondoskodott a gyerekek zsidó neveléséről. Az 50-es években, amikor már megszűnt a kötelező iskolai hittanoktatás, ez sajátos helyzetet teremtett. A kamasz fiúk kritikusan viszonyultak a valláshoz, egyesek a kötelező imákat is nehezen viselték, csak a játéktól, focitól elvett időt látták benne. Fontos szerepet játszott emiatt a tanárok egyénisége. Hochberger László, aki bár kevésbé tudott fegyelmezni, emberségesen, érzékenyen viszonyult a diákokhoz. Többen is szeretettel emlékeznek rá, sőt, akadt olyan növendék, aki számára példaképpé, apapótlékká válhatott. Havas Hirschl Tamás, valószínűleg önkéntelenül, még a rabbi aláírását is utánozta.

Hollós János annyira ragaszkodott Hochberger László személyéhez, hogy lemondott volna édesapja zsidó temetéséről, ha Hochberger nem vállalta volna el – körzeten kívül – Dér rabbi helyett a szolgálatot. Dér és a fiatal diák között ugyanis hosszú évekre kiható feszültség, idegenség uralkodott. Landeszmann György szintén kiemeli Hochberger apai gondoskodását.

„Kevés ilyen rendes és jó érzésű ember volt körülöttünk abban az időben. A növendékek közül, akik megtehették, a hétvégén kimentek rokonokhoz, nagyszülőkhöz, nagynénikhez, és aki csak félárva volt, édesapjához, édesanyjához. Természetesen sokan voltak, akiknek senkijük sem volt. Azok közül Laci bácsi minden héten valakit vendégül látott, hazavitt saját otthonába. (S hányszor nyomott a kezünkbe egy pár forintot édességre. Olyankor milyen gazdagnak éreztük magunkat!)” [Forrás: Landeszman György, „A Fiúárvaházról” In: Kertész Péter, szerk., *Az Árvaházi Világtalálkozó* (Budapest, 1995)]

A hitközség fiú- és leányárvaházban 1955-ben 75, ill. 57 gyermek nevelkedett. A Zichy utcai fiúárvaház növendékeinek fokozatos csökkenése miatt idővel az óbudai épület túlságosan nagygyá vált, ezért a hitközség fiú- és leányárvaházát 1958-ban összeköltöztették a Délibáb u. 35. alá, de a fiúknak külön bejáratot nyitottak a Dózsa György út felől. Végül a József körút 27. első és negyedik emeleti lakásaiban kapott helyet a két intézmény. A rabbiképző intézettel szomszédos bérházban már 1950-től nagy létszámú diákotthon működött, így lényegében ebbe olvasztották be az évek múlásával lassan szerepét veszítő árvaházakat is. Falus Olga és Szántó Tivadar igazgatók a személyi folytonosságot a többszöri költözés, a helyszínek változása ellenére is fenntartották.

A VÉSZKORSZAK LEGFIATALABB ÁRVÁI IS FELNŐTTEK

Az *Új Élet* folyóirat 1963 decemberében tudósítást közölt „A pesti zsidó árvaházak ünnepei és hétköznapijai” címmel, felhívva a figyelmet, hogy 18 évvel a háború után immár felnőtté váltak a "mártírok" utolsó árvái is. Azonban olyan félárvák, akiknek egyik szülője a Vészorkorszak alatt szerzett betegség következtében később vesztette el életét, még nevelkedtek ekkor az árvaházban, továbbá akadtak szociálisan rászoruló gyerekek is. A 100 fő feletti létszám többségét azonban már a zsidó gimnáziumban tanuló vidéki gyerekek tették ki, akik számára a tanulási lehetőség volt a döntő.

KITEKINTÉS

Az 1917-ben született, Auschwitzot árván túlélő, szuggesztív előadásait vidám balettmozdulattal befejező kaliforniai pszichiáternő, Edith Eva Eger legfontosabb célja, hogy megmutassa az áldozattudat börtönében kínlódnak, hogyan küzdhetnek meg traumáikkal, és miként választhatják fokozatosan a szabadságot, az élet teljességét.

„Mára több mint hetven év telt el. Ami történt, azt sem elfelejteni, sem megváltoztatni nem lehet. De idővel megtanultam: azt eldönthetem, hogyan reagáljak a múltra. Érezhetem magam nyomorultul, vagy bizakodhatom – lehetek levert, de boldog is. Mindig megvan ez a választásunk; lehetőségünk van a kontrollra.” [Forrás: Edith Eva Eger, *A Döntés* (Budapest: Libri, 2017), 23. o.]

Az itt közreadott kötetben megszólalók valamennyien gyökerüket vesztetten, árván vagy félárván maradtak életben a Vészkorszak után. Életük újrakezdését részben – egyénenként más és más arányban – túlélő családtagjaiknak: nagymamájuknak, nagynénjüknek, nevelőanyjuknak, özvegyé vált anyjuknak vagy apjuknak, máskor az őket a háború alatt rejtegető megmentőiknek, keresztény nevelőiknek köszönheték. Ezek az utak azonban gyakran elakadtak vagy beszakadtak. Az új társat választó vagy anyagi nehézségekkel, testi-lelki betegséggel küzdő szülő, nevelőszülő nem mindig bizonyult alkalmasnak arra, hogy átsegítse a kiskamaszokat a válságos időszakon, sőt, olykor újabb sebeket is okozott a gyerekekben.

A hitközségi fenntartású, hosszú múltra visszatekintő árvaházak, egyéb intézmények, a Joint és az Országos Zsidó Segítő Bizottság által támogatott cionista otthonok, egy-egy keresztény szervezet, az újjáalakuló zsidó cserkészlet, valamint az alijázás hozzávetőleg 1947–48-ig kínálkozó lehetősége köztes megoldást nyújtott mind a felügyelet nélkül maradt kisgyermeknek, mind a kallódásnak kitett (kis) kamaszok számára. Ezeknek az intézményeknek többsége úgy próbált segíteni, hogy (kortárs) közösségi keretek közt önfegyelemre, rendszeres életvitelre, kreativitásra, döntésképessegre, egyenes gerincre, összetartásra, és nem utolsósorban (élményszerű) tanulásra ösztönözte a fiatalokat. A kamaszkorban lévők a lazább vagy szigorúbb fegyelem közepette dacolhattak különféle családi és társadalmi normákkal, alkalmasint az olvasatukban olykor hiteltelenné vált vagy eleve érdektelen zsidó vallással. A gyermekkoruktól túl korán megfosztott, játszani vágyó fiatalok többsége, akik a Vészkorszak következtében idő előtt felnőtt szerepbe kényszerültek, ezáltal szívósabbá, kontrolláltabbá váltak.

2020 őszén jónéhányan még 90 év fölött is aktívan, bizakodva élnek különféle betegségeik, illetve a kovid miatti nehézségek dacára. Beszélgetnünk kellene velük, hogy ellessük bölcsességük titkait, amíg nem késő.

A TANULMÁNYHOZ HASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Bacskai Sándor, „The Immediate Aftermath of the Holocaust (1945-1956): Reconstruction of Jewish Life – the Orthodox Jewish Communities” in: Sharon Kangisser Cohen, ed. „My Homesickness Drove me Home...” Jewish Life in Postwar Hungary (Yad Vashem, 2018), pp. 49-69.
- Bányai Viktória, „A Joint segélyezési politikájának hatása a zsidó családok életére, 1945–1949” In: *Családtörténet, családvédelem, vallás. A család egykor és ma 4.* Gyöngyössi Orsolya és Taupert Dóra közreműködésével szerkesztette Barna Gábor és Kiss Endre. (A vallási kultúrakutatás könyvei 37.) (Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2018.) pp. 263–276.
- Bányai Viktória, „Shattered Identities: Jewish Children in the Immediate Postwar Period in Hungary” In: Kangisser Cohen, Sharon – Ofer, Dalia, eds., *Starting Anew: The Rehabilitation of Child Survivors of the Holocaust in the Early Post-War Years* (Jerusalem: Yad Vashem, 2019), pp. 171–189.
- Bányai Viktória – Gombocz Eszter, „A traumafeldolgozás útjain – Holokauszt túlélő gyerekek Magyarországon, 1945–49” *Régió*, 24. évf. (2016), 2. pp. 31–48.
- Braham, Randolph L, *A népiértés politikája : a holocaust Magyarországon.* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997²)
- Deutsch Gábor, „Bikur Cholim” in: uő, *Nagy csodák történetek itt* (Budapest: ORZSE, 2005), pp. 140-146.
- Dombi Gábor, „Az orthodoxia elfedett hősnője – Heiden Dóra” *Magyar Orthodox*. III. Évfolyam 1. szám. 2017 tavasz.
- Erdei, András, „A magyarországi zsidóság migrációja (1945 – 1955),” *Beszélő*, 2004 április (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyarorszag-zsidóság-migracioja-1945%E2%80%931955>)
- Flaskár Melinda, *A zsidó szociális gondoskodás története Budapesten a két világháború között* (PhD Diss, ELTE, 2014)
- Frojimovics, Kinga, „A Bricha kezdetei Magyarországon (1945 nyara – 1946 márciusa),” *Korunk*, 2015:5, pp. 63–71.
- Frojimovics, Kinga, „JDC Activity in Hungary, 1945-1953,” in: Avinoam Patt – Atina Grossmann – Linda G. Levi – Maud S. Mandel (eds.), *The JDC at 100: A Century of Humanitarianism*. (Detroit: Wayne State UP, 2019), pp. 421–438.
- Frojimovics, Kinga, „The National Institute for the Israelite Deaf-Mute in Budapest, 1938-1948: A Case Study for the Rescue Strategy of Continuously Operating Jewish Communal Institutions,” in: Joanna B. Michlic (ed.), *Jewish Families in Europe, 1939 – Present: History, Representation, and Memory*. (Waltham: Brandeis UP, 2017), pp. 67–84.
- Frojimovics Kinga, „A Zsidó Világkongresszus szerepe a magyarországi zsidó közösségek talpra állításában a holokauszt után, 1945-1953,” in: Molnár Judit (szerk.), *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), pp. 292–308.

- Frojimovics, Kinga – Horváth, Rita, “Who Were the Rescuers and the Jews They Saved? Jews and Non-Jewish Rescuers in Hungary during World War II,” in: Dan Michman (ed.), *Hiding, Sheltering, and Borrowing Identities: Avenues of Rescue During The Holocaust*. (Jerusalem: The International Institute for Holocaust Research, 2017), pp. 93–106.
- Frojimovics, Kinga – Kovács, Éva, “Jews in a ‘Judenrein’ City: Hungarian Jewish Slave Laborers in Vienna (1944–1945),” *Hungarian Historical Review* 4, No. 3 (2015), pp. 705–736.
- Frojimovics, Kinga – Molnár, Judit (szerk.), *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. (Budapest – Jerusalem: Balassi Kiadó – Yad Vashem, 2009)
- Genizi, Haim, *Sikum jeladim niculé ha-soah be-Hungaria* (Nir Galim, 1998)
- Gombocz Eszter, „Az árván maradt nemzedék” In: Előd Nóra, szerk., *EgyMÁShoz szólunk. Hosszú hallgatás után* (Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2018.), pp. 195–202.
- Horváth, Rita, “Jews in Hungary after the Holocaust: The National Relief Committee for Deportees, 1945-1950,” *The Journal of Israeli History*, 1998:2, pp. 69–91.
- Hrabovszkyné Révész Margit, „Háborúsújtotta gyerekek” *Köznevelés*, 1948, pp. 555–562.
- Karády Viktor, *Túlélők és újrakezdők: Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után* (Budapest: Múlt és Jövő, 2002)
- Karsai Elek – Karsai László (szerk.), *Vádirat a náciizmus ellen: Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 4: 1944. október 15 – 1945. január 18*. (Budapest: Balassi Kiadó, 2014)
- Komoróczy Géza, szerk., *Zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*, I-II. (Budapest: Városháza, 1995)
- Merényi Zsuzsanna, *Sztechlo Gábor, a gyermeknevelő*. (Budapest, 2009.)
- Novák Attila, *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon* (Budapest: Múlt és Jövő, 2000)
- Pach Zsigmond Pál, „A magyarországi zsidóság mai statisztikájának szembetűnő jelenségei” In: Benoschofsky Imre, *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945–46-ban*. (Budapest: A Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesülete, 1947), pp. 22–32
- Rákosi Zoltán, „Gyermekeköltészet vagy a „közönség” útja a művészethez” *Válasz*, 1947. II. pp. 414–426.
- Reich, Nathan, “Overseas Aid,” *The American Jewish Year Book*, Vol. 49 (1947-48 / 5708), pp. 223-244.
- Rosenfield, Geraldine, “Overseas Relief and Rehabilitation,” *The American Jewish Year Book*, Vol. 48 (1946-47 / 5707), pp. 202–217.
- Stark Tamás, *Zsidóság a vészorszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. (Budapest: MTA, 1995)
- Varsányi Géza, szerk., *Szociális segítőmunka a gyermek- és ifjúságvédelem terén. Az Országos Izr. Patronázs Egyesület 25 éves fennállása alkalmából* (Budapest: OIPE Szociális Hölgybizottsága, 1936) https://mtda.hu/books/varsanyi_geza_socialis_segitomunka.pdf
- Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselte és az Amerikai Joint Distribution Committee Statisztikai Osztályának Közleményei* (időszaki kiadvány)

EMLÉKEZÉSEK, EMLÉKEZÉSGYŰJTEMÉNYEK

- Bacskai Sándor, *Egy lépés Jeruzsálem felé* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1997)
- Bacskai Sándor, *Az első nap. Emlékképek az ortodox zsidóságról* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2004)
- Bárdos Pál, *A második évtized* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981)
- Dalos György, *A körülmetélés. A Nagy Buli. Két kisregény* (Budapest: Ab Ovo Kiadó, 2007)
- Előd Nóra – Kiss Marianne, szerk., *Lerakott kövek. Holokauszt túlélők – gyerekek – unokák.* (Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2014)
- Előd Nóra, szerk., *Egy Máshoz szólunk. Hosszú hallgatás után* (Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 2018)
- Ember Mária, *El a faluból* (Budapest: Múlt és Jövő, 2002)
- Gergely Ágnes, *Két szimpla a Kedvesben. Memoár* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2014)
- Gombocz Eszter, *Zsidó iskolások Budán és Óbudán, 1920–1949* című projekt - <http://zsidoiskolasok.tk.mta.hu/>
- Gyárfás Endre, *Mátyásföld, alkonyuló éden* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2013)
- Hódos Mária – Farkas Erzsébet, *Fiaim, hol vagytok?* (Budapest: Tinta Kiadó, 2019)
- Kovács Mira, *Imakönyv és csipkés kombiné* (Budapest: Zachor Alapítvány, 2009)
- Rábai Imre, *Törtrészek. Egy matematika tanár vallomásai* (Budapest: Lauder Könyvek, 2006)
- Révész, Peretz, *Standing up to Evil. A Zionist's Underground Rescue Activities in Hungary* (Jerusalem: Yad Vashem, 2019)
- Urbancsok Zsolt, *A holokauszt gyermekei. A holokauszt gyermek szemtanúinak visszaemlékezései* (Makó: Dr. Kecskeméti Ármin Egyesület, 2010)

.....

Visszaemlékezések

.....

Kötetünk 45 olyan túlélő visszaemlékezését tartalmazza, aki a második világháború alatt és/vagy után zsidó árvaházakban és gyerekkotthonokban talált menedékre. Többségük mindeddig csak szűk családi és baráti körben, vagy a néhány alkalommal megrendezett árvaházi találkozon, sorstársaival beszélt akkori (mivel a helyszín ismertebb, inkább: ottani) élményeiről, életéről. Néhány emlékezés már korábban is megjelent, ezek eredeti közlési helyét feltüntettük az emlékező neve alatt. Ezúton is köszönjük a Centropa (centropa.org) és a Zachor Alapítvány (zachor.hu) önzetlen segítségét, amivel lehetővé tették a gyűjteményeikben található három emlékezés témánkhoz tartozó részleteinek másodközlését.

A most először napvilágot látó szövegek egy részét az emlékezők maguk írták. Ezeket Nádudvari Zoltán gyűjtötte össze, és sok esetben a szövegek végső formáját is ő alakította ki. A kötetben ezen kívül 18 frissen készített interjú szerkesztett változata szerepel. Ezek az emlékezők által visszaolvasott, módosított, kiegészített szövegek. Az eredeti hanganyagokat, a szerkesztetlen változatokat, az interjúkészítők által használt kérdéssort és a kutatás során felbukkant fényképeket a budapesti Holokauszt Emlékközpont archívumában elhelyezve találhatják meg az érdeklődő kutatók.

Az interjúkat a 2019 szeptemberében a budapesti Bálint Házban megrendezett találkozó után készítettük. Többen vissza is utalnak erre a rendkívüli eseményre, az ott felelevenített közös emlékekre, amelyek bizonyára élénkebben éltek az emlékezőkben, és ezért gyakrabban és talán hangsúlyosabban említették ugyanazokat az epizódokat.

Az emlékezéseket három időrendi egységre bontottuk, és azokon belül intézmények szerint csoportosítottuk. Sokan több intézmény lakói is voltak az évek során, többen a Vészkorszak alatt és után is éltek bentlakásos intézményben, ezért az a besorolás, amit a tartalomjegyzék tükröz, az emlékezések súlypontja alapján készült. Ez nem is mindig arányos az ott töltött idővel, hiszen az érzelmileg hangsúlyosabb emlékek valószínűleg mélyebben rögzültek, mások esetleg elhalványultak. A helyszíneket bemutató egységben az egyes intézményeknél felsoroltuk valamennyi emlékező nevét, aki megemlítette az adott intézményt.

Az emlékezések szövegében tipográfiaiailag is elkülönítettük az általunk készített összefoglaló részeket a közvetlen idézetektől. A szövegbe iktatott szögletes zárójelben az olvasó mindig szerkesztői beszúrást, értelmezéseket talál. Az emlékező szövegekben megjelenő történelmi nevek és fogalmak magyarázatát a fogalomtárban helyeztük el, a szövegben pedig a szó előtt látható → utal rájuk. A bentlakásos intézmények rövid bemutatását, pontosabb adatait szintén megtalálja az olvasó a kötetben, erre az emlékező szövegekben az intézmény neve előtt látható ► utal. Az egyes budapesti helyszínekhez, utcákhoz kapcsolódó intézmények térbeli azonosítását egy térkép is segíti.

A Vészorszak
előtti és alatti időszak
emlékezői

.....

Székely (Tabák) Sára

„Nagyon szép szokás volt az árvaházban, én már ott találkoztam ezzel – mindig tudták, kinek mikor van a születésnapja.”

Az interjúrészletek a Centropa archívumából (<https://www.centropa.org/hu>) származnak. Az interjút 2005-ben készítette Ada Diaconu és Cosmina Paul, Kolozsváron.

Tabák Sára 1930-ban Gyergyóhódoson született. Apja 1936-ban meghalt, az anyagi munkával és bejárónőként tartotta el a félárva kislányt. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után gimnáziumban szeretett volna továbbtanulni, de erre zsidó lányként helyben, Gyergyószentmiklóson nem volt lehetősége, magántanárra vagy a kolozsvári zsidó líceumra a költségek miatt nem is gondolhattak. Az édesanya egyik munkaadója, a helyi ládagyár tulajdonosának a felesége, Budapesten élő és a nőegyletben aktív nővérének a segítségével intézte el, hogy Sárát 1941 őszétől felvegyék a pesti zsidó leányárvaházba és a leánygimnáziumban tanulhasson. Az árvaház neveltjei közül csak nagyon kevesen tanulhattak az elemi iskola után gimnáziumban, a többséget szakmatanulás felé irányították.

Volt egy varrónő nagynéném, édesanyám nővére, Geller Frida, nagyon szép hálóinget varrt és egy pongyolácskát, amilyen addig sose volt nekem. És magamhoz vettem a Herman bácsitól kapott órát, és nagyon szép copfjaim voltak – mindig befonva, piros vagy fehér szalaggal. Elmentünk édesanyámmal Budapestre. Másnap, nagy nehezen, mindenki magyarázta az utat, eljutottunk az ► árvaházhoz. Ott jelentkeztünk az igazgatónőnél, aki elmagyarázta édesanyámnak, hogy elsősorban el kell mennem

*Tabák Sára igazolványképe 1944-ben
(Centropa Alapítvány archívuma)*

a fodrászhoz, hogy levágják a copfomat, vigye haza az órát, nem lehet nálunk pénz, nem kell semmi, hálóing sem, mert van ott, a gyönyörű háziköpeny sem, amit Frida néni varrt. Édesanyám sírt, én is sírtam, kétségbeesve a szép copfjaim miatt. Édesanyám elvitt, hogy levágják rövidre a hajam, hogy olyan legyen, mint a többi lánynak.

Az épület nagyon imponált, nagyon szép volt, négyemeletes [négyszintes], lent az ebédlőterem és az öltöző, az első emeleten a tanulószobák, majd feljebb a hálószobák – nagyon érdekes volt, hogy kettőnként voltak, egymással derékszögben, és a sarokban egy szoba a nevelőnőknek. Nagy hálók voltak, tizenhat-tizennyolc ágygal, két sorban, nagyon tiszták, fehérek, vasból, de nagyon szépek. És minden hálóban fehér ágynemű, eltérő csíkozással – az egyikben vékony rózsaszín csíkkal, nálunk két vékony kék csík, egy másikban lila. Az alagsorban mosoda volt, mindig lehetett tudni, melyik háló ágyneműjét mossák. Elég kemény volt a párna. Az ágyak hátul voltak – volt hely a falig, vagy az ablakokig úgy egy méter, és elől, az ágyak között volt egy-egy kék éjjeliszekrény, abban tartottuk a papucsainkat és esetleg egy könyvet, de könyveket nemigen volt szabad fölvenni, mert lent tanultunk a tanulószobákban.

Igen nagy rend volt. Reggel a nevelőnő csengetett, mi kipattantunk az ágyból. Először is szétbontottuk az ágyneműt. Leszedtük a lepedőt is, hogy szellőzzön, kinyitottuk az ablakokat, és rohantunk a mosdóba. Ott voltak olyan kis mosdók, hideg-meleg vízzel, nagyon jó volt, mindenünk megvolt, volt egy hosszú asztal, ott mostunk fogat. Addig kiszellőzött a háló, majd bementünk, megvetettük szépen az ágyat, mint a katonaságnál. Miután megmosakodtunk és elrendeztük az ágyakat, a vízcsapokat is szépen le kellett törölni, mert mosakodáskor lespriceltük őket, ellenőrizni kellett, hogy mindenütt rend legyen, mindenkinek megvoltak a feladatai, minden gyereknek voltak kötelességei, mindennek volt egy felelőse, és amikor mind elmentünk, még egyszer utoljára ellenőrizni kellett a dolgokat. Ismét kezét mostunk, és kettős sorban lementünk az étkezőterembe, a mi hálónk a harmadik emeleten [szinten] volt. Nagy asztalok voltak, és amíg el nem romlott a helyzet a háború miatt, tejeskávét kaptunk egy darab vajas vagy lekváros kenyérrel.

Reggel házi ruhácskákba és kötényekbe öltöztünk, utána lementünk az öltözőbe, ami ugyanott volt a földszinten, mindenkinek volt egy száma, én voltam a negyvenötös, és fogasok voltak, mindenki számával. Az öltözőben volt az iskolai öltözők. Levetkeztél, fölvetted az egyenruhát, ami sötétkék szoknyából állt, kis blúzzal, ami sötétkék volt, ha nem volt ünnep – inkább télen, nyáron kockás volt, és kötény járt hozzá, minden gimnáziumban másféle kötény volt. A mienk kék volt, nagyon szép, hátul kellett megkötni. A gimnáziumi első osztályban nem volt rajta hímzés, de azután, attól függött, hogy milyen hímzés volt rajta, hogy milyen jegyet kaptunk kézimumkából: tehát akik egyest kaptak (ez volt a legjobb jegy), azoknak egy nehe-

zebb mintát kellett hímezniük. Egy egész évharmadon át hímeztük azt a szalagot, ami itt, a mellen volt feltűzve. A kettést kapott lányoknak könnyebb mintát kellett hímezniük, a hármas lányoknak még könnyebbet, tudni lehetett, kinek-kinek milyen jegye volt kézimunkából. De a kötény is nagyon szép volt, rakott volt. Lent volt a mosó- és vasalószoba, de nem mi mostunk és vasaltunk. Nagyon ritkán engedtek oda be bennünket, ott voltak azok a nagy gépek, játszani sem volt ott szabad.

Volt fogászati rendelő is, ahova némi rendszerességgel jött fogorvos, ellenőrizte, illetve kezelte a fogainkat. Nagyon lenyűgözött az egész, összehasonlítva azokkal a körülményekkel, amikben én azelőtt éltem. Mindegyik a nagyobb lányok közül – a „védelmezők”, amilyen én is voltam – egy kisebbre vigyázott, akit „védelmezettnek” neveztek. Ha leszakadt egy gomb, fel kellett varrnom, ha nem volt jól megfésülve a haja, megfésültük, tehát olyan volt, mintha a mi gyermekünk lett volna, vigyáznunk kellett rá. Olyan erős, testvéri kapcsolat alakult ki a védelmező és a védelmezett között... Az árvaházban az volt a szokás, hogy amikor elindultunk az iskolába, a nevelőnő – volt vagy négy-öt csoport, a mi csoportunknál Marika néni volt – ellenőrizte bennünket: hogy minden gomb a helyén legyen, hogy legyen zsebkendőnk, hogy tiszta legyen a körmünk, a kezünk, hogy legyen nálunk tízórai, és ha tornaórás nap volt, velünk van-e a tornazsák. A leckéket előbb piszkoztatban kellett megírni, ő ellenőrizte, megmondta, mit kell kijavítanunk, azután átírhattuk, és ha valamit meg kellett tanulni, azt fölmondtuk neki. Azután volt szabad játszánunk vagy varrni valamit, vagy kézimunkázni, mert a tanulószobában is voltak játékok. De a hálóban is volt egy nagy asztal, tele játékokkal.

Az iskola a Hungária körúton volt, a 140. szám alatt, már nincs meg, lebombázták. Volt egy rendkívüli osztályfőnöknőnk. Körösi Margitnak hívták, kisasszony volt, mi Édeskének neveztük, ő tanította a magyart és a németet, egy nagyon kedves ifjú hölgy volt, és nem volt antiszemita. Három párhuzamos osztály volt, az A. osztályba csak katolikusok jártak, a B-be reformátusok és mások, a nem katolikus keresztények. A C. osztályban ismét katolikusok voltak, mert ők voltak a legtöbben ebben az iskolában, és zsidók. Tehát voltunk mi, öten az árvaházból, és még voltak a városból vagy härman-négyen zsidó kislányok, módos családokból. Mi inkább visszahúzódók voltunk. De a végén összebarátkoztunk, és az osztály nagyon szépen fogadott, nem voltak gondjaink amiatt, hogy zsidók vagyunk. Ez az elosztás azért volt így, mert jöttek a papok, akik a hittanórát tartották, a katolikusokhoz egy katolikus pap, tőlünk a katolikus lányok mentek hittanórára a másik osztályba, hozzánk meg jött egy rabbi. Fiatal, nagyon rokonszenves rabbi volt, valószínűleg nem volt ortodox, nem volt olyan vakbuzgó. Tanultunk olvasni és fordítani az imádságoskönyvekből – én már tudtam egy kicsit Gyergyóból. Voltak olyan imakönyvek is, ahol a fordítás is ott volt, és tanultunk a zsidó szokásokról. Ezeket tudtuk az árvaházban is, az árvaházban kóser konyha volt, külön mosogatták

el a tejes edényeket és a húsnak valókat – a konyhában naposak voltunk, tudtuk ezeket a dolgokat. Tehát jött az a fiatal és szép rabbi, voltak kislányok – utána a második, a harmadik osztályban ugyancsak ő jött –, akik szerelmesek lettek bele, nagyon kedves volt.

Az árvaházban volt egy zsinagóga is, orgonával, ahova bejártak a kerületben lakó zsidók is. Jött egy-egy úriasszony, voltak zsidó bárónők, akik, ha a fiaiknak vagy az unokáiknak a → bár micvéja volt, nálunk, a zsinagógában adtak → kidust. Olyankor hoztak süteményt és bonbont. Kórus nem volt, de péntekenként mindig előbb be kellett fejeznünk a tanulást, felöltöznünk szépen, és lementünk a templomba. Két-három lánynak az orgonához kellett mennie, mert pedálos volt [*vagyis fűjtatós*], a lábunkkal biztosítottuk a levegőt. Szerettünk odajárni, még tudtunk tanulni egy kicsit, mert szombaton nagyon nehéz napunk volt, és mentünk az iskolába. Kezdetben engedték, hogy szombaton ne menjünk, de sokkal többet kellett tanulnunk. Voltak órák, amikre sokat kellett tanulni, mint a természetrajz, földrajz, magyar nyelv, történelem, nem tudom, miért, de a péntek és a szombat mindig nehéz volt.

A → hanukka nagyon szép volt, akkor mindig volt ünnepség. Például – sose felejem el – volt egy kis színdarab a gyertyákkal. Nyolc kislány, nagyjából egyforma magasak, mi voltunk a gyertyák. És kellett mondanunk valami versikét, a fejünkön volt, kartonpapírból kirajzolva a láng, be voltunk göngyölve fehér lepedőbe, a karunk a testünkhöz szorítva, olyanok voltunk, mint a gyertyák. Én nemigen értettem a színészkedéshez, verseket még mondtam, de nem voltam nagyon törekvő. De például Margó, Lövith Egon szobrásznak a felesége nagyon szépen táncolt, és volt egy húga, egy évvel idősebb, mint én. Egy alkalommal a „Babaház” volt – ez egy színdarab –, nagy dobozok voltak, mindegyikben egy-egy baba. És amikor a mesélő mesélt, hogy most ilyen meg olyan baba jön, kilépett és táncolt, a magyar baba magyar táncot... Tudom, hogy Margó és a húga kozák lánynak öltözött. Egy szenzációs kozák táncot jártak, nagyon szépet – jött egy tanárnő, aki mindenkinek betanította a táncot. Az ünnepségre eljöttek elsősorban a hitközség elöljárói, a Zsidó Nőszövetségben levő hölgyek, hoztak narancsot és csokoládét – nagyon szép volt a hanukka. → Húsvétkor nemigen voltam az árvaházban, hazautaztam, szünet volt, tehát a húsvéti szokásokra nem az árvaházból emlékszem.

Nagyon szép szokás volt az árvaházban, én már ott találkoztam ezzel – mindig tudták, kinek mikor van a születésnapja. Akkor az illető lányt elhívták valahova. Vagy megegyeztek a nevelőnővel, vagy egy másik hálóban lakó lánnyal, vagy valami egyebet találtak ki, hogy kimenjen, és akkor földíszítették az ágyát. Mindenki azt tett oda, amit ajándékba szánt: egy bonbont, egy játékot vagy könyvet, utána odaálltak az ágy mögé, jött az ünnepelt, ki kellett találnia, hogy melyik ajándékot kitől kapta – nagyon szép szokás volt. Volt, aki ilyenkor csomagot kapott otthonról,

és akkor mást is lehetett enni, mint az árvaházi kosztot. Egy másik szokás az volt, hogyha nagyon jó voltál, kaptál egy piros pontot. Ha rossz, akkor feketét. Aztán később, két-három havonta megszámozták a pontokat. Ajándékokat tettek az asztalra – adakozóktól származtak: babát, könyvet, ceruzát, nagyon sok mindent. A fekete pont semlegesített egy pirosat. De ha maradt a pirosakból, kiszámították, kinek van a legtöbb, az választhatott elsőnek, babát, könyvet, bármit. Mindegyikünknek volt egy szekrénykéje – kicsi, de ott tarthattuk a kincseinket. Azok közül adhattunk születésnapi ajándékokat is. Be nagy öröm volt!

Jöttek levelek a családtól, rokonoktól, mindig ellenőrizték őket – ezt nem szerettük –, mert nem volt szabad pénzt birtokolni. De ha küldtek levelet, tettek bele két-három pengőt, hogy vegyünk rajta perecet, apróságokat. A pénzt kivették, és mondták a gyerekeknek: „Volt ott három pengő, odatettük a pénzedhez.” Édesanyám nem tudott írni se magyarul, se románul, és mielőtt elmentem volna az árvaházba, azon a nyáron megtanítottam írni – a negyedik elemi után voltam. Voltak a falon feliratos falvédők, kihímezve, mindig valami a háztartással kapcsolatban. Onnan vettük a betűket, és megtanítottam. Diktáltam, de ő néha három szót is egybeírt. Mikor először kaptam tőle levelet, fölbontották, később már fölbontatlanul adták oda. Egyszer, később, meg is kérdeztem az igazgatónőőtől, miért nem bontják föl. Azt mondta: „Rajtad kívül senki sem tudja kiolvasni, hogy mit ír ott.”

Kéthetenként elvittek moziba – Homérosz volt a neve, nem volt messze a Vakok Intézetétől –, olyan filmekhez, amiket gyerekek is megnézhetnek. Nem tudom, milyen alapon, vagy fizetett az árvaház, vagy beengedtek ingyen. Az árvaháznak volt indulója is, emígy: „Árvaház, árvaház, / engemet a hideg ráz, / hogyha arra gondolok, / amit most majd elmondok. / Reggel hatkor szól a vekker, / Angyalom, ragyogóm, csillagom...” És így tovább, az egész nap programja benne volt, ha jött valaki látogató, egy bárónő, elénekeltük. Volt egy Friedmann bárónő, nagyon szeret-tük, úgy neveztük, hogy „a mi drágánk”. Nagyon kedves volt. Nagy volt a vidámság az iskolában is, az árvaházban is, nagy szeretettel emlékezem az ott töltött évekre.”

Minden nagyon szép volt, míg be nem jöttek a németek. Nagyon nehéz korszak kezdődött, de a bombázások már előbb elkezdődtek. A leányárvaháznál mind azt a sarkot bombázták, ahol a felvonó volt. (...) Hogy bombáztak, hallottuk a becsapódásokat, de főleg amikor átmentünk a fiúárvaházba, akkor már háború volt. Késő ősszel kezdődött. Pár nappal később ki kellett ürítenünk a szép, négyemeletes [négyszintes], tiszta árvaházunkat, és átköltöztettek bennünket a fiú árvaházba, ami szintén a Pesti Izraelita Hitközséghez tartozó Zsidó Nőbizottságé [Nőegylet] volt, a ► Vilma Királyné út 25–27 alatt. Nagy árvaház volt, ott is volt templom, de már mindenféle egyéb intézményből odagyűjtöttek kisgyerekeket... Az épület egyik szárnyát adták ide, volt egy udvar, de nem olyan szép, mint a mienk, és akkor azt javasolták, hogy azok a gyerekek, akiknek vannak rokonaik, vagy akik félárvák

(él az apjuk vagy az anyjuk Budapesten), próbáljanak hazamenni az árvaházból, mert nem volt hely. Úgyhogy voltak, akik elmentek. Nekem nem volt hova mennem, nem volt semmilyen rokonom, a → deportálások pedig már megkezdődtek vidéken. Megtudtam a nevelőnőktől, hogy a vidéki zsidókat deportálták. És arra gondoltam, hogy édesanyám csinált valamit, elrejtőzött, nem akartam elhinni, hogy deportálták, de nem tudtam, mi történt vele, nem kaptam tőle semmilyen életjelt, de nem volt hova mennem, és ott maradtam. Voltak gyerekek, akik elutaztak vidékre, őket is deportálták. De az ő helyükbe sok gyermeket beadtak, hogy hátha így megmenekülnek.

Egy adott időszakban igen sok gyerek volt ott a fiúknál. Játszottunk is az udvaron, a fiúk és a lányok együtt, a nevelők a mi nevelőnőinkkel politizáltak, tréfálkoztak, ha jó volt a nap. Tudom, hogy minket, lányokat rövidebbre fogtak, egyáltalán nem engedtek kimenni az árvaházból, a fiúk azonban néha kimentek. Voltak néhányan nagyobbak is, mert ott szakiskola is volt, voltak nagyobb gimnazisták, hetedikesek, nyolcadikosok, és ők mondták el, hogy mi történik a városban, hogy valószínűleg lesz → gettó Budapesten is. Voltak gyerekek, akiket Szlovákiából hoztak oda, hozzánk. A lányok között fölbukkantak nagyobb lányok is, az egyiket úgy hívták, hogy Gárgony Aliz, a másikat Fischer Áginak talán, nem mernék megesküdni. (...) Vele és azzal az Ágival mostuk a ruhákat – itt, a fiúknál már nem volt mosókonyha –, mostuk a ruhát és főleg a zoknikat annak a töméntelen sok gyereknek. Volt valamiféle szappan – nemigen volt akkoriban –, ahogy nagymama mondta, valamilyen folyékony szappan, szegény fejünk, csupa seb volt a kezünk a mosás után. Csak zokni volt vagy háromszáz-négyszáz pár. Jött Mária néni, aki az árvaházban nőtt fel, ő is segített. Nehéz idők voltak, nem volt többé élelem.

De a legnehezebb október tizenötödike után lett. Megkezdődött Budapest gettósítása – nálunk, az épület előtt mentek el [*a nyilasok*] –, és kezdődtek akkor a harcok Budapestért. Nekünk nemigen volt élelmünk, a bombázások miatt állandóan az óvóhelyen ültünk az alagsorban, voltak padok. Megszakadt a vízszolgáltatás, nem volt tűzifa, éjjelente kimentünk az udvarra, hogy havat gyűjtsünk, azt megolvasztották, öt-hat napon át csak főtt babot ettünk. Egy idő után nem volt többé só sem, tehát elkezdtünk éhezni. A gyerekek, a fiúk még ki-kijártak, és valahonnan hoztak ezt-azt, nem tudom, lopták-e vagy adtak nekik pénzt, vagy segített a hitközség... Később olvastam könyveket arról, hogy volt szervezett támogatás, de nagyon nehéz volt. És elkezdtük az emeletokról lehurcolni a bútort, fölvágták és eltűzelték, mert a központi fűtés többé nem működött, nagyon rossz volt.

[...] Egy délután mindannyiunkat lefényképeztek, megvan a kép, az igazolványkép. Adtak valamilyen igazolványt, amin az volt, hogy a Svéd Vöröskereszt védelme alatt vagyunk, és ez az igazolvány útlevél helyett van, mert az első vonaton, ami elindul Svédországba, azon van helyünk, és Svédországba visznek. Ez a

híres → Wallenberg, egy svéd, aki nagyon sok zsidót megmentett. A kommunista időkben levettem a képet, és eldobtam a papírt, azaz az igazolványt, mert féltem, nehogy azt mondják, hogy volt valami dolgom a svédekkel, de a kép megvan, és kivehető még a nyoma a pecsétnek. És a bejáratnál kiírták, hogy ezek a gyermekek a Svéd Vöröskereszt védelme alatt vannak. Ez a Wallenberg valószínűleg küldött valami élelmet is, minden esetre nem haltunk éhen, de igen nehéz időszak volt.

Egyszer csak jöttek a nyilasok, összegyűjtötték a gyerekeket, és elindultak velünk – már tél volt, december –, és bevitték a gettóba. A gettóban – ezek házak voltak, egy egész budapesti negyed, a hajdani zsidónegyed, gondolom – volt egy csarnok [*Klauzál téri csarnok*], és bevitték egy csarnokba, amiben volt egy hatalmas láda, és azt mondták, hogy minden értéktárgyunkat – milyen értéktárgyaink lehetek? – dobjuk be: pénzt, gyűrűket, bármit. Nekem volt egy gyűrűcském egy fiútól. Mielőtt elvittek volna, jött három fiú, két-három évvel nagyobbak. A fiúárvaházat már bombázták a nyáron, és egész nyáron a törmelék eltakarításánál dolgoztam a porban, hogy még megmentsek valami ruhadarabokat. A zsinagógát bombázták meg a ruharaktárt, és onnan szedtük ki, amit lehetett, egész nyáron dolgoztunk. És ott a fiúk nehéz munkát végeztek, mi gyűjtöttük össze a ruhaneműt, ők ástak, tehát nehéz munka volt a törmeléket eltávolítani, és akkor összebarátkoztunk. Volt nekem egy barátom, Dönci, aki a tanítóképzőbe járt, és kétségbe volt esve, hogy a templom összeomlott, mert ott énekelt, ő volt a kántor, nagyon szép hangja volt. Valahogy összebarátkoztunk, és ő adta. Eljött hozzánk, lányokhoz, és azt mondta, „Sári, találtunk a romok között egy helyet, ahova elrejtőzhetünk. Mi – három vagy négy fiú – nem hagyjuk magunkat, és nem megyünk el. El fogunk rejtőzni. Gyere te is”. De én gyűjtöttem a ruhákat a gyerekeknek. Minden gyerek kisebb volt, csak Aliz, Ági és én voltunk nagyobbak. És két nevelőnőnk volt – mert egyesek elmentek, az igazgatónőm elhagyott, elmenekült, többé nem volt velünk, és volt két görnyedt asszony, Juliska néni és Sári néni, ők maradtak a gyerekekkel. És Sári néni ismerte ezeket a fiúkat, és azt mondta: „Dönci! Elviszed Sárikát, és csak mi maradunk ezekkel a kisgyerekekkel?” Szegény, nézett rám, és azt kérdezte: „Elmész és elrejtőzöl?” Azt mondtam, hogy nem. És elmentek. Nem tudtam akkor róluk semmit, minket pedig bevitték a gettóba. És ott, amikor azt mondták, hogy minden értéktárgyat..., volt egy gyűrűcském tőle, azt betettem a bakancsomba. Nem motoztak meg, úgyhogy a gyűrűt megmentettem. De a többi gyerek mindent, ami volt nekik, ha volt egy szebb fésűjük vagy egy értéktelen láncocska, mindent odatettek. Ezek lökdöstek, ránk kiabáltak, és bevitték egy házba.

Nemsokára megjelent két magyar tiszt néhány katonával. Nagyon szépek, valami karszalaggal, és azt mondták, hogy az árvaházat vissza kell vinni, mert a Svéd Vöröskereszt védelme alatt van. És visszavitték az árvaházba! A tisztok eltűntek, a fiúk levették az egyenruhát – máig sem olvastam sehol, kik voltak ők –, zsidó

fiúk voltak, akik éjjelenként kimentek, és ha elkaptak egy fasisztát, megölték, és visszajöttek. És őriztek bennünket. Ezekről eddig még semmilyen könyvet nem láttam, nem tudom, kik voltak, egy illegális szervezet, valószínűleg, amelyik védte a gyerekeket. Tudtak magyarul, de nem nagyon jól. Mindenesetre nyugodtabbak voltunk velük.

Megbetegedtem, tífuszgyanús voltam. Egy különszobában voltam – már nem úgy volt, mint a leány árvaházban –, de elkülönítettek még két-három másik lányt, akik betegek voltunk, mert nagyon magas lázunk volt, de Mária néni nem mondta meg, hogy mennyi. Egyszer csak üvöltést, kiabálást hallottam, hogy tíz percen belül gyűljünk össze az udvaron. És Mária néni jött, és mondta: „De hát ezek a gyerekek betegek!” „Nincsenek betegek, csak élők vagy holtak. Jöjjenek ők is.” Felöltöztünk mi is, Mária néni sírt, időközben tudom, hogy lelőttek egy kisfiút a másik részről, aki sánta volt, és még valakit, tehát nagyon kegyetlenek voltak. Kimentünk, december huszonnegyedike volt, karácsonyeste. De nagyon kegyetlenek voltak velünk. És abban az egyenruhában fáztunk, egy-egy hátizsák a hátunkon, azt hiszem, hogy vászonból volt, az mindig elő volt készítve, a kezünk ügyébe. Fölvettem két-három réteg ruhát, ahogy tudtam, és vittek, és vittek, és a hidak le voltak bombázva vagy fölrobbantva, és azt hiszem, hogy egy pontonhídon vittek át. Azt hiszem, hogy egy ilyen napot nem kívánok senkinek, amilyen az volt. Nagyon le voltam gyengülve.

Közben visszajött az igazgatónő, mert nem akart többé a gettóba menni, ahol a lakása volt. Amikor elindultunk, odajött hozzám, és azt mondta: „Te, Sári, te annyira találékony vagy, odaadom a nagymamát, vigyázz rá.” A nagymama az igazgatónő anyja volt, aki szokott hozzá jönni a szünetekben. Egy kicsi, aranyos öregasszony, aki a vakációk idején szokott jönni Olga nénihez, a nagyárvaházba, a lányokhoz. Szerettük, Nagymamának szólítottuk. Ő is tanítónő volt. Azt mondta: „Vigyázz rá, te feltalálod magad, meglátod.” Beteg is voltam. És jött Nagymama, és ment, ment, de nem tudott. Idős lehetett, nekem nagyon öregnek tűnt, nem tudom, hány éves lehetett, → Olga néni lehetett úgy negyven éves. [A nagymamának] volt egy retikülje, bűbájos volt, mondta: „Kérem, hozzanak egy konflist! Én magyar tanítónő vagyok! Én magyarosítottam el Szlovákiát! Nekem különleges jogaim vannak! Ne hurcoljanak meg!” – de mindezt kiáltotta. És én mind maradtam le. Rám akaszkodott, mintha egy esernyő lett volna a karomon, vittem őt – de hát tizennégy éves voltam, épp akkoriban, december tizenharmadikán töltöttem be. És mind maradtam le, és néhányszor jött egy ilyen → nyilas, egy fasiszta, és kiabált, mert a ruhám alapján tudta, hogy az árvaházból vagyok, de az árvaház már messze volt tőlünk, én nem tudtam tartani a lépést így. Hátról jött a Zsidó Fogyatékosok Intézete, meg a Zsidó Vakok Intézete... tehát mindenkit kihajtottak az otthonából. Hosszú sor volt, és mentünk. És üvöltöttek ránk, valamilyen főnök kellett, hogy

legyen, mind kiabált rám, hogy „Te meg akarsz szökni!”. De én nem tudtam menni ezzel az öregasszonnyal, nem tudtam, mi lesz velünk. Kiáltott egyszer, kétszer, harmadszor azt mondta: „Ha nem éred utol az árvaházat, lelőlek!” Mentem tovább.

És jött egy másik fasiszta, és megkérdezte: „Hol van Éva néni?” – Éva néni volt az én harminchat éves édesanyám. Mondom: „Nem tudom, hol van.” Azt mondja: „Ne félj, Szurika, mert én megmentelek.” Engem Budapesten senki sem szólított Szurikának, én ott Sári voltam. Csak otthon voltam Szuri. Megkérdeztem: „De hát ki tetszik lenni?” Azt mondja: „Ne törődj azzal, semmi közöd hozzá, én megmentelek, ezzel az öregasszonnyal együtt.” És hátrament, és hozott két erős fiút, vakokat. Megfogták az öregasszonyt a hónaljánál, és azt mondta ez az ember: „Fogd kézen az egyiket [*a vakok közül*], és szaladj, amíg elérsz az árvaházadhoz.” Úgy tettünk. Odajutottam az enyéimhez, és ott maradt ez a két fiú a nagymamával is, és mentünk tovább.

És mind mentünk, és már nem bírtam. A kisgyerekeknél ott volt az éjjeliedényük is, meg kellett állniuk. És nem lehetett, nagyon sok kisgyerek volt – amikor a zsidókat gettóba vagy → munkaszolgálatra vitték, és az árvaház épülete előtt elmenve, látták, hogy az a svédek védelme alatt van, bedobták a gyerekeket. És a vezetőségünk megmentette őket. Kisgyerekek is voltak – az árvaházban csak iskolások voltak, de odajutottunk, hogy már három-négy éves gyerekeink is voltak, szegények, nem tudjuk, mi történt a szüleikkel. És akkor estefelé eljutottunk egy laktanyához, nem emlékszem a nevére, de sokan átmentek azon a laktanyán, vitték be az embereket, megverték, láttuk, hogy dobják ki őket

De karácsonyeste volt, és amikor ránk került volna a sor, valószínűleg a fasiszták haza akartak menni, megünnepelni a karácsonyt, azt mondták: „Ezek a csoportok [*menjenek*] – már nem vagyok biztos –, a Szín utcába vagy Sín utcába!” Az utca, amit mondtak, a gettón kívül volt, egy olyan zónában, ahol svédek és svájciak által → védett házak voltak – a semleges országok adtak az embereknek olyan okmányokat, hogy az ő alattvalóik. Sok pénzt fizettek, vagy voltak hamis papírok is. Megálltunk egy utcában – ez az egész nagy csoport, az árvaház is, mások is –, és akkor ismét odajött ez a fasiszta, aki Szurikának nevezett, és mégis megkérdeztem: „De honnan tetszik ismerni?” Én 1941 után nemigen jártam haza, nem tudtam, hogy kicsoda. Azt mondja: „Egy faluból jártam dolgozni a Darvas-telepre, és hoztam otthonról az ételt, télen megfagyott, és Éva néni, azaz édesanyád – pedig nektek kóser háztartások voltak – megengedte, hogy a kályhátokra tegyem, és fölmelegítem az ételemet, éveken át. Én ezt nem felejtettem el. És ezért segítettem neked. De most nagyon figyelj: nehogy kis házba menj. Erőszakkal benyomnak majd egyik ház után a másikba, de te nagy házba menj!” A háznak több emelete volt, most az öregasszony ismét mellettem volt, és a fiúk is. „Nehogy kis házba menj!”

De én nem tudtam, hogy miért. Egymással szemben voltak a házak, mi az utca közepén voltunk.

Megmentettem egy unokahúgomat is, Fisl bácsi lányát, Fischer Sárít – mondtam a fasisztának, hogy van ott egy unokahúgom, és őt is idehozta. Betettek különböző szobákba, házakba, lakásokba, ahonnan látszott, hogy az embereket hirtelen vették el – ott is zsidók laktak azelőtt. Voltak ilyen-olyan törmelékek, ételmaradékok, de az ágyakban már nem voltak matracok, az emberek mindent elloptak. Karácsonyeste volt, tudtam, hogy talán egy-két napig békén hagynak, mert ünnepelni fognak. Azon az éjszakán meghalt Nagymama, az első halott, akit láttam, nem is tudom, hogy temették el, mit tettek vele, nem emlékszem. És este följött két férfi és egy asszony a házból, akik valószínűleg ott laktak, egy mosófazék levestel és egy merítőkanállal. Nem gondoltak arra, hogy nekünk nincsenek kanalaink. Meleg levest hoztak, nem tudom, kik voltak – ottani lakók, mert aztán az ember elment, mondta, hogy a felesége várandós, nem szeretné, hogy valami baja legyen, vigyázzunk rá, ha lehet, a háború után, mert neki el kell mennie a háborúba, behívták, és elment. Megettük azt a levest a merítőkanállal, letérdeltünk a fazék mellé, ittuk a merítőkanálból a levest. Sorban álltak a gyerekek.

Vagy két napig voltunk ott, nagy gyötrelemben, és egy reggel, nagy zaj hallatszik, hogy legyünk azonnal az udvaron. Ott volt egy olyan kakastollas csendőr. A magyar csendőrök nagyon gonoszak voltak. Tehát nem nyilasok voltak, hanem csendőrök, és néhány katonával, szintén csendőrökkel, kiáltották: „Büdös zsidók, viszünk egyenesen Németországba, ott megfegyelmeznek...” Jaj, hogy viselkedtek velünk, mind reszkettünk. Időközben ezek a fiúk, akik nem tudom, kik voltak, tizennyolc-húsz évesek, jöttek és mondták: „Ha valaki kérdi útközben, ti mondjátok, hogy erdélyi menekültek vagytok. De semmi egyebet ne mondjátok.” És elindultunk, láttuk a nevelőnőinket, mindnek vöröskeresztes fityulája volt, a sor mellett jöttek, és visszavittek az árvaházba. Meg vagyok győződve róla, hogy valamilyen titkos szervezetnek voltak a tagjai, akik vittek vissza. Amint visszaértünk az árvaházhoz, ott találtuk ezeket a fiúkat, akik fekete kenyeret hoztak, hogy legyen. Ez december huszonhetediké-huszonnyolcadika táján lehetett. Tehát ilyen történetek... Ha nem lettem volna ott, és más mondaná el [*én sem hinném*]... És akkor tudtam meg, hogy a kis házban egy légvédelmi felelős volt vagy mi, és az újra értesítette a nyilasokat, hogy gyerekek vannak ott, és zajonganak, és a Dunához vitték őket. Néhányat belelőttek a Dunába – Csillag tanítót és párat a gyerekek közül, de főleg fiúkat, nem tudom, hogy talán inkább fiúk mentek oda. Fellőttek egy rakétát, és a többiek visszafutottak az árvaházba. És ők mondták el, mi történt azon az éjszakán azokkal, akik a kis házban voltak.

És ott maradtam az árvaházban, azoknak a fiúknak a védelme alatt, még jöttek a nyilasok, még kiabáltak ránk... Január tizenharmadikán az alagsorban voltunk,

és volt egy vészkijárat hátul, amit sohasem használtak, és csak néhány csizmát láttunk, olyanokat, amilyeneket addig sohasem, és géppuskákat és orosz sapkákat. Elkezdtünk ordítani, rettenetesen féltünk, minket úgy neveltek, hogy az oroszok nagyon rosszak. És ők hallották ezt – sötét volt lent, a hóból jöttek – tartották a puskájukat, és mi mind bőgtünk a félelemtől, mint a bolondok.

És előbukkant az igazgató a fiúktól – mert hozzánk jöttek elsőnek ezek, mi voltunk az utca felől –, tudott oroszul, mert az első világháborúban hadifogoly volt, és megtanult. Jött, elmagyarázta, hogy mi egy zsidó gyermekcsoport vagyunk, és meg vagyunk rémülve, mert annyi minden történt velünk. Akkor ők leeresztették a fegyvereiket, és sokat beszéltek az igazgatóval, és a végén mégis azt mondták, hogy ellenőrizniük kell az egész házat, hogy ne rejtőzködjének ott németek. És az igazgató velük ment, végigkutatták az épületet, nem találtak sehol senkit. Azt mondták, hogy van néhány sebesültjük, és megkérdezték, hogy az igazgató megengedi-e, hogy odahozzák őket közénk. Megengedte, és tudom, hogy jött egy orosz kiskatona, nem volt se keze, se lába, és énekelt, nagy fájdalmai voltak, mi sírtunk, mert nagyon sajnáltuk, aztán hoztak egy másikat és még többet. És megjelent egy magasabb rangú tiszt, nem tudom, mi volt a rangja, és azt mondta, hogy mellettünk van egy *Offizierheim*, tehát német tisztek otthona, és azt a házat még nem foglalták el – utcai harcok folytak. És azt mondta, hogy nem tudja, hogy itt biztonságban vagyunk-e, de hogy ő őrséget állít mellénk, és hogy jobb lenne, ha átmennénk abba a zónába, amit már karácsony előtt fölszabadítottak – ez január tizenharmadikán volt. Át kell mennünk a Városligeten, Zuglóba, egy olyan negyedbe, ahol egykor az árvaházunk volt. Azt mondta, hogy ott az orosz parancsnokság már jól beilleszkedett, és valahova elhelyeznek bennünket. A nevelőnők meg az igazgató megtanácskozták, és azt mondták, hogy jó, elmegyünk onnan.

És elmentünk, gyalog, a gyerekek sötétkék egyenruhában azon a fehér havon, a parkon keresztül. És fent repültek a repülőgépek, és akkor – nem tudom, hogyan – megtanultuk mindnyájan, hogy amikor jött a repülő, hogy ránk lőjön a géppuskával, mi forogjuk a fa körül, és feküdjünk le a hóba. Senki sem sebesült meg, és elvittek a tizennegyedik kerületbe, Zuglóba, közel az árvaházunkhoz. Adtak egy üres villát, őrséget állítottak az oroszok, és megengedték, hogy kijárjunk. Itt már béke volt, mert már karácsony előtt fölszabadították, tehát már vagy három héttel azelőtt. Minden üzlet fel volt törve és kifosztva, és mi, gyerekek, elkezdtünk járni, hogy találjunk valamit. Olyanok voltunk, mint az utcagyerekek, tudom, hogy bementünk egy volt csokoládégyárba, ahol már nem volt semmi, de a gépeken, ahol sajtolták vagy keverték a csokoládét, még volt odaszáradt maradék, és mi elkezdtük lekapargatni azt a csokoládét és enni, amennyit lehetett, mert meg is volt fagyva. Aztán odamentünk az orosz tisztek vagy katonák konyhájára, és adtak valamit, kevéske kenyeret.

Buda felszabadításáig maradtunk ott, februárig – nem tudom, február hányadikán szabadult fel Nagy-Budapest. Akkor elvittek egy másik épületbe, szintén a hitközségé volt, egy kisebb épület. Azok a gyerekek, akik megtalálták a rokonaikat, elmentek – jött néhány olyan apa, aki munkaszolgálaton volt. Nem maradtunk sokan, sok gyermek meghalt ilyen körülmények között. A fiúk visszamentek az otthonukba, mi nem mentünk vissza a mi árvaházunkba, legalábbis amíg én még ott voltam.

Dr. Ullmann Márta (Székely Györgyné)

„Nekem az árvaház volt a családom.”

Az árvaház egykor a ► Hungária krt. 149. számú többemeletes épületben volt. Akkor, gyermekszemmel nagy épületnek láttam az árvaházat, tantermekkel, nagy kb. 16 személyes hálósobákkal, előtte mosdókkal. Ezt magunk takarítottuk „vixeltük” fényesre a padlót és tisztítottuk fényesre a csapokat. Volt ott egy nagy templom is, ahol minden pénteken, szombaton és ünnepeken istentisztelet volt.

Már nem emlékszem pontosan, 1939-ben, vagy 1940-ben kerültem az árvaházba, mert mind a két szülőm meghalt és rokonaim nem tudtak gondoskodni rólam, olyan szegények voltak. 10 évig éltem ott, míg egyetemista lettem, ekkor kerültem ki onnan.

Énekeltünk a kórusban és orgona is volt. Délelőtt iskolába jártunk, délután tanítók felügyelete mellett tanultunk, elvégeztük a leckénket, amit tanítóink ellenőriztek. Az igazgatónő → Falus Olga néni volt, ki nagy szigorúsággal vigyázott az intézet rendjére. Csak a nevelőink keresztnévére emlékszem: Vera néni, Marica néni, Mária néni, aki a betegszoba főnöke is volt. Marica néni (Olga néni fiatal unokahúga) a háború előtt férjhez ment, ami újdonság volt, hiszen a többi gondozónőink, (Olga néni is) hajadonok voltak, életüket az árvaháznak szentelték.

Orvos, ha kellett, a Zsidókórházból jött ki, és oda fektettek be bennünket, ha erre szükség volt. Volt még két testvér, kis púpos, de aranyszívű emberek: Gizi néni, ki a raktárakat ellenőrizte, és Sári néni, ki a varrodát vezette, és minket is megtanított varrni, hogy ruhánkat rendben tartsuk.

A gyerekek elvégezték a 8 általánost, aki tehetségesebb volt, azt ún. polgáriba írátták. A gimnáziumi tanulás nem volt lehetséges, mert akkor még magas tandíj volt a zsidó gimnáziumban is. Az iskola elvégzése után ipari tanulók lehettünk és mindenkit szakmával engedtek ki az intézetből.

Emlékszem egyik árvaházi tanítónőnkre. Mikor a németek bejöttek, egy nap Marica nénit kísértem haza, ki nem messze az árvaháztól lakott. Megkérdezte

tőlem, tudom-e mit jelent a németek bejövetele. Én persze akkor még nem tudtam, hogy mi áll előttünk. Röviddel ezután Marica néniék elutaztak valahova, azóta sem tudom mi lett velük.

Egy nagy eseményre is emlékszem, mikor → munkaszolgálatosok, név szerint már nem emlékszem, hogy kik, irodalmi rendezvényt tartottak az Árvaház javára, hogy anyagilag segítsék az intézetet.

A polgári iskola harmadik osztályába jártunk öten árvaházi növendékek: Zoltán Sári, Tabák Sári, Bleiweis Ica, Dróth Andrea és én. Mindannyian jó tanuló gyerekek voltunk. Jól kijöttünk nem zsidó osztálytársainkkal. Mikor a németek bejöttek, megváltozott a hangulat az osztályban, elkezdtek zsidózni, Felbolydult körülöttünk a békés világ. Abban az évben igen hamar befejeződött a tanítás. Volt egy osztályfőnökünk Kőrössy Margit tanárnő. El akarta kerülni a további zsidózást, és úgy döntött, hogy nekünk a bizonyítvány nem az osztályban, hanem a lakásán adja át, hogy elkerüljük a megalázó helyzeteket. Volt ilyen emberséges megnyilvánulás is.

A németek bejövetele után a leányárvaház a ►fasori fiúárvaházba költözött, mert a németek így összpontosíthatták a zsidó gyerekeket. A leányok is ott laktak 1944 második felében. Akinek volt rokona, azt az árvaházból haza vitték. A leányok kiköltöztetésekor Olga néni hivatott, közölte, hogy egy zsidó család magához venne engem. Más zsidó családok is befogadtak leányokat még abban a rettenetes világban is, amikor a saját életük és ellátásuk sem volt biztosítva.

A befogadó családom Grósz Tiboré volt, és Ági lányukkal egyidősek voltunk, ő testvérként fogadott a Gyarmat utcai → csillagos házban. Bár ez a család ismerte és látogatta Tabák Sárít nem őt vették magukhoz, ami máig rejtély. A fasori fiúárvaház növendékeinek megpróbáltatásait én nem éltem át, de a családdal be kellett költöznünk a → gettóba. Egy napon Grósz bácsi elment a házból és nem jött haza soha többet.

Amikor a néni és Ági lánya Amerikába költözött a felszabadulás után, jelentkeztem a nevelőimnél, de 1945-től nem volt épülete a leányárvaháznak. A társaimmal előbb Nagyváradra költöztettek, ahol a helyi hitközség gondoskodott rólunk. Ott minden gyerek tovább végezte az iskoláit. Egy év után egy ►békéscsabai Joint otthonba költöztettek, ahonnan cionisták → alijáztatták a gyerekek kb. felét, így kb. 20-25-en maradtunk ugyancsak egy évig. Végül Budapestre, a ►Délibáb utcai leányárvaházba vették át a gyerekeket, ott folytatódott most már nyugodt intézeti életünk.

Az intézet elnöke Dános Imréné volt, ő fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy az intézet anyagilag minél jobban legyen ellátva. Emlékszem, nagy esemény volt, mikor Fischer Annie koncertet adott egyszer az árvaház javára ott az Árvaház előadó termében.

Mivel gimnáziumba akartam járni, bekerülhettem a Zsidó Gimnáziumba. A Zsidó Gimnázium tanulója voltam az Abonyi utcában 1946 és 1950 között, akkor a Zsidó Árvaház növendékeként. A háborút követően Békéscsabán volt az árvaházunk ideiglenesen, és ott úgynevezett különbözeti vizsgát tettem, ez volt a gimnáziumi jelentkezés feltétele. Az árvaház tehetségesebb gyerekei akkor a polgári iskolába jártak, azonban csak különbözeti vizsgával kerülhettek gimnáziumba.

Hatodik gimnazista koromban Olga néni hivatott, és furcsa dolgot kérdezett: akarok-e zongorázni tanulni. Nagyon szerettem a zenét, és persze igent mondtam, jelentkezhettem a Hollán Ernő utcai zeneiskolában. Ez az intézmény azelőtt zsidó elemi iskola volt, később zeneiskola, a mai napig működik, jelenleg Fischer Annie nevét viseli. Ez úgy volt lehetséges, hogy felajánlották a tandíjmentes tanítást árvaházi növendékeknek. A zeneiskola némi felvételi ritmusgyakorlat és zenei hang felismerés vizsgáztatása után felvett, ahol egészen az érettségiig zongorázni tanultam. A leányárvaház egyik termében levő zongorát birtokba vehettem, nagy lelkesedéssel sokat gyakoroltam. Csak a nyílt vizsgaelőadásokat nem szerettem, mert lámpalázás voltam.

A tanulók a gimnáziumban tandíjfizetéssel járhattak azonban azt az árvaház nem vállalhatta. Szerencsémre a tiszta kitűnő tanulmányú gyerekek tandíjmentességet kaptak, és jelentkezéskor megígértem, hogy kitűnő leszek, csak a könyveimet vegyék meg. Azt követően mindenki csak könyvekkel a kezemben láthatott, mert féltem, ha nem lennék végig kitűnő, elveszítem a tandíjmentességemet. Végig kitűnő tanulóként végeztem és „éltanuló-érdemrendet” is kaptam.

A gimnáziumi évek igen jelentősök voltak számomra. Olyan tanárok tanítottak, akik motiválták a tanulókat. Emlékszem Rieger tanár úrra, aki a matekot tanította. „Feldobta” a táblára a megoldandó témát, majd hátratett kezekkel sétálva várta a jelentkezőket a megoldásra. Mindenki igyekezett első jelentkező lenni, mert a megoldással learathatta a babért. Szinte hihetetlen, hogy a 18 fős osztályból 16 fő kitűnő lett matekból.

Osztályfőnökünk dr. Baracs Amália volt, ki angolt és franciát tanított. Miután nyugdíjas lett Londonba költözött, de amikor hazalátogatott, mindig osztálytalálkozót szerveztünk vele a haláláig. Jól emlékszem dr. Zsoldos Jenő igazgatónkra is, ő magyart és bizonyos években latint is tanított. Szigorú, de igazságos tanárunk tanításai nyomán maradandó tudást, kulturális alapokat szerezhettünk. Közel a 90. életévhez még mindig el tudom sorolni a latin memoriterek.

Ullmann Márta érettségi tablója, 1950 (Scheiber 100 honlap)

A legnehezebb a héber nyelv volt, amit előtte még soha nem tanultam. Követelmény volt az olvasás és beszélgetés héber nyelven. Nehezen tudtam felvenni a versenyt olyan osztálytársaimmal, akik már pár éve már tanulták ezt a nyelvet.

Az érettségi felé közeledve jelentkeztem az orvosi egyetemre, de gondot okozott, hogy hol fogok lakni és miből fogok élni. Kapok-e ösztöndíjat és kollégiumot, amit előre nem tudhattam. Szerencsémre a zsidó gimnáziumot is felhívták, hogy jelölhet jó tanuló diákokat szovjet ösztöndíjra, ami természetesen kollégiumot és ösztöndíjat is jelentett. Jelentkeztem, és mivel jó tanuló voltam, sőt még éltanuló érdemrendem is volt, jelöltek az ösztöndíjra.

Hálás vagyok ma is az árvaháznak, mert gondoskodtak a kiutazáshoz szükséges ruházatról. Sári néni és Gizi néni kiválasztották számomra a legszebb ruhákat és fehérneműt a raktárból és a varrodából. Összesen 10 évig éltem árvaházban, amikor elutaztam, még az állomásra is kikísértek. Kijevben hat évig jártam egyetemre, de a kapcsolatom az árvaházzal akkor sem nem szűnt meg. Leveleztem Olga nénivel, Sári nénivel és Gizi nénivel. Nekem az árvaház volt a családom, és

megkaptam mindent, sőt még azon felül is, hogy biztonsággal elindulhassak az életbe. Az intézet otthont adott nekem, szeretettel gondoskodtak rólam, ezért most is hálával gondolok minden nevelőmre.

Az osztályomból jelenleg még hatan vagyunk életben a mai napig, 87-89 éves „rozoga” vén diákok vagyunk, tartjuk egymással a kapcsolatot, néha találkozunk is és emlékezünk szép diákéveinkre. Olga néni fiatal éveit az árvaháznak áldozta elmúlt 60 éves, amikor férjhez ment. Orvos voltam, és felkeresett engem a kórházamban, amikor megbetegedett, szívből örültem, hogy meg tudtam könnyíteni utolsó idejét.

Kálmán Erzsébet (Solti Gáborné)

„A családban gyönyörű volt a gyerekkorunk, csak ne lett volna karácsony!”

Kilenc éves voltam 1942-ben, amikor édesapám a → munkaszolgálatba vonult és egy magyarországi táborban 1943-ban meghalt. Két testvérem közül a kisebb csak három, a nagyobb hat éves volt, az Édesanyánk egy ipari üzemben dolgozott. A két kisebb testvérem maradhatott vele, én 1943 őszétől voltam árvaházi növendék.

A Pesti Hitközség ► Leányárvaháza a Hungária körút 149. számú épületben volt a németek bevonulása előtt. Ott zárkózott, szomorú 10 éves félárvaként senkivel sem barátkoztam, ezért a társaim nevére sem emlékszem. A leányárvaházban Erzsi néni volt a nevelőnk, ő próbált vigasztalni, és két évvel később neki köszönhattuk, hogy édesanyánk megtalált, de erre még visszatérünk.

Édesanyám az átköltöztetés hírére [a leányárvaháznak a fiúárvaház épületébe költöztetése] kivett az árvaházból. Néhány hétig a Röppentyű utcai lakásban együtt lehetett a három gyerekével. Április után sárga csillagot viseltünk, majd egy → csillagos házba kellett költöznünk, az a Fáy utcai faáru gyárban volt. Édesanyánkat néhány hét múlva behívták munkaszolgálatra, rám várt 11 évesen a testvéreim ellátása. A csillagos ház lakásaiban több család zsúfolódott össze, azonban a felnőttek a saját bajukkal törődtek, ők is szűkösen éltek. Az 1944-es pesti bombázások romjait takarítottam napi bérért, mindig élelmiszert és nem pénzt kértem az elszámoláskor. A naponta hazavitt kenyér és alma volt az ebédünk és vacsoránk.

Anya nélkül nem sokáig bírtuk a Fáy utcai csillagos házban. Egy nem zsidó nagynéni magához vette a három éves húgomat. A hat éves öcsém és én növendékek voltunk a fasori ► Fiúárvaházban, ahol több unokatestvérünkkel találkoztunk a több száz gyerek között. A Fasori → védett épületben töltött hónapok alig hagytak nyomot az emlékeimben. Ott a gyerekek nagyon éhesek voltak, nem volt tisztálkodási lehetőségünk víz hiányában. Kis ételadagot oszthattak és én annak egy részét a beteg öcsémnek adtam, akinek vesemedence-gyulladása volt, mert

felfázott a fűtetlen teremben. 1944 telén az összezsúfolt, nem tisztálkodó növendékek ruha- és fejtetűt ragasztottak egymásra. Az udvaron gyűjtöttük a havat, abból tudtunk vizet melegíteni az → ostrom heteiben.

Ma már hatvan éves a nagyfiam, a következő családi történet alapján jegyezte meg: „a családban gyönyörű volt a gyerekkorunk, csak ne lett volna karácsony!” A rémtörténetem lényege, hogy – más írásokban is megörökítve – 1944 karácsonyán → nyilasok jöttek a fasori fiúárvaházba. Minden növendéket felsorakoztattak és a Duna-partig meneteltünk fegyveres kísérettel.

Csodába illő a megmenekülésünk a Dunába lövetéstől! Talán a gondviselés ügyelt ránk akkor, hirtelen bombák, világító Sztálin gyertyák hullottak ránk az égből 1944. december 24-én este. Sikerült a gyerekeknek szétfutni, de egy nevelőnk halálos lövést kapott. Tudtunk olyan hatéves növendékről is, aki futva elért egy házig, de rossz helyre csengetett be. Amikor menedéket kért a nyilasok a ház kapujában lelőtték.

Az öcsém, én és több unkatestvérem akkor Édesanyánk féltestvére, Horváth Sándorné, Rózsi néni lakására futottunk. Ott néhány napig az ágy alá bújtatott, ha valaki jött hozzá. Rózsi néni nem volt zsidó, de egy látogatója rövidesen megígulta neki, hogy a házmesterük tud a bújtatott zsidó gyerekekről, és a napokban feljelentette. A gyerekek várható elhurcolásának megelőzésére a → pesti gettóba vittek minket. Egy Wesselényi utcai védett házban éltük meg a gettó felszabadítását.

A szerencsés véletlenek sorozata 1945 tavaszán is folytatódott. Édesanyánk már a felszabadított Kecskeméten volt, kalandos menekülése után. Az összegyűjtött zsidó nők a téglagyári gyülekezőhelyükről gyalogmenetben indultak nyugatra Budapestről 1944 késő őszen. A menet fegyveres kísérettel Kápolnásnyékig jutott, ahol egy pajtában kaptak szállást éjszakára. Az elhurcoltak öre (szerencséjükre) este csak annyit mondott, „a keretlegények mulatni mennek, talán elfelejtik bezárni a pajta ajtaját!”

Sikerült szerte futni éjszaka ebből a pajtából. Édesanyánk napok alatt Kecskemétig jutott el. A fővárost a háborús frontok akkor már elérték. Egy kecskeméti → Joint konyha vezetője volt, az amerikai Joint 1945-től dollárban adta az anyagi fedezetet a beszerzéseikhez. A fő feladatok a munkaszolgálatból és → deportálásból hazatértek ételmezése, megerősítése volt és a zsinagóga udvarán több kondérban főztek naponta, minden rászoruló kaphatott enni. Még a városban állomásozó katonák is kaptak az ételekből. Az épületben volt egy lakószobája.

Amikor az árvaházi nevelőnk, Erzsi néni Kecskemétre érkezett azt a szomorú hírt közölte az öcsémről és rólam, hogy a nyilasok a növendékeket elhurcolták 1944 karácsonyán. Már február lehetett, amikor kapcsolatba léphetett megmentőnkkel, a budapesti Rózsi nénivel, tőle megtudta, hogy mindhárom gyereke felszabadult és él.

Kalandos történet, ahogy akkor Kecskemétre utaztunk az öcsémmel. Tele volt a ruhánk és fejünk tetvekkal, ezért petróleumban kimosta a télikabátomat, kitette száradni éjszakára. Reggel már nem találtuk, az lehetett, hogy a „sok tetű vitte el” a folyosónkról. A Joint által fenntartott intézményben laktunk, ahol az Édesanyánk volt a konyha vezetője és 1947-ig sokat segítettem neki például az ételosztásban. Szüleink összes rokonát – Keszthelyről és Újpestről – → deportálták, senki sem menekült meg, a nevük szerepel a mártírok falán.

Az árvaházi emlékeim, valamint az 1944-es családi tragédiák mély traumát okoztak. A város református iskolájában voltam diák, bizony gyenge tanulmányi eredményekkel 1945 és 1947 között. Az iskolai órákon nem voltam képes úgy figyelni Kecskeméten, mint a többi, szerencsésebb sorsú tanulótársam.

Dr. Meller János

„A Duna-parton a barátaimat kivégezték.”

Az interjút Lénárt András készítette 2020. május 21-én, Skype-interjú formájában. Az összefoglalást készítette, jegyzetekkel ellátta: Frojimovics Kinga

Meller János 1935. április 24-én született Budapesten, szülei Meller Vilmos (sz. 1902) és Gutfreund Róza (sz. 1909) voltak, egy húga született, Györgyi 1936-ban. Szűkebb családjából a háború után édesanyja, húga, valamint egy nagynéni és egy nagybácsi maradtak életben. A család apai ágon győri, az ottani rokonok mind meghaltak. Az apai nagyapa, Meller Ignác olajgyáros, még 1935-ben halt meg, de neve ma is ismert Győr-Moson-Sopron megyében: vállalkozói díjat neveztek el róla. [A Győr-Moson-Sopron Megye Gazdaságáért Meller Ignác-díjat 2005-ben alapította a megyei önkormányzat közgyűlése.] A nagypapának hét gyereke született, Vilmos volt a legfiatalabb. Ő Győrben, majd 1933-tól Budapesten volt banktisztviselő, de a háború idején a → zsidótörvények miatt elvesztette munkáját. 1942 áprilisában → munkaszolgálatra hívták be, novemberben halt meg a keleti fronton: aknamezőre hajtották, ahol felrobbant. Ugyanabban a munkaszolgálatos században volt a keleti fronton, mint Petschauer Attila vívó. A család egy győri református paptól tudta meg mindezt, aki eltemette. Levélben értesítette a családot, sőt a háború után meg is látogatta őket.

Anyja családjáé vallásosabb volt, a háború után sem szakítottak a vallással. Az anyai nagyszülők baromfi-nagykereskedők voltak az alföldi Kisújszálláson. Pulykákkal és gyöngytyúkokkal foglalkoztak, ezeket exportálták Angliába. Nekik is hét gyerekük született. Róza 1933-ban költözött fel Budapestre, akkor ismerkedett meg leendő férjével. Mellerék Budapesten először a Tűzoltó utcában laktak (IX. kerület), majd a Vörösmarty utca 3/b-ben (VII. kerület).

János apja szociáldemokrata volt, az illegális mozgalomban ismerkedtek Kun Józseffel, egy miskolci ügyvéddel. Kun feleségét és két gyermekét Miskolcra Auschwitzba → deportálták, ott haltak meg, míg Kun hamis papírokkal bújkált.

A szociáldemokrata mozgalmon keresztül János apja is kaphatott volna hamis papírokat, de ő ezt visszautasította, el is vitték munkaszolgálatra. (Ezt János többször is említi az interjú során, szembeállítva a „vagány” Kunt apjával. Azt is említi ugyanakkor, hogy Kunnak a háború után súlyos lelkiifurdalása volt, mivel ő túlélte, családja pedig nem.) A háború után Meller édesanyja Kunhoz ment feleségül, így Kun József lett János nevelőapja.

Az apa halála után a család nehéz körülmények közé került, és Jánost egy családi barát tanácsára a ►fasori Fiúárvaházba adták be 1943 tavaszán, míg a húga otthon maradt az édesanyjával. János jól érezte magát az árvaházban, hétvégéken haza is mehetett családjához – nem laktak messze. János a tanítással és az élelmezéssel is elégedett volt az árvaházban. Vallásoktatás is volt, de csak a gyerekek egy része volt vallásos. János is imádkozott, de valójában csak mímelte. 1943 nyarán a Pécshez közeli Siklósra került egy árvaházi nyaraltatási akció keretében. Egy helyi zsidó családnál lakott négy árvaházi gyerek, és minden nap másik családnál étkeztek.

Az árvaházban nagyjából húszan laktak egy szobában. János azzal, hogy az árvaházban élt hét közben, sokat segített édesanyjának. Neki ugyanis dolgoznia kellett – élelmiszerboltban volt eladó – és két gyereket nem tudott hová elhelyezni napközben. Húgára a házukban egy néni vigyázott, de két gyereket nem vállalt el.

Az árvaházat 1944 áprilisában, egy szőnyegbombázás során bombatalálat érte. János szerint a környéket azért bombázták, mert velük szemben egy SS-parancsnokság volt. A reggeli bombázáskor János éppen az árvaház cipésszműhelyében dolgozott. Az árvaháznak volt saját varrodája és cipésszműhelye, ahol a gyerekek segédmunkát végeztek. A bombázás miatt egy vasajtó esett a fejére, de szerencsére nem sérült meg komolyabban. Egy bomba az árvaház étkezdéjébe csapódott, ott többen meghaltak. A bombázás után János elmenekült, elindult hazafelé. Félúton találkozott az árvaház felé siető anyjával, aki a bombázás hírére rohant oda. János többet nem ment vissza az árvaházba. Anyja azt mondta, hogy ha naponta csak egy szelet kenyér jut is mindenkinek, akkor sem kerül vissza János az árvaházba.

János 1944-ben, az árvaház után, a Dob utcai állami iskolába járt. Ott ugyan sárga csillagot kellett volna viselnie, de a tanítónő azt mondta, hogy az ő osztályában nincsenek zsidók és nem zsidók, mindenki vegye le a sárga csillagot. A Vörösmarty utcai házukban viszont elég sok antiszemita megnyilvánulással találkozott. Leginkább a házmester és a vice volt antiszemita. „Azok elég nagy dögök voltak” – mondja János.

1944 júniusától a szomszédos házba kellett költözniük, a Vörösmarty utca 5-be. Az egy ún. vegyes ház [→ csillagos ház] volt, a zsidó lakók mellett nem zsidók is maradtak ott. 1944 októberében, a — nyilas hatalomátvétel után anyját egy nap a nyilasok elhurcolták. János és Györgyi egyedül maradtak a csillagos házban. A két gyerek egy ► Dob utcai gyerekotthonba került. Onnan egy nap, valamikor

november végén, a nyilasok a Duna-partra hurcolták a gyerekeket, köztük a Meller testvéreket is. Ezt Kun József valahogy megtudta, motoron a menet mellé hajtott és kimentette a két gyereket. „A Duna-parton a barátaimat kivégezték” – emlékszik vissza János. Őket viszont Kun, akinek hamis nyilas iratai voltak, egy gyerekkori barátja, Bános László1 segítségével, aki akkor szintén az ellenállásban működött, bevitte a → pesti gettóba, a Klauzál téri kórházba. A gyerekek a kórházban a betegeket tologatták, és ellátást kaptak. A gettó felszabadulásáig ott voltak. Amikor a felszabadulás után kimentek az utcára – addig ki sem mozdultak a kórházból – az utcán egymásra halmozott holttesteket láttak mindenfelé.

A gyerekek visszamentek a Vörösmarty utca 3/b-be, ahol a lakást teljesen kifosztva találták, de anyjuk már otthon volt, mivel ő még 1944 telén megszökött a halálmenetből. A csoportját többek között egy ismerős csendőr őrizte, akivel Kisújszálláson voltak játszópajtások, és Győrnél azt tanácsolta az asszonynak, hogy szökjön meg. Így is tett, vonatra szállt és visszautazott Budapestre, ahol onnantól kezdve Kun József segítségével bujkált. Ám erről a gyerekei semmit sem tudtak. 1945 áprilisában Kun Józseffel együtt a család Miskolcra költözött, ahol Kun feleségül vette az özvegyasszonyt.

1 Bánosról és a vele együttműködő Vanczák családról lásd: <http://hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora>

Fasori összevont árvaház 1944 végén

Dr. Bárdos Márta (Fehér Elekné)

„Emlékszem arra a reggelre, amikor nyilasok törtek be a Fiúárvaházba, kihajtották az összes gyereket.”

1944-ben, 15 évesen igen rövid ideig voltam a ► Fiúárvaház lakója, de ez a néhány nap világosan él az emlékeimben, a túlélésem egyik epizódjaként.

1944 júliusában – akkor még – ismeretlen helyre hurcolták apámat és anyámat, a csepeli → gettóból, illetve a békásmegyeri téglagyárból. 1944 novemberében a → nyilasok Éva testvéremet az Eötvös utca 2. számú → csillagos házból hurcolták el, az ott lakó hat asszonnyal együtt, nem tudtam, hogy hová. Az anyai nagybátyám dr. Komlós Emil a Kőbányai Szülőotthon szülész-nőgyógyászként dolgozott mint → munkaszolgálatos, és arra gondolt, hogy nekem talán biztonságosabb hely lenne egy gyermekotthon. A telefon csodálatos módon végig működött, ezzel lehetett vele kapcsolatba lépni.

A Pozsonyi út. 12. számú svéd védett házban voltam egy napig, ott dr. Kovács József volt a vezető. Találkoztam a pincében azokkal a nőkkel, akiket → Wallenberg hozott vissza a bécsi országútról, de sajnos egyik sem ismerte a nővéremet. Ebben a → védett házban azonban nem maradhattam, mert nem volt → svéd Schutzpass-om. Egy fess, magas fiatalember jött értem a védett házba, nyilas egyenruhában, karszalaggal. Biztatott, hogy ne féljek tőle, mert → „somér”, aki álruhába öltözött. Ő kísért el a Fiúárvaházig a Vilma királynő útra.

Árvaházi találkozónk volt pár évvel ezelőtt, ahol megtudtam, hogy Vince András volt az álnyilas, aki 1944. decemberben az árvaházba kísért. A története, a többi cionistáéval együtt a *Tépd le a sárga csillagot* című könyvben, „Szabó Lajos” néven szerepel. [Benedek István Gábor - Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot*. Budapest, 1990, Pallas Lap- és Könyvkiadó]

A házban akkor már rengeteg gyerek volt. A hatalmas hálóteremben kaptam fekhelyet, a kis gyerekágyban ketten feküdtünk, fejtől-lábtól.

Kis kitérő: Nagynéném, Erdély Emma jól ismert árvaházi tanítónő volt az előző század elején. Apánk családja a Felvidéken üdült nyaranta, és Szucsányból vicc-

ből úgy címeztek meg egy képeslapot: „Emma néninek az Árvaházba”. Az akkori Posta sikeresen kézbesítette a lapot a részére ilyen címmel is. Megmondtam az árvaház gondnoknőjének, hogy Erdély Emma néni unokahúga vagyok, és ő jól ismerte, mint tanítónőt.

Emlékszem a → hanukka ünnepségre, ahol a → Lederer igazgató úr beszédét hallgattuk egy nagy teremben. Évekkel később a Hunyadi téri zsinagóga hanukka estjén → Domán főrabbi tartott ünnepi beszédet, abban megemléltette, hogy a Fiúárvaház hanukkáján ő is ott volt 1944-ben, mint szökött munkaszolgálatos.

Emlékszem arra a reggelre, amikor nyilasok törtek be a Fiúárvaházba, kihajtották az összes gyereket. A hátsó kerítésen át kimásztunk egy hasonló korú nagylánnyal együtt, és megszöktünk. A körút felé óvatosan, mellékutcákon haladtam, és megkerestem a Szófia utcában a patikát. A tulajdonosnak bemutatkoztam, én dr. Komlós Emil unokahúga vagyok, és ő felkísért a patika felső szintjére, az ügyeleteselek szobájába. Ez a férfi kísért el később a gettó határáig, ez a deszkapalánk a Király utca és Akácfa utca sarkán volt. Ott azt kérdezte, hogy belépnék-e a gettóba, vagy inkább visszavigyének a svéd védett házba. Az utóbbit választottam!

Este, az elsötétítés után elkísértetett a patika takarítónőjével, de először a Fiúárvaházba mentünk vissza. A ház tárva-nyitva volt, minden felforgatva a szobákban, de csodálatos módon a kis csomagomat megtaláltam az ágyunk alatt, és magammal vittem. Együtt mentünk utána a Pozsonyi út 12. számú svéd védett házba. 1944. december végén új védlevelet már nem adtak ki, de szerencsére lakott a házba egy idős hölgy, Fehér Mária, aki ráírta a védlevelére, hogy az örökbefogadott leánya vagyok. A földön helyeztek el a lakásban éjszakára, nappal a ház közös konyhájára osztottak be kisegítő konyhalánynak.

(...)

1945 nyarán a → Joint összeszedte az árva gyerekeket, és elvitt minket Aradra, összesen száznyolcvan gyereket. Én voltam a legnagyobb lány. Volt még egy nagyobb fiú, Sarbó Tamás, aki később a MÁV-nak lett a nemzetközi összekötője. Ott éltünk az aradi zsidó iskolában, a tanterem volt berendezve hálóteremnek, és volt egy szakács néni és az ottani → samesz. Egy nagy pajta volt, ahol nagy asztalok álltak, ott ettünk. Reggelente kimentünk Aradon húzós kocsival a piacra bevásárolni. Hazamentünk, ébresztettük a kicsiket, sorba ültettük őket, sűrűfésűvel kellett a tetüket kiszedni belőlük. Aztán kentük a vajjas kenyereket a reggelihez. Nagyon jól éltünk, elég sokáig maradtunk. Augusztus 23-án – a román kiugrás évfordulóján – én is felvonultam. Arra emlékszem, egy nagy transzparens volt → Petru Groza nevével. Úgy küldtek a nyaralásból haza, hogy mindenki kapott egy rend ruhát meg egy hízott libát.

Szirtes Klára (Kovács Tamásné)

„Nem gondoltam, hogy árva lennék.”

1944 késő őszén vagy tél elején az apai nagyapám a → csillagos házból bekísért a Vilma királynő útján lévő ► zsidó árvaházba. Holmiként velem adta a pehelypap-lankámat és egy kis bőröndbe rakva a váltó ruhámat megígérvén nekem, hogy pár nap múlva értem jön. Nem gondoltam, hogy árva lennék, mivel ugyan az édesapámat 1942-ben → munkaszolgálatra vitték, és utoljára 1943 januárjában írt, majd édesanyámat a csillagos házból elvitték valahova, de mindkettőjüket vártam haza a magam hétéves tudatlanságával.

Így nem is próbáltam a többi árva gyerekkel kapcsolatot létesíteni, mert hiszen értem jön a nagyapám, és tovább várjuk vissza a szüleimet.

Nem így történt. Az árvaházban felkutatott engem szüleim testvéri jó barátja és elmagyarázta, hogy onnan ő el akart vinni biztonságosabb helyre a nővéréhez, aki nem zsidó, és nála várjak tovább. Neki viszont nem adott oda az árvaház vezetése, mivel nem közvetlen hozzátartozó volt. Útmutatást adott, hogy meg kell szöknöm a veszélyesnek tartott árvaházból, és el is magyarázta az utat, amelyen a nővéréhez eljutok. Jól megjegyeztem.

Később átvittek bennünket a ► Munkácsy Mihály utcában lévő árvaházi épületbe, ahol garzonlakásokban helyeztek el bennünket. Bútor nem volt a szobákban, a pusztaságon aludtunk. Engem nagy aggodalom töltött el, hogy ha értem jön a nagypapa, nem fog ezen a helyen megtalálni. Vagy ha tényleg meg kell szöknöm, helytálló-e innen is a megjegyzett útvonal.

Mindez teljesen felesleges volt, mert pár nap múlva menetbe rendezve eltereltek minket erről a helyről is és fegyveres őrk kíséretében végigvezettek bennünket a Lövolde téren, majd a Király utcán. Amikor a Teréz templomhoz értünk, megszólaltak a szirénák.

Nekem ismerős volt a környék, hiszen a Csányi utcában laktak az anyai nagyszüleim. Így mit sem törődve az örökkel gyorsan kiléptem a sorból és befutottam a Csányi utcába. A házból addigra az összes zsidót eltávolították a gettóba, csak a házmester nénit találtam otthon. Nem vállalta, hogy elbújtat, és bekísért a nagyszüleimhez a → gettóbeli lakhelyükre. Örömmel csatlakoztam hozzájuk és a velük lévő további rokonhoz. Itt ért a felszabadulás 1945. január 18-án, csütörtökön.

Természetesen így visszaemlékezve hálával tartozom az árvaháznak, amiért fedelet és ellátást biztosított ezekben a nehéz napokban. Sajnos egyáltalán nem tudom, hogy összesen hány napig voltam náluk. Csak azt tudom, hogy az apai nagyapám hamis papírokkal bujkált valahol, és életben maradt, az árvaházi gyerekek nagy részét a Dunába lőtték.

Kovács Tamás

„Az árvaház számomra elég kellemetlen hely volt.”

Részlet Kovács Tamás (1930–2012) családi visszaemlékezéséből.

Anyu elküldött valakivel a ► Vilma királynő úton lévő fiúárvaházba, 1944 novemberében. Az árvaház számomra elég kellemetlen hely volt. Az ennivaló ízetlen és kevés, de ennél sokkal jobban zavart az óriási, sötét hálóterem, benne legalább ötven ágygal. Ebben voltunk egész nap, mindenkinek volt egy vaságya, ez alatt helyezhette el a holmiját, amely esetemben a télikabát és egy kis fekete bőrönd volt. Ezekre állandóan felügyni kellett, mert mindennek lába kelhet. A bőrönddel a fejem alatt aludtam. A tisztálkodási lehetőség minimális volt, a hálóterem végében volt a mosdó (talán zuhanyozó is, rendszerint csak hideg vízzel) és a WC.

December legelege lehetett, amikor hírt vettük, hogy jönnek a → nyilasok és visznek a → gettóba. Egy másik fiúval gyorsan elhatároztuk, hogy ebből pedig nem kérünk. Egy délután, amikor már sötétedett, fogtuk a holminkat és eljöttünk, persze sárga csillagtalannul. A kutya sem szólt hozzánk, miért és hova igyekszünk.

Itt elhagyhatók a pesti bolyongásom kalandjai, mindenhol sikertelenül kerestem menedéket. Máig emlékszem azonban egy akkori találkozásra. Több visszautasítást követően eszembe jutott az iskolánkban szolgáló tisztelendő úr, akit a Kiscelli úton, Óbudán kereshettem fel. Átballagtam a felrobbant Margit híd melletti „Manci” pontonhídon a Margitszigetre, onnan a híd épen maradt budai részén Budára, és megkerestem azt a fiúotthont, ahol a tisztelendő urat tudtam. Meg is találtam, de ő eltanácsolt, és jól tette, mert pár nap múlva ott is megjelentek a nyilasok, és elvitték a zsidónak talált fiúkat.

Végül szomorúan vettem a hírt, hogy míg mászkáltam helyet keresni magamnak, Nagymamát is elvitték. Abban egyeztünk meg a házmester bácsiékkal, hogy ha a → pesti védett házból is elhurcolják a zsidókat, akkor náluk maradhatok, ők majd elrejtene a hátsó szenespincében. Itt ért 1945. januárban a felszabadulás.

Nádudvari Zoltán

„Az itt felidézett árvaság fájdalma máig hat.”

Az emlékezés hosszabb változata megtalálható: Nádudvari Zoltán, Árvaságom emlékei. In: Ariadne csoport, *Egymáshoz szólunk. Hosszú hallgatás után* (Oriold és Társai Kiadó, Budapest, 2018), pp. 183-187.

Az évtizedek során az egyéni sors képe elkerülhetetlenül homályosul és érdektelenné válik. A felejtés, de a (tudattalan) elfojtás is ront az egykori színeken és részleteken. Hiszem, hogy szükségtelen bármilyen színezés vagy bizonyos részletek elfedése. Nem tisztázott azonban az ilyen történetek befogadása. Az értelmezés sokféle lehet, nem mindegy, hogy ki az olvasó. Családi keretekben más a lényeges, mint nyilvános közlés esetén. A leírt történet eredeti jelentése áttételesen, időben és térben szabadon jut el a befogadóhoz, és erre már nem lehet hatásom. A magántörténelem hatása nem megjósolható.

A vészkorszakban apámat → munkaszolgálatosokkal vitték a máig ismeretlen végcélú → halálmenetbe. Anyámat a Dobozi utcai → csillagos házból Dachaubába hurcolták, ahonnan 1945 augusztusában tért vissza Budapestre. Ez két mondatban a lényeg.

Mégis, a kegyelet diktálja az árvaság emlékeit, ezzel egy hatéves zsidófiú egykori történetét mondom el, okulásként, közel a nyolcvanadik évemhez. Nehezen fogtam hozzá. Az itt felidézett árvaság fájdalma máig hat, és a megnövekedett értelem hét évtized után sem csillapíthatja a veszteség traumáját. Hasonlítok a vészkorszak túlélőihöz, akik – akarva-akaratlan – egy meg nem nevezett szörny elől bújtak. Anyámhoz és nemzedékéhez hasonlóan máig őrzöm a titkaimat, a pótolhatatlan veszteségekkel, amelyek oka egykor a zsidóság halálhozó stigmája volt.

Árvaságom az 1944. márciusi fordulattal függ össze. Egy vasárnapi reggelen bevonultak a németek. Anyám otthon arról beszélt (1944. április elején), hogy a zsidókat hatágú sárga csillag viselésére kötelezték, és én is kaptamilyent. Ez a megbélyegző sárga csillag a velem egykorúak korábbi viselkedését megváltoztatta. Szüleim az óvodába sem engedtek el, ma már tudom, hogy kímélni akartak a csúfolódástól.

A gyermeki szem sok jelzést felfogott arról, hogy miként élik meg a szüleim a zsidók mind szigorúbb kirekesztését, bár nekem erről semmit sem mondtak. A fenyegető környezet ellenére családunk élete változatlanul harmonikus volt mindaddig, amíg apám meg nem kapta a munkaszolgálat második behívóját, 1944 nyarán. Szavakkal ma sem mondható el a jelenet, ahogy álltunk anyámmal a lakásajtóban, apám éppen veszi fel a hátizsákját, a ház lakói is nézik, ahogy tőlünk búcsúzik. Anyámnak és nekem azt is megígérte, hogy rövidesen láthatjuk egymást.

Egy másik felvillanó emlékem, ahogy a csillagos házba terelnek. Másik két csonka családdal éltünk egy lakásban, ott is voltak korombeli gyerekek. Éreztem, hogy a felnőttek hangulata egyre komorabb. Apámtól nagyon ritkán érkezett tábori lap, azokban pár sort mindig írt nekem is a közeli hazaérkezéséről.

Évtizedekig elnyomtam a Kerepesi úti ügetőpálya emlékét, ahogy az összegyűjtött zsidók várták a vagonokat a Józsefvárosi pályaudvar közelében, és fogom anyám kezét. Rejtély, hogy a transzport akkor, 1944 nyarán miért nem indult, és hogy mehettünk vissza a csillagos házba.

Felvillanó emlék, hogy amikor anyám egy újabb transzporttal ismeretlen helyre utazott, nekem a gettóba kellett menni. Az engem befogadó család akkor megke-reste a munkaszolgálatos apámat Csepelen, hogy ezután ő gondoskodik rólam. Néhány éjszakát vele tölthettem egy sokágyas hálósobában, amíg (1944. október elején??) kéz a kézben végigjártuk a budapesti árvaházakat. Első kérésre felvettek a ► Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaháza növendékének. Apámat akkor láttam utoljára. Azzal váltunk el, hogy majd látogat.

Az árvaház biztonságos volt, enni adtak, velem egykorú fiúkkal játszhattam, felnőttek felügyeletével. Nem részletezem a szomorúságomat, hiszen az nem különbözött a többiekétől. Ugrattuk egymást, nekem is lett csúfnevem. Beköltöztem a hálóterembe, előírás szerint bevethettem az emeletes ágyamat. Megismertem az árvaházi növendékek kor szerint felosztott csapatainak napirendjét. Szigorú (mondhatni katonás) fegyelem volt, be kellett tartani a szabályokat. Voltak ott is spiclik, enyveskezők, verekedősök és kiközösítés is. Tekintélyt szerezhetett, aki messzebbre tudott köpni. Meséket is hallgattunk, amit a nevelők olvastak fel a hatéveseknek. A korábban elkényeztetett egy szem gyermek számára ez az árvaházi légkör szokatlan, de elfogadható volt, amíg a szüleim értem nem jönnek.

Árvaságom máig élő traumája 1944. december 24-én ért. → Nyilas fegyveresek a Vilma királyné úti árvaház lakóit, nevelőit a pesti Duna-partra kísérték. Rémál-maimban máig látom a karszalagjaikat, puskáikat, jó felébredni.

Felesleges itt a részletezés például a hóban menetelés kínjairól, a rakparti vet-kőzés halálfélelméről. Megmentőnk az utolsó pillanatban egy orosz repülőraj volt, és egy sorozat „Sztálin-gyertya” fénye mellett erős gépfegyvertűz kergette szét a rakparton állókat. Akkor ott egy máig ismeretlen fegyveres volt a mentőangyalunk. Talán aznap már nem volt kedvük újabb sortűzre, talán igyekeztek haza a szeretet ünnepén: a fegyveres sorakozót rendelt el. Talán egy „álnyilas” embermentő ordí-tozott a gyerekekkel. A csapatunkat kísérők az erzsébetvárosi Szív utcába kísérték. Ahogy gyalogmenetben, hóban, fagyban a Lövölde teret elértük, már lépni sem tudtam. Kiesett az emlékezetemből mindmáig, hogy hogyan jutottunk el a közeli fasori árvaházba. Már magas lázzal érkeztem a betegszobába.

Az 1945. januári és februári pesti harcokat üszkösödő fagyott lábbal ágyban éltem át. Magas seblázamat látva sokan már lemondtak rólam az árvaházban. A Bethlen téren működött egy szükségkórház, oda vittek a nevelőim. Akkor vesztettem el az egyik lábam ujjait, örök emlékként. Szerencsém, hogy a sebészek időben és szakszerűen nyúltak a szikéért, és az is, hogy csak annyit vágtak, ami a cipőben rejtve van. Ennek hét évtizede, és akkor születtem másodszor, amikor a műtét után felsírtam.

Anyám a dachau-i → koncentrációs tábor felszabadulása után, 1945 nyarán ért haza körúti lakásunkba. Rokonainknál kérdezősködött, hogy merre találhat meg. A Joint a lábadozásom hónapjaiban egy petrozsényi zsidó családhoz küldött meg-erősödni, és csak augusztus közepén érkeztem vissza az árvaházba. Ez a happy end anyám 12 hónapos távolléte után olyan örömet okozott mindkettőnknek, mint semmi más korábban. Abban reménykedtünk még évekig, hogy apám is megjön a munkaszolgálatból, de ez nem történt meg. Csodát reméltünk, de ez örökre beteljesületlen vágyunk maradt. Apám halottá nyilvánítása 1946-ban jogilag befejezetté tette a félárvaságomat.

Ahogy ezeket a sorokat írom, ismét átéltem az árvaházi élet kezdetének élményeit. Nemzedékemből ma is sokan küzdenek az évtizedeken keresztül ki nem beszélt, a tudat mélyére szorult, fel nem dolgozott kollektív emlékezettel. Családi legendává nemesedett, ahogy én hatévesen cipő nélkül a Duna-parton sortűzre várok a többiekkel. Az is, ahogy egy zsinagógában berendezett szükségkórházban túléltem a vérmérgezést.

Nürnberg utcai menedék

Pollatsek (Haas) Imre

*„A kisgyerekként magyar embertől kapott rúgás
nem fáj már, de azóta is érzem.”*

Én 1940-ben születtem, az 1944-es év borzalmait csak rémálmaimban jönnek elő, ahogy az utcán igazoltatnak és elhajtanak embereket. Akkor a családjunk az Erzsébetváros egyik bérházában (Klauzál utca 35.) lakott, a bátyám két évvel idősebb nálam.

Mint minden akkori bérház udvarán arra szolgált a kolomp, hogy a lakókat értesíthessék például, hogy most vegyünk vizet, rövidesen elzárják. Emlékszem, hogy kakastollas csendőrök érkeztek és a kolompolásra a lakók a gangra kimentek. A csendőrök kész listával érkeztek a házakba, a goj [nem zsidó] házmeister csak megmutatta a csendőrnek, ki hol lakik. Számomra máig tisztázást igényelő kérdés, hogy amikor elvitték a házakból mi alapján tudhatta a csendőr: ki a zsidó, hol van a lakása. A csendőr parancsára az udvaron felolvasták a listát, aki a nevét hallotta velük ment, ami többször ismétlődött 1944 tavaszától. Édesanyámtól hallottam, hogy legfeljebb húszan maradtunk a házban, rendszerint a → légópince adott menedéket a légítámadások idején.

Az is családi történetünk, hogy apánknak → munkaszolgálatba kellett bevonulnia, onnan a → koncentrációs táborba hurcolták, ahol 1944. novemberben meghalt. Én négyévesként – ma úgy mondják: tudattalan traumaként – éltem át mindezt. Van azonban emlékem a vészorszak félelméről és a vigasztalásomról is. A házunk 3. emeletén csak Malek bácsi maradt meg a családjukból, a többiek 1944-ben elvitték. A légiriadók idején a térdére vett, betakart a → talitjával és a héber abc-t (álef-bész) tanította a négyéves rémült gyerekeknek. A héber írást hamarabb tudtam olvasni, mint a magyart. Malek bácsi mindig imasálat hordott, örökké imádkozott. Amikor megkérdezték, hogy kihez, minek imádkozik, az oltalmazó Örökkévaló hol van most, akkor könnyein keresztül ennyit mondott: „Amerikában”. Csak az idősebb fia élte túl a borzalmakat az egész családjából és az első között → alijázott, a találkozásunk idején 1963-ban rabbi volt Bne Brakban.

Az 1944-es emlékeimben van egy → védett ház, ahová Édesanyánk (áldott legyen a neve) egy orvos ismerős tanácsára és segítségével adott be a bátyámmal. Csak korombeli és idősebb fiúk voltak ott. Ezt az otthont apácák [*diakonisszák*] vezették. Amikor énekelni és imákra, a kereszttetésre tanítottak minket a földön ültünk, vagy térdeltünk. Megtanultam négy évesen a miatyánkot is. Egy pár pap is volt ott. Emlékszem az étkezéseinkre is. A padra tették az ételt kopott zománcozott tányérokba, mi a tányér elé térdeltünk és miatyánkot mondtuk az evés előtt. Az apácák kedvesek voltak minden gyerekhez, nem emlékszem verésre. Aki engedetlen volt – köztük én is – azt büntetésként a sarokba tett kavicsra térdeltették, és nem kapott aznap ebédet.

Emlékszem az elhurcolásunkra. A kakastollas magyar csendőrök a ► Nürnberg utcai zárda kapuján dörömböltek, a szuronyos puskáik félelmetes volt. Akkor az apácák is ordítottak, megparancsolták, hogy szedjük össze a személyes holmikat. Én is vászonzacskót kaptam, abba tehettem a ruhát, pizsamát, cipőt, papucsot, még a fogkefém is. Ezután ételraktárba egyenként mentünk be, a polcra mindenki elvehette, amit magával akart vinni az útra. Jól sejthették az apácák, hogy a csendőrök hova kísérnek minket. Máig emlékszem, hogy az ételraktárból a bátyám az útra egy nagy tubus Ovomaltine-t [maláta alapú italpor] vitt el, én egy kis kenyeret.

A csendőrök hármassal sorokba parancsolták a gyerekeket az utcán, és megindultunk. Őszi, borult idő volt, máig megmaradt az a kép, ahogy a csendőrök csákóján a gyönyörű kakastoll a lépéseiket követve libegett. Néhány idősebb fiút láttam a sorból egyszerre kiugrani, de négyévesen abból semmit sem érthettem. A bátyám vigyázott rám, fogta a kezemet. Emlékszem, ahogy a járdán állók megnézték a menetünket, többen inkább elfordultak, olyan is volt, aki mutogatott, kezével fenyegetett, nevetett rajtunk.

A magyar csendőrök a gyerekek menetét a védett házból előbb a lóversenypályára kísérték, szemerkélő őszi esőben. (A történészek azonosíthatják az időpontot, és a pályát is ahol sok felnőtt és gyerek várt a sorsára.) A magyar csendőrök minket, gyerekeket külön őriztek, nem beszélhettünk a felsorakoztatott felnőttekkel. A gyerekeket hosszas várakozás után egy másik sportpályára kísérték, ez az akkori KISOK pálya lehetett. Ott láttam először németeket, emlékszem a lapos tányérsapkákra.

Ott a csendőrök parancsokat osztva ordítottak, aki nem engedelmeskedett, azt puskatussal brutálisan ütlegették. Már zuhogott az eső a fedetlen sportpályán, növekvő sárban álltunk a bátyámmal, a felnőttektől elkülönítve. Aki fáradt volt és a sárba akart leülni, azt a magyar örök puskatussal hátba verték, hogy azonnal álljon fel. A bátyám nem engedett el, amikor hangosan ordibáltam, hogy le akarok ülni. Akkor egy ütést kaptam én is a vállamra a magyar csendőrtől, ami azóta is fáj, hogy emlékeztessen arra a sorakozásra.

A csendőrök sorra vittek el csoportokat a kezdeti tömegből (véltetően a pályaudvarra). Minket, gyerekeket is továbbkísértek a zuhogó esőben. A bátyám egy pizsamát tett a fejemre, hogy ne ázzak annyira, és kézen fogva vigyázott rám. A menetünk végül az ismerős Király utcán haladt, ott a Teréz templomig mentünk. Emlékszem arra, hogy ott egy járdán nézelődő magyar férfi el akarta venni tőlem a Nürnberg utcai zárdában kapott, és a hónom alatt eddig hozott kenyeremet. Rángatta a kezem, én görcsösen fogtam a kenyeret. Amikor egy váratlan erős rúgást kaptam, több métert csúsztam a sárga kerámia kövezeten. Végül ez a brutális magyar férfi magához vette a kenyeremet. A kisgyerekként magyar embertől kapott rúgás nem fáj már, de azóta is érzem.

A következő felvillanó emlékem a gyerekek szelektálása életkoruk szerint, ez a → gettó Csányi utcai bejáratánál történt. Minket, kisebbeket a Klauzál utcai csarnokba kísérték, az idősebbeket magyar csendőrök (nem nyilasok) máshova vitték. Olvastam arról, hogy a Duna partján ölhatték meg őket. Kiegészítem saját emlékeimet azzal, amit Édesanyánk (neve legyen áldott) mondott el a továbbiakról:

A Klauzál utcai csarnokban valamelyik szomszéd meglátott minket, azonban ezt a hírt Édesanyánk (neve legyen áldott) nem akarta elhinni, hiszen biztonságban, „védett házban” tudta a gyerekeit. Többen megerősítették, hogy ide hoztak a csarnokba, és megállt a rácson kívül. Amikor megláttuk egymást, a bátyám Nürnberg utcából hozott nagy tubus Ovomaltine-ját majszolgattuk. Mindketten bögtünk a rácson belül, és kiabáltunk neki. Úgy mondták el, hogy volt ott egy őr, aki katona volt, és egy másik is – vagy német, vagy nyilas. Édesanyánk arra kérte a katonát, hogy a két kisgyereket engedje ki, a válasz az volt: „Várjuk meg, amíg a nyilas testvér elmegy”. Ekkor hazavitt minket az Édesanyám, de visszaroht a csarnokba újabb gyerekért. A katona fölismerte azt kérdezte: „Hát magának hány gyereke van?” Édesanyánk akkor még két másik gyereket is ki tudott hozni a csarnokból, és emlékei szerint összesen 3 vagy 4 gyerek menekülhetett meg a házunkból.

A háború után intézeti növendék voltam. Nemrég kaptam egy a képet a ► Cinege úti Joint otthonról, ahova félárvaként ötévesen adtak be. Alulról a mások sorban, jobbról az ötödik lehetek a képen, bár ezt azok állítják, akik arra a sovány, beteges fiúra emlékeznek. Az 1945-től átélt élményeim nagy része betegséggel kapcsolatos, valamilyen „betegház” lehetett a Cinege úti intézetben. Emlékszem az intézet orvosára és ápolónőire, akik csukamájolajjal próbáltak megerősíteni a koplalások után. Ennyi évtized után csak nagyon homályosan emlékszem az intézetünk részleteire.

A Cinege úti otthon gyermekei és nevelői, 1946

Már elemista tanuló voltam, amikor áthelyeztek a ► Tárogató úti, majd a ► Rege úti Joint gyerekotthonba. Az intézetből teherautóval vittek Pestre a tanításra és a vizsgákra, és mi (esőben, szélben is) a plató padjain ültünk. A zsidó iskolánk előbb a Wesselényi majd a Röck Szilárd utcában volt, de alig emlékszem az osztálytársaimra. A háború miatt 1947-ben ugyanis összevont osztályban tanítottak, a tanterem egyik részében az elsősök, egy másikban a másodikosok ültek, készítették a feladataikat.

A → bár micvóm a Páva utcai templomban volt 1953-ban, ott a Rege utcai felnőttek közül dr. Virággal találkoztam, több nevelő nevére már nem emlékszem. A → Joint gyermekotthonai olyan nevelést adtak, amely a növendékeket felkészítette az alijára. Jelenleg Párizsban élek, a nevelő anyám nevét is felvettem.

Árvaházak
és gyermekotthonok
emlékezői 1945–1949 között

Darvas Gábor

„Egy hármás nevelés volt: mást hallottunk az iskolában, mást hallottunk az árvaházban, és megint mást a hétvégi családlátogatásokon.”

Az interjút Budapesten, 2020. január 5-én Gombocz Eszter készítette. Gépelte, és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga. Darvas Gábor a leírt interjú egyes részleteit 2020 márciusában átdolgozta. Az alábbiakban ezt a szöveget közöljük.

Darvas Gábor 1941. március 16-án, Óbecsén született. 1942 januárjában, az → újvidéki razzia során Darvas szüleit, valamint apai nagybátyját és annak szerb feleségét a Tiszába lőtték. Három gyerek maradt árván, őket különböző családtagok vették magukhoz. Gábor bátyja, Dániel budapesti rokonokhoz került, Gábor pedig Szarvasra, apai nagynénjéhez. Ott nagynénje fiatal felnőtt lánya gondoskodott az akkor 10 hónapos Gáborról. „Ez volt számomra a Holokauszt első felvonása” – mondja Gábor, majd hozzáteszi, „a második 1944-ben volt”, amikor Szarvasról, a → gettóból szolnoki cukorgyárba szállították, ott vagonírozták be őket. Unokanővére ekkor 7 hónapos terhes volt.

Először → Strasshofba, majd az ottani elosztás után Jarosławice-be, egy osztrák arisztokrata család mezőgazdasági munkatáborába vitték az akkor három és fél éves Gábort. A táborban szarvasiak és öcsödiek voltak. Istállóban laktak, de nem bántották őket. Az ukrán őröktől többet szenvedtek. [Gábor egyes részleteket Kovács Mihály *Kettős bilincsben* című könyvéből tudott meg. (Vince Kiadó, Budapest, 2003)] A Jarosławicei mezőgazdasági munkáról a németek szállították át Gábort az unokanővérevel együtt Theresienstadtba. 1944. július 6-án Gábor unokanővére szült, amiről → horogkeresztes igazolást is kapott. Ez az igazolás megmaradt, másolata megtalálható a budapesti Zsidó Múzeumban. 1945. május 9-én Theresienstadtban szabadultak föl.

Gábor a nála 3 évvel idősebb Dániel bátyjával 1947-ben került újra össze, amikor a család elhatározta, hogy mindkettőjüket beadja a budapesti, ► Fasori fiúárvaházba. A szarvasi családtagok később Budapestre költöztek, és Gábor hétvégenként hozzájuk is járt az árvaházból.

Az árvaházról az emlékeim főleg szépek és nagyon erősek, mert úgy érzem, hogy ott adtak nekünk egy alapot az életre. Egészen addig, amíg az iskolai és egyéb ügyek ott együtt tartottak bennünket, az odakerült gyerekeket. Az iskolák államosítása után megszűnt az árvaházban az addig működő általános iskola. Annak is csak az alsó tagozata volt ott, (de volt óvoda is), onnan aztán átkerültünk az állami iskolába. Először úgy, hogy kívülről hoztak tanárokat, a szomszédos, egyébként szintén valamikor egyházi iskolából. Ott a Fasorban több templom volt, és több egyházi iskola, és a tanárokat össze-vissza keverték. Behozták az árvaházba is a tanárok egy részét, és utána teljesen megszűnt az árvaházi oktatás, és elkerültünk a Rottenbiller utcai iskolába.. Azt hozzá kell tenni, hogy nagyon sok árvaház működött Budapesten. Sokáig nekünk, akik ott nevelkedtünk, az egy fogalom volt, hogy AZ árvaház. Azt hittük, hogy ez az egy van a városban. De hát volt még húsz körülbelül. A létszámuk 10-20 gyerektől több százig – a miénk volt a legnagyobb. Csak zárójelben mondom, hogy ezt az árvaházat még az első világháború után alapították az első világháborús árva zsidó gyerekek részére. Az is volt a teljes neve, hogy a Budapesti Izraelita Hitközség Alapítványi Fiúárvaháza.

A második világháború után főleg a különböző táborokból, gettókból és a csonka családokból odakerült elárvult gyerekek voltak ott. Kétszülős gyerek nem is volt gyakorlatilag, mert természetesen azokat nem is vették föl. Egyszülős gyerek volt elég sok. És hát teljesen szülők nélküli árva gyerek volt valószínűleg a legtöbb, nagyon sok ilyen gyerek volt.

Ez nem volt egy könnyű gyerekanyag. Itt a különböző szörnyű, traumatizáló élmények miatt a gyerekek nem voltak nagyon könnyen nevelhetők. És volt egy nagyon nehéz helyzet politikailag is. Az iskolák államosítása után, és az egyre erősödő hatalomátvétel miatt az egyházi, vallásos nevelés gyakorlatilag csak a négy fal között történhetett. De az iskolában ugye teljesen mást tanultunk. Az árvaházban volt egy szép templom, amit ott építettek külön, részben az ott lakó gyerekek, részben a környékről bejáró zsidók részére. Ez működött is, természetesen – bár nem sok sikerrel – hittanórákat is tartottak. A templom abban is a ritkák közé számított, hogy volt egy gyermekkórusa, egy nagy orgona, aminek volt egy ragyogó, csodálatos, nem zsidó karnagya és organistája, — Lisznyay Szabó Gábor, aki egyházi zeneszerzéssel is foglalkozott, és ott is lakott. Az árvaházban kaptak egy szobát a feleségével és a két gyerekével. Meg még egy nagypapa is tartozott hozzájuk. Azt olyan titokzatosan néztük, hogy mit keres itt egy nagyszakállú nagypapa, akiről azt mondták, hogy ott bujkál, mert a kommunisták valamiért keresik, de ez nem volt igaz. Most az árvaházi találkozón beszéltem a Lisznyay lányával, és azt mondta, hogy „á nem, ez nem volt igaz, velünk lakott a nagypapa”. És ott laktak a házban egészen addig, amíg az árvaház ott, területileg meg nem szűnt.

A gyerekekre visszatérve, és nagyon kiemelve, hogy milyen áldozatos és nehéz munka volt a mi nevelésünk és gondozásunk. Még az anyagi része kevésbé, mert a Joint, az amerikai segélyszervezet igazán mindennel ellátott bennünket. Konzervektől cipőig, a hoki korcsolyáig mindenfélével. Kaptunk amerikai, igazi báránybéléses dzsekiket, meg jó cipőket, meg mindent. És hát az utcán kaptuk a megjegyzéseket abban a nyomorban, a háború utáni ötvenes években: „Á itt mennek a zsidó kölykök, de jól megy nekik, nézzétek”. Szóval ezt is megkaptuk. Még. Ráadásul.

De hát nagyon jól tartottak bennünket, természetesen az akkori időkhöz képest. Mondjuk, amit meg kellett venni a napi ellátáshoz pl. a kóser húsellátás, biztos nehézségekbe ütközött. De azért kaptunk. Néha libát is, bár mi ott röhögve megállapítottuk: „ezeknek a libáknak úgy látszik, csak szárnya van, meg lába, meg nyaka”. De azért örültünk neki, hogy van.

A gyerekek közül, ahogy mondtam, sokan szörnyű élményekkel jöttek oda. Volt például a rendszeresen, vagy állandóan bepisilő gyerekeknek külön hálósoba, amit ugye gyerek nyelven „a hugyosok hálója” néven emlegettek a többiek, gonoszul. Őket éjszaka az ügyeletes tanár fölkeltette és kizavarta pisilni. És ez is ugye, nyilván a lelki sérüléseknek a megnyilvánulása volt.

A tanárokról, a nevelőkről, és a minket kiszolgáló személyzetről is a legnagyobb hálával és szeretettel tudok csak megemlékezni. Annak ellenére, hogy volt egy-kettő közülük, aki hát időnként el is tángált bennünket, megpofozott. Volt, aki eléggé rendszeresen verte a gyerekeket. De ehhez hozzá kell tennem két dolgot. Először is abban az időben a nevelőknek tanító végzettségük volt általában. A tanítóképzőben, meg ilyen helyeken tanuló tanároknál később a testi fenytetés, egy-két apai pofon nem volt ritkaság, és nem volt tiltva, nem volt ez egy különleges dolog. Nem úgy, mint ma. Hogy aztán ezeket az árva, meg egyébként is szerencsétlen gyerekeket mennyire volt szép dolog megverni...? Mert azért egy-egy pofonnál aztán néha ez túl is ment. De hozzáteszem, hogy a legverekedősebb tanár a → Don-kanyarból jött haza. Szörnyű dolgokon ment keresztül, mind a három fiútestvére meghalt a háborúban. És egy lelkileg is megkérgesedett és megkeseredett ember volt. Kicsi kis szobája volt, ahol lakott, két gyerek hálósoba között. És hát a gyerekhálósobákban este a villanyoltás után nem volt csönd és takarodó. Hanem párnacsaták és ordítások és verekedések és mesélés, film-mesélés, vicc-mesélés és minden volt. És hát akkor kijött a Tanár úr és következett a verés, csuklóztatás. A nevét nem szívesen mondom, mert ... Már elhangzott egy párszor az ő neve, és él a lánya, aki azt mondta, hogy el akar jönni az árvaházi találkozóra, mert akarja hallani, hogy mit beszélnek az apjáról. De nem jött el szegény. Nem mert talán eljönni. Pedig én ott is elmondtam volna, ahogy ma is, és a találkozón is elmondtam, hogy ezt elfelejteni nem lehet, megbocsátani lehet. Volt másik is, aki ilyen verekedős volt. Akiről még azt is mondták – amit én nem láttam –, hogy egy gyereket mérgében

kilógatott az ablakon. Nem engedte el persze, de kilógatta az ablakon, amikor már nagyon nem bírta vele.

Nevelőnők is voltak, akik a kisebb gyerekcsoportoknál dolgoztak pl. a szegény, drága → Panni néni. A Panni néninek egy auschwitzi tetoválás volt a karján... A saját gyerekéről, én azt hittem sokáig, hogy meghalt, de aztán kiderült, hogy a férje halt meg. A gyereke pedig nem jött haza a háború után, hanem rögtön kiment Amerikába. Ő úgy került egyáltalán Magyarországra a háború után, hogy az Ipoly-ságról, Dél-Szlovákiából kitelepítettek egy csomó magyart az ún. → szlovák-magyar lakosságcsere keretében. Azok után, hogy Ipolyságról elvitték a → deportálásba, ahonnan egyedül jött haza. Engem nagyon szeretett, talán emlékeztettem a fiára. Nem tudom. Neki is volt egy szép kis szobája... Akkor is, gyerekként is olyan megható volt, egy-két régi bútor, amit a családi bútorokból el tudott hozni, azzal volt berendezve. Könyveket adott nekem, akkor divatos könyveket, hogy olvassak. És hát nagyon szerettem őt. A tanárokról ennyit akartam mondani.

Azért ez a gyerektársaság nagyon vegyes volt. A gyerekek között, mondhatom ma már, mert tudom, hogy bűnöző hajlamú, később bűnözővé vált gyerekek is voltak. Voltak olyanok, akiknek a szülei mellette haltak meg, vagy Auschwitzban, vagy bombatámadásnál... Szóval egészen szörnyű sorsok voltak. Úgyhogy ezt kellett valahogyan a tanároknak kezelni. Súlyosbítva azzal, amit már említettem, hogy egy hármas nevelés volt: mást hallottunk az iskolában, mást hallottunk az árvaházban, és megint mást a hétvégi „családlátogatásokon”. A gyerekek közül sok, magamat is beleértve, akiknek úgy nyiladozott az értelmük, úgy voltunk vele, hogy mikor meséltek nekünk a hittanórákon Istenről, meg erről, meg arról, hogy Isten, Isten. Hol volt az Isten, amikor az anyámat, meg az apámat megölték? Meg engem 3,5 évesen vagonba gyömöszöltek? Ez egy primitív dolog vagy szemlélet, de azóta is így gondolom. Most egy-két éve hallottam egyetlen „magyarázatot”, amit most ide beszúrok, mert máshová talán már nem lesz alkalom. Azt mondta valaki, hogy azért kellett a zsidóknak ezt az óriási áldozatot hozni, hogy legyen újra Izrael, saját országuk. Ez volt az ára. S ha ebbe belegondol az ember, ebben van valami bölcs belenyugvás. Nincs, persze semmi oksági összefüggés, de úgy madártávlatból, az úrból szemlélve a Föld történetét, és a zsidóság történetét... Lehet, hogy ez volt az ára. Mindenesetre megfizettük, és az árvaházban 1948-ban kitörő örömmel fogadtuk a hírt Izrael állam megalakításáról.

Hogy folytassam az árvaházi történetet, a Fasornak az épületét az állam kiszerelte magának. Valószínűleg – konkrétumot nem tudok – tehettek egy „vissza-utasíthatatlan” ajánlatot a hitközségnek. Mert az épületre szükségük volt. Ez egy nagyon nagy épület volt, az egyik részében még ipari tanuló otthon is működött. Tehát akik ipari tanoncok voltak, a háború előtt is még, voltak olyan nagy, hozzánk képest felnőtt fiúk. Olyan 16-18 éves fiúk, akik ott laktak hátul, úgy is hívták, hogy a

Tanoncotthon, ez volt a neve. Meg ott volt hátul a betegszoba, nagyon öreg, aranyos ápoló néni, a beteg gyerekeket ott gondozták. És volt egy Gergely doktor bácsi, aki járt innen a Szent István körútról hetenként kétszer. Ő vizsgált bennünket, meg oltásokat beadott, meg mindenfélét. Szerette a gyerekeket.

Kb. 19., húha mikor volt az, '53-ban talán. Én voltam ötödikes, mentem volna hatodikba, akkor kellett átadni az épületet. És a maradék gyerekeket, már akkor nem voltunk túl sokan, kiköltöztettek ► Óbudára, a Zichy utcába, ahol volt egy régi zsidó iskola a ma is meglévő, majdnem 200 éves zsinagógától talán száz méterre. Abba az épületbe helyezték el bennünket. Én akkor mentem hatodikba. Ott folytattuk az iskolát, az óbudai különböző iskolákban.

A templomkertbe jártunk át focizni. A templom eléggé le volt pusztulva. Találót szerencsére nem kapott, de a felújítás teljes hiánya miatt lepusztult. Meg hát a háború alatt fene tudja, mi mindenre használták, mert ott a katonaság nem válogatott. Ha úgy alakult, bekötötték a lovakat, vagy akármit, ami történt. Mi történt vele, nem tudjuk. De oda jártunk focizni. Jól éreztük magunkat Óbudán. Én ott végeztem el a nyolcadik osztályt, a Kórház utcában.

Hogy az árvaház mit nyújtott nekünk, azt nagyjából talán elmondtam. De jellemző a gondosságra, meg a gondoskodásra, hogy volt természetesen egy nagy ruharaktár. És két néni ott varrta, javította a lenyúzott, lestrapált gyerekruhákat, az ágyneműt, mindent. Fehérnemű csere – ha jól emlékszem – egyszer egy héten volt, nem vitték túlzásba. Akkor ott mindenkinek dobtak egy-egy gatyát, meg az inget, aztán mindenki cseréljen magának, kisebbet, nagyobbat, amilyet akart. Lent volt, az alagsorban egy nagy zuhanyozó. Nem túl gyakran, hetenként egyszer, vagy kétszer lehetett használni, amikor volt melegvíz. Használni lehetett mindig, de melegvíz az csak talán egyszer volt egy héten. Az alagsorban még egy szuszterműhely is volt. Egy öreg szuszter bácsi kalapált ott, és javította a szétfocizott cipőinket.

Volt egy nagy-nagy áldása az árvaháznak, Tahiban volt egy nyaralónk, a hitközségé volt persze. Valami régi kúria lehetett, nekünk ez olyan nagynak tűnt. Egy hatalmas kert is volt, sok diófa. Diósnak hívtuk, mert szinte csak diófa volt benne. És egy hatalmas nagy ház, emeletes ágyakkal. Minden nyáron, valószínűleg 4-5 turnusban vitték ki a gyerekeket. S jártunk le, a Dunára fürödni, egy pár száz méterre volt a part, ahol még háborús ágyúlövedékek is voltak a vízben, már kilőtt lövedék hüvelyek. És jöttek a nagy dunai, régi szárnykerekű hajók, nagy hullámverés volt. Nagyon élveztük a dolgot. A környékbeli parasztoktól vettek finom, friss tejet, vaját, zöldséget, gyümölcsöt, mindent. Szóval ott jól elláttak, meghizlaltak bennünket, és nagyon, nagyon jó volt.

1948-ban nekem még az a nagy szerencse is megadatott, hogy Panni néni vezetésével talán kb. húsz gyerek elmehetett az Adriára 2 hétre nyaralni. Egy valamilyen csereüdülés keretében. Van egy fényképem is róla.

Árvaházi gyerekek adriai nyaraláson Ungár Gyuláné Panni nénivel, 1948

Ungár Gyuláné (Panni néni), Bolgár Margit

Hátsó sor: Blum Tamás, Svéd Mihály, Rozenstock Gábor,

Gelb Róbert, (?), Lővy F., Keller Gábor, Fischer L.

Első sor: Darvas Gábor, Blumenthal (?), Grád Rudolf, Beck Sándor,

Beck László, Lantos (?), Fischer Róbert, Bársony Zoltán

Volt persze nagyon sok támogatója is az árvaháznak azon kívül, hogy a Joint, meg a zsidó családok támogatták. Akkor még a háború után volt egy módosabb polgári réteg, kisüzemtulajdonosok, üzlettulajdonosok, mindenféle jobbmódú polgárok, ügyvédek, akik amit csak tudtak, segítettek az árvaháznak. Míg el nem vették az üzemüket, meg nem államosították, meg lehetetlenné nem tették őket. Azután később már teljesen – úgy tudom – csak amerikai támogatás volt, és valamennyi állami támogatást is kapott az árvaház normatív alapon. Gyakran jöttemek a – mi úgy hívtuk magunk között, hogy – „jó bácsik, meg jó nénik”, és voltak jótékonyági rendezvények is a mi „fellépésünkkel”. Gyerekeket el is vittek vendégségbe, vagy örökbe fogadtak ezek a jobbmódú, gyerektelen, vagy egygyerekes családok, hogy legyen náluk egy-két-három gyerek. Olyanokat is fogadtak örökbe, akiknek nem

volt családi háttére, tehát akiket nem tartott vissza semmi. És akkor azokat elvitték, egy párat, nem túl sokat.

Nagy élmény volt, amit szintén ott éltem meg, Izrael megalakulása, amiről az előbb éppen beszéltem is. 1948-ban, lent voltunk az ebédlőben, vagy a kultúrteremben, és emlékszem rá, hogy bejelentették: Óriási bejelentés következik: „megalakult Izrael Állama.” Olyan ordítás tört ki, olyan örömujjongás... Nagyon megható és érdekes volt, mai napig is emlékszem rá. Egy pár évvel ezelőtt, amikor Izraelben voltam egy csoporttal abban a teremben, ahol kihirdették Izrael megalakulását – → Ben Gurion és még néhányan –, abban a teremben ültünk. És én ezt elmeséltem, hogy 1948-ban mit éltem meg. Úgy néztek rám, mintha valami szellemjárás lenne, mert én voltam a legöregebb a csoportban. Hát ezért mondtam az előbb, hogy ha nem is mindenért, de sok mindenért a zsidóságnak egy elégtétel lehet. Hogy van Izrael, egy erős, modern állam.

Később, amikor az árvaház megszűnt és a templomot és az orgonát is lebontották, létesült a helyén egy ún. „finommechanikai laboratórium” – talán ilyesmi volt kiírva –, de később kiderült, hogy ez valami honvédségi kutatóhely volt. Akkor teljesen átépítették az épületeket belül, de kívül megmaradt a régi formájában. És az épület fenn is állt sokáig. Nem tudom pontosan megmondani, kb. 10 évvel ezelőtt bontották le, talán, mert már eléggé el volt használódva az épület, vagy kellett az értékes telek. Az előző árvaházi világtalálkozón, ami volt 1995-ben, azt hiszem, akkor egy emléktáblát avattunk ott az épület falán. És egy pár évvel ezelőtt, amikor arra jártam – mint mindig – a szemem sarkából megnéztem az árvaházat. Jobban odanézek, és nem látom! Nézd, hol van? Lehet ez? Nincs! Hát nincs! Lebontották az árvaházat, mert eladták az épületet. [Az épületet 2008-ban bontották le.] Jöttem haza, és mondom a bátyámnak, hogy „te, az árvaház nincs, lebontották”. Azt mondja, „nem létezik, nem létezik”. És elment, hogy ő is meggyőződjön róla, és bement a területre, ott volt egy őr. Kiderült, hogy egy ideiglenes parkoló van a helyén. Volt egy nagy kupac építőanyag ott letéve, ami maradt az árvaházból. A bátyámon kitört egy sírás, az őr ment oda, vigasztalta. Elmondta a bátyám, hogy ő évekig itt nevelkedett, és az öccse is, és mi volt itt, és hogy volt, mint volt. Az őr adott neki két darab padlócsempét abból, amit ott a bontó emberek közül valaki félretett magának. Egy különleges minőségű, két centi vastag, fagyálló metlachi, amilyen ma már nem létezik. És abból kapott két darabot, az egyik nálam van, meg is tudom mutatni, ha akarják. Ez az emlékem, egy darab az árvaházból. Ma is meghat.”

Az árvaházi padlócsempékből Gábor is szeretett volna kapni (10-20 darabot kért, hogy a barátainak is adhasson belőle), de az őr neki már nem adott, mivel azt a főnök tette el magának. Gábor bátyja azt is kinyomozta, hogy melyik cég végezte a bontást, ahol megtudta, hogy a márvány emléktáblát leadták a VI. kerületi önkormányzatnál. Onnan megszerezte, és a Zsidó Múzeumnak adta át.

Beszéljen még az óvodáról!

Az első napon, amikor bekerültünk az árvaházba a testvéremmel, akkor ő került a nagyokhoz, én pedig bekerültem az óvodai csoportba, ahol → Frank Ibi néni volt az óvónő. Az első napon tévedésből egy másik gyerek helyett engem elfenekelt. Ezt nagyon rossz néven vettem, és haza akartam menni. De hát aztán megbocsátottam neki, és nagyon szerettem. Még sokáig találkoztam vele, már nagyobb, felnőtt koromban is.

A kívülről érkezett tanárokról.

Keresztények voltak. Amikor az államosítás megtörtént, akkor a környező iskolákból odakevertek tanárokat. De nem sokáig működött az árvaházi iskola. Még harmadik osztály is volt, a bátyám oda járt. De én már nem kerültem harmadikba, másodikban ott végeztem, és aztán mentünk a Rottenbiller utcai iskolába. Direkt nem is akarták, hogy ez a nevelés fennmaradjon. Lehetett hittanórákat külön tartani, délután.

A Wolf tanár úr sem volt zsidó?

A Wolf, de. Az árvaházi törzs-nevelőkhöz tartozott, mint → Schwartz Tibor, → Wolf Imre, → Galla Miklós, → Ungár Gyuláné stb. ...

Valamit még kell mondanom az izraeli → alijáról. Amit szervezni kezdtek a háború után, Izrael megalakulása, '48 után. Szerveztek kivándorló csoportokat Izraelbe. Az árvaházban is természetesen, az árvagyerekeket, vagy félárva gyerekeket, akiket a család engedett. Jól felszerelték, mindenféle amerikai felszerelésekkel a bakancstól a hátizsákig, mindent a legjobb minőségben. Felszerelték őket és valami trükkös módon, Csehszlovákián keresztül tudtak valahogy elmenni. „Kirándulni mennek Csehszlovákiába”, valahogy így intézték, én úgy tudom, és így mentek el. Persze a bátyám meg én is szóba kerültünk. Már nem emlékszem, hogy hogy. És akkor mi elmondtuk a gyámunknak [Darvas Béla], aki az apánknak az egyik testvére volt a sok közül. Ő volt a hivatalos gyámunk. Őt megkérdezték talán az árvaházban, hogy enged-e bennünket. Hogy volt, mint volt, nem tudom. De azt mondta, „szó sem lehet róla, ti csak maradjatok itthon, nem tudjuk ott mibe mentek bele, hogy van ott, mint van, már szenvedtetek eleget, ne menjete sehova”. Úgyhogy aztán itthon maradtunk. És ezzel a csoporttal ment ki egy → Kaldizsár nevű tanár, a másik neve most nem jut eszembe. Kaldizsár volt a kivándorló, alijázó csoportnak a vezetője. És mentek azt hiszem a lányárvaházból is. Volt egy

párhuzamos árvaház, a lányárvaház a ► Délibáb utcában. Ott van az épület, ma is megvan. Egy szálloda van az épületben, ott a jugoszláv követségtől egy kicsit az Ajtósi Dürer sor felé. A Délibáb utca sarkán van pontosan, az volt a lányárvaház. Sok közös rendezvény nem volt, mert akkor nagyon szeparáltak minket egymástól, de voltak ugye vegyes testvérpárok. A lány itt volt, a fiú ott volt. És akkor azokat valahogy muszáj volt időnként összehozni.

Volt a nevelők között egy egykori nyomozó tiszt is, a Galla tanár úr. Ő nagyon érdekes volt számunkra. Leszerelt a rendőrségtől, mert nagyon utálta, ami ott folyt, a háború után politikával erősen átítatva. Leszerelt és eljött az árvaházba nevelőnek. Az egész árvaháznak és az iskolának közös igazgatói voltak. Dr. → Lederer Mór volt a háború után az első igazgató. Utána jött dr. → Dér István főrabbi, igazgató. És azt hiszem, utána jött → Szántó Tivadar tanár a Zsidó Gimnáziumból, ha jól emlékszem, de lehet, hogy közben is volt még valaki.

Volt egyszer egy jó kis politikai botrány is, mert az egyik tanár – → Braun Tamás – írt egy átiratot *Az ember tragédiájának* a mintájára. Politikai figurák voltak benne, Hitler, Göbbels, meg mindenfélék, és azt előadatták a gyerekekkel. Ezt valahogy a → Pártbizottság meghallotta, és kijöttek ellenőrizni, hogy mit csinálnak ezek a zsidók itten. De aztán rájöttek, hogy ez csak egy olyan pamflet volt, egy hülyeség.

Kosztümös fénykép *Az ember tragédiája* átiratának szereplőiről
Állnak: Kertész István, Beck Miki, nem ismert, nem ismert, Braun Tanár úr,
Rosti Iván, Darvas Dani, Bársony Zoli, Bokor
Ülnek: Markovits, egy lány a Délibáb utcai árvaházból

Zenetanár is járt például az árvaházba, én reménytelenül tanultam hegedülni a → Gyenes bácsinál, akit csak Ingyenesnek hívtunk. Erre is odafigyeltek. Az énekkarba is benne voltam, a Lisznyai Szabó Gábor által vezetett gyerekkórus a templomban működött, fönt az orgona mellett. Tátott szájjal néztük, hogy hogy orgonál a Lisznyay tanár úr a lábával is, „kézzel-lábbal”. Azután, mikor az árvaházat elvették, eladták, akkor ő lett a Dohány templomnak az orgonistája. Tőle pedig átvette a lánya. A lánya is a Dohány templom orgonistája volt sokáig, most már azt hiszem, nyugdíjban van. Azt nem tudom mondtam-e, hogy egyszer hallottam véletlenül, hogy Veresegyházon a zeneiskola a Lisznyay Szabó Gáborról van elnevezve. Veresegyház mellett van nekem egy kis kertem. Ők odavalósiak, a Lisznyay család. Lisznyay egyházi zenét is szerzett, meg kitűnő orgonista is volt és zenetanár. Mindenféleképpen foglalkozott, ami zene. És mi nagyon imádtuk, mert elég szabad szájú volt, néha trágárságokat is eleresztett, amikor egy kicsit ivott, mert szerette a jó bort. Jókat röhögünk, mikor mondott valami cifrát. Egyszer bementem a veresegyházi zeneiskolába. Van ott egy kis domborműve, kis szobor féle az előcsarnokban. Jött arra az igazgatónő, „tetszik keresni valakit”? Mondtam, hogy nem keresek senkit, csak jöttem megnézni a Lisznyay tanár úrnak az emlékművét. Azt kérdezte „honnan ismerem”? És elmondtam neki, hogy honnan ismerem: a Fasori árvaházból, ahol az énekkarában énekeltem, és nagyon szerettük a Lisznyay tanár urat. „Jaj, tényleg, tessék bejönni” – és nézett rám, hogy ilyenek élnek még?

Miket énekeltek?

Hát egyházi, a liturgiához tartozó énekeket, nem emlékszem már rájuk. → „Moaj-szur lösuvószi”. Csak úgy fonetikusan megtanultuk a szövegeket. Az adott ünnepnek a zenéjére, gyerekeknek előadható énekeket. Hát a Lisznyay úgy ismerte a liturgiát, hogy sokkal jobban, mint ott akárki más, a rabbi, vagy a kántor, keresztény léte a zsidó liturgiát. Hát énekelünk. Sőt aztán még máshol is énekelünk, mert híre ment, hogy ott jó hangú gyerekek vannak. A Fasorban ugyanezen az oldalon, majdnem az Árvaház mellett volt a híres gimnázium, a „Nobel-díjas képző”, az evangélikus gimnázium. [Ma Budapesti Evangélikus Gimnázium. Városligeti fasor 17 – 21.] Feljebb, ahogy megyünk a Liget felé volt a Gorkij Könyvtár. Ott most nem tudom, mi van, valami idegennyelvű iskola, vagy nem tudom mi. Annak is volt egy énekkara, és oda beinvitáltak egy csomó gyereket az árvaházból. Jártunk oda is a bátyámmal együtt. Ott finom párizsis zsömlét adtak honoráriumként. Meg jártunk ki a Műjégpályára, mert az nagyon közel volt. Jellemző arra az időszakra, hogy Karácsony este is nyitva tartott a Műjégpálya, minden este. Olyan nincs, hogy Karácsony, mi az, hogy Karácsony. Nyitva volt minden. Ez az ötvenes években volt. És mentünk ki a haverjaimmal, és a jegyszedő nő odasuttog: „nem szégyellitek magatokat? Karácsony este van. Miért nem maradtatok otthon?” Az egyik gyerek megszólal. „Hát, néni, mi mást vallást űzünk, nekünk szabad.” „Menjetek a fenébe!”

Beengedett minket, körülbelül tízen korcsolyáztunk ott a Műjégpályán. A színházak is játszottak, mozi, minden nyitva volt karácsonyeste. Karácsonyi áhítat. Volt, aki titokban megtartotta, meg elment az éjféli misére, ha akkor volt egyáltalán. Azt sem tudom, hogy volt-e.

És abból nem volt probléma, hogy ebben a másik iskolában zsidó énekeket énekeltek? Mert ez az ötvenes években volt.

Nem volt. Nem énekeltünk zsidó énekeket, csak a templomban. Hát a Gorkij Könyvtárban szovjet indulókat énekeltünk.

Azokat is megtanította a Lisznyay?

Nem. Nem, azt ott tanították meg. A Lisznyaynak ehhez semmi köze nem volt. A Lisznyay az a templomi orgonista volt, és az énekkart vezette. És a közelben lévő Gorkij Könyvtárban, valószínűleg az iskolából tudhatták, hogy vannak gyerekek, akik énekelnek. Meghívták a Gorkij Könyvtár énekkarába a jól éneklő gyerekeket. Így kerültünk oda. Ott már szovjet indulókat énekeltünk és népdalokat. Hát így ment minden. Más az iskolában, más otthon, más az árvaházban.

És ez hogy hatott a gyerekekre?

Hát gondolhatja, zavarosan. Úgy hatott, hogy én, máig is szégyellem, de nem tudtam tisztességesen héberül megtanulni olvasni. Mert én úgy voltam vele, hogy ez nekem idegen, mi közöm nekem ehhez? És különben is, én már ezért megszenvedtem, hagyjanak engem békén, ez engem nem érdekel. Egy hülye, gyerekes szemlélet, mert az, hogy milyen történelem áll ezek mögött a betűk mögött, és mi van mögötte, nem értettük. És egyáltalán nem tudtak, meg nem is mertek talán minket olyan zsidó szellemben nevelni, ahogy kellett volna az elvárások szerint. Nyilván ugye a hitközség, meg a → Joint, meg a zsidó szervezetek, a külföldi szervezetek elvárásai szerint. Mert ez a kettős nevelés a gyerekeket is skizofrénné tette. Mit tanulok én itt? És minek ez nekem? És hogy van ez? A zsidó történelem? Miért olyan is van? Szóval nem, ezt nem lehetett elmagyarázni számunkra. Pedig remek volt a → Hochberger rabbi, akit nagyon szerettem. Egy nagyon kedves, értelmes, melegszívű ember volt, és szelíd. És próbált belénk valamit plántálni a zsidóságból. És hát volt, akibe sikerült, volt, akibe nem. Voltak nagyon vallásos családból származó gyerekek is. Volt egy-két olyan zseniális gyerek, hogy igazán nagy reményekkel... Hát aztán '56-ban rengetegen elmentek, rengetegen.

Közülük nem él már senki? Vagy nem is folytatódott a kapcsolat?

Hát azt nem tudom. Az → árvaházi találkozón voltak, akik külföldről, Izraelből hazajöttek, Svájcból, innen-onnan. De az, aki nekem nagyon jó barátom volt, Friedmann Zoli, hát Ő egy zseni volt. Mondjuk ő unatkozott az iskolában, mert már mindent tudott, amit ott elmondott a tanár. És zenét szerzett, és mit tudom én, fejben sakkozott, meg ilyenek. Szóval tényleg egy zseni. Volt egy javítóintézet is megjárta kis csibész, aki úgy kezdte, hogy benyúlt a mozipénztárba az ablakon,

és kilopott egy tömb jegyet, és elszaladt vele, és eladta a mozi előtt. Akiből aztán biztos, hogy bűnöző lett. Ilyen is volt. Meg volt egy kifejezetten gonosz óbudai kölyök. Hogy mikén ment keresztül, azt nem tudom. Láttam, hogy én a többiekkel is nagyon jóban vagyok, meg hogy nagyon figyelnek arra, hogy én mit mondok, csinálok. Nem tudom miért, de mindegy, így alakult. Ezt nem tudta elviselni. És akkor, ahogy gyerek-nyelven mondják, kihívott egy bunyóra, és jól megvert. De hogy miért? Csak ezért, mert bántotta a hiúságát, hogy énám figyelnek, őrá meg nem. Hogy onnantól figyeljenek rá, hát jól megvert.

És hogy reagáltak a nevelők erre?

Hát ha egyáltalán ott voltak, akkor igen. De hát mindegyik örült, hogy félrevonult, amikor már lejárt a szolgálata, bement a szobájába. Elég nyomorúságos körülmények voltak ott Óbudán, mert az egész épület, a volt zsidó iskola, nem erre való volt. Az egyik folyosóból lekerítettek egy zuhanyozót, a konyha az udvar végében volt, az ebédlőbe az udvaron keresztül kellett behozni az ételt, szóval az egész szét volt esve. És ott még laktak is, egy pár család a házban a felsőbb emeleteken, mikor már mi is ott laktunk, a gyerekek. Szóval ez az elhelyezés egy kényszer megoldás volt. Aztán, mikor már onnan is kifogytak a gyerekek, akkor a József körúton, a Rabbiképzőnek a kollégiumát kinevezték „árvaházzá”. Mert akkor már árvagyerek nem volt igazán, legfeljebb ilyen válási árvák. És akkor azokat ott helyezték el, és az volt az árvaház, amíg még működött.

'54 után?

Hát az mikor volt? Persze, biztos, hogy '54 után. Én '55-ig Óbudán voltam, a Zichy utcában. Ezt a '60-as években valamikor megszüntették, mert lebontották azt a részt. Az iskolát is lebontották, a Kórház utcai iskolát, meg a Zichy utcában is lebontották az árvaházat. Egész házsört, nem csak ezt. És akkor kerültek a Rabbiképzőnek a kollégiumába egy páran, akik voltak, főleg vidéki gyerekek.”

Egy nap az árvaházban: a reggeli ébresztő után gyors cicamosdás, öltözés, sorakozó, megnézték a gyerekek fülét és kezét, reggeli, iskola. A Zichy utcában, mivel közel volt a katolikus templom, a hat órai harangszóra ébredtek. Ott az esti levetkőzésnél egyszerre tudták levenni a trikót-inget-pulóvert, sőt esetenként a nagykabátot is. Reggel ugyanezt egyszerre fel is tudták venni, hogy a sorakozóra készen legyenek. Az árvaházi mindennapokból Gábor sok minden mellett az asztali áldásra is emlékszik még, kérésre el is mondja. A vidéki és városi gyerekek között voltak különbségek, a vidéki gyerekek néha finom, vidéki ételcsomagot kaptak a rokonoktól. Az árvaház iskolájába a környékről is jártak zsidó gyerekek, akik időnként (tréfli) szendvicsekkel érkeztek. Volt, hogy Gábor is kapott belőle.

1954-ben a Kórház utcai iskolában egy tanár (Tormási) átírta a *Pál utcai fiúkat*, amit sok helyen eljátszottak a gyerekek. Gábor Geréb szerepét kapta, egy másik

árvaházi fiú, Szilágyi Zoli is „ellenszenves” szereplőt játszott, Cselét, míg a „rokon-szenves” szerepeket az iskola nem árvaházi növendékei kapták.

Gábor bátyját Dánielnek hívták, neki még volt → bar micvója az árvaházban, Gábornak nem volt, ezt ő nem akarta. A két fiú gyámja, egyik apai nagybátyjuk, Darvas Béla '19-es kommunista volt. Apjának másik testvére, Darvas Lajos és felesége viszont tartotta a szombatot. Gábor ezt személyesen is megtapasztalta, amikor hétvégéken „hazamehetett” hozzájuk az árvaházból. Gábor számára furcsának tűnt ez. A két család tagjai maguk is különböző beállítottságúak voltak.

1955-ben, a 8. osztály elvégzése után → Szántó Tivadar, az akkori árvaházi igazgató eltanácsolta attól, hogy a Zsidó Gimnáziumban folytassa a tanulást, amit Gábor nem igazán bánt, mivel technikumba akart menni. Úgy véli, leginkább azért tanácsolta el, mert hittanórákon nem volt elég aktív. A technikum után Műegyetemet végzett, de mai fejjel a műszaki, mérnöki pályát tévedésnek tartja. Úgy gondolja, inkább humán területre kellett volna mennie.

Gábor, akinek felesége katolikus volt, két lányát vallásosnak ugyan nem nevelte, de „zsidó tudatúnak” igen. Gábor „erősen zsidó tudatú és magyar tudatú” embernek határozza meg magát, aki zsidó származására büszke.

Fischer Árpád

*„sokat számított, hogy az árvaházba kerültem,
mert különben csavargó lett volna belőlem”*

Az interjút 2020. február 27-én, Budapesten Dombi Gábor készítette.

Született: 1936. január 16.

A találkozón, így 70 év után nem ismertem meg senkit sem. Akit ismertem, mert gyakran bejárt ide a Bálint Házba, az Kertész Péter volt, aki tavaly meghalt. Ez arcon vágott.

Én a ► Gorkij fasorban voltam az árvaházban. Három és fél évig. Jó volt, az tett engem emberré. Úgy kerültem oda, hogy anyám testvére jóban volt ott egy hölgygel, és ő tett engem be az árvaházba, mert én nagyon csavargó gyerek voltam. Mivel apám, Fischer Jenő meghalt a → munkaszolgálatban, és anyám nevelt egyedül. Ő szegény három műszakban dolgozott, nem tudott velem nagyon foglalkozni. A Klauzál térre költözünk és a házban volt három haver, akik hívtak, amikor megjöttem az iskolából, hogy menjünk le játszani. És sajnos ugye... az apai szigor nagyon sokat számít egy fiúgyerek életében.

Többet voltam kint a téren, mint odahaza, mert a haverok kivittek. Van egy tulajdonsága az embernek: a rosszra inkább hajlik, mint a jóra. Nem volt, aki alám nyúljon, hogy te ezt csináld, vagy azt csináld. És ebből az alkalomból [és ezért] bekerültem ide az árvaházba, ahol nagyon jó nevelést kaptam. A → bár micvóm is ott volt bent a zsidó árvaházban. Csak egyet nem értek: zsidó árvaházba és keresztény iskolába jártunk. Tehát nem zsidó iskolába. Ez még ma is egy rejtély a számomra.

Ebből az alkalomból ... a zsidó nevelés elmaradt a számomra. Mint olyan. Egyrészt azért nem hiszek nagyjából, mert nagyon sokat veszítettem, mint nagyon sok zsidó ember, akiknek elpusztultak a hozzátartozói. Anyámék tizenketten voltak, és négyen maradtak. Apámék voltak heten, és ketten maradtak. Ez egy olyan csapás volt nekem, különösen az apám halála, hogy... még most is betege vagyok ennek. Rettenetesen. Ennyire tönkretettek családokat... Az ember ezáltal elveszítette a hitét – nagyjából. Bár egyik oldalról hatalmas csapás ért, de másrészt nagy szerencsém van a családommal, a feleségemmel, a lányommal, az unokámmal. Szinte hihetetlen, milyen szeretetben van részem.

Dunaszerdahelyen születtem. De már az őseim is. Ez egy orthodox falu volt. 1939-ben apám eljött Dunaszerdahelyről Budapestre, hogy milyen okból, nem tudom. 1940-ben jöttünk utána Budapestre anyámmal és a húgommal. A németek Dunaszerdahelyt körülfozták, és mindenkit elvittek Auschwitzba. Akik visszajöttek, azok nagy része kiment Izraelbe, sokan meghaltak, és az a pár ember, aki még ott van – mert két rokonom is ott él: Schwarcz József és Katalin –, és minden évben odamegyek. Két unokatestvérem van Izraelben, az egyik Tel Avivban, a másik Hederán.

Szabó volt az apám, az anyám varrónő volt, mindketten 1908-ban születtek. Úgy ismerkedtek meg, hogy táncolni jártak. Bár a szülei még igazi orthodoxok voltak, az apám már nem volt vallásos. Anyám sem. Gyerekkoromban a vallásról nem sok szó esett a családban.

Amikor a szüleim Budapestre jöttek, szabóként dolgoztak. Sohasem volt saját vállalkozásuk. Alkalmazottak voltak. Az apám az Andrássy út 1-ben lévő műhelyben helyezkedett el. Anyám varrónő volt mellette, együtt dolgoztak. Először a Kazinczy utca 4-ben laktunk, majd a Király utca 21-ben albérletben. Innen vitték el apámat munkaszolgálatra 1943-ban. Innen kerültünk a gettóba, a Wesselényi utca 4-be. Ott anyámmal, húgommal és a nagynénémmel voltam együtt. Az anyámat elvitték a téglagyárba dolgozni. Majd jött egy rendelkezés, és összeszedték a gyerekeket, és lovas kocsin elvittek a Röck Szilárd utcába, egy iskolába [Ma: Molnár Ferenc Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola. Somogyi Béla u. 9-15]. Nem → nyilasok, magyarok, fehér köpenyben. Húgomat és egy unokatestvéremet, de ő egy nap után megszökött. Eltelt 2-3 nap, és amikor egyik este adtak egy lekvárt és egy kenyeret, hogy másnap elvisznek bennünket „vonatozni”. Akkor én még nem

tudtam, mi az a vonatozás. A húgommal megettük azonnal az egyik kenyeret, meg a fél lekvárt, mert olyan éhesek voltunk. Másnap reggel felkeltünk, sehol nem volt egy lélek sem. Egy embert nem láttunk. A délelőtti folyamán megjelentek az oroszok. A gettóból velünk jött unokatestvérem elment az anyám után, és ő értesítette, hogy hol vagyunk. Az orosz után hamar ő jelent meg. S visszamentünk a Király utca 21-be, s a hat évvel idősebb, 16 éves unokatestvérem pedig azonnal elindult Izraelbe. Engem is magával akart vinni, de anyám nem engedett. Ő mindenkit elvesztett, csak nem gondolja, hogy a fiát elengedi? Így aztán itt maradtam Pesten. Unokatestvérem most is ott él Izraelben, Hederán, 90 éves. Már nagyon beteg.

Sajnos a gettóra már nem emlékszem, de bent voltunk a lakásban egész nap. Csak az udvarra mehettünk ki. Még a bombázásokra sem emlékszem, csak az éhezésre. Levest kaptunk, meg kenyeret és kész. De hogy az miként került hozzánk, arra nem emlékszem. Anyu úgy került vissza, hogy az oroszok felszabadították. De semmit nem mesélt róla, mi történt vele a téglagyárban. Amikor felszabadultunk, akkor rengeteg halott volt az utcán. A Kazinczy utcában volt egy fürdő: az utcáról is jól láthatóan voltak ott felstócolva a halottak; meg a Klauzál téren volt egy ásatás, ahonnan rengeteg halottat vettek ki. De inkább csak a villamosra emlékszem: 1945-1946-ban járt a villamos a Klauzál téren.

A felszabadulás után visszamentünk Dunaszerdahelyre, hogy jobb körülmények között legyünk, mint Budapesten. Én apám testvéréhez kerültem, a húgom pedig anyám testvéréhez, akik fent laktak a hegyekben. És a húgom náluk kapott egy agyhártyagyulladást, és négy nap múlva meghalt. Ez a család az eset után kiment Izraelbe és ott született két lányuk.

Apukámat addig vártuk, amíg nem jött az értesítés a Vöröskeresztől, hogy apu meghalt. Édesanyám is korán meghalt. Éppen ment dolgozni, és a Madách téren elütötte egy villamos. Korán egyedült maradtam. Az volt a szerencsém, hogy anyám testvére tudott engem nevelni. Ő nem is ment férjhez énmiattam.

1946-ban a Klauzál tér 10-ben kaptunk egy második emeleti szoba-konyhás, koszos, ablaktalan lakást. Talán 5 kiló zsírért szerezte. Én nagyon szerettem ott lakni. Körfolyosós ház volt. A szomszédban lakott egy testvérpár, akik 40 éven át nem beszéltek egymással. Borzalmas hideg lakás volt. Eközben anyu a Május 1 ruhagyárban három műszakban dolgozott. Ezért nem is tudott nevelni engem. Amikor hazajött a munkából és lent voltam a téren, fociztam, csavarogtam. Kérdezte, kész van-e a leckém, mondtam, igen, persze, de sohasem volt kész. Mindig az iskolában írtam meg. Pocsék tanuló is voltam a Kazinczy utcai iskolában. Később a Dohány utcába jártam. Később sokat számított, hogy az árvaházba kerültem, mert különben csavargó lett volna belőlem. 1948-ban döntött úgy az anyám és a testvére, hogy árvaházba kerüljek, mert nem tudnak engem megfogni. Nekem az egy megváltás volt. Egész más körülmények közé kerültem, velem egykorú gyerekek

közé, akik nagyon hamar befogadtak. Mindenki zsidó gyerek volt, örültünk egymásnak. Együtt tanultunk, futballoztunk, aludtunk. Nem emlékszem arra, hogy bármit is hallottunk volna Izraelről, → cionizmusról, kivándorlásról az árvaházban. Amikor az iskolából hazajöttünk tanulni kellett, a tanár kikérdezte a leckét, utána lementünk futballozni, játszani az udvarra. Piros salakos pálya volt az udvaron.

Egyetlen fiúnak emlékszem csak a nevére, Auschpitznak hívták. A tanár → Wolf volt. Csak jó élményeim voltak vele. A bár micvó is egy öröm volt a számomra. De a vallástanulás sem nehéz, még az imákat is fonetikusán írták le nekünk, úgy kellett megtanulni. De persze volt rabbi, volt ima, de különösebben nem foglalkoztak a Gorkij fasorban a vallással. Az árvaháznak Tahiban volt egy nyaralója. És minden évben ott nyaraltunk. Egyik évben meghalt egy rabbi – nem emlékszem a nevére – és én is bekerültem a tíz gyerek közé, akinek ott kellett lennie a temetésen. Felhoztak hajóval, és amikor vége lett a temetésnek, visszavittek Tahiba. Ott játszottunk, kirándultunk.

Ott voltam bent minden nap vasárnap reggelig, és hazamentem a Klauzál térre az anyámhoz, ott voltam estig és este visszamentem az árvaházba. A vasárnapokon beszélgettünk, megebédeltünk, megint beszélgettünk egy kicsit, majd lementem játszani a Klauzál térre, majd visszamentem az árvaházba. Anyámnak nem volt senkije, nem ment férjhez újra, de nem is engedtem volna. Mert az apám annyira bennem élt. De édesanyám meghalt 1953-ban.

Az árvaház egy modern épület volt. A templom is bent volt. Voltak tanulószobák és fent az emeleten volt a hálószoba, de hatalmas, ott aludt mindenki együtt. Legalább negyvenen aludtunk ott. A koszt is kitűnő volt. A nevelők nem voltak túl szigorúak, de amíg a leckét fel nem mondtuk, nem mehettünk játszani. Nekem azért akadtak gondjaim a tanulással. Mást nem játszottunk, csak fociztunk. Ma is szeretem a futballt, de csak a külföldit.

Mi a Lövölde tér mellett jártunk iskolába, a Rottenbiller utcába, csoportosan mentünk és jöttünk onnan. Állami iskola volt, sajnos nem zsidó iskolába jártunk. Ma is sajnálom. De az iskolában különösebben nem érdekelt semmi sem. Letettem a nyolc osztályt, és el akartam menni autószerelő tanulónak. Találkoztam egy jó barátommal, esztergályosnak jelentkezett. Így jelentkeztem én is esztergályosnak. De csak két hónapot dolgoztam ebben a szakmában. Azt a feladatot kaptam, hogy csináljak ezer csavart. Ez borzalmasan unalmas volt, és a művezetőnek minden nap ennyit le kellett adnunk. Egy nap azt mondta, hogy most csináljak ezer anyát. Mondom neki, tudod, ki csináljon? Az anyád...! És akkor kiléptem onnan. [...]

'56-ban felvetődött, hogy kimegyünk Izraelbe. Hat barátom volt, három zsidó, három keresztény. Minden nap megbeszéltük, hogy majd disszidálunk. Két dolog tartott vissza: se nyelvet nem tudtunk, se szakma nem volt a kezünkben. Nem mertünk elindulni. Később az unokatestvérem meghívott bennünket Izraelbe

magához, és kérte, hogy maradjunk is kint. A feleségem meg én benne is lettünk volna, de a lányom akkor volt menyasszony. Ő nem akart kint maradni, ezért mi is hazajöttünk. Pedig el volt intézve nekem lakás, állás, de nekem első a gyerekem. A lányomnak nem meséltem semmit a zsidóságról, nem is tud semmit erről.

Sajnos az árvaház után nekem a zsidóság már nem sokat jelentett. Volt két jó zsidó barátom, de meghaltak. Már csak egy zsidó barátom maradt, akivel 70 éve minden hétfőn találkozunk. Másfél-két órát elbeszélgetünk, hogy tudjuk mégis, hogy élünk. Keresztény feleségem van 1966 óta, és még az izraeli rokonok is azt mondták, milyen szerencsés vagyok vele. A zsidó szokásokat ott nem tartjuk. Temp-lomba eljárók, mióta Schőner rabbi [Schőner Alfréd] egyszer elhívott, de most a Bethlen térre járok. Befogadtak, szenzációs a társaság. A rabbi is remek ember. De azóta sem tanultam meg imádkozni. De nem zavar. Ide azért járok, mert nagy szeretetben van részem. Meghallgatom az imát, és ennyi.

Lichtmann Tibor

„Abban a szobában van az irodátok, ahol énnekem a hálószobám volt.”

Az interjút Lénárt András készítette Lichtmann Tibor lakásán, 2020. január 30-án. Gépelte és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga.

Lichtmann Tibor 1939. március 06-án született. Apja, Lichtmann Imre tetőfedő-mester volt. A második világháborúban → munkaszolgálatos lett, a család tudomása szerint valahol a Szovjetunió területén halt meg. A család a háború idején Budapesten, a Szív utca 34-ben lakott, majd az Eötvös utcába költözött egy távoli rokon, a nőgyógyász Emil bácsi lakásába, ahol addig annak magánpraxisa volt.

Tibor anyját, Sípos Katalint onnan vitték el feltehetően a → nyilasok. Anyja elhurcolását a még nem egészen 5 éves Tibor végignézte: a nyilasok ráncigálták ki a lakásból, Tibor nagymamája, Weiner Arnoldné pedig igyekezett visszahúzni lányát. A család úgy tudja, hogy végül Bergen-Belsenben halt meg.

Tibornak a háború alatti évekből egyetlen emlékképe van: egy → légópincében fekszik. Valamikor 1944 telén – emlékszik, hogy az utcán lövöldözések voltak – egy apácák által fenntartott otthonba került valahol a ► külső Váci úton. Tibor, saját szavaival, „mozi-szerűen” emlékszik vissza arra, hogy nagymamája hogyan cipelte végig a hátán az akkor 5-6 éves fiút a Váci úton. Az apácáknál töltött időszakra Tibor nem emlékszik. Az apácáktól később átkerült a zsidó fiúárvaházba, a Vilma királynő útja 25-27-be.

Az egyedüli, ami érdekes, hogy én ott az árvaházban voltam, tehát ebben a ► Vilma királynő úti árvaházban, hát azt mondja, hogy ott kezdtem az első osztályt a Rottenbiller utcában. Azt hiszem, ott most is van iskola. És nyolcadik feléig oda jártam, a Rottenbiller utcai iskolába. Hát onnan aztán, az árvaház az olyan szempontból megszűnt... Na és ez az érdekesség, hogy egy olyan cég vette meg, amely céghez én később elkerültem dolgozni. És úgy járkáltam az épületben, mert ezt az épületet vették meg, az árvaháznak az épületét... Megvették, és én ott dolgoztam az épületben. Tehát senki nem tudta, és nem is nagyon dicsekedtem vele, hogy „ha-ha srácok, hát én ezeken a köveken már jártam. Meg a lépcsőházat, azt már végigsimogattam. Meg abban a szobában van az irodátok, ahol énnekem a hálószobám volt.” Tehát én ott teljesen ismertem a járását.

A cég a Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat volt, melynek központja a volt árvaházban működött. A cég gyártórészlege Dunakeszi-Alagon volt, Tibor mérnökként leginkább ott dolgozott. Az árvaház Vilma királynő úti épületében a Mechlabor a volt zsinagógában alakította ki a cég ebédlőjét.

Az árvaházból jól emlékszik magára az épületre és belső berendezésére, valamint néhány tanárra és gyerekekre. A gyerekek közül Lantos Ivánnal és Wellisch Róberttel tartja a kapcsolatot. Utóbbi 1956 után Ausztráliában élt, de a rendszerváltás után visszaköltözött Magyarországra.

Alsósként az árvaházban tanult, de erre Tibor nem emlékszik. Felsőbe a Rottenbiller utcai iskolába került, erre az időszakra jobban emlékszik. Aztán az árvaház épületének eladását követően maga az árvaház kiköltözött ► Óbudára, a Zichy utcába. Ott Tibor a Fényes Adolf utcai iskolába járt. Az árvaházi tanárok közül Tibor emlékszik → Wolfra és → Gallára, az eredeti árvaházi iskolából pedig Baróti tanár úrra. Utóbbi nem költözött Óbudára.

A Vilma királynő úti árvaházban nagy hálótermek voltak, sok emeletes ágygal. Reggelente ébresztő volt, majd kisebb csoportokban mentek át a Rottenbiller utcai iskolába. Útközben a gyerekek azzal szórakoztak, hogy az arra járó 46-os villamos váltójába gesztenyét tettek, amik kirepültek onnan, amikor jött a villamos. Az iskolából visszajövet az árvaházban ebédeltek turnusokban. Utána tanulószobákban tanultak, ahol a nevelőtanár kikérdezte a házi feladatot.

Az árvaházi vallási foglalkozások nem igazán kötötték le Tibort, aki úgy emlékszik, hogy a gyerekek közül senki nem volt igazán vallásos. Az árvaházi zsinagóga organistája → Lisznyay Szabó Gábor volt, aki a Zeneakadémián is koncertezett. Tibornak volt → bar micvója, de abból csak az maradt meg benne, hogy valami alkoholt ivott, amitől aztán kissé berúgott.

Az árvaháznak Tahiban volt egy nyaralótelepe, ahová minden nyáron kivitték a gyerekeket. Tibor ott nagyon jól érezte magát. A Dunára jártak fürdeni, Tibor ott

tanult meg úszni. Tahiban még éretlen diót is szedtek, ami tilos volt. A dió zöld külső héjából kifolyó lé viszont barna nyomot hagyott a tenyerükön, így a gyerekek a „tenyérvizitek” alkalmával sorozatosan lebuktak. Büntetést is kaptak, térdelniük kellett a sarokban, vagy megpofozták őket. A tanárok közül Wolf volt, aki – nem csak Tahiban – rendszeresen pofozta a gyerekeket. Büntetésként körmöst is kaptak. Wolfra Tibor azért is jól emlékszik, mert hetedik-nyolcadikos diák lehetett, amikor egy konnektort próbált Wolfnak a szobájába szerelni, de a vésővel átütötte a szoba vékony falát.

Az árvaház Zichy utcai korszakából Tibor emlékszik arra, hogy egyszer jól megvert egy gyereket, aki valamit ellopott tőle. A gyerekek között egyébként normális volt a kapcsolat, nem volt kifejezett ellenségeskedés. Ha valaki ritkán kapott valamilyen csomagot, azt nem osztották szét egymás között, mindenki megtartotta magának. „Nem volt olyan, mint a Pál utcai fiúkban” – mondta Tibor, azaz nem osztották szét a kapott dolgokat.

A háború után Tibor szívesebben lakott volna a nagymamájával, mint az árvaházban, de felnőtt fejjel úgy magyarázza, hogy erre akkor a nagymamának nem volt elég pénze. A nagymama varrásból tartotta fenn magát, már kész ruhák árcédulájának a fémtartóját varrta fel otthon. Középiskolásként Tibor diákokthozban lakott, de hétvégeként nagymamájához ment.

A Zichy utcában nem volt túl szigorú napirend, délután a városba is bemehettek. HÉV-vel jártak be. Egyszer két HÉV összeütközött, sokan meghaltak. Egy árvaházi fiúnak is az egyik HÉV-en kellett volna lennie, de lekészte, így megmenekült.

Az árvaházban kaptak valami zsebpénzt is kisebb költségekre, például mozira. A ruhát az árvaház biztosította, az alsóneműt hetente cserélték. Az árvaházi gyerekek az ötvenes években ugyanúgy öltözködtek, mint a többi gyerek. Az iskolában ugyanúgy néztek ki, mint a többi gyerek. Tibor egyik iskolában sem tapasztalt semmilyen megkülönböztetést, antiszemitizmust.

Tibor felsős korában már erősen érdeklődött az elektromosság, az elektrotechnika iránt, így a középiskolát tudatosan választotta. Híradástechnikát tanult.

A zsidóság nem jelent igazán sokat Tibor számára, a vallást nem tartja, zsidó közösségi összejövetelekre nem jár. Az viszont jó érzéssel tölti el, ha valakiről, aki sokat tesz a közért, kiderül, hogy zsidó.

Tibor a szüleiére nem nagyon emlékszik, de felnőtt korában felfedezte, hogy bizonyos szokásaik azonosak. Szülei is szerettek és ő is szeret például evezni. Van egy fényképe a Római parton evező szüleiéről, és nyaranta ő maga is gyakran evez arrafelé.

Spatz Béla

„Tudtam, hogy egyedül vagyok...”

Az interjút Dombi Gábor készítette 2020. június 17-én, Budapesten. Az interjú szerkesztett, tömörített változatát közöljük.

Spatz Béla vagyok, 1938. december 13-án születtem, az Alsóerdősor utca 20-ban. Ott laktak a szüleim. Nem vagyok benne biztos, de a → bár micvón azt mondták, hogy Dávid vagyok. Mert azt is megcsináltam az árvaházban. Édesapám Spatz Endre, 1912-ben született. Amikor a férfiakat elvitték → munkaszolgálatra, akkor az apámat is elvitték. A mellettünk lévő utcában volt egy pék, azzal mentek munkaszolgálatba. Úgy halt meg, hogy már nem bírta a munkát. A németek azt mondták, hogy akik nem bírnak dolgozni, azokat elviszik a Revier-be. A Revier volt a gázkamra. Ez Dachauban volt. Meg is van erről egy levél, amit egy amerikai százados írt.

Hogyan került Dachaubba? Milyen útvonalakon keresztül?

Nem tudom. Amikor a háború véget ért, a Munkás utcában lakó nagynéném megkérdezte ezt a péket a Huszár utcában – akihez minden zsidó odavitte a sóletet –, hogyan halt meg az apám. Ez a nagynéném az anyámnak volt a testvére. Hárman voltak nők. Az anyám imádta az apámat.

Apja bevonulása után Ön az édesanyjával maradt?

Nem. Az édesanyám nagyon okos nő volt. Amikor felszálltak az auschwitzi vonatra, engem otthagyt a húgommal a gettóban. ... Nem tudom, hogy mikor. Vitték. Ő felszállt az auschwitzi vonatra úgy, hogy otthagya a két gyereket a → budapesti gettóban. Ezt ma sem tudom megérteni, hogy csinálta. Mert akik nők vitték a gyerekeiket, azok mentek a gázkamrába. Akkor nem beszélgetnénk itten. Mert akkor leszállt volna Auschwitzban, és félóra múlva mentünk volna a gázkamrába.

Furcsa ez a történet. Valahol elfogták az utcán az édesanyját?

Nem. Az úgy volt, hogy a Wesselényi utcában meg a Dohány utcában voltak zsidó gettóházak [csillagos házak]. Én arra emlékszem például, hogy valamit bemondtak a rádióba – később rájöttem, hogy akkor azt mondták be, hogy a Horthy átadta a hatalmat a nyilasoknak – és akkor még voltak százdarabos gyufák, és én egy ilyet beleejtettem a levesbe, mert mindenki majdnem elájult, hogy mi fog most történni. Azon csodálkoztam, hogy volt az anyámnak bátorsága... Nekem volt egy húgom, nálam két évvel fiatalabb, ... és otthagya a két gyereket.

Van egy levelem egy nőtől, akivel együtt volt, és az a nő a háború után Svédországba került. A '60-as vagy '70-es években írt nagynénémnek, Deutsch Pálné született Landesberg Annának egy levelet, hogy az anyámat agyonverték öt nappal a felszabadulás előtt, mert seftelt valamit arannyal. [A levél nem Auschwitzról, hanem

Bergen-Belsen-ről szól. Minden bizonnyal az Ausztriába gyalog hajtott nők között voltak ők is. Spatz Endréné, Béla bácsi édesanyja három nappal az angolok érkezése előtt halt meg –DG.]

Mi volt az édesanyja foglalkozása?

Háztartásbeli volt. Az apámról mostanában azt mondanák, hogy vízszerező. (...) Apámék öten voltak testvérek. A nagyapám zsámbéki gabonakereskedő volt. Nem volt annyi pénze, hogy valamennyi gyerekét taníttassa. Ezért a Manó bácsit és a Feri bácsit kitaníttatta banktisztviselőnek. Az apámból vízszerező lett, a másik fiút nem tudom. Mindketten meghaltak, eltűntek. Az apámnak az volt a mondása, hogy ha meghalok is, a gyereket taníttatni fogom. Ez volt a mániája. Zsidó szokás. Az anyámék hárman voltak testvérek. Az anyai nagyanyám az 1929-es zsidó-üldözések nyomán került Magyarországra, talán Lengyelországból. Férje nem volt, csak élettársa. Ebből a kapcsolatból született az anyám, a Bözsi néni, három lány. A nagyanyámról nem tudok semmit.

Nagynéném nagyon szerette az anyámat, és ezért keresett bennünket. És megtalált: a szegedi árvaházban. Én csak később tudtam meg, hogy engem először a szegedi zsidó árvaházba vittek. A húgom máshol volt. Nagynéném adott pénzt a Kálmán bácsinak – meg is van a papírom –, aki leutazott Szegedre, és engem hazahozott. És akkor tettek be az árvaházba. Nagynénémnek nem volt annyi pénze, hogy magához vegyen. Vele a Munkás u. 11-ben laktunk, a földszinten a házmesterlakás mellett. Kétszobás lakás volt, de a vécé kint volt a folyosón.

Amikor anyukáját elvitték, ki vigyázott magukra?

Nem tudom. Halvány emlékeim vannak. Nem tudom pontosan melyik házban voltunk. (...) Az, hogy én élek, az egy csoda. Nem voltak velem a szüleim a gettóban. A nagynéném megtalált a háború után, és beadott az árvaházba mind a kettőnket.

A szegedi árvaházra nem emlékszem. A húgom, Judit is árvaházba került. Később házasságközvetítőn keresztül Ausztráliába ment. Egy vidéki zsidó családnál élt a húgom, de nem tetszett nekik. Utána egy másik nő elvitte Ausztráliába, tavaly halt meg.

(Spatz Edit, Spatz Béla leánya: Apu lánytestvérét magához vette egy vidéki zsidó parasztcsalád Zalkodon, Borsod megyében. Valószínűleg az történhetett, hogy az anyjuk a két gyereket olyan nőkre bízta, akik meg tudtak menekülni vagy elbújtak. És a felszabaduláskor be lettek gyűjtve az árva gyerekek. S mivel más neműek voltak, őket különítették. Apu felkerült Szegedről a budapesti árvaházba, a lánytestvére vidéken volt és úgy nőttek fel, mint két idegen.)

Az árvaházi zsidó gyerekek nyaranta Tahiban nyaraltak. Diós volt a neve. Ott voltunk egész nyáron. Lesétáltunk a Duna-partra, ahol futballoztunk és ott tanultam meg úszni.

Mikor került az árvaházba?

Csak azt tudom, hogy 1949 előtt. Ugyanis 1949-ben megjelent egy teherautó, az árvaház előtt és azt mondták: „gyerekek, aki Izraelbe akar alijázni, szálljon fel a teherautóra és mehetünk!” Én valamiért nem mentem. A nagynéném testvére, Bözsi néni fia kiment Izraelbe, és volt egy [későbbi] fénykép arról, ahogy kinéz egy tankból. És utána eltűnt. És én attól féltem, hogy a zsidó háborúban harcolni kell életre-halálra, és valahogy nem volt kedvem elmenni, és itt volt a húgom is.

A legkorábbi árvaházi emlékem: én nagyon szerettem futballozni. A ► Gorkij fasori árvaház mögött volt egy nagy udvar és állandóan futballoztunk. Velem volt egy barátom, Szabadi Péter. Egyszer elmentem a Vasas kölyökcsoportjába futballozni. Azt hittem, hogy jól tudok focizni. Volt ott egy meccs, ahol én voltam a középhátvéd. S mellőlem az ellenfél középcsatára rúgott két gólt, és én az mondtam, hogy belőlem nem lesz olyan futballista, aki mellett két gólt simán be lehet rúgni. Abba is hagytam.

Nagyon sok stiklit is csináltam. Az asztalainkban fiókok voltak, és mikor éppen valakinek ünnepeltük a születésnapját, én a fiókokban gyertyát gyújtottam. Meg is kaptam érte a beosztást. Akkor még működött a zsidó egyesület, a VAC. Onnan is jöttek hozzánk tanárok. Az árvaházban a felső emeleten voltak a fiúk hálótermei. És ők például arra tanítottak meg bennünket, hogyan kell nadrágot felvenni: előbb a nadrágot és utána a cipőt. És aki a cipőn keresztül rángatta fel a nadrágot, odamentek és adtak egyet neki.

Verték a gyerekeket az árvaházban?

Nem verték. Szerették. És nagyon sok mindent kaptunk az amerikaiaktól. A → Jointtól. Amerikából küldtek tiszta selyem tászt. Minden évben kaptunk egy rend ruhát. Amikor nyolcadikos lettem, akkor közölték velem, hogy el kell mennem, és jelentkezni kell egy iskolába. Volt az árvaházban egy testvérpár: Darvas Gábor és Dani. És ők jelentkeztek az Ikaruszba buszszerelőnek. Megkérdezték tőlem, hogy mi akarok lenni? Én is mondtam, hogy oda akarok menni. Pár nap múlva jöttek, és közölték velem, hogy az Ikarusban nincs hely, de hoztak egy papírt, hogy jelentkezsek a Gömb utcába a villamosipari technikumba. Ezzel el volt intézve. És azt is mondták, hogy jelentkezsek a Lehel út 72-ben a kollégiumban.

Kidobták az árvaházból?

Nem. Adtak egy bőröndöt, két rend ruhával, bementem a papírokkal és fölvetek. Ott ettem először életemben nem kóser kosztot, szalonnát. Volt ott egy vidéki parasztyerek, egy Pest környéki faluból. Azzal nagyon jóban voltam. Amikor megtudta, hogy zsidó vagyok, akkor adott egy jó nagy pofont, és utána abbahagyta a barátságot.

Az árvaháziai a Rottenbiller utcai általános iskolába jártak. Arról milyen emlékei vannak?

Nagyon szerettem odajárni. Az iskola mellett volt egy mozi, és arról volt híres, hogy itt is forgattak filmeket. De nem voltam kitűnő tanuló, jó közepes voltam.

Általában rossz tanulók voltak az árvaháziaiak?

Nem, voltak nagyon okos gyerekek is. Például a Messinger Ákos, aki később Mester Ákos lett. Később én villanyszerelő lettem. Nemegyszer cipeltem fel a szemet a lakásunkba. És rájöttem arra, hogy miképp kell a cserépkályhákat fűteni villannyal. És ráálltam erre. Jól éltem belőle. Mert mindig egyedül csináltam. Ugyanis egyszer azt mondta egy papas: ne tarts alkalmazottat, mert az a te fizetett ellenséged. Ezt megjegyeztem magamnak.

Mennyire gyakorolták a vallást az árvaházban?

Minden reggel kellett imádkozni ... és az amerikaiak küldtek Hershey's csokoládét. Érdekes keserű csokoládé. És minden évben kaptunk két rend ruhát.

Ki tanította be a szöveget a bár micvóra?

Nem tudom. De nagyon nehéz volt nekem. Mert az az igazság, hogy nem tudtam héberül. De nagy nehezen átmentem. Megcsináltam a bár micvót. Az árvaházi zsinagógában volt. Középen volt a rabbi „négyszöglete”, és akkor nekünk oda kellett menni, sorban egymás után, és azzal az ezüst karral [a tóramutatóval] csináltuk. És akkor a nagybátyám, a Manó bácsi még élt, és nekem adta az apám Schaffhausen aranyóráját. 1937-ben készült. A bár micvóm után kerültünk át Óbudára.

Mennyire tartotta az árvaház után a kapcsolatot a társaival?

Volt, akivel együtt vonultam be katonának. 1964-ben felhívott egy nő telefonon, hogy mondd-e nekem valamit az név, hogy Szabadi Péter? Mondom: ő volt a legjobb barátom az árvaházban, azzal futballoztunk. Majd jött a Péter, aki közben építésmérnök lett Svájcban. Amikor Pesten járt, olyan hülyeségeket csinált, hogy amikor kikísértem a vonathoz, előveszi a magyar pénzt, és ki akarja dobni a szemébe. Mondom, hülye vagy te, Péter? Add ide nekem! Neki nem kellett a magyar pénz.

Megmaradt a kapcsolat a Herskovits Gyurival. Vele jóban voltunk. Ő jobban volt eleresztve, mint én, mert az anyukája közértes volt, és kapott sok mindent. Löwy Péterrel is kapcsolatban maradtam. Ők elég gazdagok voltak, mert a szüleinek cipőkereskedésük volt. Jóban voltam az anyukájával, aki a Kispipa környékén lakott. Szép nagy könyvtáruk volt, s kértem tőle, hogy időnként adjon nekem jó könyveket. Egy ideig csináltuk, majd azt mondták, hogy többet ne menjek, mert férjhez megy. Felköltöztek ide Budára valahová. Nem tudom, hogy Löwy Péter él-e még, Herskovits sem él.

A tanárokra, nevelőkre miképp emlékszik?

A → Schwartz tanár úrra emlékszem. Az jó nagy pofonokat szokott adni. És voltak olyan nevelők, akik csak egy-egy szezónra voltak velünk. Schwartznak nem volt

türelme a gyerekekhez. Talán ő volt az, aki visszajött a koncentrációs táborból. De gyerekek voltunk és megérttem, hogy fegyelmet kellett valahogy tartani. Nem tudom, hogy a mai árvaházakban a gyerekekre hogyan vigyáznak, mi sok szeretetet kaptunk. Minden évben kétszer kaptunk öltönyt, Amerikából küldtek csokoládét. Voltak ünnepeink. Vigyáztak ránk.

Tahiban ismerkedtem meg az árammal. Volt egy marha, aki leszedte a villanykapcsolót és a falból kiállt két szál drót. Én mentem be a fürdőszobába, és összenyomtam a drótokat. Jól megvágott az áram. Túléltem.

Sokan meséltek Franciska néniről.

Igen, nők is voltak. Tiszta ruhát minden héten hölgyek adtak. Óbudán már rendes bérház volt. Oda kellett menni egy lakásba, és minden héten ott kaptunk tiszta ruhát és ünnepek előtt ünneplőt.

Az egészségünkre is vigyáztak. Már Óbudán laktunk, amikor a nyakamon támadt egy kitüremkedés, egy mirigy. Ott elmagyarázták, hogy hová menjek orvoshoz, aki minden héten megnézte, tapogatta, és egy idő után elmúlt.

A koszt jó volt, nem volt rossz. És nagyon szépek voltak a széder ünnepek. Szombatonként hazamentem a rokonaimhoz. Volt egy távoli rokonom, úgy hívták, hogy Poldi bácsi. Arra emlékszem, hogy a szobájában volt egy emeletes rész, és ő ott aludt. Minden vasárnap vagy szombaton odamentem, és nem adott többet, mint 2 forint 80 fillért, mert annyi volt egy mozijegy. Odamentem, megkaptam a 2,80-at és elmentem. Nem csináltam ilyenekből dolgokat... Tudtam, hogy egyedül vagyok...

Ezt úgy érti, hogy azt érezte, hogy egyedül van, nem számíthat senkire, és mindent meg kell köszönnie?

Én úgy éltem meg, hogy 2,80-at ad, abból nem csinállok semmi ügyet. Ennyi van neki. Én a nagynénémhez jártam sokat. Akkoriban a házakhoz még jártak zenész koldusok. A nagynéném mindig adott nekem pénzt papírba csomagolva, hogy adjam oda nekik. Aki emeleten lakott az ledobta. Mi a földszinten laktunk, így én vittem oda. Hogy mennyit, azt nem tudom, akkor még forintok voltak. A nagynéném borzasztó okos nő volt. Például azt csinálta, hogy karácsonykor vásárolt cukros valamit, felvagdosta, selyempapírba csomagolta és azt árultuk a Munkás utca sarkán. Egyébként a Garay téren cipőket árult. Hogy mi élünk, azt neki köszönhetjük. Ő mindenhol sikeresen megszökött.

(Spatz Edit közbeveti: Egyébként minden nap gondol az édesanyjára.)

Amikor már el kellett hagynom középiskolásként az árvaházat, bentlakásos iskolába kerültem. Akkoriban minden nyárra el kellett hagyni az kollégiumot. Akkor nyári kollégiumba mentem, és idejött a többi diák is, akiknek nyáron nem volt kollégiumuk. Könnyen barátkoztam ott is. Már nagyobb voltam, s valahol a hegyekben volt egy ilyen kollégium, ahol odajött hozzám egy egészen kicsi, de

idegen gyerek, aki azt mondta, hogy velem akar maradni. Akkor kezdtem el megérteni, hogy az emberek miért szeretik a kicsi gyerekeket.

Próbáltak-e ismerkedni lányokkal az árvaházban?

Persze. Amikor ünnepek voltak. De én 13 évesen kerültem ki az árvaházból, és akkoriban nem érdekeltek a nők.

Ön most vallásos? Jár zsinagógába?

Nem vagyok vallásos, de járok zsinagógába, a Frankelba. Bár a feleségem nem zsidó, de nagyon tetszik neki a zsidó templom. Nagyon meg volt tisztelve, amikor odajött hozzá Verő Tamás rabbi és kezet fogott vele. A kedvenc tévém a Heti Tévé. A koronavírus idején minden szombaton a Verő Tomi és a kántor vannak a tévében. És ez nagyon szép.

Emlékszik még a régi imákra?

Nem nagyon. De visszajön → Sma Jiszróél és a → Kaddis is.

Egyszer behívtak a hitközségre, és megkérdezték, hogy van-e kedvem Izraelbe utazni. Mondtam, hogy van, de én nem tudok héberül, és nem vagyok vallásos. Mondták, hogy semmi baj sincs, ötvenezer forint a repülőjegy. Az unokám, Tomi már ott volt egy ösztöndíjprogramon, Tagliton, és vele együtt lehettem Izraelben. Nagyon tetszett Izrael, de a legjobban a meleg tenger.

Gál Róbert

„Mi, '37-esek, alig ismertük apánkat.”

Gál Róbert írásai alapján összeállította: Nádudvari Zoltán

Ha nagyritkán árvaházról esik szó, nekem mindig a sanyarú sorsú, árva kisfiú, Twist Olivér ugrik be, meg a dologház, a szegényház és az árvaház. Még Dickens regényének alcíme is a sötétséget sugallja: *A szegényházi fiú útja*. Mi is annak idején – nem sokkal a vészkorszak után – szomorúak és elesettek voltunk.

Mi, '37-esek, alig ismertük apánkat. Gyermekek voltunk, amikor egy értelmetlen bevetés során a → Don vagy a Dnyeszter mellett – a fegyverét magához szorítva – pusztult el. Sokan megfagytak, kidőltek a sorból Dachau vagy Mauthausen előtt, mert zsidónak születtek, és a fasizmus → koncentrációs táborokba, gázkamrákba küldte őket.

Mi, '37-esek, nem tudtunk kibékülni halott apánkkal, csak csendben sírtunk a pincék, a → gettók mélyén. Mukkanni sem mertünk, hátha az ellenség ránk töri az ajtót. Igen, mi '37-esek szerettük volna megérteni a dolgokat, a történelmet.

Hogyan emlékszem vissza ezekre a rettenetes évekre, időutazásként?

Angyalföldön 1937-ben születtem a Weiss Aliz kórházban, a Tar utcában lakunk, a mai Dómus mögött. Jól emlékszem a bérház belsejében gangnak nevezett körfolyosó, a folyosó végén barnára festett ajtóval. A keresztlécen apró jelzés, ki tudja miért: Illemhely, nagy i-vel. Fürdőszoba csak az utcára néző lakásokban volt, ott se mindenütt. Lavórban mosakodtunk a konyha közepén. A tűzhely lapján sístergő-fortyogó fazekakból és lábasokból kiszabaduló gőz betöltötte a konyha minden sarkát. A mosdóvíznek – testhőmérsékletre történő – szabályozása nem volt egyszerű mutatvány, a vízcsap abnormális mérete miatt ugyanis nehezen lehetett elérni. A Tar utca 8 udvara olyan volt, mint a Csókos asszony Nagytemplom utcai bérházáé. Egy-egy kiadós eső vagy hóesés után hasra lehetett vágódni a sárga keramitkockákon, de tavasszal minden megváltozott: itt-ott utat tört magának a fű, a poroló mellett éledni kezdett az öreg akác.

Tavasszal szép sorjában jöttek az udvari muzsikuskok, a bicegő hegedűs, a mindig mosolygó verklis, a szép hangú kintornás. A körfolyosó rácsaira kikönyököltünk, nekünk ez volt a színház, a művészet. Anyám újságpapírba csomagolt néhány krajcárt dobott az udvarra. A napfény a Tar utca 8-nak csak a második emeletét simogatta, az elsőn, ahol mi laktunk, alig pislogott. A földszinten a sötétség volt az úr. Az első emeleti lakásunk épp a szegletben helyezkedett el, így naphosszat a gangot és a lépcsőházat bámultam. Télen a homlokomat az ablaküveghez szorítottam, nyáron a nyitott ablaknál, anyám selyemzsinóros díszpárnájára könyökölve, a sámlin álltam. Innen fentről nagyon egyhangú volt a világ, bár a kanyargós lépcsőházban gyakran megfordultak részegek, csókolózó szerelmesek, és civakodó párok. Itt töltöttem gyerekkorom egy részét.

A tél volt a legnagyobb ellenségem. Örökké fáztam. Kihűltek a szoba vastag falai, olyan rideg volt a Tar utca 8, hogy még az udvari muzsikuskok sem merészkedtek be. A kintornás inkább a ház előtt forgatta a kereket. A Klapka-indulóra önfeledten perdültünk-forogtunk, elfeledtük a csikorgó hideget.

Anyámék krajcáros gondokkal, máról-holnapra éltek. Utazásra, nyaralásra természetesen nem tellett. A lakbér havi 80 pengő volt, és még egyszer ennyibe került a háztartás. Apám a Károly körúton egy parányi trafikban dolgozott. A háziúrral mindennapos vitáink voltak. Szerencsére az ágyrajárók, hidak és kapuk alatt meghúzódó hajléktalanok nyomorát nem ismertem. Anyám mindent elkövetett, hogy ne érezzem a ránk szakadt szegénységet. A szegénységhez zokszó nélkül hozzászoktam. Anyám arcán egyszerre volt jelen a szelídség, a gyöngeség és a csüggedés. Nagyon szerettem anyámat.

Szerettem péntek este, a gyertyagyújtás után hozzábújni, beszívni a parfümentes kellemes illatát. Merthogy parfümre – egyáltalán kozmetikára – nem tellett. A hétvégeken jólesett neki a simogató semmittevés. Csak nekem élt. Nem voltunk

bigottan vallásosok, imádkozni az Aréna úti templomba jártunk, majd kirándultunk a Svábhegyre, vagy a Normafához. A péntek este felséges volt. Pillanatnyi anyagi helyzetünktől függően a vacsora előtt nem maradhatott el a gefilte fisch, a töltött hal sem. A fő fogások a húsleves, a sült hús burgonyával és a kompót voltak. A legmegragadóbb ünnep az újjászületés a → hanukka volt. Apám meghatottan gyűjtotta meg a kilencágú gyertyatartón az első gyertyát. Apró ajándékot is kaptam: ólomkatonát, száguldó kismozdonyt.

Azon a máig emlékezetes napon, késő délelőtt anyám ebédet készített, a menünk 1944 tavaszán káposztaleves és hagymás krumpli volt. Egyszerre élesen megszólalt az ajtón függő fémcsergő. Anyám úgy érezte, mintha jéghideg ujjak szorítanák össze a szívét. A postás csengetett. „Hivatalos levelet hoztam” – mondta kissé ijedten – „Vegye át!” Anyám elszorult torokkal vette át a hivatalos iratot. Már hetek óta mindent tudtunk, a madarak is ezt csiripelték, rövidesen → csillagos házba kell költöznünk, a Szent László út 13-ba. A poroló melletti öreg akác fáradt levelei aznap épp úgy bólogattak, mint öt évvel ezelőtt, ahogy bólogatnak majd holnap, függetlenül attól, hogy mi történik velünk. Élesen látta Tar utcát, a Lehel utat, amelyen naponta sétáltatott engem. „Kisfiam!” – mondta Anyám reszkető hangon – „holnap el kell mennünk innen. Néhány kedvenc játékodat pakold össze! Csak néhányat”. Majd kivette a háromajtós szekrényből a lepedőket, szétteregette a szobában. Az egyikre rápakolta a legszükségesebb fehérneműt, ruhákat, női holmikat. A párnák, a paplan, mind egy-egy batyuba kerültek. Sietve dobozba, szatyorba szórta az apróbb, de nélkülözhetetlen tárgyakat, a fésűt, a fogkefét. Összetekerte a szőnyeget, a falról a képeket, de ezeket nem vihettük magunkkal. Eltelt egy óra, hogy pakolni kezdtünk. A tányérok, csészék, evőeszközök közül csak éppen annyit vittünk, amennyi személyes használatunkra feltétlenül kellett. Másnap öt óra volt. „Kisfiam! Indulnunk kell. Apádtól nem tudunk elbúcsúzni, mert messze van.” Odakint a kispiac sötét bódéi, odafent a madarak szálltak szabadon, idelent a szürke háztömbök szürke homályában reménytelenül vonszoltuk magunkat.

Éles emlékem maradt 1944 őszéről is! A fegyveresek durván, puskatussal terelve sorba állítottak bennünket a csillagos házunk, a Szent László út 13 előtt. Áldott emlékü nagyanyám keményen fogta akkor a kezemet, azt sugallva felém, hogy „ne félj semmitől, itt vagyok, vigyázok rád.”

Anyám a napi politikától mindig távol tartotta magát, soha nem volt párttag, mint általában az ő generációja, mélyen magába zárta a vészkorszak borzalmait. Azt például, hogy ott kellett hagynom a csillagos házban, mert a tüdőgyulladás lázrózsái megjelentek az arcán. Képtelen volt egyáltalán megmozdulni. Azt, hogy mindenünket elhordták a Tar utca 8 lakói. Azt, hogy apám Dachau előtt kifordult az erőltetett menetből, megfagyott.

A nagyanyám a gettóban – valamelyik ruhadarabjától megszabadulva – hol piciny sajtot, hol piciny csokoládét, hol egy-egy keménytojást kaptam tőle. Egyéb-ként nem volt semmink. Mindent elszedtek a gettó kapujában. Élelem, pénz, kés, ceruza, öngyújtó, cigaretta – mindent „begyűjtöttek” a motozás során. A kapu előtt feltűzött szuronyú őrség állt. A Kazinczy utca 12 udvarán folyt az összeírás. Mintha megvesztek volna, minden pribék ordított velünk. Mi csak álltunk némán és riadtan. A ház első emeletén egy lepusztult lakásban helyeztek el bennünket. A padlón aludtam, éjszakánként a nagyanyám vékony átmeneti kabátjával takaróztam. Mindig volt nála só, bors, kömény, a lötytyöt, amit naponta kaptunk, igyekezett fogyasztathatóvá tenni.

A háború egyre kilátástalanabb lett. A pribékek napról napra idegesebbek lettek. Olvasmányainkból ma már tudható az 1944-es hadi helyzet, a német csapatok visszavonulása 1944 őszén.

Az időutazás 1945-ös emléke, hogy felszabadult a pesti gettó. Felszabadultunk mi is: az anyám és én, az apám nélkül. Ősszel tudtuk meg a tragikus véget: apám Dachau előtt kifordult az erőltetett menetből. Megfagyott. Hazatértünk az üres lakásba, a Tar utca 8 lakói mindenünket elhordták, még a többmázsás háromajtós szekrényt is.

Az első osztályt az 1937-es születésűek egy évvel később kezdhették el, 1945-ben, de ötévesen már folyékonyan olvastam. A menedéket, a jó szándékot – közel a Városligethez – a ►fasori zsidó árvaházban találtuk meg. A kétemeletes épület több volt és más volt, mint egy átlagos befogadó intézmény. Emlékszem, a sarokba bújva, sokat sírtam, nehezen barátkoztam. Az idő homályossá teszi a fasori zsidó-árvaházat felidéző emlékeimet.

Az én jó barátom, aki átvezetett a beilleszkedés nehéz napjain a Huszár utca 5 szám alatt lakott: Berger Pista. Ő már nincs közöttünk – sokan elmentek, de a melegséget nyújtó fasori árvaház emléke kitörölhetetlen, bennünk él. Hét évtizede még ő is velünk volt a Fiúárvaház negyedik osztályképén.

Azt mondják, hogy a túlélők – a szülők, a nagyszülők, a rokonság – magukba rejtették a vészkorszak borzalmait. Nálunk így volt. A szörnyű 1944-ről is bennem csak emlékfoszlányok maradtak, ezektől azonban nem tudok szabadulni:

Apám – a meleg júliusban – zakóban, rövid ujjú ingben, zokniban „bevonul” a munkatáborba; a beteg anyámat ott kell hagyni a csillagos házban; bennünket a Dohány utcáig puskatussal ütlegetnek a → nyilasok; a Klauzál téren egy gonosz képű fegyveres letépi az ujjamról az apámtól kapott ezüstgyűrűt.

Az árvaházi évekről – talán szándékosan – alig-alig villan be valami: tönkretettem a folyosó egyik ablakát, → Kaldizsár tanár úr kedvesen megszidott; drága édesanyám minden péntek este ott ült a karzaton; szavaltam a szomszédos református gimnáziumban, és belesültem. Nem folytatom... Egy sötét korszak élet-

mentő „intézménye” volt a zsidóárvaház, ott a nagykövetségekkel szemben a Vilma királyné úton.

Otthon könyvtárunk nem volt, hogy is lett volna szoba-konyhás lakásunkban. Össze kellett húzódnom. Nekem csak a háromajtós szekrény néhány polca jutott. Kincseimet, könyveimet oda rejtettem. Csillapíthatatlan éhséggel olvastam. Hamar kimerítettem a csekély könyvtáramat. Soha nem bifláztam, a verseket, ha tetszett nekem, hamar megtanultam.

A szakirányú középiskolában – sajnos – a magyar és a történelem volt a kedvenc tantárgyam, a műhelygyakorlatból – sajnos – 1–4 osztályig mindig-bukásra álltam.

A „mit akarsz, ha elvégzed a nyolc általánost?” – a jövőmet meghatározó kérdése először 1952 tavaszán vetődött fel. Tudtam, hogy a gimnázium elérhetetlen vágyálom a számomra. Anyám soha nem befolyásolta pályaválasztásomat, szabadon dönthettem – a technikum mellett. Nem is vettem komolyan az egészséget. Mint az általánosban, soha nem készültem másnapra, az órákon tanultam meg mindent, az otthoni tanulás, az elmélyült felkészülés másnapra ismeretlen volt a Tar utca 8-ban. Hanyagul ledobtam a táskámat, kajáltam, és már a Popperék lakása előtt lábteniszeztem.

Anyám az ötvenes években a 22-es számú nemzeti építőipari vállalatnál a pénztárt vezette. Én persze nem éreztem, hogy mekkora rizikót vállal, mennyire őrlődik a fia és a kötelesség között, hogy állandóan a trapézon táncol, mert forintra pontosan el kell számolnia a kiadásokkal és a bevételekkel. Megkérte a nővérét, Ellát, hogy tanítás után a szabadidőm nagy részét nála tölthessem. Nála biztonságban vagyok, nem csavargok el, és idejében elkészítem a házi feladatot. A nagynéném Latabárékkal átellenben lakott az Aréna út 22. szám alatt, az Abonyi utcával szemben. Birodalma egy kétszobás, félkomfortos lakás volt egy gangos házban. A fogadtatás főúri volt: tea zsíros kenyérrel. Bár szívből gyűlöltem a hegedűt, a tanulást, a gyakorlást, nem lettem David Ojsztrah.

Mi, '37-esek nem értettük, miért kell az általános iskolai tanulmányok után – egyedüli célként – szakmát tanulni, amikor az érdeklődésünk másfelé húzott. Nem értettük, hogy származásunk úgynevezett fekete foltjai miatt miért nem mehettünk egyetemre. Csak egyet hallottunk lépten-nyomon: mi vagyunk a jövő, nekünk épül minden, Sztálinváros, Tiszapalkonya és az úttörővasút.

Mi, '37-esek 1956-ban már tudtuk, helyzetünk elviselhetetlen, akár tüntetve, akár fegyverrel kell tenni valamit. Sokan harcoltunk puskával, eszmével a barikád jó oldalán. Minket is a bátorság jellemzett, de a bátorság mögött sebezhetőek voltunk.

Gerő (Glück) Tamás

„Árvaházakban nevelkedtem sorstársaimhoz hasonlóan.”

Budapesten születtem 1941 telén Glück Tamás néven. Az üldöztetés éveit a → csillagos házakban és a → gettóban vészeltem át. Apámat beelölték a Dunába a → nyilasok. Anyám pár hónappal a felszabadulás után meghalt tüdőbajban. Apám testvérei dr. Gerő Géza és Gerő Olga gondomat viselték egész életük során lehetőségük szerint.

Árvaházakban nevelkedtem sorstársaimhoz hasonlóan. Először a mátyásföldi cionista gyermekotthonban találtam magam az ► Apponyi utcában. A reggeleket tornázással kezdtük. Énekeltünk és táncoltunk magyar és héber szövegű dalokra. Csak Izraelben fedeztem fel, hogy ezek → cionista dalok. Máig is emlékszem ketőnek a dallamára. Az első Giszkalay János verse:

*Hívnak engem messze földről balzsamos hegyek,
Sok volt már a szenvedésből én haza megyek,
Idegen itt fű, fa, erdő idegen a táj,
Ám Jisrdél cháj, ám Jisrael cháj.*

A másik Nathan Alterman izraeli költőnek egy verse: *Sir ha-emek* (A völgy dala). Máig is énekelhetem őket.

Utána a ► Cinege úti → Joint által támogatott üdülőjébe vittek. Lehetséges, hogy az említett dalokat itt tanultam. Szép volt az épület, a környék, de leginkább a csokoládékra és a sűrített tejkonzervekre emlékszem. Onnan Debrecenbe, a ► Nagyerdői intézetbe érkeztem. Az idő nagyrészen a debreceni kórházban feküdtem. Először skarlátom volt, majd diftériám és végül szemkötőhártya gyulladásom. Fél évet vesztettem az iskolából, amit a nyáron pótoltam ki. Néhány hónapig a ► Délibáb utcai gyermekotthonban laktam, majd átvittek a ► Vilma királynő úti fiúárvaházba.

Emlékszem a szép emeletes épületre, a templomra az orgonával. A nagy udvarra, ahol sokat fociztunk. A hosszú hálóteremre a két sorban álló ágyakkal. Esténként versenyeztünk ki tud több párnát átugrani, amiket az ágy keretére helyeztük és lepedővel rögzítettük le. Tigrisugrásnak neveztük ezt a sportot. És persze a nevelőkre: nagyrészüket kedvesek és megértőek. Emlékszem főleg a szadista → Wolf Imre tanárra. Gyakran büntetésként csuklóztatott bennünket, és aki nem bírta tovább annak kidobta a ruháit az ablakon a havas udvarra. Kertész István, nálam négy évvel idősebb barátom Svédországból mesélte, hogy nem képes elfelejteni Wolf brutális viselkedését.

*Árvaházi csoportkép Franciska nénivel és Wolf Imrével
 Álló sor balról: Havas Tamás (Hirshl); Kertész György, Husz György,
 Wittenberger, Blumenthál, Beke Tamás, Cseh Tibor
 A felnőttekkel: Blumberger György, Franciska néni Szilágyi Árpádné,
 Wolf Imre, Gissinger Péter, Gervai Péter
 Ülő sor balról: Szilágyi Zoltán, Vermes László, Friedmann Zoltán,
 Lichtenberg, Pollák László, Darvas Gábor, Krausz Tamás, Kehr Andor
 Törökülésben: Márkus László, Grád Rudolf, Beck Sándor,
 Heimlich György, Glück Tamás, Éliás Gábor*

Az 1948/1949 tanévben az árvaházban tanultam, utána a Vilma királynő út 19. alatti állami iskolában, majd két évig 1950–1952 a Rottenbiller utcai iskolába jártam.

Miután az állam kisajátította a fasori árvaházat, átköltöztünk ► Óbudára a Zichy utca 9-i intézetbe, egy sivár szűkös épületbe. Szerencsénkre az óbudai zsidó templom udvarában focizhattunk. A mi csapatunkat először a jólelkű → Panni és → Franciska nénik nevelték, meg az erőszakos Wolf Imre tanár. Felnőtt fejjel megmagyarázhattam magamnak a viselkedését, hiszen csak kevesen vészelték át a korszakot lelki sérülés nélkül az ő korában. Azonban a kiabálását, „Csürhe zsidók, ti úgy mentek, mint egy csorda”, kísérve minket az úton a Kórház utcai iskolába, nem lehet megbocsájtani.

A következő két évben Wolf mellett → Schwartz Tibor tanár, → Szántó Tivadar igazgató és → Hochberger László neveltek bennünket. Az utóbbi gyermekszerető kiváló tanár volt. Nyáron Tahitótfalun fociztunk és fürödtünk a Dunában.

Az általános iskolát a Kórház utcában végeztem. Szeretettel gondolok Ábrahám-néra az osztályfőnökömre, aki kissé kivételezett velünk, az árvákkal. 1955–1959

között a BIH fiúgimnáziumban tanultam a Röck Szilárd utcában. Eleinte villamossal utaztunk oda Óbudáról, majd a Rabbiképző internátusába költöztünk, két emelettel a gimnázium felett. Szerettem az iskolát, a jó hangulatot az osztályban és a kitűnő tanárokat, → Grünwald Fülöp, dr. Zsoldos Jenő igazgatók vezetésével. Különösen említésre méltóak Strasser V. Benő (császár), dr. Baracs Amália, Szántó Tivadar (baka), dr. Mandel Miklósné. Szeretettel gondolok → dr. Scheiber Sándorra, a rabbiképző igazgatójára, aki gondoskodott róla, hogy jól érezzük magunkat az internátusban. Felejthetetlenek a → széder esti vacsorák a vezetésében.

Az 1956-os forradalom után lecsökkent az osztályunk hat tanulóra. Mai napig tartjuk a kapcsolatot postán és öt évenként személyesen. 1966 óta Izraelben élek.

Havas Tamás

„Igyekeztek a nevelők élhetővé tenni a gyermekkorunkat és sokat segítettek a felnőtté válásunkban is.”

1942. január 12-én születtem Hirschl Tamás néven, később vettem fel a Havas Tamás nevet. Születésemet bejelentették a hitközségen, de a vallási előírások szerinti körülmétélésem csak 1953-ban történt meg.

Apám a Magyar Általános Útépítő Részvénytársaságnál volt magántisztviselő. Amikor megjelent a rendelet, és behívták, attól kezdve → munkaszolgálatosként a 101/315 sz. munkásszázadban a Kecskeméti Magyar kir. Honvédség Kecskeméti repülőtér építésén dolgozott. Előbb Budapestre, majd onnan Jászberénybe vezényelték, gyalogosan a csoportot nyugatra irányították. A család egyik barátja mesélte el, aki haza tudott jönni, hogy hiába segített apámnak, a hosszú és kegyetlen utat nem bírta sem fizikailag, sem mentálisan: amikor Fertőrákosra érkeztek a → nyilasok kivégezték.

1944. júliusban az V. Csáky u 14. sz. alatti → csillagos házba költöztünk apukámmal, aki már munkaszolgálatos volt, anyukámmal és 15 éves nővéremmel együtt. Addig az Eötvös utcában laktunk. Sajnos nővéremet feljelentés alapján a csillagos házból elvitték, → deportálták. Az utolsó életjelet a nővéremről Ravensbrückből kaptuk. Ott is halt meg.

Mikor a házból az embereket kezdték vinni a Duna-partra 1944 karácsonyán, anyámmal sikerült elmenekülnünk. A → gettóban szabadultunk fel 1945. január 18-án, én csak három éves voltam. Anyám és általában a család sohasem beszélt ezekről az időkről és az eseményekről. Mire tudatosult bennünk, hogy részleteket is megtudjunk a történetekről, már eltelt több mint tíz év. A túlélő családtagjaink az átélt sok viszontagság miatt betegesek lettek, vagy már nem éltek. A túlélők

beszélni sem akartak erről, ezért 1944-ről és a közvetlen háború utáni időszakról viszonylag keveset tudunk.

Emlékszem olyan bombatámadásra, amikor az utcán voltam anyámmal, a légnyomás mindkettőnket oda nyomott egy ház falához, és akkor megromlott a hallásom. Az ellátásom nagyon ellehetetlenült, amikor anyám nagyon beteg lett, az egyik kórházból vitték a másikba. Amikor 1947. februárban beadtak a ►fasori Árvaházba, ott → Léderer Mór igazgató úr, Dr. Dér rabbi úr és → Ungárné Panni néni fogadott. Emlékszem → Dr. Schmelzer Izsák (1885-1949) volt a főrabbi, az ő halála után az Árvaházban ezt a tiszteletet → Dr. Dér István (1906-1982) töltötte be.

Ahogy emlékszem eleinte nagyon rosszul éreztem magam, elkezdtem csavarogni, többször megszöktem az árvaházból és Schwarz tanár úr hozott vissza. Panni néni vigyázott reánk, kiscsoportos fiúkra, a legnagyobb fiúk a → Galla Miklós tanár úr és → Wolf Imre tanár úr vezette csoportban voltak. Az összes nevelőnek csak hálával tartozunk.

1948/49 tanév első félévére beiratkoztam a Vilma királynő úti fiúárvaházban levő általános iskola első osztályába. A hatalomra került kommunista diktatúra az 1948/49 tanév második félévben megnehezítette az egyházi iskolák életét. Mi továbbra is az Árvaházban tanultunk, de hivatalosan a Vilma királynő út 19. alatti állami iskolába jártunk a következő tanévben. Ez ma a Fasori Evangélikus Gimnázium. A felzárkóztatáshoz segítséget kaptam egy tanító nénitől, és délutánonként az Árvaházban korrepetált. Az intézetből két évig (1950-1952) a közeli Rottenbiller utcai iskolába jártam.

Arra is emlékszem, hogy Panni néni szájmozgását figyeltem, amikor beszélt hozzám, mert csökkent a hallásom. A nagymamám azt javasolta erre is tekintettel, hogy tanuljak zenét, az jó hatással lesz a hallásomra. Mind a mai napig hálás vagyok Nekik, megszerettem a zenét, beiratkoztam a MÁV Szimfonikusok Zeneiskolába. Az intézetből való engedélyt → Szántó igazgató úr adta meg.

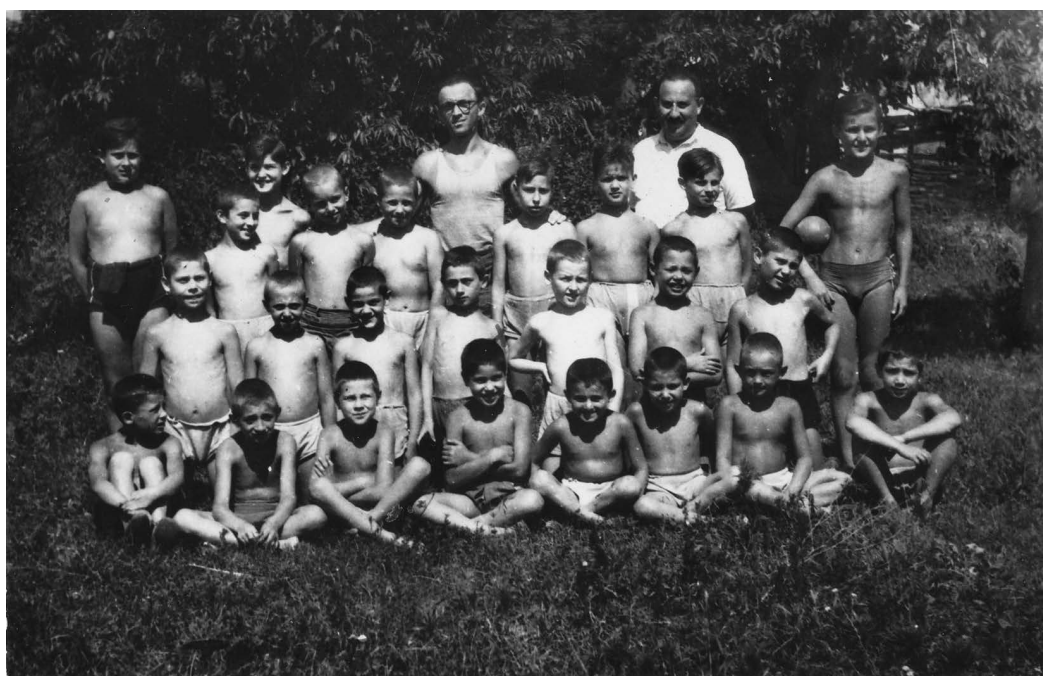
Rosszul sikerült ugrásom miatt ágyéksérvvel operáltak a Szabolcs utcai kórházban 1948-ban. Az árvaházi gyerekeket Svájcba és Jugoszláviába vitték 1948 szeptemberében az egészségük feljavítására, ahol 3 hónapot töltöttünk. Én Svájcban a Genfi-tó melletti Vevey városkában voltam egy cionista intézetben. Nagyon jól éreztem magam, de sajnos az utolsó napokban balesetet szenvedtem a hazautazás előtt, és anyám már csak a felgyógyulásomról értesült.

Élénken emlékszem a budapesti 1949-es Világifjúsági Találkozóra. Ekkor láttam először afrikai fekete embert. Anyám 1949-ben megismerkedett Alter Árminnal, aki családjával Auschwitzból jött vissza, és a felesége a hazatérésük után nem sokára meghalt. Az egyházi esküvőt az Orth. Izr. Hitközségen tartották, de polgári esküvőre nem került sor. A terveik szerint együtt vállalták volna a nevelésemet, de a férjével egy szívroham végzett, néhány hét után visszakerültem az árvaházba.

Gyerekkori kirándulásaim közül emlékezetes maradt az egy napos visegrádi hajókirándulás és Anyukám helyett a nagynénim várt a hajóállomáson.

Emlékszem a fasorban a szép emeletes épületre. Jobbra az emeleten a hálósobákban az ágyaink két sorban voltak. A nagy udvaron sokat játszottunk. A hálósoba udvarra néző ablakán → Schwartz tanár úr a rossz gyerekeket kilógatta, természetesen óvatosan, erősen fogta. Nagy volt az ijedtség a gyerekekben. A földszinten voltak az osztálytermek. A bejáratától balra volt a templom az orgonával. Az orgonán → Lisznyai tanár úr játszott, és ő vezette az énekkart. Szólistaként Rosenzweig Pistit választotta, aki később Rozsos István néven lett ismert és népszerű operaénekes.

A Vilma királyné úton, az Árvaház udvarán a kerítésen belül volt egy mártíremlékmű mécsessel. Ezt később áttették a Dohány utcai zsinagóga kertjébe. Minden ünnepet megtartottunk, a vallás előírásainak megtartását ellenőrizték a nevelők. Megtanultuk az alapvető étkezési imákat. Ezekre a mai napig emlékszem. Külön emlékezetes maradt számomra az ebédlőben megtartott → hanukkai, → purimi ünnepek. Ezeken tanultunk meg ünnepi énekeket (→ moausz cur...). A Schwartz tanár úr minket héber nyelvre tanított.

*Nyarlás Tahiban, 1950.
A hátsó sorban Schwartz Tibor és Dér István*

Miután az állam kisajátította a fasori árvaházat, átköltöztünk ► Óbudára a Zichy utca 9-i intézetbe. Az épület utcai frontján, a földszinten volt a varroda, a nevelőszobák. Az emeleten lakott a Schwartz tanár úr és ott voltak a hálószobák a mosdókkal, a kiscsoportosok szobája és a Panni néni lakása. A ház belső oldalán földszinten az ebédlő volt, hátul volt a konyha. A konyha vezetője a → Berta néni volt, sajnos az asszonynevére nem emlékszem. A varrodában dolgozott Szántó néni, → Szántó Imréné és ő gondoskodott a ruházatunkról.

A mi csapatunkat először a jólelkű Panni és → Franciska nénik nevelték. Wolf Imre tanár úr az erőszakos nevelési elvei miatt nem volt túl népszerű a gyerekek körében. A következő két évben – Wolf mellett – Schwartz Tibor tanár, → Szántó Tivadar igazgató és → Hochberger László neveltek bennünket. Az utóbbi a vallási tudnivalókat mesélte el, illetve a zsidó történelmet tanította nekünk. Már nagyobb voltam, amikor aláírásomat csupa kisbetűvel egybe írva használtam. Hochberger tanár úr aláírását utánozva.

A Hitközség minden évben gondoskodott az árvaházi gyerekek üdültetéséről. A Hitközség Tahiban levő üdülőjének nagy kertjére emlékszem, és a Duna-partra is, ahol közös programokat rendeztek a kicsiknek és a nagyoknak. Fürödtünk a Dunában közel a Tahitótfalui hídhoz. Egy alkalommal nagyon akartam úszni, de nem sikerült. Akkor a Landeszmann Péter húzott ki a Dunából. Bérelt üdülőben nyaraltunk Balatonakarattyán közel a vasútállomáshoz, itt a Patyi család gyerekeivel való közös játékra emlékszem.

Nekem személyesen volt egy Pécsett eltöltött nagyon jó nyári szünidőm. Anyám kérte akkor a pécsi főrabbi, → Schweitzer József segítségét. Akkor a pécsi → kiléből Steiner család fogadott. Igazán jó emlékekkel jöttem haza.

Az óbudai árvaház növendékei az 1952/53-as tanévben a Fényes Adolf utcai, majd 1953 és 1956 között a Kórház utcai általános iskolában tanultak. Én 14 évesen, 1956-ban fejeztem be az általános iskolai tanulmányaimat, és az akkor előírt „kisérettségi” vizsgát tettem. Szeretettel gondolok a Kórház utcai iskolából Debreceni Margit osztályfőnökömre, Keresztes Mária énektanárra valamint Beresztóczy Miklós orosz tanárunkra. Debreceni Margit történelmet tanított, ez a mai napig „emlékkép” bennem maradt.

A → bár micvóm 1955. november 5-én az óbudai zsinagógában volt Schaffer Péterrel, a Dér főrabbi úr készített fel. Születésemkor nem tudták a körülmetélést elvégezni a kedvezőtlen viszonyok miatt. Az Amerikai úti Zsidó kórházban a bár micvó előtt lettem körülmetélve 1953-ban. A „briszen” kaptam a héber nevemet. Ezt a kézzel írt szöveget a Schwartz tanár úr készítette.

1956. szeptembertől megkezdtem középiskolai tanulmányaimat a Bánki Donát Gépipari Technikumban, de ekkor már kollégiumban laktam. Így fejeztem be az

első évet. 16 éves korom óta már otthon laktam, mert anyám egészségi állapota miatt nem nagyon lehetett egyedül, így én biztosítottam neki mindig a segítséget.

Nagyon sok árvaházi fiú disszidált, akkori szóhasználattal élve 1956-ban, azóta megszakadt a kapcsolat velük. Más társaim a zsidó gimnáziumba jártak, néha találkoztunk, de később közülük is többen külföldön próbáltak szerencsét. Az Árvaház utáni években kevés gyerekkel találkoztam. [...]

Visszagondolva ezekre az évekre sokat köszönhetek a Fiúárvaháznak. Gyerekként igyekeztek a nevelők élhetővé tenni a gyermekkorunkat és sokat segítettek a felnőtté válásunkban is.

Köves József

„Furcsa gyerekek jártak oda, főleg a bentlakók voltak különös figurák, a háborús árvák.”

Részlet Köves József, *Ha jól emlékszem... Egyik életem* (Budapest, 2002) című kötetéből. (Forrás: <http://mek-oszk.uz.ua/15600/15693/15693.htm>)

Köves József az árvaházi iskola bejáró tanulója volt. Csak édesanyja kórházi kezelése miatt, egy átmeneti időre kérték számára a bentlakást, azonban épp azokban a napokban érkezett haza négy éve nem látott apja.

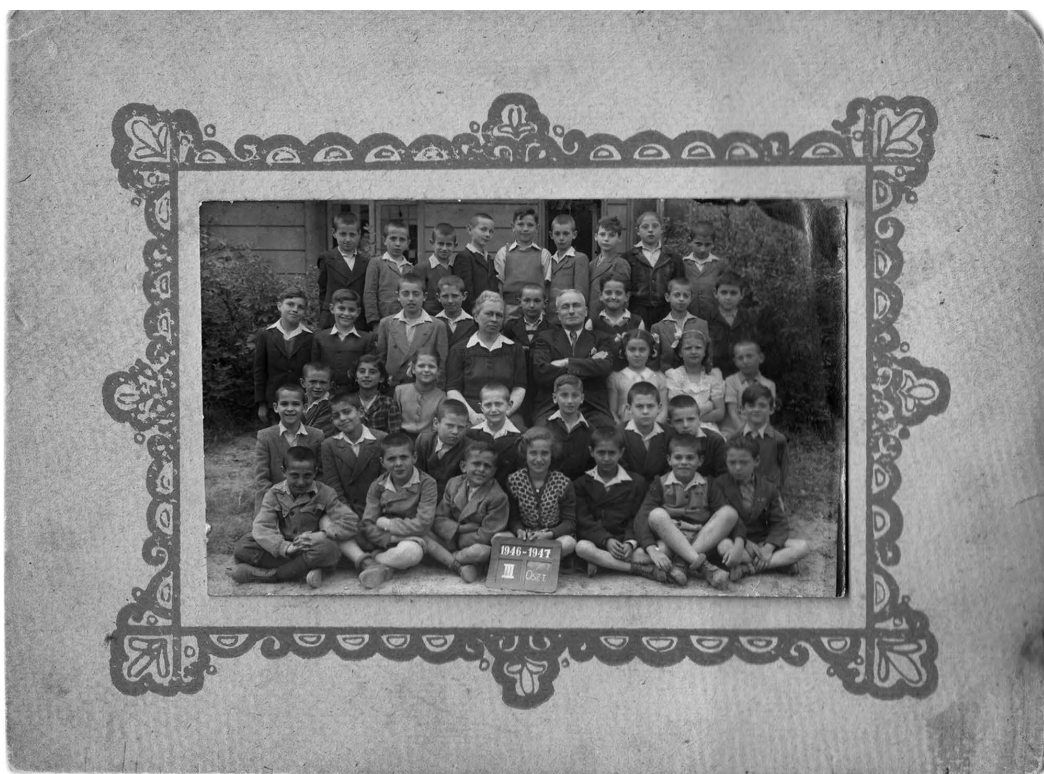
Az iskolában kicsit unatkoztam. Én már majd két éve tudtam írni, olvasni, a többiek pedig most tanultak. Karola néni, aki az egész alsó tagozatban a tanítónőm maradt, nem bírt velem. Bohóckodtam, idéetlenkedtem, hogy felhívjam magamra a figyelmet.

De nem csak velem volt baj abban az osztályban. Furcsa gyerekek jártak oda, főleg a bentlakók voltak különös figurák, a háborús árvák. → Léderer bácsi, az árvaház igazgatója minden reggel tetűvizitet tartott, s bizony nem volt olyan nap, hogy ne küldött volna le valakit a fertőtlenítőbe: sok volt a rühes meg a tetves árvaházi gyerek. A Laufer testvérek teljesen nevelhetetlenek voltak, ha nem volt bent a tanító néni az osztályteremben, egészen egyszerűen a sarokba kakáltak. Irtóztam tőlük, és hálát adtam az Istennek, hogy értem mindennap eljön az én anyukám, és nem kell itt laknom, mint nekik, mert énnekem apukám is van talán, csak messze van most, Oroszországban.

Nem szerettem az iskolát. Csak Léderer bácsit, az igazgatót, mert őt mindenki szerette. Úgy mesélték tavaly, a → nyilasok idején nagyon sok gyereket mentett meg a haláltól, hősie viselkedésével, bátorságával.

Pedig nem látszott hősnek. Egyszerű, szerény ember volt, agyonviselt öltönyben járt, úgy emlékszem, mindig ugyanabban. Néha ő tartotta az órát a betegeskedő Karola néni helyett. Ilyenkor mesélt. A világról, az emberekről. Arról, milyen jövő várhat ránk. Természetesen fényes, hiszen most már vége a háborúnak. Az emberek majd kijutnak a világűrbe, meghódítják a szomszédos bolygókat, nemsokára bárki kirándulhat a Marsra vagy a Jupiterre. – *Ötvenöt év múlva, kétezerre ez biztosan így lesz. Most már a békét adja nekünk az Örökkévaló, mert látja, megszenvedtünk érte. Kétezer szilveszterén mindenki átöleli egymást a földön. Az új, sokkal szebb évezredet tűzijátékkal, három napos mulatsággal köszönti majd az emberiség. Meglátjátok, mert ti még megéritek!*

Most, amikor e sorokat írom, 1999 őszén, sokszor jutnak eszembe Léderer igazgató úr szavai. Már tudom, a szabadság reménye, a felszabadulás friss élménye láttatta vele így a jövőt. Nem tudta, hogy pár év múlva jön a diktatúra, s alig pár évtized múlva nem egymás kezét fogjuk, hanem az emberiség új réme: a mérhetetlen közöny és kíméletlenség globalizációja fogja meg kezünket. Nem lesz sokkal szebb évezred, a nagyon várt huszadik [sic!] század is mocskosabb, véresebb lett elődjénél

Az Árvaházi iskola 3. osztályosai az 1946/47-es tanévben

Rosti (Rosenbaum) Iván

A fiúárvaház (Fasor) növendékei

1937 augusztusában születtem Budapesten. Édesapámat hétéves koromban láttam utoljára, amikor a 16-18 éves fegyveresek a felsorakoztatott családokat a Klauzál térre vitték a → csillagos házból, ahol szétválasztottak minket. A férfiakat onnan → munkatáborba vitte transzport, több levelét őrzöm, amelyeket a theresienstadti → koncentrációs táborból küldött nekünk. Édesanyámat a Kerepesi úti ügetőpályára kísérték, onnan indították a nők → deportálását. Édesanyám szerencsésen kiszökhett a hosszú várakozás alatt, aznap keresésemre indult és önként bevonult a → gettóba. Én akkor a többi gyerek csoportjában egy zsidó felnőtt (talán rabbi) növendékeként a Klauzál tér után a gettóba juthattam. Édesanyám ott látott meg a Wesselényi utca 36-ban. 1945-ben együtt szabadultunk fel a gettóban.

Közel a fasorhoz, az erzsébetvárosi Damjanich utcában laktunk 1945-től. Édesapám a lágerből nem tért vissza, édesanyám 1946-ban félárvaként beadott a ► Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaházába. A Vilma királynő úti otthon bennlakója voltam 1952 tavaszáig. Abban az évben végeztem el a 8. általánost és a fasori épületünket államosították.

Amikor 9 évesen árvaházi növendék lettem alig 35 kilós voltam, kerültem a verekedést. Jó szoprán hangom volt, a zsinagóga énekkarának szólistája voltam évekig. → Lisznyai Gábor játszott az orgonán és az egyházi énekeket is betanította, holott nem tudott héberül. Az volt a módszere, hogy latin betűkkel, fonetikusán kimásolta a kórustagok szólamait, és rendszeresek voltak a próbáink. Az 1950-es → bár micvó idején is így memorizáltam a kötelező imákat. A próbáinkat kedveltem, mert ellóghattam az imák tanulása előtt.

Csoportkép Galla Miklós nevelőről és bennlakó növendékekről
Felső sor: Strasszer, Tóth Gabi, Darvas Dani, Bársony Zoli, Jónás Andris Rosti Iván
Középen: 1. és 2. nem ismert, Galla Miklós nevelő, nem ismert, Groszmann.
Alul (ülnek): Pollák, Pollatsek, Piszker Iván

Máig emlékszem több egykori növendéktársam nevére. A képeinket nézve magam előtt látom a közeli barátaim arcát: Tóth Gabit, Darvas Danit, akikkel a tanulószoba asztalánál együtt voltunk évekig. Emlékszem a tintatartóra, az acélhegyű tollra, a négy kihajtható ülésre is, azok helyet adtak a közlekedésre a tanulószobánkban.

Kegyelettel emlékezem az árvaház nevelőire: → Kaldizsár Sándorra, → Galla Miklósrá, → Wolf Imrére és mindarra, amit 1946 és 1952 között közösen átéltünk. A mintegy 28-35 ágyas hálóteremben vaságyaink voltak. Minden héten kötelező volt a fertőtlenítés, a fürdés után (péntekenként) kaptunk tiszta ruhákat. Én is voltam az intézet betegszobájában szinte minden gyerekbetegséggel. A betegszoba ablaka az árvaház udvarára nyílt, és amikor a srácok vidáman focizhattak, én az ablakon át kilógtam játszani.

Kis kitérő: Édesapám a háború előtt az akkori Vasasban igazolt focista volt és sok cselre megtanított. A családuink a rémuralom előtt a Peterdi utcában lakott, a Ligetben együtt kergettük a labdát sok alkalommal. Később sokat gondoltam rá, amikor a Vörös Meteor kézilabda csapatában játszottam, kapusként.

Maradandó élményünk a nyaralás Tahiban, bizony megdézsmáltuk a szomszédok gyümölcsfáit, konyhakertjét. Az épülethől egyenes út vezetett a Dunáig, a szabadidős nyári programok főként úszással, focizással teltek.

A hat év alatt talán egyszer kaptam (jól megérdemelt) pofont Wolf Imre tanártól, amikor annyira belefeledkeztünk a játékba, hogy dél helyett csak késő délután értünk a nyaralóba vissza és már arra gondolhattak, hogy a Dunába fulladtunk! Persze sok egyéb fegyelmezésre is emlékszem, ha a Wolf tanár úr megharagudott, akkor éjszaka riadó volt, csuklógyakorlatot tartott a folyóson, pl. békaügetéssel. Büntetés volt az is, ha a család hiába várta a hét végén a gyereket, a vétkes bennlakók nem kaptak kimenőt szombat délutántól vasárnap estig, hanem a Fasorban maradtak, intézeti kosztón.

Zoltai Gusztáv

„Nagyon jó dolgunk volt, a szülői szeretet hiányán kívül mindent megkaptunk.”

A ► Vilma királyné úti fiúárvaház növendéke voltam 1946 és 1949 között én is. A két Zucker fiú közül az öcsém, Tamás egy évvel korábban lett növendék a fasorban, ő sajnos két évvel ezelőtt meghalt.

Máig emlékszem az igazgatónkra → Léderer Mórra, a fiúárvaház rabbijára → Schmelczer Izsákra. Én először a → Wolf csapatban voltam, ezután átkerültem a kicsikhez, → Ibi nénihez. A büntetésem egyik oka az lehetett, hogy nagyon rossz gyerek voltam. A nevelőink közül Wolfra, → Panni nénihez, Ibi nénihez, → Schwartz tanár úrra szeretettel emlékszem. Schmelczer Izsák halála után a fiúárvaház rabbija → Dr. Dér István lett. Emlékszem a ruharaktár vezetőjére, egy púpos nénihez, a nevét már nem tudom. Az árvaház akkori elnöke Dukesz Ákos volt.

Énekeltem az árvaház zsinagógája énekkarában, a kórusvezetőnk és az orgonista → Lisznyai-Szabó Gábor volt, akinek a lánya Lisznyai Mária nyugdíjazásáig a Dohány utcai zsinagóga orgonistája volt. A → bár-micvám az árvaházban volt, arra is emlékszem, hogy Léderer igazgató úr a lakásán tanította be a → *maftirt*.

A sok akkori növendék közül csak néhány nevére emlékszem, a Wolf-csapatban Auspitz Ferenc volt a barátom, aki '47-ben → alijázott Izraelbe, majd 40 év múlva sikerült ismét találkozoznunk, de azóta nem tudok róla semmit. Társunk volt még

Dóri Tibi, Adler Miki (ő öngyilkos lett). Évekig tartottam a kapcsolatot Rosenstock Gabival, Palotai Jóskával, aki akkor Polacsek volt, vele a mai napig tartom a kapcsolatot.

Abonyi utcában jártunk iskolába, Akkor a 10-es villamos járt a Vilma királyné úton. Az iskolába utazáshoz mindennap megkaptuk a villamos jegy árát, de azt másra költöttük. A kápolnáig (Regnum Marianum) ment a villamos, és miután jegyünk nem volt, mert elköltöttük a pénzt, tujáztunk, azaz az ütközőn utaztunk. A kalauz egyszer kinyúlt az ablakon, elvette a sapkám, nem is adta vissza, és ezért voltam büntetésként Ibi néni csoportjában a kicsik között.

A növendékek a Rottenbiller utcai iskolába kerültek, amikor az egyházi iskolánkat az Abonyi utcában államosították, én abban az évben nyolcadikos voltam. Sokunk jó emléke, hogy az osztályfőnökünk, a korabeli híres focista, Lakat Károly volt. Már elvégeztem a nyolcadikat, amikor az árvaház fasori épületét államosították, ezután hazakerültem és az eredeti lakásunkban éltem a gyámom gondozása mellett.

Meg kell jegyeznem, hogy az intézeti évek hatással voltak az egész további életemre. Nagyon jó dolgunk volt, a szülői szeretet hiányán kívül mindent megkaptunk. Hálás vagyok a Hitközségnek, mert az ő támogatásuk nélkül nem lettem volna teljes ember.

Több évvel ezelőtt, amikor az → árvaházi világtalálkozót szerveztük, ennek egyik szervezője voltam, még akkor állt a Vilma királyné úti épület, ahol emlékünnepséget tartottunk, és emléktáblát helyeztünk el. Amikor lebontották az épületet, a tábla a Síp utcába került, tudtommal azóta is ott van. Nem tudom, hogy élnek-e még a volt társaink közül, mindenesetre, örömmel készülök a találkozóra.

Kertész Péter

„A szószékről én búcsúztattam a tanévet hibátlan héberséggel.”

Az interjúrészlet a Centropa archívumából (<https://www.centropa.org/hu>) származik. Az interjút Mészáros Balázs készítette 2004-ben.

Kertész Péter 1937-ben Karcagon született, édesanyjával és egy évvel idősebb bátyjával a → strasshofi táborba, majd onnan bécsi kényszermunkára kerültek. Édesapjuk → munkaszolgálatosként vesztette életét.

Kertész Péter és testvére (Centropa Alapítvány archívuma)

Mikor mi megérkeztünk Karcagra 1945 májusában, akkor a bátyámmal, Mikivel valami zárdába jártunk iskolába, hogy ne veszítsük el az évet. Nem is veszítettük el, ez a második osztály volt. Erről nincs bizonyítványom, illetve nincs az irataim között. A zsidó iskolába ekkor még nem jöttek vissza a tanítók! A mostani Kertész József utca végén volt egy keresztutca, a Zádor utca, és ott volt egy iskola, amit zárdának hívtak, mert apácák is tanítottak benne. Érdekes módon, a zsidó gyerekeknek egy másik része a református iskolába járt. Az a piactérnek a túlsó végén volt. És aztán harmadikban már a karcagi zsidó iskolába jártunk. Negyedikben, 1946-ban felkerültünk Budapestre, valamilyen cionista otthonba, mi → Habonim drorban voltunk. Ez Zuglóban volt akkoriban. Onnan jártunk a → Tarbutba. Ez a Bérkocsis utca sarkán volt – ahol a Rabbiképző van –, ott mindent héberül tanultunk. Valószínűleg → Scheiber egyengette a mi utunkat. Ez akkor nem volt annyira evidens számomra, de én ismertem őt egyébként is. Azért alakult így, mert ő az apai nagyapámmal nagyon jó kapcsolatban volt. A nagyapa jelentette meg a különböző Scheiber kiadványokat

Anyámnak valószínűleg imponált, hogy a gyerekeit Pesten taníttatja. Ezt abból is tudom, hogy a későbbiekben nagyon erősen vonzódtam Karcaghoz, hazajöttem volna iskolába, és ez csak egyszer engedtetett meg nekem, mikor eltörtem a karomat – abban nem vagyok biztos, hogy szándékosan csináltam-e, csak hogy otthon gyógykezeltessem magamat... –, és akkor jártam néhány hónapot az egyik karcagi iskolába. Negyedikben a Rabbiképző templomában, mely a budapesti izraelita fiúgimnázium temploma is volt egyben, a szószékről én búcsúztattam a tanévet hibátlan héberséggel. Ebbe belejátszott az, hogy én Kertész gyerek vagyok,

a Scheibernek a protezsáltja. Aztán 1947-ben lekerültünk Szegedre valami cionista intézetbe. Ott a szegedi zsidó iskolába jártunk egy évet. Aztán 1948-ban megint visszakerültünk Pestre, és akkor a ► Tárogató úton ugyancsak volt egy otthon, és onnan jártunk a Labanc utcai iskolába, ahol hét osztályzat volt [hétfokozatú osztályzás]. Nyolcadikban a ► Gorkij fasorban lévő fiúárvaházból jártam a Rottenbiller utcai iskolába, ott végeztem a nyolcadikat, és onnan jártam első gimnáziumba is, ami az Abonyi utcában volt, tehát a mostani Radnóti-gimnáziumban, és akkor vették el a zsidóktól azt is, amit azóta se követeltek vissza, jóllehet az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló törvény ezt lehetővé tette volna. És akkor költöztünk be a bátyámmal a Rabbiképzőnek az internátusába, és onnan csak lementünk két emeletet, oda jártunk az akkor BIH fiúgimnáziumába, ahol 1955-ben jeles előmenetellel érettségiztem.

Azt hiszem, Szegeden voltam egy ilyen cionista otthonban ötödik osztályos koromban, amikor → alijázni akartam. 1947-ből van egy anyámnak írott levél, abban kértem azt, hogy anyám engedjen engem alijázni. De ő nem engedett, és én akkor szófogadó voltam, és aztán itt maradtam. Később már nem jutott eszembe, hogy elmenjek. Azért itt mosták az agyunkat ezekben a cionista otthonokban. A Tárogató úton, Zuglóban, a ► Bácskai utcában meg Szegeden. Igaziból nem tudom, miért mentünk egyik helyről a másikra. Voltak ilyen átcsoportosítások. Nem működött az a helyszín, ahol addig voltam? Nem tudom. De ezek kellemetes dolgok voltak, mert a szabadidős foglalkozások mind olyanok voltak, amik a jóízű táborozásokra jellemzőek. Tábortűz volt, azt körbetáncoltuk valahogy, horgásztunk, meg nem tudom, mit csináltunk. Nagyon sok olyan magyar mozgalmi dal volt, aminek volt héber megfelelője. Most már nehéz megmondani, hogy melyik az igazi. Például a „Szól a kakas már...”, az egy jiddis dal eredendően. De ez teljesen mindegy, mert nagyon lelkesítően hatottak. Tehát jó értelemben lehetett manipulálni a fiatalokat is. Azt tapasztaltam, hogy akik abban a korban elmentek Izraelbe, azok nem gondolták meg magukat. Az újabb kori alijákra jellemző az, hogy valamiért hirtelen becsomagolnak, kimennek, aztán egyszercsak megint jönnek szembe az utcán! Én csak turistaként meg újságíróként voltam Izraelben.

Az Árvaházban, ami a Gorkij fasorban volt, most [Város]Liget[i] fasor, egykoron Vilma királynő út, voltak mindenféle ilyen fél- és egész árvák. Fiúárvaház volt, ami aztán később Óbudára települt át. Hogy eladták-e a zsidók az épületet, vagy elvették tőlük, azt nem tudom. Tény az, hogy egy Mechanikai Művek Labor, valami ilyesmi utódolta. A háború után közvetlen ugyanúgy nézett ki, mint a háborút megelőzően. A háború alatt egy nagyon fontos helyszín volt, mert innen is el akarták vinni a gyerekeket a → nyilasok. Ott volt egy-két kitűnő tanár, akik jelentős érdemeket szereztek abban, hogy a városon keresztül való hosszú menetelések

során a gyerekeket sikerült megmenteni. Nem gondolnám, hogy az épületben a háború alatt különösebb kár keletkezett volna. De azt se tudom, hogy funkcionálisan ennek épült-e valamikor az 1880-as években, nyilván az akkori budapesti hitközség jóvoltából [1900-ban épült Wellisch Alfréd tervei szerint, eredetileg is a Pesti Izr. Hitközség Alapítványi Fiú árvaháza volt.]. Többszintes, háromszintes épület volt, aminek volt egy nagy udvara és zsinagógája, volt nagy étterme is. Óriási, resti méretű hálótérme voltak, amelyeknek a külső végén voltak a vécék. Előtte voltak a mosdók meg talán az öltözőszekrények. És kedves és kevésbé kedves tanárok. Voltak közöttük kedvesek, és voltak kifejezetten szadisták. A jó emlékeim az udvari futballozásokkal kapcsolatosak. Orrba-szájba lehetett focizni. Én híres rossz gyerek voltam, ami megint csak büszkeség, ha az ember fölhívja magára a figyelmet. Anyám hagyatékából előkerült pár levél. Volt egy öreg tanár, aki korrepetált minket elsős gimnazista koromban. Írt az anyámnak kétségbeesve, hogy a Mikivel semmi probléma, nagyon jó tanuló, a Petinek beretva esze van, de hát elviselhetetlen, és a múltkor is nem tudom, mit csinált, és hogy vasárnap reggel kilencre berendelték a hitközségi előljárásságra, persze nem ment be, hanem aludt, majd amikor felkelt, fogmosás nélkül focizott az udvaron. És hogy segítsen nekem, drága asszonyom, mert olyan értékes ez a gyerek, hogy kár lenne érte, hogyha elkallódna. Onnan sok barátom van.

Volt egy időben egy fiatal tanár, aki nem főállásban foglalkozott velünk, a → Braun tanár úr. Ő ilyen tréfás színdarabokat írt és rendezett, amelyek valamilyen nagy zsidó ünnephez kötődtek. Most melyik is ez az ünnep? Azt hiszem, ez a → hanukka. Nem, inkább a → purim. Ezekben a darabokban én is játszottam valamilyen szerepet. Ilyen sajátságos rigmusokat írt, egy kicsit asszociált is, tehát aki rossz volt a bibliai történetben, Hámán, arról egy kicsit, mit tudom én, Hitlerre vagy Széllásira lehetett asszociálni. A Mordehájról, aki jó volt, arról mindig a jó zsidóra lehetett asszociálni. Braun olyan szövegeket írt ezekre a hagyományos melódiákra – most hirtelen eszembe jutott, hogy – *Van a Markó utca sarkán egy kis palota, Führerkém, ha boldogtalan, jöjjön el oda! A kapuja mindig zárva, Bogár János magát várja!* Bogár János az állami ítéletvégrehajtó volt. Ezek nagyon szép veretes szövegek voltak, a dallamaik is kedvesek voltak. És tulajdonképpen az istentiszteletekről sem lehet azt mondani, hogy kellemetlen időtöltés volt, mert nem olyan szigorúsággal kellett ezeken részt venni.

Árvaházaskoromban bevett szokás volt, hogy a nagy → őszi ünnepeken, főleg → Ros hasanakor meg → jom kippurkor olyan hitközségekbe, ahol nem volt ki a → minjen, oda kiajánlottak árvaházi → bár micvókat. Gyerekeket. Ott nem volt tíz felnőtt zsidó férfi, de volt templomuk, és meg akarták tartani az ünnepeket, az Árvaházából kivettek, mit tudom én, két gyereket. És akkor bekvártélyoztak egy csa-

ládánál, ahol tejben, vajban fürdettek, és ott férfiemberszámba vettek a templomban. Óriásikat lehetett zabálni, erre emlékszem, de előtte azért végig kellett koplalni a hosszúnapot, ezek tartották rendesen az előírásokat. Egy idő után nem volt olyan boldogító. Az Árvaházban is volt templom, ahol orgona is volt, és a → Lisznyai Gábor volt az organista, aki nem volt zsidó. Az ő lánya, Lisznyai Mária, aki szintén nem zsidó származású, most a Dohány utcai zsinagógának az organistája. Lisznyai Gábor teljesen elvarázsolt, mert folyton ivott és dohányzott. Azért tudom, mert időnként benne voltam a kórusban, és akkor a közelségében voltunk.

Az Árvaházból jártunk a Rottenbillerbe, az elég távolság volt, végig kellett menni a Bajza utcáig, Lövölde tér és akkor balra rögtön ott volt a Rottenbiller utca, nem egészen egy sarokra volt az iskola, ahová nagyon sok árvaházi gyerek járt. Ez egy jó iskola volt, itt végeztem a nyolcadikat. [...] A zsidó gimnáziumban már elsőtől kezdve többre emlékszem. Mi huszonketten voltunk, ami a későbbi évfolyamokhoz képest túlnépesedett társaságnak számított, most ötven évvel ezelőtt. Akkor egy épületben volt a fiú- és a lánygimnázium. A lányok azok feljebb voltak. Az igazgató → Grünwald Fülöp volt, a Csucsú. Ő egy kitűnő történész volt, ha jól tudom, egy időben a Zsidó Múzeumnak is az igazgatója volt. Egy végtelenül kedves, szeretetre méltó ember. A mi osztályunkat nem tanította. A legnagyobb figura az a Strasser V. Benő volt, aki a nagyapám nyomdájában készült fizikakönyvéből tanította a fizikát. A Rabbiképző templomában mindig ugyanott ült, ha bemegyünk, jobbra, ahol a férfiak ülnek, hátulról a második sorban, közvetlenül az oszlop mellett. Volt egy zöld lódenkabátja, amit mindig panyókára vetve hordott. Nem véletlenül hívták Császárnak, mert a viselkedése, megjelenése olyan volt. Érces hangon, szótagolva artikulált, és ha mínusz húsz fok hidegben valaki egy egyenlet megoldásánál azt mondta, hogy az x kiesik, akkor odatolta a székét az ablakhoz, kinyitotta, kihajolt, becsukta az ablakot, és azt mondta, én nem látom, hogy kiesett volna!

Az osztályfőnökünk Mádl Miklós nevezetű rabbi volt és egyben magyartanár. Nagyon helyes figura, aki időnként hatalmasakat belevakart a fenekébe, ami közröhej tárgya volt. Volt még egy ismertebb tanárunk, aki most halt meg. Úgy hívták, hogy → Szántó Tivadar. Később, az utolsó éveiben, az 1980-as vagy talán a 1990-es években az Árvaház igazgatója is volt a Délibáb utcában, ahol már összevonták a fiúkat és a lányokat. Ő történelemtanár volt, és mindenki Bakának szólította, mert ő maga mesélte, hogy amikor behívták katonának valamilyen felderítő osztaghoz, a kerékpáros felderítőkhöz osztották, és nem tudott biciklizni. Adtak neki egy biciklit, két nap múlva vizsgázott, leszúrtak két cölöpöt egymástól ötven méterre, és úgy mesélte, hogy nekiment az egyiknek. Ez a történet éveken keresztül elkísérte. Ez egy kellemes, de nem túl magas színvonalú iskola volt, presztízskérdés volt, hogy a zsidó gimnázium az megmaradjon. Persze minden felekezeti iskolából hagytak

meg. Ide kedves fiúk jártak, akiknek nagyon különbözőképpen alakult a sorsuk. Vannak Izraelben, volt, aki Dél-Amerikában halt meg, volt, aki New Yorkban, volt, aki Svédországban. Svédországban van híres nőgyógyászorvos most is, Amerikában Aszódi főorvos osztálytársunk. Izraelben van két barátunk, akik még egyszer sem jöttek haza. Mert ők ide nem teszik be a lábukat. Most folynak tárgyalások, úgymond, hogy az ötvenéves érettségi találkozóra tiszteljenek meg minket.

Az Árvaházból csak engedéllyel lehetett eltávozni. Volt nekem egy nagynénikém valahol a Lipótvárosban. Oda kimentem vasárnap ebédre a bátyámmal. A gimnázium idején már viszonylag kötetlen, szabad mozgást biztosított a kollégium, ami egy idő után a Rabbiképzőnek az internátusa volt. Kaptunk gőzfürdőjegyet, és oda eljártunk. Másik ilyen szent hobbi volt a tánciskola, a Tóth Tánciskola, amelyik a Nagykörút és Wesselényi utca sarka mellett, a Zrínyi mozival közös udvaron volt. Az egy fantasztikus tánciskola volt. Ez az egyetlen lehetőség volt, semmilyen más ilyen nem volt, nem volt diszkrét meg ilyenek.

Gimnazista korunkban sokat jártunk színházba a Gyuri [Kertész György] unokaöcsémrel, aki később Izraelben élt, majd ott is halt meg. Kitaláltunk mindenféle technikát, hogy lehet belógni. Érdekes módon, egy ideig az operett vonzásában éltünk. Nagyon gyakran jártunk olyanfajta programokra, ahol az operett akkori csillagai követték egymást a világot jelentő deszkákon. Tudtuk, hogy lehet bejutni a Fővárosi Operettszínháznak a különböző sajtóbemutatóira. Gyuri hibátlan hexameterben szerelmes verseket írt a Németh Marika nevezetű primadonnához. Egyszer randevút is adott neki a művésznő a Dohány utcában, a Continental nevű eszpresszóban, ahol vagy tízen a megspórolt zsebpénzünkből, a szomszédos asztaloknál, átluggatott újságokból lestük, amikor illatosan belibegett a művésznő. Megpaskolta a költő kezét, és kaptunk két jegyet a *Csárdáskirálynő* bemutatójára, egy páholyba. Gyuri természetesen engem vitt magával az előadásra, ahol vagy hat-nyolc ilyen költőpalánta szorongott, akik szintén kaptak jegyet... Nagy tragédia volt, és akkor Gyuri egész éjjel írt. Másnap bevitte az öltöztetőnőnek a művét, amely ugyancsak hibátlan mértékkel azt örökítette meg, hogy egy bálban vannak, rózsaszín köd, keringőznek a művésznővel, lekérlik tőle, és ahogy távolodik, egyre sötétedik a köd, és a kedves, bájos arc átalakul. Azt a sort sose felejttem el: „Rút ördög az ott, ki kacag cudarul”. A magyar verselésnél nincs szebb a világon. Hogy ez aztán megrendítette-e a Németh Marikát vagy sem, az nem tudom.

Komoly színházba is nagyon sokat jártunk. A Városi Színházba, az Operába és főleg a Nemzeti Színházba. Az ember tragédiáját három szereposztásban huszonöt-ször láttuk. És szóról szóra fújtuk a Körúton. Mi láttuk azt a legendás Madách gimnáziumbeli előadást is 1953-ban, amikor a Nemzeti nem játszhatta, mert indexen volt. A színházba járásra volt egy kidolgozott technikánk. Odamentünk

tíz perccel az előadás előtt, mondtuk a pénztárosnak, hogy a hatodik sor, nyolcas, kilences széket kérjük. Sajnos nincs, fiatal barátaim! Csak az ötödik sor hatos, hetes szék van. És akkor bementünk az öreg jegyszedő nénik mellett, és beültünk az ötödik sor hatos, hetes székére. Ha már elsötétül a nézőtér, akkor nem engednek be senkit. Nincs az a telt ház, hogy ne legyen valahol két hely. A lényeg, hogy ez része volt az életünknek.

Minden szünidőt anyámnál, Karcagon töltöttem. Soha sehol máshol nem voltam nyaralni. Árvaházi koromban sem, ami azért különös, mert az Árvaháznak a Szent-endrei-szigeten, Tahitótfaluban volt nyaralója. Mikor az → árvaházi világtalálkozót szerveztem 1995-ben, mindenkit kértem, hogy ajándékozzon meg az emlékeivel, és nagyon sokan nosztalgiával gondoltak vissza Tahitótfalura: ott a Duna, csónak, foci, szabadidő orrvérzésig, úgyhogy mindenfajta földi jóval elhalmozták őket. Én – a bátyámmal – mindig csak anyámmal, Karcagra mentem, ahol elég egyhangúan telt az idő. Ott legfeljebb az történt, hogy Berekfürdőre kimentünk, ami még Karcaghoz tartozott közigazgatásilag. Nagy ritkán sikerült – sose volt saját biciklim – egy-egy gazdagabb zsidó gyereknek a rossz biciklijét kölcsönkapni, amit ötből háromszor összetörtem. Berekfürdő volt az egyetlen, a megszokottól eltérő foglalatосkodás. Rendszeresen ettem, anyám jól főzött. Nagyon garasos volt, hogy természeténél fogva, vagy a szűkösség okán? Inkább az utóbbira tippelek.

Emlékszem, hogy Karcagon anyámnak volt albérlője. Már itt, Pesten nevelkedtünk, cionista otthonokba, zsidó gimnáziumba jártunk, amikor ott lakott egy egészséges, pesti, szép fiatal nő. Anyám mint manikűrös keresett pénzt, abból élt. Saját jogán nem volt nyugdíja soha. Anyám rengeteg megalázó helyzetbe került, amikor elment ilyen nagyságákhoz. X-szer előfordult, hogy elment, és azt mondták, hogy jöjjön később, Lenke! Ugyanakkor mindenkinek a barátnője volt egyszersmind. Volt grófnő, volt szülész-nőgyógyász főorvos felesége, aki 1956 után, mikor hazamentem, azt mondta, hogy ha kell, még a szoknyája alá is elbújtat, mert akkor kiabálták, hogy „egy komcsi mellé egy zsidót akasztunk!”. De a manikűrözés nem volt tervezhető jövedelem anyám számára. Ebből a szempontból egyfajta életművész volt.

Ha este – már nagyobb diákként – kimaradtam, anyám megbüntetett. Ki is zárt, én meg dörömböltem. Sírtam, hogy engedjen be. Belülről be volt riglizve a külső ajtó. Szeretett ő a maga módján. És ugyanabban az ágyban aludtunk, két ilyen nagy ágy volt egymás mellett, az egyikben feküdtem mellette, de igaziból sose beszélgettünk. Tulajdonképpen nem voltunk egymáshoz szokva, mert nagyon korán elszakadtam tőle. Ez mind a két felet elbizonytalanítja. Én egy ilyen lázadóbb kamasz voltam, a bátyám az alkalmazkodó, kedvesebb, ragaszkodóbb volt. Így kialakultak a szerepek tulajdonképpen ebben a csonka családban. A zsidó családnak azok az elemei

vesztek el, amelyektől ideálisak voltak. Az, hogy komplettek voltak, és hogy valamifajta mégiscsak zárt közösség jellemezte ezeket a családokat és a családoknak a közösségét. De hát ez is magyarázkodás! Itt egy ilyen, a későbbiekben írófélévé kompenzálódott ember, aki mindenféle meséket talál ki arra, hogy miért nem tudja például azt, hogy az anyja hogyan ismerte meg az apját. Vagy az apja hogyan ismerte meg az anyját? Az ember majdnem mindent rosszul csinál, amikor csinálja.

Kovács Katalin (Józan Péterné)

„Csak hiányérzetre tudok visszaemlékezni az egész gyermekkoromat illetően.”

Az interjút Vörös Kata készítette 2020-ban, Budapesten.

Katalin 1940. szeptember 12-én Budapesten született. Édesapjáról és apai felmenőiről nagyon keveset tud. Édesanyja, Balogh Irén 1908-ban született, családtagjai Szolnok környéki gazdálkodók voltak. Szülei 1938-ban házasodtak össze, ez édesanyjának második házassága volt. Édesapjának, Kovács Ferencnek a Szent István körút és a Pannónia u. sarkán volt egy üzlete, ahol férfifingeket és női fehérneműket árult, a család a Pannónia utcában lakott. Amikor Katalin született, apja már → munkaszolgálatos volt Vácon, így semmilyen emléke nincs az édesapjáról. Apja Sopronbátfalván munkaszolgálatosként halt meg, 1945. január végén. Édesanyjáról is elvesztek az emlékei. (Katalin az 1960-as évekig azt remélte, hogy édesanyja még él.)

1944-ben édesanyjával a megmenekülés reményében kikeresztelkedtek a Lehel téri templomban. Édesanyját elvitték lakásukból a → nyilasok, előtte Katalint átvitte a szomszédba, így menekült meg. Úgy gondolja, hogy a szomszédoktól elhozták és a Vöröskeresztnek adták át a rokonai. Az → ostromot a Vöröskeresztnél, az Úri utcában lévő Sziklapincében töltötte. Úgy gondolja, hogy → Sztehlo Gábor egyik otthonában élt. Nagymamája találta meg valahol Zugligetben.

A háború után nagyanyja, nagynénje és egy Olaszországban élő nagybátyja maradt életben. A nagynénje és annak férje lett Katalin gyámja. 1946-ban nagyanyja is kivándorolt Olaszországba. Több rokonnak írt levelet, hogy fogadják örökbe Katalint, de senki nem tudta ezt felvállalni, ezért egészen 1956-ig különféle intézetekben élt. Akkor a gyámjaihoz költözhetett, mivel disszidált a gyermekük. Az intézeteket elhagyva kinyílt számára a világ. '58-ban érettségizett és utána elkezdett dolgozni a Lódenposztó gyárban. Keresetének egy részét odaadta gyámjainak, hiszen továbbra is velük élt.

Az önálló otthon és a család nagyon fontos volt számára. Mindennel kapcsolatban átéli azt a hiányt, amit a szülei, az édesanyja elvesztése jelentett számára.

Amikor a dédunokája 4 éves volt, akkor arra gondolt, hogy ő is 4 éves volt, amikor elvesztette az édesanyját.

1946 őszen kerültem be a ► Sophianumba. Nagyon beteges, csenevész gyerek voltam. Egy szép emlékem van még ezt megelőzően: nem tudom, '46 nyarán lehetett, hogy többek között a diftériát is megkaptam. A nagynénimnél feküdtem, nem vitetett kórházba, és ő ápolt szeretetteljesen, és ez úgy megmaradt bennem.

Nagymama kivándorolt. A nagynénimék együtt laktak a lányával, aki a vészterhes időben férjhez ment a vőlegényéhez, hogy ha már vége az életnek, akkor még az utolsó napokat együtt töltsék. A vőlegénye is bujkált, nem is akárhogyan, az ő családja is elpusztult. Ők ott együtt laktak, a két generáció, és közben aztán születtek a gyerekek is, ott nem maradhattam. Biztos jót akartak nekem, azt akarták, hogy jó nevelésbe, jó képzésbe részesüljek és ezért beadtak a Sophianum nevű egyházi intézménybe, ahol én borzasztó rosszul éreztem magam. Nagyon-nagyon rosszul... nincs semmi jó emlékem ebből a két évből. Ez volt számomra az első és a második elemi osztály. Jó tanuló voltam, nem volt ilyen vonatkozásban baj velem.

Emlékszik az első napra, amikor odaérkezett?

Nem. Nem. Döbbenetes, hogy sajnos annyira kitörlődtek az életemnek ezek az évei, ez a korszak. Lehet, hogy így a jobb, mert semmi jót nem tudok felidézni, semmi jót. Kivéve, mint amit elmondtam az előbb a betegséggemmel kapcsolatban, hogy jelentősége volt annak, hogy szeretetteljes ápolásban részesültem.

A szünidők alatt kikerültem az intézetből, mégpedig részben nyilván itt a nagynénimnél lehettem, részben pedig a meghalt nagybátyám özvegyénél, aki hozzáment egy sümegi ügyvédhez, akit gyerekkora óta ismert, és aki szintén elvesztette a családját, feleségét, gyerekét, és Keszthelyen éltek. Azzal a kislánnyal, aki a nagybátyámnak volt a gyermeke, és aztán született egy közös gyerek, és ő elvállalt engem a nyári szünetekben egy-egy hónapra.

A harmadik elemibe kerültem a Szent Imre herceg úton (ma Villányi út) lévő ► Szent Margit Intézetbe, amit akkor államosítottak. Az apácák még ott lent az alagsorban léteztek valahogy. Fönt pedig állami oktatás folyt. Nem éreztem jól magam és nem emlékszem barátnőkre sem, nem tartoztam valahogy senkihez. Borzasztó magányos lehettem... Csak hiányérzetre tudok visszaemlékezni az egész gyermekkoromat illetően.

Ezt az évet követően helyeztek el a nagynénimék a Zsidó Árvaházba, a ► Délibáb utcába. Amiről szintén nagyon kevés emlékem van. Ott sokkal emberségesebb légkör volt, mint az előző éveim emlékei szerint. Ott volt egy Vera néni nevű nevelőnő, akihez úgy emlékszem, hogy kötődtem, és ő is szerethetett engem, mert egyszer még a lakására is elvitt. Ott jobban éreztem magam, de ott is... hogy mondjam,

egyedül voltam nagyon. Lehet, hogy én nem voltam eléggé nyitott arra, hogy vidáman barátkozzak.

Megviselt az is, hogy a Szív utcai iskolába jártunk. Gyalog mentünk végig a Délibáb utcán, aztán a Benczúr utca, ki a Kodály körönd és úgy be a Szív utcába. Vegyes osztályba jártunk, úgy vegyes, hogy családnál lakó, ép családban élő gyerekek is voltak, és mi árvaháziak. Én nap mint nap átéltem azt a különbséget, hogy mi az amikor valaki egy családban él. Amik egészen hétköznapi dolgokban nyilvánultak meg, és szinte nevetségesek, de akkor mégis jelentősége volt. Szinte szégyen elmondani, de hát amilyen tízórait azok a gyerekek vittek, és amit mi vittünk. Mert biztosan nagyon nehéz lehetett beosztani az árvaházban azt, amit be kellett ahhoz, hogy minket ott ellássanak, én ezt tudom. Mikor tornaóra előtt levetkőztünk, akkor az ember látta, hogy mi van mi rajtunk és mi van a többi gyereken. Ezek önmagukban nem lényeges dolgok, de az egész mégis ad egy képet arról, hogy ki milyen körülmények között él.

Azok a gyerekek vidámak voltak, én nem emlékszem arra, hogy én vidám lettem volna. Akkor is beteges gyerek voltam, nem egyszer feküdtem az árvaháznak a betegszobájában, és volt, amikor kórházba kerültem. Minden gyerekbetegségem volt, kivéve a szamárköhögést. Nehézsiklást, tüdőgyulladással is kórházban voltam. Sokat hiányoztam, és a péntekesti istentiszteleteken általában olyan fejfőrsöt kaptam, hogy úgy vittek föl a hálóterembe, és akkor ott egyedül voltam, és emlékszem, hogy nagy volt a hálóterem, a sarokban volt az ágyam és a falnak a mintázatát figyeltem, azt néztem, és alig vártam, hogy följöjjenek a gyerekek, és ne legyek ott egyedül.

Ebben az intézményben biztonságban érezte magát?

Igen, olyan érzésem nem volt, hogy itten én bizonytalanságban lennék. De magányosnak és szeretethiányosnak éreztem magam, dacára annak, hogy ehhez a Vera néni nevű nevelőnőhöz kötődtem. Én nem emlékeztem, hogy milyen gyakorisággal volt látogatás, de az → árvaházi találkozon, akivel beszélgettem, mondta, hogy egy hónapban egyszer. És az úgy zajlott, erre emlékszem, az épületnek az alagsorában volt az ebédlő, hosszú asztalokkal és hosszú lócákkal, és ott lehetett fogadni a látogatót. A nagynéném jött el ilyenkor, akkor valamennyi időt velem töltött, és én azt rettenetesen éltem meg mindig, amikor elment. Mindig újra és újra átéltem azt, hogy egyedül maradtam. Elbúcsúzni ma se szeretek, ma se... Nagyon megrendít mindig az elválás. Úgyhogy ezek voltak az árvaházi évek, a szünetek, ahogy az előbb elmondtam, nagyjából úgy teltek.

Mikor hetedikes voltam, akkor áprilisban az unokanővérem, a nagynénémnek a lánya, úgy gondolta, hogy énnekem a továbbtanulásra jobb esélyem van, ha egy állami intézményben vagyok, mintha a Zsidó Árvaházból jelentkezem, és ezért a ▶ Szarvas Gábor úton lévő állami intézménybe adtak be állami gondozottnak, amit

szörnyen éltem meg. Szörnyen. Az egy borzalmas időszak volt. Szerencsétlen gyerekek voltak ott, nálam is rosszabb előélettel... Durvasággal találkoztam, nagyon rossz élet volt az a szűk másfél év.

A Virányos úti iskolába jártunk. A tanulmányaimmal nem volt baj. Azért volt fontos szempont, hogy előre gondoltak a továbbtanulási lehetőségre, mert az volt a cél, hogy én egy olyan szakmát tanuljak, amivel 18 éves koromban önálló tudok lenni. Sikerült is bejutnom '54-ben a Bolyai János Textiltechnikumba, ami akkor egy nagyon jó színvonalú iskola volt, és én nagyon szerettem oda járni és nagyon szerettem a szakmát. Azért esett a választás erre a szakmára, mert az Olaszországban élő nagybátyám textilmérnök volt, és valahogy úgy tűnt, hogy talán ez akkor így jó lesz. Én szerettem is. Kollégiumban laktam nem a nagynéniméknél '56-ig. Mert 56-ban az együttlakó három generációból a fiatalok – tehát az unokanővérem a férjével és az időközben megszületett két gyerekével – disszidáltak. És akkor a gyámom, a nagynéném és a nagybátyám egyedül maradt ebben a Váci utcai lakásban, és akkor magukhoz vettek, én már 16 éves elmúltam, akkor már ott lakhattam és onnét jártam a technikumba. [...]

Mennyire érezte zárt világnak az intézményeket? Volt-e a külvilággal kapcsolata?

Maximálisan zárt világnak éreztem, az első három évet mindenképpen, a két sophianumi évet és az egy akkor még Szent Margit Intézetnek az éveit. Az árvaházban annyiban jött be a külvilág az életembe, hogy a Délibáb utca 35., ami ugye egészen kint van a Dózsa György útnál, és onnét gyalog mentünk a Szív utcába, akkor embereket láttunk, de egyébként így intézet falain kívüli program ... el tudom képzelni, hogy talán volt. De inkább odahívtak művészeket. Emlékszem, hogy voltak olyan esték, amikor előadások voltak: Fischer Annie zongorázott, Melis György ott volt, adott egy dalestet. Ilyenekre emlékszem, de külső programokra nem emlékszem semmire.

A nagymamámmal leveleztem, aki Olaszországban élt a fiánál, mert végülis hát ott marad, és aki boldogtalan volt, nagyon erős érzelmekkel átszőtt leveleket írt nekem. Fájlalta nagyon, hogy így alakult az élet, és kétszer kísérelt meg öngyilkosságot. A második sikerült '53-ban.

Gyerekkorában kihez fűzte igazi érzelmi kapcsolatot?

A nagynénémhez, aki látogatott, és akiről meggyőződése, hogy az adott körülmények között mindent megtett azért... mindent megtett értem, amit lehetett. Neki ott volt a lánya, a lányának a családja, együtt laktak akkor is, amikor ott már két gyerek született. A férje nagyon rossz idegzetű ember volt, őket is nagyon megviselték a történetek. Mindenki megtett mindent, amit tehetett, én ezt tudom. Szemrehányást vagy rosszérzést, azért érzek, hogy miért maradt egyedül az édesanyám, és azért, hogy miért kerültem én állami gondozottnak. Az valami olyan szörnyű... szóval jobb lett volna az Árvaházba maradni végig az elemi iskola idejére.

Nem tudom, hogy miért lett volna nehezebb a továbbtanulás, de valószínűleg az unokanővérem ezt jobban látta.

A zsidó árvaházban milyen volt az élet? Volt vallásos nevelés?

Minden péntek este istentisztelet volt, megtartottuk az ünnepeket, de nem volt ránk kényszerítve egy szigorú vallásos életmód. Imákra nem emlékszem, biztos volt. Engem nagyon összekevert ez, és ezért nem tudok lényegében kötődni a váláshoz és nincsen... nem vagyok istenhívő. Gondolja el, 6 éves koromban beadnak az egyházi... a Sophianumba, ahol fátylas istentisztelet, hétköznap fekete fátyollal, vasárnap fehér fátyollal... három kápolna az épületben. Ugyanakkor emlékszem olyanra, hogy az apáca, aki velünk foglalkozott, nem tudom milyen rosszaságot követtem el, de olyan indulattal kapott el, hogy így az öt ujjai [nyoma] ott voltak. Én azt összekötöm, bennem nincs a vallással kapcsolatban jó érzés. És hát hogy lehet egy gyereket az ilyen szigorú római katolikus vallású intézmény után egy viszonylag semleges helyre egy évig (amikor az államosított intézményben voltam), és utána a zsidó árvaházba? Ezek a dolgok nálam nem kerültek helyre, senki nem oktatott ki engem, hogy hogy is volt ez, hogy épül fel a vallás, hogy lett az egyikből a másik...

A testi fenytés a többi intézményre is jellemző volt?

Nem, az árvaházra semmiképpen nem. Ahol állami gondozott voltam, engem soha senki nem bántott, de körülöttem sok durvaság volt, mert elvadult gyerekek voltak, ki tudja milyen környezetből, és a nevelők sem voltak a helyzet magaslatán, úgyhogy ott volt kiabálás, és volt testi fenytés is... Én soha senkitől nem kaptam testi fenytést, de én egy nagyon visszahúzódó, csendes gyerek lehettem, jól is tanultam.

Milyen különbségeket érzett még az intézmények között?

Az árvaházban valamiféle hovatartozást, ezt így tudom meghatározni. Nem tudom ész érvekkel alátámasztani, hogy miért, de ott inkább otthon éreztem magam. Az árvaház volt az első, ahol tartósabban is voltam és ahol egy kicsit olyan megérkezettnek éreztem magam. Az ottani légkörben éreztem az idetartozás érzését. Ez nagyon érdekes, mert ez az érzés fogott el akkor is mikor ide [Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem épülte] először beléptem, nem ma, hanem az előző alkalommal, és 2013-ban voltunk a férjemmel Izraelben. Szóval bennem nagyon erős az az érzés, hogy most azok között az emberek között vagyok, vagy abban a világban vagyok... és valahogy ez érinthetett meg az árvaházban is anélkül, hogy rántukmáltak volna kötelezően valamiféle gondolatvilágot. Sajnálom, hogy nem tudok többet mondani az árvaházi időről, mert biztos, hogy sok jót kaptam ott, szeretetet és gondoskodást, törődést. Valahogy az egész életemet annyira szomorúnak, rossznak éreztem, hogy lehet, hogy ez a sors kegye, hogy én nekem lényegébe sok minden kitörlődött az emlékezetemből.

A gyerekekkel nem volt szoros barátság, egy két névre emlékszem, de senkivel nem maradt meg kapcsolat. Érdekes módon jó néhány évvel ezelőtt, egyik alkalommal, amikor részt vettünk az → Élet menetén, és a zsinagóga mellett volt a gyülekezés, és a férjemmel beszélgettünk, előttünk állt egy házaspár, és egyszer csak az asszony megszólított, mert valamit abból, amit a férjemmel beszélgettünk, arra következtetett, hogy én is az árvaházban voltam, ahol ő is. Akkor elkezdtünk beszélgetni, megadtuk egymásnak a telefonszámot, és még egyszer találkoztunk, de aztán nem kerestük egymást. De egyébként semmi kapcsolat nem lett átmentve a későbbi időre. Nem tudom, hogy mi lett a többi gyerekkel.

Lányok és fiúk is voltak az intézetben?

Csak lányok voltak.

Az intézményekben voltak olyan szabályok, amikre emlékszik?

Biztos, hogy volt mindenhol az ottani rendnek megfelelő szabályzat. Mondjuk, beszéljünk az árvaházról! Ahhoz hogy mi 8 órára a Szív utcai iskolába érjünk biztosan megvolt, hogy nem tudom 6 órakor vagy mikor fel kellett kelni. Feltehetően megvolt az az idő, amíg magunkat rendbe hozhattuk, a hálósobát is bizonyos mértékig rendbe...Szóval azért rendre tanítottak minket, emlékszem, hogy az ágyunkat rendbe kellett tenni. Nem kellett nekünk takarítani, arra biztos megvolt a megfelelő ellátás. És reggelit kaptunk, az ebédlő, egy nagyon szomorú helyiség volt számomra, mélyen a szuterénben, és ezek a hosszú asztalok nejlonnal leterítve, nem volt vidám. És akkor szépen kettesével sorban állva utána elmentünk az iskolába, ez mindig így volt. Nem tudom milyen arányban voltunk az osztályban intézeti gyerekek és családból jövő gyerekek... és nem emlékszem semmi vidám együttlétre ebből az időszakból. Biztos ugyanígy mentünk haza is, szépen sorban állva, haza az árvaházba. És ebéd után gondolom lehetett egy kis szabadidő, volt tanulószoba, arra emlékszem. Nyugalmas körülmények között lehetett tanulni, nagyon kedves emlékem onnét, hogy megtanítottak stoppolni és én annyira szerettem, hogy kilyukasztottam a zoknit vagy nem tudom mit és naphosszat stoppoltam. Szóval foglalkoztak velünk, valószínűleg ott tanultam meg kézimunkázni is. Milyen közös programok voltak? Az árvaház egy nagyobb villaépület volt és körülötte volt egy kicsi kertrész vagy udvarrész, és emlékszem, hogy oda ki lehetett menni, ott labdáztunk és akkor onnét kiláttunk a világba, ez az épület közvetlenül szemben volt a Műcsarnokkal, tehát a Dózsa György útnak ez a széles része, ott forgalom volt, ott is volt egy kis kitekintés a világra.

Héberül esetleg tanultak?

Nem.

Szökési kísérletekre emlékszik?

Lehet, hogy volt, de akkor nem hozták nyilvánosságra. Nekem magamnak meg nem fordult a fejemben, soha. Hova szöktem volna? Csak nagyon, nagyon elárvultnak éreztem magam. [...]

Felnőttként visszament a gyermekotthonok helyszínére?

Igen. Megmutattam a gyerekeimnek. A Sophianumról csak mint helyről, hogy Mikszáth Kálmán tér, meg hát ismerték a Villányi utat, ahol a Szent Margit volt. Az árvaházhoz visszamentünk a férjemmel is, de akkor már valami hotel működött ott Egyrészt felkavaró volt, másrészt sokat jelentett, hogy a férjemmel mentem oda. Valamilyen recepciószerű helyig be lehetett menni az épületbe is, de azért már nagyon megváltozott, belső átalakítások történtek.

Bársony Éva

„Minden tevékenységünknek ez volt a lényege, az összetartás.”

Deszk, 1945 nyara.

Anyám soha nem engedte magát özvegygé nyilvánítani, pedig miután 1942 őszén apámat elvitték → munkaszolgálatra, majd 1943 januárjában fegyver nélkül behajtották a → Don-kanyarban dülő katonai őrzőegységbe, soha többé nem jött haza. De anyám haláláig hazavárta.

Dunakeszin éltünk (akkor még kis falu volt Budapesttől kb. 20 kilométerre), anyám egyedül igyekezett eltartani minket a nálam egy évvel idősebb bátyámmal, Zoltánnal. Ez nem volt könnyű közvetlenül a háború után egy egyedül álló nőnek, valószínűleg ezért engedett el 1945 nyarán mindkettőnket Deszkre, hite szerint nyaralni, az egyedül maradt zsidó gyerekek táborába. Azt akkor még ő sem tudta, hogy az a nyári gyerektábor az árván maradt zsidó gyerekek Izraelbe való kimenetelésének volt az előkészítő állomása.

Mindössze hat éves voltam, ► Deszk nekem egy egészen új világ volt. Ma már tudom, hogy cionista gyerektábor volt valójában, de akkor fogalmam sem volt arról, mi a → cionizmus, mit jelent → alijázni. Együtt voltam egy rakás gyerekkel, árva és félárva kiskölyökekkel, s maga volt a csoda, hogy a kamaszkoron alig túllépett fiatal lányok és fiúk voltak a felügyelőink. Csupa lendületes, vidám emberek, akik egészen mások voltak, mint a felnőttek, akiket addig ismertem. Füttyültek a formalításokra, egyetlen dolgot vettek komolyan: a közösségépítést. A közös mozdulást. A gyerekek aktivitásának beindítását.

Nem követelték sípszóra, hogy fegyelmezetten álljunk sorba, hogy fogjuk be a szánkat, maradjunk vesztig, mert aki nem lép egyszerre... Nem érdekelték őket

a vasfegyelem formális parancsai. Visszagondolva akkori napjainkra, később megértettem, annál fontosabb dologra igyekeztek rávezetni minket. Minden foglalkozást úgy szerveztek, hogy érezzünk rá a közösség, a velünk egyívású többi gyerekkel való összefogás megtartó erejére. Azért tegyünk meg valamit, azért tartsunk meg bizonyos szabályokat, mert különben szétesik minden napunk, mert értelmetlenül és haszontalanul folyik ki az idő a kezünk közül. És mert együtt erősek vagyunk.

Mindent közösen csináltunk. Minden tevékenységünknek ez volt a lényege, az összetartás. Naponta egyre jobban működő összefogással végeztük a napi rutinnal járó teendőket, amilyen például a rendrakás, a terítés, az edényleszedés, stb. épp úgy, mint a játékok, vagy leültető foglalkozások. Rengeteget énekeltünk és rengeteget táncoltunk. Mindig együtt, egy nagy csapatban. A közös éneklés és a közös tánc igazi malter volt két téglá között. Ott tanultam meg, hogy kell járni a horát [körtánc], amihez a barátságtalanul kopár udvaron képeztünk szép, nagy kört és lelkesen figyeltük, hogy ne tévesszük az előtte-mögötte pozíciót a lépésekben. Egy erős belső fegyelem kiépülésén dolgoztak, miközben szabadnak éreztük magunkat. Nem csak foglalkoztak velünk, hagytak minket rosszkodni is. Például „takarodó” után nem volt csendrendelet, az egybenyíló hálósobákban mindig egy kis hajcihővel búcsúztattuk a napot a *Lajla tov* [Jó éjt!] közös eléneklése után. Teszem azt mulatságból pokrócban húzkodtuk egymást a padlón, s az nagy tisztesség volt, akire így „ráhúzták” a pokrócot. Reggel a *Boker tov*-ot [Jó reggelt!] énekeltük, és ott tanultam meg a szívemhez máig közel álló *Hava nagila* kezdetű dalt is, amiről akkor természetesen még nem tudhattam, hogy ugyan eredetileg haszid zsidó dal, de énekelte Harry Belafonte és Bob Dylan is. Az meg egyenesen kebledagasztó boldogság volt nekem, a legkisebbek közé tartozónak, hogy Éva helyett a Hava nevet kaptam mindjárt a megérkezésem után.

Azt máig próbálom megfejteni, miért nem követte büntetés, illetve „törvényszéki kihallgatás” még azt az eléggé durva balhénkat sem, amiben mindannyian benne voltunk. Alig pár hónappal voltunk túl a háborún, érthető, hogy az étrend nem volt valami fényes. Nem emlékszem, hogy valaha is valami finom elénk került volna az udvaron megterített hosszú asztalon, de nem éhezünk, mindig jóllaktunk. Egy alkalommal azonban a tábor fenegyereke, egy dörzsöltebb kamasz (emlékszem, Kismadárnak becéztük) megunta az egyhangú kaja miatti eredménytelen morgolódást, és miután bekapta az első kanál ebédet, úgy ahogy volt, beleköpte a mellé ültő tányérjába. Az meg egy hangos szó nélkül tovább köpött a szomszéd tányérra, és – addigra már úgy látszik, elég jó közösség lehettünk – egyetlen zokszó nélkül így járt végig Kismadár kezdeményezése az ebédlőasztal körül. Köpéssel a tányér közepén természetesen senki nem ette meg az ebédet, és bár éhesen keltünk fel az asztal mellől, ezt a durva akciót semmiféle retorzió vagy erőszakos kihallgatás nem követte. Azt hiszem, a ránk felügyelő fiatal emberek egyszerűen nem akar-

ták letörni, hatalmi szóval visszaszorítani a gyerekekben hirtelen támadt szabad véleménynyilvánítás igényét. Nem csak azért, mert ők sem lelkesedtek az unalmas kajáért, hanem mert erősen szerették a szabadságot. Megértettek a dologból a felszín mögötti lényegesebb „üzenetet”, egy bimbózó közösség összekovácsolt akaratnyilvánítását.

Aztán egy nap váratlanul megérkezett anyánk, összepakolt a bátyámmal együtt és elvitt minket haza, Dunakeszire. Azt csak később mondta el, hogy az utolsó pilanatban tudta meg, másnap a tábor indul Izraelbe. Vagy ahogy én éppen Deszken tanultam meg: *Erec Izraelbe*. Ő azonban nem tudott elszakadni a gyerekeitől.

Délibáb utca 35, 1948-1951.

Amikor anyám minden eladhatót eladott már, és apu még mindig nem jött haza a Don-kanyarból, fonónőként három műszakban dolgozni kezdett egy újpesti textilgyárban. Elég kicsik voltunk a bátyámmal, hogy ne merjen minket egyedül hagyni, a nyomorúságos anyagi helyzetről nem is beszélve, amiben két gyereket eltartani szinte lehetetlen volt. Életmentő lehetőség nyílt azzal, hogy 1948-ban a 10 éves Zoltán bátyámat a Gorkij-fasorban lévő Izraelita Fiúárvaházba, engem pedig kilenc évesen a Délibáb utcai ► Izraelita Leányárvaházba helyezzen el. A Délibáb utcai három évem a Hungária körúton kezdődött, egy sötét, hideg, komor épületben, ahová az első emeleti WC-csészébe időnként fellátogattak a patkányok. Ma egy Dickens-regény hideglelős hangulata jut eszembe erről az időről, aminek egy tűzeset vetett hamarosan véget. Hogy mi gyulladt ki és hol, arra nem emlékszem, csak arra, hogy fel kellett öltöznünk, és kettős sorokban vonultunk az utcán, valamilyen vidám dalt énekelve, aminek pattogó ritmusát a mellettünk lépdelő nevelők mindvégig bátorítóan diktálták. A tűzre magára nem emlékszem, csak az árvaház épületből valami feketén gomolygó füst rémlik fel a képből, amit hátrafordulva láttam.

A következő árvaházi emlékem csupa napfény, világosság, tágasság. Ez már a Délibáb utca 35 volt, ahová átköltözött az árvaház. Kilenc évesen aligha értettem valamit is az építészethez, csak azt láttam, hogy az épület szép, jó volt látni. Azt már csak később tudtam magamban leszögezni, hogy nagystílú, elegáns lakhelyet kaptunk, Igaz, az udvar szűk volt, lényegében alig létezett, tehát amikor kiengedtek minket a szabad levegőre játszani, nem sok tér adódott néhány nagyon egyszerű labdadobáláson kívül.

A belső elosztás az árvaház igényeihez alkalmazkodott. A tanulószobáknak és hálótermeknek helyet adó felső szintekre a földszinttől széles lépcsősor vezetett. A magam részéről ilyen nagyvilági épületbelsőt addig még soha nem láttam, csak később figyeltem meg, hogy a mi lépcsőnkhez hasonló látványosságokon lépdeltek le a dívák a puccos hollywoodi filmekben.

Az első pihenőnél, a baloldalon nyílt az a tágas terem, amely az árvaház zsinagógaként szolgált, padokkal, pulpitussal. Emlékeim szerint az árvaház szellemében teljesen világi volt – kivéve a nagy zsidó ünnepeket természetesen –, a vallási élet a zsinagógában zajlott. Itt tanultunk hétköznapi délutánokon az imakönyvekből héberül olvasni, majd írni. A héber imakönyvemet máig őrzöm, amit ott kaptam. A templomban próbáltunk rendszeresen az énekekkel, amelynek kezdetektől tagja voltam. Vallási dalokat tanultunk, péntekenként mi énekeltünk az istentisztelet idején. Egyszer még a Goldmark teremben is felléptünk, nekem például még egy háromszöget is meg kellett ütnöm időnként. Sem az eseményre, sem a programra részleteiben nem emlékszem, még az is lehet, hogy jótékonysági koncert volt.

A lépcső pihenője nem csak a mi saját zsinagógánkról volt nevezetes. Itt tornyozta fel havonta az árvaház két fura tündére, az ősőreg, púpos ikerpár, Gizi néni és Sári néni a cipőket. Ők ketten voltak a helytartói a ruhaneműket és mindenféle tárgyakat rejtő raktáraknak, ők osztották a tiszta ruhát, ágyneműt, és persze a cipőt. A nagy halom csupa használt, viseltes darab, adományokból származó „topánka” közül kellett válogatnunk, ha az épp hordott cipőnk talpa lyukas lett, a sarkunk elkopott vagy csak elkezdett fájdalmasan nyomni. Emlékszem, minden alkalom kisebbfajta túlélő túrára hasonlított, mindenki igyekezett mutatós darabokat kibányászni a kupac legmélyéről is akár. Hátrányos termetük ellenére Gizi néni és Sári néni az igazság harcos angyalaiként védték a kicsik és gyengék érdekeit, egyenlő eséllyel kotortunk magunknak viselnivalót, amit azután egy hónapon át tiszta szívből utálhattunk. És közben reménykedő szívvel várhattuk a legközelebbi cipőosztást, hogy hátha elkapunk valami szép, igazán csudaszép cipőt.

Az első és a második szinten a tanulószobák és a hálótermek voltak. Az alagsorban volt a több hosszú asztalt magában foglaló étkező, mellette a konyha. A menüből két elkophatatlan emlékem maradt. Az egyik: ahányszor pirított dara volt a vacsora, én mindig egyedül ücsörögtem a kihalt étkezőben már jól túl minden időn, mert a nevelőnő addig nem engedett felállni, míg üres nem lett a tányérom. Én viszont képtelen voltam lenyelni egyetlen falatot is. Máig rejtély, végül hogyan szabadultam a dara fogságából. A másik emlékem fényes és örömteli: péntek esténként csokit kaptunk. Nem akármilyet, hanem igazit, csodálatosan csoki ízűt. Mindannyian tudni véltük, hogy az a néhány kockából álló kis táblácska, amire egész héten fentük a fogunkat, a tengeren túlról érkezett, személy szerint nekünk, az árvaház lakóinak. Ez volt a hét étkezési csúcspontja. Még a → hanukka ünnepre emlékszem, akkor igazán finomakat kaptunk, az ünnepi hangulathoz tartozott, hogy együtt énekeltünk.

A hálótermeinkben voltak emeletes ágyak, de nem volt nyomasztó a túlsúlyuk, a legkisebbek az alsó ágyakon kaptak helyet. A mosdókban egész sor mosdókagyló

sorakozott egymás mellett, a fürdős napokat kivéve ott mosakodtunk esténként tetőtől talpig. Emlékeim szerint ezek nem egyszer vidám hancúrozásokká fajultak, mígnem egy nevelő véget nem vetett a ramazurinak.

Havonta egyszer volt látogatási idő, akkor jöhettek a hozzátartozók, már aki nek volt. Nyáron engem anyu rendszerint hazavitt Dunakeszire, egyszer azonban az egész árvaház felkerekedett és irtózatossan tartó úton, személyvonattal levonatozott a Balatonra. Bogláron voltunk egy vagy két hétig, azt hiszem, ez kivételes élménynek számít, hisz legtöbbször életünkben először láttuk a Balatont és fürdöttünk a vizében.

Volt az épületnek egy remek erkélye is, ahonnan pontosan a közepébe láttunk az óriási tömegeket mozgó felvonulásoknak. Nem emlékszem, hogy → Rákosi pártját személy szerint láttuk-e a tribünön az árvaház erkélyéről (látnunk kellett, ha egyáltalán érdekelt volna), de az biztos, hogy annyi élethöz elcsúszott boldogságot mímelő jelmez jelenetet, mint ami elpöfögött a teherautók platóján az orrunk előtt, annyi színes léggömböt azóta sem látott senki közülünk.

Két gimnazista lány is élt velünk az árvaházban, Márta és Klotild, de főként kisebb gyerekek éltünk együtt, életkor szerinti csoportokba osztva. Az egykorúak együtt tanultak a saját tantermükben, a saját nevelőjük felügyelete mellett. Szigorú időbeosztás és fegyelem uralkodott a napjainkon. A légkört mégis áthatotta egyfajta biztonság. Ennek forrása az árvaház igazgatónője, → Falus Olga néni különös személyisége volt. Ritkán találkoztunk vele személyesen, mégis, minden növendék ismert, minden fontosról tudott, és ha valami kisiklott a rendes kerékvágásból, azonnal helyre tette. Senkit nem engedett közel magához, mégis mi gyerekek éreztük, hogy jólelkű ember, megnyugtató és igazságos.

Én a negyedik általánost kezdtem 1948-ban az árvaházban. A Szív utcába jártunk iskolába, ki-ki kék vagy piros nyakkendős úttörő volt, az iskolában őrsőkbe tartoztunk, nemzeti ünnepeken mentünk együtt az osztályunkkal a programokra, teljesen belesimultunk az osztály közösségébe.

Az árvaházból vagy egy nevelő, vagy egy nagyobb diák felügyelete mellett kettes sorokban, gyalog mentünk a suliba, de elég közel volt. Hazafelé, amikor nem felügyelt senki, olykor bevettük magunkat a földalatti megállójába és vártuk, mikor jön a kedvenc szerelvényünk, a gyönyörűen fénylő, sötétbarna faborítású Stuka. Olykor elkapott bennünket a halálmegvető bátorság, beszáfolódtunk a Stukába és nem szálltunk le a Hősök terénél. Elmentünk a végállomásig, aztán vissza, élveztük, hogy stukázunk. A Stuka azóta már múzeumban van, az emlékek meg a maguk helyén várják a feltámadást.

A bátyám, Bársony Zoltán 1948-tól 1952-ig volt a fasori fiúárvaház lakója. Ott tartották a → bar micvóját is.

Szt. Domonkos utcai orthodox árvaház

Kupferstein Ervin (Joel Kupferstein)

„A Domonkosban az volt a jó, hogy én nem féltem, hogy zsidó vagyok.”

Az interjút az Askelonban (Israel) élő egykori növendékkel Dombi Gábor telefonon készítette 2020 májusában. Születési adatok: 1942. május 16. Debrecen

Anyámmal voltam Bergen-Belsenben, apukámat, Kupferstein Mórt elvitték munkaszolgálatra. Az I.ten megvédett bennünket. Bergen-Belsenben nagyon rossz volt, nem volt mit ennünk, és tombolt a tifusz. Egy pár dologra talán emlékszem: leesett egy konnektor a szekrényről a szemem mellé és sok vér volt; egy asszony leesett az emeletes ágyról és meghalt a táborban; emlékszem a szabadulásra, a kórházra, vonatokra.

Anyukámmal és a testvéreivel kerültem Bergen-Belsenbe. Apukámat elvitték Auschwitzba, onnan Buchenwaldba. Onnan ment dolgozni Bergába, és ott dolgozott, amíg meg nem ölték. 33-34 éves volt.

Anyukámmal és az ő húgával tértünk vissza Debrecenbe. Ott anyukám megismerkedett egy békéscsabai férfival, akihez hozzáment feleségül. Ezért átköltöztünk Békéscsabára. Onnan mentem a Domonkosba. [Kérdésre válaszolva:] Nem emlékszem, hogy Békéscsabán lett volna valamilyen gyerektábor, minden zsidó gyerek onnan Budapestre ment. Mi vallásos orthodoxok voltunk, és oda mentek a csabai orthodox gyerekek. Amikor kicsit nagyobb lettem, én is elmentem oda.

Azért kellett az árvaházba mennem, mert a mostohaapám nem volt jó hozzám. Négy és fél éves voltam, amikor elszöktem először otthonról és egy erdőben aludtam. Nem szerettem a mostohaapámat. De I.ten megsegített, és most is itt vagyok, erős vagyok, minden rendben van. Hat éves koromban kerültem az árvaházba. Úgy 1948 körül. 1950-ben jöttünk Izraelbe, és az árvaházban másfél évet töltöttem. És amikor már tudtuk, hogy jövünk Izraelbe, fél évvel az indulás előtt már nem mentem vissza a Domonkosba.

Ha jól emlékszem, akkoriban volt három aliya, 1948-ban, 49-ben és 50-ben. Mi 1950-ben jöttünk ki, legálisan. Ros hasóne-kor értünk Izraelbe.

Az árvaházban egy osztályt jártam ki. Volt egy kommunista tanárunk, aki nehéz és rossz ember volt, de engem szeretett, mert mindig jól viselkedtem és jó tanuló voltam. Már az első osztályban tudtam 100-ig számolni, és adott is ezért nekem egy ajándékot is: vett nekem egy repülőgépet, nagyon szépet. Nem tudom, meddig volt meg, de erre a játékra emlékszem. Azután volt egy nagyon édes tanítónőnk, vörös hajú. Szeretett engem. Az iskola szemben volt az árvaházzal. S ha betegek voltunk, akkor az ablakon át láttuk az iskolát. Nem voltam sokat beteg, de Németország hatása megmaradt: néha fáj a hasam.

Nem emlékszem, hogy sokan voltunk-e? De emlékszem az ünnepekre, hanukára és purimra, amikor műsort adtunk. Ekkor örültünk, ettünk, játszottunk. Számháborús játékra emlékszem, azt Budán játszottunk egyszer, akkor ott sokan voltunk. Ahogy akkor is, amikor elmentünk mindannyian a Jointhoz új ruháért. Nagyon örültünk neki. Az árvaházi étterem a pincében volt. Ott is sokan voltunk. De csak Békéscsabáról 8-10 gyerek jött.

Talán négyemeletes ház volt, és minden szinten voltak hálósobák.

Nekem ott nagyon jó volt. Én jól éreztem magamat. De mindig verekedtünk. Futballozáskor is. Volt az is, hogy kaptam, de mindig visszaadtam. Anyukám persze hiányzott, de az új férje miatt nem akartam otthon lenni. Így Békéscsabáról egyedül utaztam a Domonkos utcába is, hatévesen, és úgy is utaztam, haza. Egyedül a lépcső okozott gondot, felmászni a vasút magas lépcsőjére, és onnan leszállni. Arra emlékszem, hogy az utcasarkon volt egy nagy templom. [Ma Cházár András utca]

Emlékszem még arra, ahogy szombatonként mentünk a közeli zsinagógába, és az első május elsejémre, amikor mentünk felvonulni, és énekeltünk, „jobb kézbe a kasza, bal kézbe a kard”. Az iskolai tanárok nem voltak zsidók, tőlük ilyeneket tanultunk.

Az árvaházban reggel imádkoztunk, s minden ünnepet megtartottunk. Ott a nevelők orthodox zsidók voltak. Az imákat már otthonról tudtuk. Az én apukám például jesivában is tanult.

A Domonkosban az volt a jó, hogy én nem féltem, hogy zsidó vagyok. Sőt nagyon harciasak is voltunk. Békéscsabán verekedtem nagyobb fiúkkal, akik megfogták és meghúzták a pajeszomat. Sokat verekedtem – velük is. Csak egy pár gyerekre emlékszem. Azok a nevek, amik előbukkannak: Vonfeder Erzsi, Vonfeder Jidi (?). Azokra jobban, akik Békéscsabáról érkeztek Budapestre.

Mi otthon magyarul beszélünk, de anyuka, ha nem akarta, hogy értsem, amit mond, akkor jiddisül beszélt. De én nem tudok jiddisül. Anyám Bogátról [valószínűleg Nyírbogát, szerk.] vagy Hajdúnánásról származott. Apukám Újfehértóról származott, → jesivába Nagyállón járt. Amikor kicsi voltam, énekelte nekem,

a „Szól a kakas már”-t. Nagyon jó hangja volt. Jó humorú komikus volt – mesélték. Egyszer elbújt egy fal mellett és elmondott fejből úgy egy meccset, mind a 90 percét, hogy nem is látta.

Magyarországról nem hoztunk emléktárgyakat, csak néhány fénykép maradt meg, így apámról is, aki munkaszolgálatos egyenruhában van. Amikor megérkeztünk Izraelbe, itt is otthonokba kerültem. Nem árvaházba, hanem gyerekotthonba. Anyám férje miatt. De nekem nagyon jó volt ott. Sok helyen megfordultam, az első Jeruzsálemben volt, és még sok helyen. Ott együtt voltam az arab országokból érkezett zsidókkal. Arra emlékszem, hogy DDT-t tettek a fejünkre, hogy ne legyünk tetvesek. Az otthonokban nem voltak magyarok. Nekem mindent előlről kellett tanulnom: enni ivritül, verekedni ivritül. Nagyon sokat verekedtem: ennivaló miatt, a jó ágy megszerzése miatt. Bár nem tartom magam verekedősnek, de nem hagyom magamat. Focista is voltam itt, Askelonban. Azért hagytam abba, mert úgy 14-15 éves koromban az askeloni rabbi elkapott szombaton, foci után, és kiabált rám, hogy csavargó vagyok, hogy miért merek focizni szombaton, azért halt meg az apám... Adtam neki *kovedot* [tiszteletet], és ugyan futballoztam tovább, de már nem csapatban.

Amikor anyukám meghalt 1998 decemberében, az első tettünk az volt, hogy Magyarországra utazzunk 1999-ben. Amikor megérkeztünk, az első vágyam az volt, hogy visszamenjen a Domonkos utcába, de a taxis nem ismerte. Akkor még jóval fiatalabb voltam, én is többre emlékeztem, de nem tudták, hogy miről beszélek. Ha véget ér a koronavírus járvány, vissza akarok menni a Domonkos utcába és elvinni a gyerekeim és pár unokámat oda – három fiam és hét unokám van.

Heller Lajos (Eli Heller)

Gyerekkori emlékeim

A szüleim Budapesten éltek a háború előtt, én 1937-ben születtem. Apámat talán ötéves koromig láthattam, 1942-ben behívták → munkaszolgálatra, néhány hónap múlva (talán 1943-ban) sérülten visszahozták a frontról. Emlékeim szerint vonatral utaztunk Nagykátára, ott a kórházban meglátogattuk apámat. Nem maradt emlékem arról, hogyan nézett ki! Bementünk néhány órára apámhoz Nagykátán a kórházba. Délután végeztünk, és az állomáson vártuk másnapig a vonatunkat.

Volt saját lakásunk, a Király utca 101-ben, amikor apámat behívták munkaszolgálatra. Anyám kora reggeltől dolgozott. Napközben vártam a házunk udvarán, vagy a körfolyosón, amíg este anyám hazajött és bemehettem a szobánkba.

Már hétéves gyerek voltam 1944. március 19-én, amikor egy vasárnapon a ligetben fociztunk, és a felnőttek azt mondták, hogy „a németek bejöttek”

A gyerekkoromban állandóan beteges voltam. Emlékszem 1944 júliusára, amikor hazavittek a kórházból, pontosabban nem a Király utca 101-be, hanem a Király utca 103. számú → csillagos házba. Ott a negyedik emeleten több család lakott külön szobákban, többnyire két család egy szobában. A csillagos házból mi, zsidók naponta csak 2 órára mehettünk ki a kijárási tilalom miatt. A budapesti bombázás miatt többnyire pincében voltunk a légítámadások idején.

Már a → nyilasok voltak uralmon október 15. után, és 1944. november volt, amikor elrendelték, hogy a zsidó nők– 16 évestől 40 éves korig – jelentkezzenek munkára a KISOK pályán. (A hatóság hirdetményében látom, hogy háromnapos ennyivalót, ruhát vihetek magukkal.) Erre a hírre anyámmal bementünk a Síp utca 12-be, a Zsidó Hitközségbe. Ott többen kérdezték a tisztviselőt, hogy érdemes-e bujkálni a keresztény barátoknál. Megnyugtatták az embereket, hogy jobb engedelmeskedni és megjelenni munkára, csak háromnapos munkáról van szó.

Sok ezren voltunk 1944. november 6-án a KISOK pályán, onnan indult a → „halál-mars” Bécs fele. Emlékszem a kis hátizsákomra, háromnapos élelemmel meg a ruháimmal. Anyám hangjára, kézszorítására is emlékszem, amikor azt mondta: „Fiam, próbálj megszökni és menj haza. Majd ha lehet, haza fogok jönni.” A menetet kísérő magyar katonának azt mondtam, hogy el akarok menni. Csak egyetlen kikötése volt, hogy a télikabátomat (a rávarrt sárga csillaggal) azonnal vegyem le, és nem nézett rám, amíg elmentem.

Leálltam az út szélére, amikor mindenki elment, spuri haza, talán 30, vagy inkább 60 kilométerre Budapesttől. Ma is abban hiszek, hogy valaki ezt a világot vezeti, és talán az segített nekem, hogy másnap reggel visszaértem a Király utca 103-ba. A közös lakásban élő Klein néni a szárnya alá vett. Vigasztalt: „nincs semmi probléma, anyád haza fog jönni három nap múlva”.

Persze három nap elmúlt, elmúlt tíz nap, és utána megérkezett az a nap is, amikor a csillagos házból a → gettóba kellett mennünk, a Wesselényi utca 4-be. 1944. december 24-e karácsony előestéjén a nyilas suhancok, 15-16 éves gyerekek, géppisztolyokkal, leparancsolták az embereket a házból, sorba állították. Irány a Duna part. Megmentőnk akkor egy kis, tömzsi, pödört bajuszú rendőr volt, aki megsajnálhatta Klein nénit a három gyerekkel, talán neki is volt otthon kisgyereke. Hirtelen kirántott Klein néni kezéből, engem és a két másik kislányt. Nagy pofonokat kaptunk, de túléltek, hogy a többi embert elvitték, belelőtték a Dunába. Mi ottmaradtunk, a falhoz lapulva.

A felszabadulás után megalakult magyar állam gondoskodott a gyerekekről, akik a háborúban egyedül maradtak, úgy néztek ki, mint a csontvázak. Vidékre kerültünk, hogy felhizlaljanak, erősödjünk. Én 1945 elején Szikszóra kerültem,

ahol a piactéren mindenki választott magának egy csontra soványodott gyereket. A házigazdámnak velem egykorú fia volt, tőle 8 évesen megtanultam például lovagolni, a lekaszált tarlón járni.

Teljesen árván maradtam, amikor visszavittek Klein nénihez. Megtalált anyám unokanővére, ő az oroszokkal jött be, mint partizán, de nem tudott velem foglalkozni, ő maga is csak 18–20 éves volt. Beadott a ► deszki intézetbe, legalább 500 árva zsidógyerek közé. Ez a Szeged melletti kastély cionista (→ Bné Ákibá) vezetésű gyermekotthon volt. Az intézetből rendszeresen indítottak transzportot Palesztinába, Csehszlovákián át. Bár hetekig a betegszobában gyógyultam, mindig könyörögtem, hogy utazhassak én is velük. A deszki gyermekotthon csoportjait tizenéves cionista → madrichok vezették, az egyik srác neve Kacska volt, és → alijázás után Izraelben katona lett. Az intézet fiatal doktorára máig emlékszem. A deszki intézeti társak egyike sem jut eszembe, hiszen az árvagyerekek gyakran cserélődtek. Volt egy nagy tó is kastély mellett, a gyerekek teknővel „csónakáztak”, és olykor elmerültek, ha a dugót mások (tréfából) titkon kihúzták.

Mindannyian éhezünk 1945-ben. Amikor leengedtek a betegszobából kimentem az otthon melletti földekre, egy pár cső kukoricát törtem, találtam mogyorót is. Ezeket zsebre tettem. Ki az állomásra! Ebből az éhezésből és betegszobából elegendem volt. Kiszöktem az intézetből és 7,5 évesen felutaztam Budapestre potyautasként, a vonaton elbújtam a jegykezelők előtt.

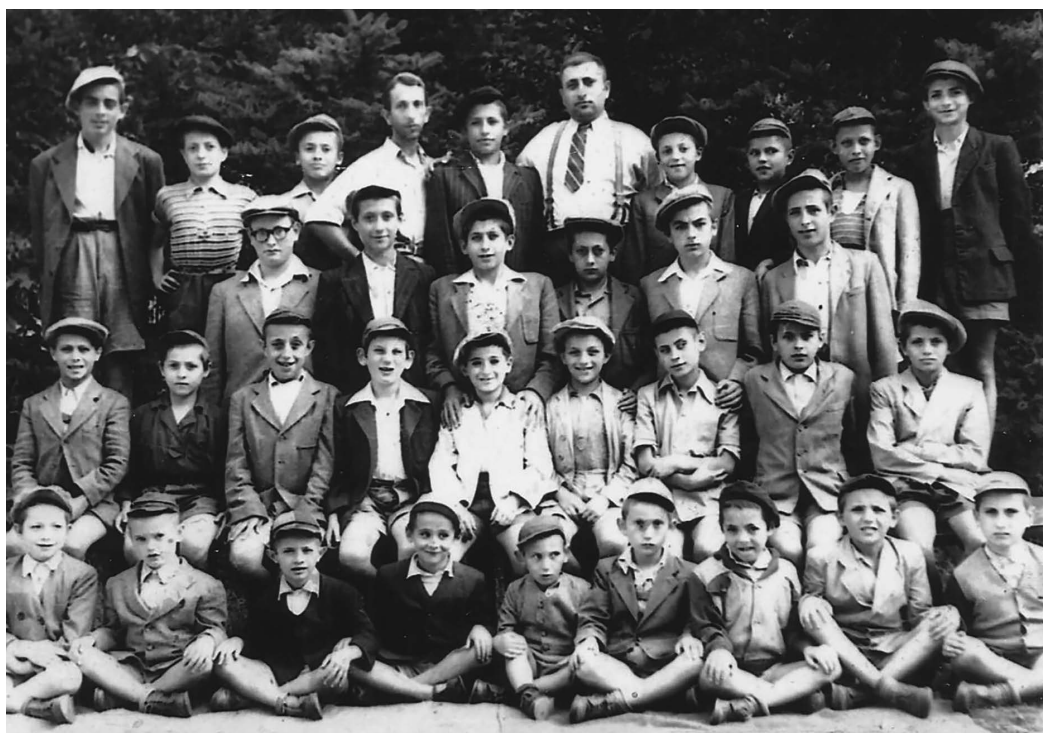
Az unokanővérem (talán 1945 májusában) egy Sándorfalváról ismert szakácsnő révén talált nekem helyet a ► Szent Domonkos utcai ortodox zsidó árvaházban. Emlékszem az árvaházat vezető cionistákra, két 35 éves, Kárpátaljáról származó fiatalemberre. Ezek a vakmerő vagányok SS egyenruhában mentettek zsidókat a vészkorszak hónapjaiban. Ma már tudható, hogy → Raoul Wallenberg adott pénzt a budapesti akcióikhoz! Mintegy 500 kislányt mentettek meg 1944-ben Budapesten. Kötet őrzi az emléküket, a nevük Fray Wolf és Knöpfler Kálmán.

A gyermekotthonunk betartotta az ortodox előírásokat, folytatva a Kárpátalján szokásos gyakorlatot. A 7–14 éves bennlakó árva fiúk és lányok több bérelt zuglói épületben, egymástól elkülönítetten laktak 1945-től. A „Domonkos” gyermekotthon több mint ezer növendéknek adott ellátást, élelmet, ruhát, zsidó vallásos nevelést. Fontos feladata volt a környékről bejáró félárvák ellátása is. A többszintes Szent Domonkos utca 9. számú főépület második emeletén volt a zsinagógánk, az istentiszteleteinkre a környékről is bejártak. A csoportunk Mauskopf nevű ortodox → melamedja is Kárpátaljáról jött, úgy ötven éves lehetett. A legalább 70 éves Sommer bácsi bottal látogatta a templomunkat a közeli Ajtósi Dürer útról, és mindig volt, aki utána hazakísérte. Ő a háború előtt a Pester Lloyd újság egyik újságírója volt.

Blau Dávid volt az egyik fiatal madrich, a szobája a „Domonkosban” a hálótérünk mellett volt. Akkor legfeljebb 30 éves volt egy másik nevelőnk, Farkas Albert, ő a Klauzál téren lakott a családjával. Szerettük, ahogy mesét, vallási tanítást mondott, többször hivatkozott például a bölcs Baal-Sém-Tov rabbira is. A kisfiúk felügyelője az áldott emlékű Rózsi „néni” volt, ő is, mint a személyzet legtöbb tagja az intézetben lakott. Nagyon szeretett minket, és 1944-ben is ő vigyázott bujkáló gyerekekre a könyvben is megörökített „Domonkos” intézetben.

Külön tejes és zsíros konyhánk az épület alagsorában volt, olykor (dugva) serclit is kaptunk az ott dolgozó – szintén kárpátaljai – Lipsitz nénitől. Az intézet élelmezését a → Joint szervezte, amerikai gyümölcskonzervekkel, csokoládéval, mogyoróvajjal a legszűkösebb időkben, amikor még jegyrendszer volt! Teherautó szállította a gyerekeket Budapesten, emlékszem, hogy a Falk Miksa utcában egy Joint ruharaktárban kaptunk ruházatot, cipőt. Minden gyereknek saját jelet varrtak a ruháiba, én a „69” számú voltam. Hetente (pénteken) kaptuk a tiszta ruhákat, előtte a közeli Széchenyi gőzfürdőbe vitték a növendékeket.

A „Domonkos” államilag engedélyezett általános iskolai alsó tagozatot is működtetett 1949 előtt, mi bennlakók ott tanultunk a 4. osztályig. A felső tagozatú oktatásunk a Dob utca 35. számú házban levő zsidó általános iskolában volt, az 1948 után kötelező tantervnek megfelelően. A magyar tanárunk Gáti Ödön (a „Bödön”) volt, aki 1957-ben alijázott. Találkozót szerveztek a tiszteletére Izraelben, ahol közel ezer egykori tanítványa köszöntötte. Egy csillagász Dr. Boross volt a felső tagozat matematika tanára, és Mayer volt a történelemtanárunk. Emlékszem a rajztanárra (Sóska) és a tornatanárra (Speizer). Több osztálytársammal máig tartom a kapcsolatot, például Mojse Sternnel, aki annak idején énekelt a budapesti Zeneakadémián tartott műsorunkon, és az ötvenes évek elején alijázott, Izraelben a jeruzsálemi nagytemplom kántora lett. Edelstein Róberttel napi telefonösszeköttetésben vagyunk, ő New York közelében, Suffern településen lakik.

Az orthodox árvaház növendékei balatonszemési nyaraláson, 1951

Ez az 1951-es kép a „Domonkos” árvaház ortodox növendékeiről készült a balatonszemési nyári táborban, természetesen fedett fejfel. Farkas madrich a felső sorban balról a negyedik, Rónai Sanyi mellette az ötödik, Blau Dávid madrich pedig a hatodik.

Az Abonyi utca szemben levő oldalán volt → Gerő Ernő miniszter villája is, és köztudott, hogy valamikor ő is zsidó nevelést kaphatott. A „Domonkos” növendékei péntek estét a szokásos énekléssel köszöntötték, a mi asztalunknál ül Spitzer melamed is. Emlékszem egy alkalommal a Gerő-villában őrködő rendőr berontott az éneklőkhöz a miniszter üzenetével: „Bezáratja a 'Domonkost', ha nem fogják be a pofájukat!” Gerő Ernőt, zsidó létére, a negyvenes években zavarta az árvaháziak → sábatí éneke (a zemiresz)!

A „Domonkos” történetéhez járuló másik korrajz is a zuglói villák egykori kiemelt káderéről szól. A mi épületünk másik bejárata az Abonyi utca 11-ben volt és az Abonyi 13. számú villának óriási hátsó kertje volt, a „Domonkos” szomszédjaként. Mi növendékek nehézség nélkül átjutottunk az ott levő konyhakertbe. Egyszer paradicsomért látogattam át a szomszédba. A szomszéd épület felső emeletén lakott az → ÁVO vezetője, → Péter Gábor, aki látta, hogy az őrszolgálaton levő fegyveres

elkapott, felpofozott a lopás miatt. A zsidó Péter Gábor ezt látva ezt kiáltotta a villa őrének: „Ha a gyerekhez még egyszer hozzányúlsz, felakasztatlak!” Az ÁVO-főnöke védte akkor a rajtakapott dézsmáló (éhes) gyereket.

A Szent Domonkos utcai ortodox intézetben éltem hat évig, amíg 1951-ben 14 évesen elvégeztem a 8. osztályt. Túlkorosként nem maradhattam tovább az árvaházban, ezután 3 évig Csepelen szakmát tanultam. A hitközség talált olyan ipari szövetkezeteket, amelyek szombaton nem dolgoztak. A zuglói árvaházban ugyanis szigorú ortodox nevelés volt, én nagyon vallásos körben nevelkedtem. A budapesti Kisjármű Ktsz. szakmunkásaként 6 napot dolgoztam, itt kivételesen szabad volt a szombatunk, helyette vasárnap is volt műszak.

Az 1956. november 20-i reggeli imára ma is emlékszem, aznap is bementem a Kazinczy utcai Sasz chevra imaterembe 6 óra körül. Rajtam a → tefillin és a → talit, amikor susmust halottam. A haverok arról beszéltek, hogy aznap reggel 9 órakor egy teherautó indul a Síp utca és a Dob utca sarkáról a határra. Az egyik szervező jó barátom, Moshe Binét volt. Erősködtem, hogy a csoport nélkül nem mehet el. Megfizettem az útiköltséget (4000 Ft-ot), és irány a nyugati határ. Megérkeztünk Bősárkányra. Az éjjelt egy tanyai istállóban töltöttük. Korán reggel indultunk a határhoz, átmentünk egy hídon és Ausztriában, Andauban voltunk. Vártak minket, a vöröskereszt kakaót, kekszet adott. Nagy becsülete volt a magyaroknak, hogy megpróbálták letörni a kommunista bilincset.

Ahogy körüljártuk a menekülttábort nekem nem tetszett megint a gojokkal lenni. Mojse barátomnak mondtam: „Gyere velem!” Elmentünk postára. Angol és jiddis nyelven, héberül is tudtam. Így a postán kértem a kisasszonyt hogy szeretnék beszélni a zsidó hitközséggel Bécsben. De nem volt pénzem az interurbán hívásra. Egy öreg paraszt odakiabált a kisasszonynak: „Tegye az én számlámra!” (Legen Sie das auf meine Rechnung).

Amikor megkaptam a hitközséget Dr. Grünberger vette fel a telefont. Ő a „Domonkos” otthonból ismerős volt. Elmeséltem neki, hogy 28 zsidóval együtt vagyok Andauban, és segítségét kértem. Azt mondta, hogy járjuk körül a sátortábort, ha zsidókat látunk, hívjuk őket magunkhoz. Megígérte, hogy délután lejön értünk, és elvisz minket Bécsbe. Találtunk is még 16 zsidót, velük együtt 44-en lettünk Este kocsival értünk jöttek elvittek a Judenplatz 9-be, ma is ott van a Hitközség. Másnap elvittek minket egy zsidó tulajdonú (Stafa) áruházba és tetőtől-talpig felöltöztettek mindenkit. Ez a zsidó összetartás, ahogy a bőrönddel a kézben az áruházból a 44 ember kivonult.

A külföldre érkezésemtől eltelt hat évtized is sok emléket idéz fel, de az már a felnőttkor és itt csak az ortodox gyermekotthonban, a „Domonkosban” töltött évek szerepelnek.

Cinege úti gyermekotthon

Abai-Singer Tamás (született: Singer Tamás)

„...miért nem jön anyám énhozzám, miért nem jön anyám?”

Az interjút Vörös Kata készítette 2020-ban, Budapesten.

1944. március 14-én született Budapesten. Apját, Singer Györgyöt Manthausenbe vitték, anyját, Winter Klementinát Auschwitzba. Édesapja meghalt, édesanyja hazatért, de amikor értesült férje haláláról, öngyilkos lett. Nagyanyja, Bakonyi Dezsőné Haas Józefa a '60-as években halt meg.

Abai Antal 1950-ben örökbefogadta, de nagyon korán meghalt. Nem volt szoros a kapcsolatuk, nem volt apa-fiú viszony köztük. Nevelőapja halála után egyedül tartotta fenn magát, minden nyáron a Röltexben [rövidáru- és textilüzlet] dolgozott. Tanárai is segítették. Rákóczi Gimnáziumba járt, majd több diplomát is szerzett (kultúrtörténész, bölcész).

A rendszerváltozás előtt sok hátrány érte zsidósága miatt, '67-ben tiltakozott, hogy ne zárassák be Budapesten az izraeli követséget, ezért majdnem kirúgták az egyetemről. Nagyon fontos számára zsidó identitása, de kevésbé tartja vallásosnak magát. A Bethlen térre és Óbudára jár imádkozni.

Abai-Singer azért lett a nevem, mert a szüleim – mikor én túléltem a holokausztot – akkor valamilyen keresztény családnál bújtattak, valószínű csecsemőként, nem tudom őket, meg sose tudtam. Ők beadtak a Zsidó Árvaházba, a Joint zsidó árvaházába. Ez a Cinege utcában volt akkor, a ► Cinege utcai Zsidó Árvaházba. Ott nőttem föl 6 éves koromig, 1950-ig, amikor Abai Antal örökbefogadott, innen vett a nevére. Ő is zsidó volt, de ő nagyon korán eltávozott. Tehát már kisgyerekkoromban, s hát így az Abai nevet kaptam, tehát az ő nevére, és amikor már nagykorú lettem, akkor visszavettem az eredeti nevemet, és így lettem Abai-Singer. Tehát Abai örökbefogadott, a Singer pedig, amikor nagy lettem, akkor visszavettem az apám nevét is. Így aztán Abai-Singer lettem. [...]

3 éves koromra emlékszem a Cinege utcában, arra emlékszem. Ott volt rabbi, mert szakállas volt, és akkoriban nem volt divat a szakáll, nem lehetett, mert

szörnyen fölismeret volt. Ez a Cinege utcai Zsidó Árvaház, nagyon sajnálom, hogy nincs feldolgozva a története nagyon fontos lenne. Amerikai zsidóság tartotta fenn. A Cinege utca ez a Svábhegy oldalában van egyébként, a budai oldalon, abban az utcában, ahol Orbán Viktor háza van éppen, érdekességgéppen, majdnem azzal szemben. Most egy üres telek, és egy kastélyszerű épület...volt. És ott voltunk 1950-ig, amikor a kommunista éra nem engedte, hogy az úgynevezett kapitalista ország itt működhessen, betiltották a → Jointot, az országból kitiltották, ahogy a → '67-es háború, ugye az izraeli követségeket bezáratták, a → Kádár érában ugyanez történt ott. És így beköltöztettek a szüleim lakásába, hogy nehogy államosítsák, nehogy beköltöztessenek oda valami, a maguk embereit. 6 évesen. Ott egyedül laktam, egyedül éltem és van erről fénykép. [...]

Van két fényképem a Cinege utcáról. 3 meg 4 éves koromban az össz, ott vagyunk összesen fiúk meg lányok, akik ott vagyunk árvák. Zárt, nagy kert volt ez, amit őriztek természetesen, és onnan nem igen mentünk ki soha. Nem is tudtuk milyen a külvilág ugye, hát fogalmunk nem volt. Nagy parkkal volt ez az épület, ott természet van ma is. Fogalmunk sem volt, hogy mi tobzódunk a csokoládében, az édességben mindenben, pedig akkor nem lehetett kapni ilyet. Amerikából küldték. A ruhahalom is ki volt téve, egy nagy ruhahalom, és mi válogathattuk, hogy milyen ruha kell nekünk. És az egyik fényképen lesz egy nagyon fontos dolog az életemből, ott van az amerikai követség katonai attaséja és a felesége. Zsidók voltak, és ők örökbe akartak fogadni, és a magyar állami gyámom nem adott örökbe. A fényképen megvannak ők is ott ketten, ott állnak a csoportképnél.

Arra hivatkoztak, ahogy utóbb megtudtam, hogy ők a gyámom, és ők nem hajlandók adni. A kommunizmus alatt nem volt olyan egyszerű a → Rákosi-rendszer. És akkor ők jöttek ki, amíg itt voltak Magyarországon, mostak rám, takarítottak és stb. Nem laktak ott, mert nem lehetett ott lakniuk, és ami érdekesség volt, hogy nagyon erős zsidó nevelést kaptam, és nem ehettem pl. az iskolában, mert az nem volt kóser, én akkor nem tudtam ez mit jelent természetesen, hanem ők hozták. Disznót most sem eszem, tehát nem a kóser boltban vásárolok, de betartom, amit lehet, természetesen. És aztán amikor elmentek Amerikába végleg, akkor nem adtak semmilyen címet, hogy ne legyen fájdalom, hogy nem fogunk soha többé találkozni, mert tudták, hogy → vasfüggöny volt, tehát ennek nem volt lehetősége. Ez volt a gyerekkori háttér; és akkor 16 éves koromtól már egyedül maradtam... [Abai Antal, az örökbefogadója halála után] [...]

Amikor kikerültem a Jointból akkor Budapesten a várban volt a lakásunk a Tóth Árpád sétány 38 alatt, az egyetlen ház, aminek lejárata van a Tóth Árpád sétányról, ez a Hadtörténeti Múzeum melletti ház egyébként, az első emeleten laktunk. Ez egy kétszoba összkomfortos lakás volt, az akkori időkben más volt az összkomfort, mint manapság.

Hogyan került árvaházba?

Az a keresztény család, amelyiknél eldugtak, az adott be. Ugye apám nem jött meg, és az anyám amikor visszajött nem látogathatott, mert tudószanatóriumban volt, mert tüdőbajt kapott Auschwitzban. És akkor ott kutatta ki apámat, ott kapta meg a papírt, és aztán amikor hazajött a budai lakásunkba, akkor meg ezt csinálta magával, amit csinált.

Milyen volt a Joint Árvaházban az élet?

Fantasztikusan gyönyörű. Utólag tudom, mert ugye akkor nem tudtuk, hogy kint micsoda éhezés volt ott akkor. A kenyeret meg a tejet jegyre adták, én még tudom, mert ugye amikor 6 éves koromban bekerültem a saját lakásomba, akkor már jegyre adták, úgy kellett menni jegyre a tejért és kenyérért például, vagy húsért. Ott meg mindenhol svédasztal, ahogy ma mondanák. Ettük a csokoládét, ettük a tortát, ettük a... fantasztikus volt, a ruházat, minden. Ami kívül volt az nyomor volt, ami belül volt az meg éden. De mi ezt nem tudtuk, mert nem mentünk ki sosem az utcára, mindig csak a kerten belül maradtunk. [...]

Emlékszik valakire az árvaházból?

Semmire nem emlékszem. Annyit tudok, hogy a nagymamám jött olykor ki hozzám a Haas Jozefa, Bakonyi Dezsőné jött ki. Nem sűrűn, mert ő is nehezen viselte át a ..., ő nem volt haláltáborban, ő a → gettóban volt. Eötvös utcában lakott, utána a Hársfa utcában, tehát a gettó részben, és ő is nehezen ment.

Milyen gyakran volt látogatás?

Olyan, olyan ... minden héten volt, de hát nem jöttek minden héten, olyan havonta vagy kéthavonta. Ez is jó lenne, ha tudnák például, hogy volt ott egy óriási nagy fa, ami alatt egyszercsak elbömböltem magam, hogy miért nem jön anyám énhozzám, miért nem jön anyám. Négyévesen az emberben megmaradnak ezek a képek, mikor sokkal fontosabb dolgok nem maradnak meg, nem kívánom, hogy ezt átélje valaki.

Odament valaki Önhöz vigasztalni? Volt ott egy nevelő?

Nem, nem, nem. Békén hagytak. Békén hagytak, nyugodtan.

Hogyan telt el egy napjuk?

Gyönyörű volt. Játszottunk, zsidók voltak az óvónénik vagy védónénik. Nagyon-nagyon fontos dolgokat beszéltek. Ott voltunk 3-4-5 évesek és azt mondták, ha megmaradunk zsidónak akkor – ahogy anyám leírta – akkor túlélünk mindent. Pedig hát árvák voltunk mindannyian. Meg azt is mondták, hogy mindig legyen sajátod, mert akkor vagy biztonságban, és csak akkor tudsz másnak segíteni, ha te biztonságban vagy. Aztán rájöttem később felnőttfejjel, hogy ez az *Atyák tanításában* van benne igazából, és ezt akkor már tanították nekünk, tehát mindig is volt saját házam. Most is van. Saját lakásom, aztán építettem saját házat. Erre mindig vigyáztam.

Ébresztő volt, reggeli ima is volt, de minket nem vittek imára, csak amikor, csak → sabbatkor, sabbatkor mindig, hétköznapi nem, mert nem volt rabbi hétköznapi, sabbatkor mindig volt rabbink, akkor mentünk imára, de reggeli imára, tehát esti ima nem volt. És játszhattunk, egész nap játszhattunk, és volt egy nagyon fontos dolog, amit már most lebontottak, hogy ha most megnéznénk, volt egy külön épület is ezen a telken, amelyik a kórházépület volt, amikor tüszős mandulagyulladásom volt pl. vagy ilyesmi, akkor ott kezelték minket, nem más kórházba vittek, hanem ott helyben volt az orvosi ellátásunk, ez is amerikai gyógyszerész minden.

Van egy olyan nevelő, akinek emlékszik a nevére?

Nincsen. Nem tudjuk, mert 3-4 éves, 5 évesen az ember nagyon nem ... igen, erre a fa alatti bögésemre emlékszem, de a nevekre. Viszont azok, akik vigyáztak ránk, a fényképen, amin le vagyunk fényképezve ott, → kipában vagyunk meg a lányok is ott ugye kishűtőjében, a védőnők is ott vannak, tehát ők is le vannak fényképezve, egyébként meg rajta van az amerikai követségi alkalmazott is a feleségével. [...]

Csoportkép a Cinege úti gyermekotthonban, 1947

Biztonságban érezte magát?

Igen, meg sem fordult a fejünkben. Mi nem tudtuk, hogy mi volt a háború vagy miért vagyunk ott, fogalmunk sem volt erről. Nem tudtuk, ahogy azt sem tudtuk, hogy mi jelent az, hogy szülő, nem tudtuk. [...] Föl sem fogtuk, mert csecsemőkorunktól nem láttuk őket.

Volt vallási nevelés ebben az intézményben?

Volt persze. Nem kemény, tehát nem ortodox, hanem zsidó tudatú, inkább így mondanám.

Ön ezt hogyan élte meg?

Nekem ez volt a legszebb. És amikor nőtem föl egyre inkább akkor láttam magamban, az élet értelmét, a zsidóságot.

Volt szervezett munka, kellett valamiben segíteni a nevelőknek?

Nem, nem. Mondok jelképes dolgokat, hogy miket csináltuk, ugye. Például éjszaka, amikor megkívántuk az édességet, akkor éjszaka felkeltünk az ágyból, éjszaka. És kikúsztunk a konyhába, hogy az ott lévő csokit vagy cukrokat eszegessük. Ma már tudom, hogy néha látták a védőnők, de soha nem szóltak.

Milyen szabályok voltak az intézményben, fegyelmezték a védőnők?

Ott voltak egész nap, ők ott laktak bent, abban az intézményben, nekik voltak ott szobáik. Tehát helyben volt minden, éjjel-nappal ott voltak, meg őr vigyázott a kapunál. Teljesen nyugodtan, szabadon éltünk. De sose volt verekedés, semmi. Tehát egy higgadt, nyugodt, jókedvű... Szülő nélküli árvák voltunk, de teljesen normálisan nőttünk föl. Azért volt furcsa, amikor kikerültünk, hogy nem ilyen védett világban vagyunk.

És amikor bent volt, akkor még ugye nem tudott írni, de készített rajzokat a nagymamájának? Tartották a kapcsolatot?

A nagymamám is nagyon visszafogott volt, mert nagyon megviselte a gettó. Nagyon-nagyon visszafogott volt. Még arra is emlékszem, hogy még meg se simogatott igazából soha. Ezt csak úgy utólag mondom, hogy úgy nőtem fel, [...] hogy soha nem kaptam simogatást. A védőnők néha megsimogatták a fejem, de nem volt, aki ölbe vett. Tudniillik ott voltunk vagy negyvenen nyilván az az öt védőnő nem tudott arra időt szakítani, hogy ölbe vegyen, hanem figyeltek ránk.

És akkor a külvilágról? A nagymamája sem mesélt semmit?

Semmit. Soha. Szüleimről se. Szót nem ejtett róluk. Szót se.

És a játékon kívül tanultak valamit a gyerekekkel, volt valamilyen különös foglalkozás?

Nem volt.

Héberül tanultak?

Nem.

Milyen játékokat játszottak?

Amerikából küldtek játékokat is, és azokkal játszottunk. De leginkább kint az udvaron, csak télen inkább, amikor nagy, úgy volt az a nagy épület, majd látni fogod, hogy volt egy nagy terme is középen, ahol a játék rész volt és ott játszottunk télen. Nyáron mindig kint voltunk.

És a nyári játékok inkább csoportos játékok voltak?

Mindenki maga döntötte el, gyerekek. Ha akartunk együtt, ha akartunk külön. Nagyon nagy telek volt, bőven elfértünk ott. Nem szóltak bele.

Kaptak valamilyen könyveket a kezükbe?

Kifestő könyvet, azt igen, de az is angol nyelvű volt, mert Amerikából hozták.

Összetartottak a gyerekekkel?

Azt mondanám, hogy játszottunk együtt, de igazi összetartás nem volt. Mert olyan korban éltünk ott magunk, hogy azt nem tudtuk értelmezni, hogy összetartó vagy baráti. Úgyhogy nem is tudunk egymásról, mióta kijöttünk onnan.

Utána akkor nem is találkozott senkivel?

Soha többé. [...]

És az intézményben vegyesen voltak fiúk és lányok?

Fiúk és lányok igen, de külön részekben aludtunk, természetesen. Külön asztalnál ettünk, egy teremben, de külön voltak a lányok, külön a fiúk. Külön részeken voltak a lányok hálólhelyei, külön részeken a fiúk, tehát nem vegyesen voltunk.

Van valamilyen különösen szép esemény, amire emlékszik?

Az intézményben? Az utólag van felnőttkoromban, hogy az életem legszebb élménye a Cinege utcai. Ott nem volt küzdelem, minden volt, mindent megkaptunk. Semmire gondunk nem volt. Tehát... Nem biztos, hogy ez a jó az életben, természetesen, mert hogy az ember küzdve küzd a létért, ahogyan a Tórába is benne van, és a küzdelem nem negatív fogalom, ugye hát a legtöbbször sikerül, mint nekem is. De valahogy az olyan, olyan édeni nyugalom volt, és harmonikus boldogság. Hiába nem voltak szüleink, mert nem is tudtuk, hogy mi az a szülő, ezt értsd meg, nem tudtuk, tehát nem éreztük a hiányt, csak amikor jött hozzánk a nagymama, akkor kezdtem el bömbölni egyszer, hogy: Hogyhogy hát szülő, hol van anyukám nekem akkor?

És a gyerekek között voltak verekedések?

Soha, semmi konfliktus. Tényleg tanulnivaló a mai pedagógiában, hogy hogy lehetett ott ez a harmonikus együttlét csomó holokauszt-árvával együtt.

És akkor szerettek ott lenni a gyerekek, nem voltak szökési kísérletek?

Mindenki ott maradt és ki nem akartunk kerülni onnan. Az utcára nem akartunk kimenni, a kerítésen túlra. [...]

Lendvai György

„A nevelők szomorú, búskomor, csendes gyerekként jellemeztek.”

1941-ben születtem Budapesten. Édesapámat többször behívták → munkaszolgálatra, utoljára 1944 nyarán. Nem volt itthon, amikor Édesanyámat 1944. november 2-án hajnalban a csendőrök egy téglagyárba vitték, onnan pedig Bergen-Belsenbe került. Szüleim távollétében ezután a nagyszüleim Kresz Géza utcai lakásában laktam hároméves gyerekként. Véletlenül múlt a menekülésem, mert édesapám húga, akkor az egyik Pozsonyi úti → csillagos házban, egy kétszobás lakásban lakott, 8-10 emberrel összezsúfolva. Nagynéném a lakótársai beleegyezésével egy délelőtt a Pozsonyi úti lakásba vitt át, és aznap délután a nagyszüleimet bevitték a → gettóba. Ott ők szerencsésen túléltek a borzalmakat.

Kis gyerekként átéltem, de csak a nagynéném elbeszéléséből tudtam meg, hogy a lakókat többször felsorakoztatták a házunk udvarán. Egy ilyen alkalommal egy → nyilas suhanc, valami bikacsök-féle tárggyal erőteljesen felém sújtott, de nem ért el, mert a nagynéném a kezében levő aktatáskájával felfogta az ütést. Azt is később hallottam, hogy egy másik alkalommal felsorakoztattak bennünket az udvaron, és akkor a Duna-partra akartak kivinni. Nagy szerencsénkre az akkori légítámadás megghiúsította a tervüket.

Az Édesapám Bécsben szabadult fel, bár 36 kilóra lefogyott, de szerencsésen hazajött. Félárvaként 1945 nyarán adott be a ► Cinege úti JOINT árvaházba. A nevelők szomorú, búskomor, csendes gyerekként jellemeztek, de négyéves gyerekként csak kevés emléket őrzök az árvaházról. Néhány névre azonban még ma is emlékszem.

Az első osztályt, az 1947/48-as tanévben az árvaházban végeztem el. Az év végén jól olvastam héberül. Édesapám 1948-ban újra megnősült, egy csodálatos nevelőanyát kaptam. Ezen a nyáron kivettek az árvaházból, így teljes családban nőttem fel. Néhány év múlva újra találkoztam egykori növendéktársaimmal, akik akkor már a Vilma királynő úti fiúárvaházban voltak. A mi családunk a Lövélda téren lakott, így ugyanabba az iskolába jártunk, a Rottenbiller utcában.

Sok évtized után még mindig nem nagyon tudok beszélni azokról a szörnyű dolgokról, amiken a családom keresztülment. Sajnos néhány mondat után elcsuklik a hangom. Úgy látszik, így közel a nyolcvanhoz, még mindig nem tudtam feldolgozni. Leírni láthatóan könnyebb. Az egyik lányom néhány éve → alijázott. Jóval túl a hetven éven, elkezdtem tanulni héberül, és egy hét után már folyamatosan olvastam, persze a szöveget nem értettem.

Tauszik Tamás

„Az első, akire rábízott, az a zsidó árvaház volt.”

Az interjút Lénárt András készítette 2020. februárban Budapesten. Gépelte és az összefoglalásokat készítette Frojimovics Kinga.

Tauszik édesanyja terhesen került a lichtenwörthi → koncentrációs táborba. Magyarországra 1945 májusában tért vissza, Tamás 1945. június 11-én született meg, Budapesten. Édesanyja a kárpátaljai Alsószelistyén született, és valahol a környékről származott édesapja is (Goldberg Ernő / Elijah), de őt Tamás soha nem látta és nem is tud róla csak annyit, hogy túlélte a háborút, és valamikor a '70-es években → alijázott.

Anyai ági nagyszülei nem kötöttek polgári házasságot, így Tamás édesanyját anyja vezetéknevén anyakönyvezték születésekor, 1919-ben: Markovics Etelnek. Etel volt a legidősebb, még hat testvére született. A nagymama, Markovics Berta 1938-ban meghalt, akkor a családja felbomlott. Etel ezt követően költözött Budapestre, ahol a Vasvári Pál utcában lakott. A → deportálás során Tamás édesanyjának két legfiatalabb testvére, egy fiú és egy lány haltak meg koncentrációs táborban. Az életben maradt testvérekből egy tért csak vissza Kárpátaljára, és a '70-es évekig a Szovjetunióban élt, akkor vándorolt ki Izraelbe, két, már ott élő testvérhez.

1944 végén Tamás édesanyja először az óbudai téglagyárba, majd onnan gyalogmenetben Lichtenwörthbe került. Ekkor már Etel várandós volt, Tamás apja valahol Budapest környékén volt → munkaszolgálatos. A háború után Tamás szülei nem találkoztak újra, mivel az apa Kárpátaljára tért vissza. Tamás és édesanyja 1956 nyarán Kárpátaljára látogatott, de az ott élő anyai rokonok elleneztek, hogy Etel felkeresse Tamás apját. Ez talán azért történhetett, mert a háborút követően az apa új családot alapított – de ebben Tamás nem biztos.

A deportálásról Tamás édesanyja nem nagyon beszélt, néha említett kegyetlen → kápókat, és azt is említette, hogy sokat éheztek. Ezért egyszer élelmiszer szerzés céljából kiszökött a táborból, amit az örök testi fenyítéssel toroltak meg.

Tamás nevelőapja – Tauszik Mór – a → Donnál volt munkaszolgálatos, majd a frontról → malenkij robotra került egy bányába az Uralban. A háború előtt segédként dolgozott egy aranyművesnél, de a bányában annyira tönkrement a keze, hogy nem tudta folytatni mesterségét. Sok évvel a háború után tért csak vissza Magyarországra.

Tamás szüleivel egy társbérlettel alakított lakásban élt két másik társbérllővel, egy vallásos zsidó nénivel és egy másik, nagy beteg nénivel Budapesten az Aradi utca 11-ben. Ugyanebben a házban lakott Tamás nevelőapjának két testvére is.

Tamás nevelőapja a lánya, vagyis Tamás húga születésekor, 1957-ben a nevét Tauszik Miklóssra változtatta. Amikor a nevelőapa hazakerült a hadifogságból sokáig kórházi, majd szanatóriumi kezelés alatt állt. Tamás úgy emlékszik, hogy amikor iskolába kezdett járni, a nevelőapa már velük élt. Apja az ötvenes években a Corvin Áruházban volt eladó. Az *Állami Áruház* című filmben szerepelt is, egy bálát vitt. Tamás kamasz volt, amikor szülei házassága megromlott, és elváltak. A válást követően Tamás kifejezetten rossz viszonyba került nevelőapjával. Egyetemre Tamás 1963 és 1968 között Moszkvába járt – biológia szakon végzett genetikusként –, ahol nevelőapja és húga egyszer meglátogatták.

Tamás háború utáni családja nem volt vallásos, a → sabeszt nem tartották, édesanyja és nevelőapja csak ünnepekkor mentek templomba. Az ünnepeken a család leginkább a Vasvári Pál utcai zsinagógába járt, néha a Dohány utcaiba, de Tamás soha nem igazán volt vallásos.

'51-ben kezdtem az iskolát, előtte úgy emlékszem, hogy talán egy évig, lehet, hogy ez 49/50-ben volt a Paulay Ede utcai zsidó óvodába – az egy Joint által támogatott óvoda volt – legalább egy évet voltam ebben az óvodában. Előtte úgy 3–4 éves lehettem, amikor árvaházba kerültem.

Hogy tudta egyedülállónak nevelni az édesanyja?

Ez probléma lehetett. Úgy tudom, hogy volt egy a Pozsonyi úton lakó zsidó család, akinek a csecsemője nekem tejtestvérem volt. Tehát azt a csecsemőt is szoptatta anyám. Akkor valamennyi ideig nyilván ott lakott ... de pontosan nem tudom. Ez még az én emlékezetem előtti időszak.

Volt, akire bízhatta Önt, amíg ő dolgozik?

Kizárt dolog. Az első, akire rábízott, az a zsidó árvaház volt. Akkor már járó állapotban lehettem ... erről kevés emlékem van. Egy nagyon-nagyon furcsa emlékem van, nyilván nagyon hangos lehettem, nem tetszett, hogy odakerültem, és akkor egy lány odalépett hozzám, és a kezembe nyomott egy réz húszfillérest, aminek én egész addig örültem, míg le nem nyeltem. Ez valahol a Dózsa György úton volt, de ez teljesen átmeneti volt. Innen elkerültünk ... ilyen nevek jutnak eszembe, hogy ► Rege út, ► Cinege út, oda elkerültünk.

Később anyám elhelyezkedett a Svábhegyen egy árvaházban, ... erre már inkább emlékszem, hogy anyámmal a fogaskerekűvel mentünk ebbe az otthonba, valószínűleg nem voltam bentlakó. (...)

Erről az otthonról, ahol már Dalos Gyurival együtt voltam, és még egy későbbi barátomra is emlékszem, Kozma Bandira, ő is ott volt, van egy kép, amely valamilyen ünnepségen készült.

Kozma Bandi édesanyja, Székely Olga hosszú időn keresztül takarított a Zsidó Kórházban, és esti tagozaton elvégezte az orvosi egyetemet, és ő ott gyermekgyógyász lett. Később még az én húgomat is kezelte.

Vissza tudja idézni az első érzését ezekből az otthonokból?

Arra emlékszem, hogy volt egy Schmedeg néni nevű konyhás, aki az orosz sűritett tejkonzerves kiürített dobozokat odaadta nekem, hogy azokat kinyalhassam.

A Paulay Ede utcai óvodából nagyon kellemes emlékei vannak Tamásnak. Emlékszik például arra, hogy egy ünnepségen Petőfi *Anyám tyúkját* adta elő, és, hogy ünnepeken nagyon finom ételeket kapott. Meg arra is, hogy egy nála nagyobb kislány, Grünfeld Lili néha megverte. Egy-másfél évet járhatott oviba, ahová az utolsó időben már egyedül ment az Aradi utcai otthonukból.

Iskolába az Izabella utcába járt, de az iskola 1954-1955 táján másik épületbe költözött, a Sztálin útra (ma Andrássy út). Az iskola Izabella utcai épülete rendőrségi fogház lett (ma szálloda). Elsőben nagyon sokan voltak az osztályban, nagyjából negyvenen. Osztályfőnökük feltehetően régebben apáca volt, Cöli néni (Ernst Celesztina). Másodikos és harmadikos osztályfőnökeket is szeretete Tamás, a negyedikos osztályfőnökét viszont nem. Az 1955/56-os tanév végén Tamást az iskola áthelyeztette egy másik iskolába, a Szinyei Merse Pál utcába. Miközben ugyanabban a házban lakó unokatestvére és más ugyanott lakó iskolatársai a Sztálin úton maradtak. Tamás végül az új iskolában nagyon jól érezte magát, a tanulmányi eredményei is lényegesen jobbak lettek.

A házban egyébként több antiszemita lakó is volt. Tamást a házban lakók közül hárman „feljelentették” magaviseleti problémákkal a Sztálin úti iskolája igazgatójánál. Arra már nem emlékszik arra, hogy mi volt a panasz ellene.

1956-ban, a forradalom idején Tamás sokat mászkált az utcán apjával. Az Oktogonon együtt látták egy házfalra felírva: „Ne félj Icig, nem mész Auschwitzig”. Tamást ez azért érintette nagyon mélyen, mert az Aradi utcában a házmesterné gyakran Icignek szólította őt. A Köztársaság téren látta az akasztott embereket, és a Körút-Aradi utca sarkán felakasztott ÁVH-s akasztását is látta. Látta Budapest szétlőtt utcáit és a kiégett tankokat. Van egy fényképe is, amelyen egy tankon áll.

Akácfa utcai Gyermekkert

Haas Julianna (Gallai Józsefné)

*„ha valaki megbántott, akkor azért kezdtem el sírni,
hogy nincs anyukám, aki megvédjen.”*

Az interjút Vörös Kata készítette 2020-ban, Budapesten.

Haas Julianna 1937. március 11-én született Budapesten. Családjának tagjai vendéglősök, a körúti Sörszanatórium tulajdonosai voltak. Édesanyja, Szilárd Rózsa is ott dolgozott cukrászként. A Rákóczi út 56. alatti lakásban több generáció lakott együtt, de mindenkinek volt külön szobája.

A sárga csillag feltűzéséhez kapcsolja az emléket, hogy megváltozott körülötte valami a családjában is. 1944 nyarán kellett először a Pozsonyi útra költözniük. Decemberben a → nyilasok a Teleki térre vitték ki őket, és édesanyját és 1933-ban született nővérét, Ágnes Gizellát → deportálták Ravensbrückbe. Mindketten életüket veszítették. Julianna Vöröskeresztes házba került a Teleki Pál u. (ma Október 6-a u.) 16-ba. Ott nagyon rossz körülmények között éltek a gyerekek, sokan meg is haltak. Édesapja, Haas Jenő megszökött Kőszegről a → munkaszolgálatból, és a → gettóban kereste a családját. Egy a Vöröskeresztes házból kiszökött kisfiútól tudta meg, hogy van ott egy kékszemű Juli nevű kislány, így találta meg. Délelőtt szabadult fel Pest, és délután már ott volt az édesapja a Vöröskeresztes házban.

Az egyedül maradt édesapa nem tudta ellátni, és Julianna inkább vállalta a gyermekotthoni létet, csak ne kapjon mostohát. 14 évesen költözött haza, amikor már önállóbb lett, el tudta a háztartást is látni.

Az akácfa utcai Gyermekkert növendékei téli ruházatban

Hogyan és mikor került az első gyermekotthonba a háború után?

Amikor egy kicsit jobban lettem, tehát olyan '45. májusban. Nem nagyon volt ennivaló és egyéb, meg hogy gyerekek között legyek. Itthon nem nagyon maradtak gyerekek, akik maradtak azok elmentek, tehát nem nagyon maradtak. És hogy gyerekek között legyek, hogy lássam, hogy mással is valami ilyesmi történt, és akkor a ► Hidegkúti útra kerültem az apácákhoz. Nem emlékszem, de biztos, hogy apukám vitt oda. Volt egy Elza néni nevezetű néni, aki az Erzsébet körúton lakott, és szintén ismert, és amikor megtudta, hogy én egy keresztény otthonban vagyok, szívrohamot kapott, hogy mit keres egy zsidó gyerek keresztény otthonban: akkor lekerültem ► Szegedre, zsidó otthonba.

De Szeged nagyon messze volt. Papám minden látogatási időben eljött, de iszonyatosan messze volt az akkori vonatkörülmények között. És akkor – egy év után – valahogy sikerült, hogy ► Rákosszentmihályra kerültem. Rákosszentmihályon már jobb volt, már közelebb volt, de ott is én nem tudom miért voltak problémák stb. Volt olyan, hogy hazaszöktem, akkor 9 éves voltam, ez olyan '46-ban történhetett meg. Valami nem tetszett, nem tudom, már arra sem emlékszem, hogy miért. Csak azt tudom, hogy megjelentem otthon, hazamentem gyalog és HÉV-vel. Akkor még volt Rákosszentmihályról ez a kis nem tudom milyen HÉV, ami a Keletihez bevitt,

de nem volt annyi pénzem. Nem volt pénzem, így egy-egy megállóra szálltam föl a HÉV-re, amikor láttam, hogy jön a kalauz, leszálltam, gyalogoltam. Jött akkor következő, és valahogy így hazaszöktem. De hulla fáradt voltam, hát az egy kilenc-évesnek egy elég nagy strapa volt, és akkor lefektettek és másnap visszavittek. De Szegedről is volt olyan, hogy haza akartam szökni

És mit mondtak miért kell ezekben az otthonokban lennie?

Mert, hogy a papám dolgozott, és én nekem volt egy olyan kikötésem, hogy nem szeretnék egy mostohamamát. Egyedül nem tudtam magamat ellátni, lakást se tudtam rendbe tartani, ezért kellett tehát. Ő se tudott ellátni, mert ő 8-9 órát dolgozott, még nem volt porszívó, nem volt nem tudom én micsoda, nem tudott engem ellátni. Tehát nekem választanom kellett volna, hogy hajlandó vagyok, hogy ő megnősüljön, én viszont erre nem voltam hajlandó, és ő ezt tudomásul vette.

Rákosszentmihályon kb. két évet voltam. Két év után egy rövid időre hazakerültem, de Édesapám munkája miatt egyedül nem tudott ellátni, és akkor kerültem az ▶ akácfa utcai otthonba, amit 1951-ben államosítottak és én végleg hazakerültem. Ekkor én 14 éves voltam és már el tudtam magunkat látni.

Hogyan fogadták, ki fogadta ezekben az otthonokban?

Nagyon őszintén, nem emlékszem. Hogy mondjam? Nem volt olyan borzasztó, mert gyerek voltam, játszottam stb. Csak az éjszakák, az esték voltak rosszak, hogy nem az anyu kelt fel, nem az anyu fektet le, csak annyi. De tulajdonképpen, hogy láttam, hogy a másik is, tehát bizonyos mértékig megnyugodtam, ... azért mondom, hogy könnyen átvészeltük, mert gyerekek voltunk. Nevetni is tudtunk, mindent tudtunk. Csak voltak szomorú pillanatok, amikor... hogyha valaki megbántott, akkor azért kezdtem el sírni, hogy nincs anyukám, aki megvédjen. Szóval ilyen hülyeségek.

Biztonságban érezte magát?

Biztonságban éreztem magamat az otthonokban. Tényleg hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem. Biztonságban. Elsődlegesen a mamám hiányzott, tehát gondolom mindegyikünknek a szülő hiányzott. És a másik, hogy azt a pár hónapot képtelenek voltunk elfelejteni, mit tudom én, mondjuk nekem nem is, amíg az anyuval együtt voltam addig nem, tehát '44. decemberétől '45. január 19-ig, azt képtelen voltam elfelejteni. Az iszonyatos, az, ami volt, tehát 5 hét, 6 hét.

Mondda, hogy nagyon nehezek voltak az éjszakák...

Akkor biztos, hogy még nehezebb, és hogy mindig bejöttek a nyilasok, mondom ez alatt az 5-6 hét alatt, hogy ordítanak, hogy belőnek a Dunába. Esküszöm, hogy nem értettem. Biztos, hogy nem értettem, csak az ordítást, a kiabálást, a fegyvertől való félelmet. De azt, hogy belőnek... nem értettem.

És ezek az árvaházi időszakban éjszakánként előjöttek? Tudott aludni az árvaházakban?

Én szerintem tudtam aludni, valószínű, hogy tudtam. Hát gyerek voltam, tehát aludni én szerintem tudtam. Már a sírástól is beleringattam magamat egy alvásba.

Hányan laktak egy helyiségben az otthonokban?

Hát mondjuk az Akácfa utcában emeletes ágyak voltak, és húsz körül voltunk, ha nem többen. Általában emeletes ágyak voltak, és sok gyerek volt. Ez nem volt olyan borzasztó, én ezt nem tartottam olyan rossznak. Nem kis szobák voltak, hanem mindenhol nagy helyiség és sok gyerek.

És hogyan telt el egy napjuk?

Ha iskola volt, akkor iskolába kellett menni, tanítás stb. Utána hazajöttünk, étkezés, tanultunk, játszottunk. Nyáron természetes dolog, hogy többet játszottunk. Tulajdonképpen szabadok voltunk, hazugság lenne azt mondani, hogy nem, hogy nem tudom, milyen nagy fegyelem lett volna. Egyedül talán a Hidegkúti úton az apácáknál volt fegyelem, de a többi helyen nem volt olyan nagy fegyelem.

Hogyan fegyelmezték ezekben az otthonokban? Volt testi fenytetés?

Nem, nem volt semmi, semmi ilyen nem volt. Voltak bizonyos szabályok, hogy ott kellett maradni, nem elmenni. Bár az Akácfaból napközben kimehettünk, de este haza kellett érnünk, vacsorakor ott kell lenni. Nem vehettük el másnak a holmiját. Tehát ami átlagos.

Emlékszik valamire, hogy voltak verekedések pl.?

Én ezekre nem nagyon. Én gyenge vagyok, úgyse mentem volna bele semmilyen verekedésbe, mert nem jöttem volna ki jól. Mert én mindig gyenge voltam, tehát nem volt értelme, ezenkívül lány vagyok. Tehát nem vagyok annyira verekedős típus, tehát magam részéről amennyire emlékszem, és végig az életemben a vitát, a verekedést próbáltam mindig elkerülni.

Ébresztő? Reggeli szertartás?

Persze ébresztő volt, föl kellett kelni, pláne ha iskolába mentünk, de mondom, nem volt olyan iszonyatos nagy fegyelem. Mondjuk az Akácfaban is utáltam másokkal mosakodni, és ilyen nagy helyiség volt, tehát több helyen lehetett, mit tudom én tizenöten vagy húszan lehetett mosakodni. Tudom, hogy én mindig hajnalban kimentem mosakodni, hogy egyedül mosakodjak...

Tanultak ott a gyerekekkel?

Tanultak, tanultak. Az, hogy nem voltunk jó tanulók, az rajtunk múlt. De mindig volt valaki, hogy tanuljon velünk. Volt egy tanulószoba általában. Tehát jobb tanulók is lehettünk volna, csak nem használtuk ki. Inkább tulajdonképpen nekem az, hogy nem jártam – és gondolom a többiek is bizonyos korosztályba nem jártak – tehát írni, olvasni, helyesen írni nem tanultam meg. Én a magyart képtelen voltam jól csinálni. Nekem reál, matematikához, fizikához volt érzékem. Abból mindig jelesem volt, de ezekből a humán tantárgyakból az elemi hiánya miatt nem tudtam behozni. Jó, lusta is voltam, de nem tudtam behozni.

[...]

Játszottak az otthonokban?

Játszottunk, rengeteget játszottunk. Én pl. esküszöm minden kártyajátékot, mindent tudok, sakkozni, malmozni. Szóval minden ilyen társasjátékot. Ezenkívül kint is, az Akácfa utcában a nyári tábor Gyömrőn volt, ottan azt megvették, és a nyarat végigjátszottuk tényleg. Kézilabdáztunk, kosaraztunk, tehát amint kint meg lehetett, fára másztunk. [...] És kimentünk sokszor ott ki tudtunk menni a gyömrői strandra, és ott úsztunk, tehát az úszást ott tanultuk meg. [...] Olvasni biztos, hogy olvastunk, rajzolni én biztos, hogy nem rajzoltam, mert én rettentően ügyetlennek éreztem magamat a rajzban, de lehetett.

Rendeztek színjátékokat, irodalmi műsorokat?

Az Akácfa eljött pl. Rodolfo is, volt ott Pataki, az a fejszámoló művész is. Tehát jöttek. Volt a vak zongorista is, jött hozzánk játszani. Meg volt, persze volt olyan, hogy ünnepekkor vagy valamikor mi léptünk fel.

Esetleg egy meghatározó nevelőre emlékszik?

Mondjuk az Akácfa utcában a Pikére, az Évára emlékszem, egy fiatal valaki volt, olyan huszonvalahány éves, egy nagyon nagydarab, kövér. Nagyon szerettem. [...] Nem tudom. Mert közel volt hozzám, úgyhogy ezért.

Ezekben az otthonokban volt vallási nevelés?

Igen, volt vallási nevelés. Mindegyikben volt. Az apácáknál is. Mindig mondom, hogy én magam részéről a Miatyánkot is tudom. De a zsidó vallásban is tudom a bizonyos szertartásokat. Nem azt mondom, hogy mindent, tehát nem erről van szó, de azért az alap dolgokat tudom.

Milyen volt az ellátásuk? Volt olyan, hogy éhezniük kellett?

Nem, tényleg nem. Nem volt olyan, soha nem volt. Én különben is kis étkű vagyok, tehát énnekem általában tényleg nem kellett. Én tudom, hogy általában a jó étvágyú gyerekek mellém ültek, mert én semmiből sem ettem meg az egész adagot. De nem hiszem, hogy a jó étvágyú gyerekek is éheznie kellett. Arra emlékszem, hogy az Akácfaiban, ha nem ettünk meg valamit, nem ízlett, akkor adtak zsíros kenyeret, vagy valamit. Szóval éhezésről szó se lehet. És még egyre emlékszek, hogy minden péntek este kaptunk amerikai táblacsokoládét, nem tudom 8 deka volt vagy 7, vastag csokoládé, de nagyon finom csokoládét kaptunk, minden péntek este.

Kellett az otthonokban valamiben segíteni, dolgozni esetleg?

Nem, nem volt semmi.

És fiúk is voltak az intézetekben?

Voltak persze, igen. [...] Csak külön aludtunk.

Amikor az otthonban volt, tudott valamit a családjáról?

Persze, tudtam. Közel laktak ugye a papámék, a papám a Rákóczi út 56-ba lakott, és az Akácfa utca 32-ben volt az otthon. Volt olyan, amikor elfuthattam, elmehettem, apuval voltam, ott pláne tartottam. A többi otthonnál pedig a papám minden látogatási időnél ott volt, kéthetenként vasárnap volt a látogatás. Tehát én tudtam mindig a családomról. Nem maradt, tulajdonképpen édesapám maradt meg nagymamám maradt meg, és ők tényleg tartották velem. Maradt meg még egy pár nagynéném, nagybácsikám és másodnagynénjeim, más rokonom nem maradt meg.

Leveleket írtak egymásnak?

Hát persze írtunk, igen. Bár nem voltam nagy levélíró, de azért írtunk egymásnak. *Milyen információk szűrődtek be a külvilágról? Volt tudomása a cionistákról?*

Nem tudom, ami gyerekeknek érdekes volt. Politika nem érdekelt, tehát nem volt annyira.

A cionistákról volt, mert ugye sokszor úgy volt, hogy kimegyünk külföldre, vagy kivisznek bennünket, és ezek a cionista mozgalmak tették, én szerintem akkor, amikor az Akácfa-ba voltam, akkor is volt erről szó, és amikor Szegeden voltam, akkor is volt erről szó, hogy kivisznek szívesen. Csak mondjuk az apu nem akarta, nem akart elveszíteni, és ő nem akart kimenni.

És összetartottak egymással a gyerekek?

Összetartottunk, tényleg összetartottunk. Most is szoktunk négyen találkozni még az Akácfa utcából. Van egy találkánk a Szent István parki cukrászdánál. [...] Olyan havonta, kéthavonta. Csak ennyien vagyunk most itt Pesten, és azért találkozunk ennyien.

Az otthonból annyira nem volt jó barátom. Kicsit hányatottabb volt az életem, tehát nem egy helyen voltam, hanem mindenhol egy félév – egy év, tehát kicsit hányatott, problémáim voltak. Most már szívesen találkozónék sokkal, de sajnos reálisan nem élünk, kevesen élünk már, hiszen nyolcvanon fölül vagyunk.

Visszatekintve hogy értékeli ezt az időszakot?

Most felnőttésszel és 80 évesen azt mondom, hogy nagyon sok mindent köszönhetünk az otthonoknak hogy voltak. Hogy emberségesek voltak velünk. Rengeteget. Akkor biztos, hogy nem így értékeltem.

De most, most úgy érzem, hogy tényleg nem éhezünk, nagyjából ellátást kaptunk, tehát köszönhetünk sok mindent ezeknek, a külföldi segítségnek, hogy ezt így meg tudták oldani. Nem tudom ezt így elmondani, de az a borzasztó, ami '44-ben történt. Az iszonyat, amin akkor rengetegen keresztülmentünk, hogy nem voltunk emberek, hogy minket agyonlőhettek, hogy úgy ordíthattak velünk, és hogy nem jöttek haza a szüleink. Vagy nekem anyukám és nővérem, tehát már

másként fogtam fel, már felnőtt lettem valahogy. Én úgy érzem, hogy ezek az otthonok nagyon sokat jelentettek nekünk, valahogy embert faragtak belőlünk.

Volt olyan, hogy felnőttként visszatért a gyermekotthonokba, a helyszíneikre? Mit érzett?

Volt olyan, volt olyan. De nem találtam meg. Pl. meg akartam nézni a Rákosszentmihályt, de most már nem az van, nem találtam meg. Szegeden is próbáltam, azt se találtam. Az Akácfába ott voltam és ott találkoztam is, de az sincs már ott, ott sincs gyermekotthon, de ott voltam. Azt tudom, hogy hol van. Nem tudom, egy érdekes bizsergést [éreztem], de nem volt különösebb nagy hatással.

Cionista gyermekotthonok

Frankl Judit

Epizódok életem egy szakaszából

1934-ben születtem Budapesten, Óbudán, középosztálybeli zsidó családban. Édesapám orvos volt, fogorvosi munkáját Édesanyám asszisztensként segítette.

Emlékszem, szép kora nyári vasárnap volt, kellemes kirándulást tettünk a budai hegyekbe a szokásos társaságunkkal. Hazafelé menet a nyitott ablakokból kihallatszott a rádióbemondó hangja: Magyarország belépett a háborúba. A felnőttek megdöbbenve hallgatták, mi gyerekek irtózatossá féltünk szüleink szemében. És elkezdődtek a szörnyűségek. Édesapámat kétszer → SAS-behívóval – azonnali jelentkezési kötelezettséggel – → munkaszolgálatra vitték. Néhány hónap után hazaengedték. 1942 nyár elején frontszolgálatra rendelték, a 101/27-es, kizárólag orvosokból álló büntető munkásszázadba. (Retorzióknak szánták, az Orvosi Kamara által biztosított frontszolgálat alól való mentesítésük miatt. A kedvezményt megvonták. Ennek az intézkedésnek, a zsidó orvosoknak több mint a fele esett áldozatul.)

Mindig emlékezni fogok az utolsó találkozásunkra. Bevagonírozásuk (1942. június 4.) előtt lehetőséget kaptunk rövid személyes találkozásra. Helyszíne Monoron a futballpálya volt. Hajnalban keltünk. Vonaton utaztunk Monorra, az állomástól kb. 2-3 kilométerre lévő találkahelyre. Forró nyári nap volt, sehol egy kis árnyék, nagyon elfáradtam, fájt a lábam és rettenetesen nyűgös voltam. A fűben ülve a tűző napon, órákon keresztül vártunk, míg végre megérkezett a csapat. Katonaruhában sárga karszalaggal. Mindenki sírt, jajveszékelt, szörnyű hangzavar volt, mindenhol zokogás hallatszott. Azután elvezényelték őket. Akkor, 7 éves koromban láttam utoljára. Két és fél éves frontszolgálat után (1944 novemberében) visszahozták Budapestre. Csak annyi lehetőséget kapott, hogy katonai kíséret mellett találkozzon a családjával, de minket nem talált meg, mert akkorra Óbudát már zsidótlanították. Aztán egyenesen a téglagyárba vitték, és onnan Buchenwaldba. 1944. december 25-én lajstromba vették: Dr. Frankl János 1899, Budapest an: Steinberger Etel. Zsidó, orvos, magyar, politikai. Egy szám: 45103 maradt csak és az elmosódott emlékek.

Közben az iskolában mi gyerekek éltük a megszokott életünket, tanultunk, játszottunk az iskola udvarán és a közeli templom kertjében. A zsidóüldözés és a légitámadások megkeserítették életünket. Majdnem mindenkinek elvitték az édesapját munkaszolgálatra, a férfi tanítóinkkal: Weisz Bélával és Vándor Andorral együtt.

Szomorú esemény közvetlenül érintette osztályunkat. Pollacsek Sanyi családjával Kárpátukrajnából menekült Budapestre. Sok kistestvére volt, csupa kisfiú, mint az orgonasípok. Nagyon szegények voltak a templomudvarban egy kamrából összetákolt lakásban húzták meg magukat. Sanyi okos, szorgalmas, jó tanuló volt. Egyszer csak eltűnt az egész család. Nem tudtunk róluk semmit. A háború után derült ki, hogy mivel nem voltak magyar állampolgárok, kitoloncolták őket és elvitték Treblinkába, ahova sohasem érkeztek meg, mert útközben a vonaton mindenkit elgázosítottak.

A zsidó iskolában vasárnap is volt tanítás, a szombati szünnapon templomi istentiszteletre kellett mennünk. Egyik vasárnap reggel iskolába menet, kb. 10 perces utam közepe táján a Perc utca és Mókus utca keresztezésében egy házból suhancok kövekkel dobáltak meg. Ez többször megismétlődött. Félttem arra menni. Amikor a többiekkel összefogtunk, együtt mentünk, nagyobb biztonságban éreztük magunkat.

1944. március 19.-én a németek megszállták Magyarországot, április 5-én bezárták az összes zsidó iskolát, kiadva a végbizonyítványt. Ettől a naptól kezdve megkülönböztetésül sárga csillagot kellett viselnünk. November 4-én összeszedték Óbudán az összes zsidót és gyors menetben hajtottak minket nyilas suhancok Pestre. Kis hátizsákkal a hátamon, karomon a legkedvesebb babámmal, Anyu kezét fogva igyekeztem lépést tartani a csoporttal. 1945. január 18-án megtörtént a csoda, a Vörös Hadsereg katonái felszabadították a → budapesti gettót. Boldogan ölelkeztünk össze, a Nagymama, Anyukám és én: Élünk és újra együtt vagyunk!

Buda felszabadulása után hazamentünk Óbudára. A ház állt, a lakás is épen maradt, de teljesen kifosztva üresen „várt” minket. Nagymamám szomorúan mondogatta: „Mindünket elvitték, még egy rongyoszsákot sem hagytak.” (A rongyoszsákban a ruhák varrásakor megmaradt szövet darabokat tartották, elszakadt, kopott ruhák javításához.) Új életünk megkezdéséhez nagyon sok segítséget kaptunk a Jointtól. Támogatásuk nélkül létezni sem tudtunk volna. Kaptunk élelmiszert, ruhaneműt és konyhai felszerelést is. Ma is őrzök egy összeégett, horpadt alumínium serpenyőt emlékül.

A legnagyobb segítség az volt, hogy egy beutalót kaptam ► Szegedre a Szőregi út 80-ba, Joint által finanszírozott, a cionista → Makkabi hacair által működtetett gyerekotthonba. Mikor odaértem egy hatalmas sárga ház fogadott. Körülötte ugráló, éneklő gyerekekkel. Sokat köszönhetek az otthonban folyó cionista nevelésnek. Elkényeztetett, nyafogós egyke kislányból közösségi embert próbáltak faragni, ami csak többé-kevésbé sikerült. Mégis, ennek a nevelésnek

kedvező hatása végigkísért egész életemben. Megtanultam, hogy nincs csak én, helyette mi vagyunk, nincs enyém, csak mienk. Még személyes ruhánk sem volt. Pénteken délután leadtuk a szennyest a sutafiában (ruharaktár), és megkaptuk a soron lévő tisztát. Hiába akartam egy másikat, szebbet nem lehetett. Teljesítményünket is közösen, → kvucánként (csoportonként) értékelték. Akkor, ott ez a módszer célravezető és hasznos volt.

Szegeden viszonylag jó volt az élet. Volt ennivalónk, ha nem is bőségesen. Sokat játszottunk, énekeltünk, táncoltunk. Vezetőink 18-20 éves fiúk és lányok igyekeztek feledtetni velünk az átélt borzalmakat és hozzátartozóink elvesztését. Dolgoztunk a ház körül, a veteményes kertben. Ástunk, ültettünk, kapáltunk, öntöztünk, örültünk a termés betakarításának, még a krumpliszedést sem utáltuk nagyon. → Ivritül tanultunk, és komolyan felkészítettek fizikailag és lelkileg az → alijázásra.

Egy kicsi történet a véletlenek szerepéről életünk alakulásában. Anyukám egészségügyi nővérként néhány hónapig az otthonban dolgozott. Nagymamám hetente hosszú levélben számolt be az óbudai eseményekről. Egyik levelében megemlítette, találkozott egy fiatalasszonnyal, aki most jött haza a lágerből, és sírva panaszkodott nem találja a kisfiát, azt sem tudja él-e még. Anyukám emlékezett, van az otthonban egy óbudai kisfiú, aki állandóan sír a szülei elvesztése miatt. Neve szerepelt a két héten belül induló alijázó csoportban. Találkozásukkor feledhetetlen boldogság sugárzott mindkettőjük arcán. Elgondolni is borzasztó, mi lett volna, ha a fiú kivándorol. Soha sem tudták volna meg, hogy mindketten élnek, csak a világnak egy másik részén.

Nem járhattunk iskolába, mert nagyon messze volt, 7-8 km-t kellett volna naponta gyalogolnunk. Meleg ruhában sem bővelkedtünk. Az iskolába járást nem hiányoltuk, de az év végi vizsga gondolata nyomasztott.

Fűtőanyag hiány miatt egy istállót átrendeztek és telerakták emeletes ágyakkal. Ott aludt az összes gyerek, egymáshoz bújva, melegítve egymást, mint a kis állatkölykök. Reggelente vaságyunk lécein megjelentek a jégcsapok, mulatságosnak tartottuk, sokat nevettünk ezen.

Egy kellemetlen időszak emlékét is fel kell elevenítenem. 1945. október 4-én bárányhimlős lettem. Azonnal az elkülönítőbe küldtek, érthetően, a járvány elkerülése érdekében. A betegszoba egy kis, kb. 15 négyzetméteres különálló ház volt, két kis szobával, WC-vel. Ott feküdtem, betegen, lázasan, 11 évesen, teljesen egyedül három hétig. Jó esetben behozták az ennivalót a szobába, máskor az ablakon adták csak be. 2-3 naponta kisalakozták a kályhát, befűtöttek és odarakták a tüzelőt. Ennyi volt a kapcsolatom a világgal. Úgy éreztem magam, mint egy büntetésben lévő rab a magánzárkában. Október 24-én kitárult az ajtó, mehettem fürdeni és újra szabad voltam.

1946 tavaszán sikerült elintézni, felkerültem Pestre. A ► Délibáb utca 26-ban egy csodálatos villában volt a gyerekotthon. A vezetés, a programok, a foglalkozások hasonlítottak szegedi életünkhöz. Iskolába a → Tarbut Héber Gimnáziumba jártunk a Röck Szilárd utca 26-ba, a Rabbiképző Intézet épületébe. Reggelente korán indultunk, mégis sokszor elkéstünk, át kellett szállnunk a Körúton. Sokszor lógtunk a villamos lépcsőjén, vagy „tujáztunk”, mert a kocsiba a sok utazni vágyó ember nem fért be.

A tanítás két nyelven ivritül és magyarul folyt, kiváló tanárok tanítottak. Az ókori történelmet Hahn István ismertette meg velünk ivritül. Szigorú megkeseredett ember volt, családját elpusztították. Sokszor iratot ivritül dolgozatot, de magyarul is kérte a szöveget, mert gyenge ivrit tudásunk miatt nem mindig lehetett tudni mit is akartunk elmondani. Híres történész professzor, akadémikus lett.

Kémiát Székely György tanította, sármos, jóképű fiatalember volt, a lányok mind beleszerettek. Velem a kémiát szeretette meg, olyannyira, hogy élethívatásomnak választottam. A későbbiekben vegyészmérnöki oklevelet majd a kémiai tudományok kandidátusa címet kaptam ezen a szakterületen. Egyszer még találkoztunk, megjelentésemre Székely tanár úr volt az érettségi bizottság elnöke, amikor vizsgáztam.

Magyart tanított és osztályfőnökünk is volt Lux Lászlóné Opmann Ilona. Ő is hatással volt további tanulásomra. Miután az iskolákat, ahova jártam egymás után államosították, bezárták: 1948-ban a Délibáb utcai cionista otthont, utána a Tarbut gimnáziumot (amit akkor már Goldziher Ignác Gimnáziumnak neveztek), majd a Zsidó Gimnázium tagozatát; kérdés volt: hol tanuljak tovább? A Teleki Blanka Gimnáziumot választottam, mert akkor ott Opmann tanárnő volt az igazgató.

Amikor az akkori Vígszínház műsorára tűzte Čapek: *A rovarok életéről* című színművét 1947-ben vagy 1948-ban két vasárnap délelőtti előadást tartottak. A szereplőket gyerekotthonokban élő növendékekből választották. Hogy mi, árvaházi gyerekek, szörnyű emlékekkel a hátunk mögött, valódi színházban, felnőtt közönség előtt, hivatásos rendező, és színházi személyzet közreműködésével szerepelhetünk, csodálatos érzés volt. A próbák hangulata megkapó volt, igaz sokat kellett dolgozni, tanulni, míg összeállt az előadás. Újdonságot és különleges elfoglaltságot adott nekünk. Az előadástól nagyon féltünk, lámpalázunk volt. De a siker, a sok taps.... megérte.

A fellépők közül csak Riemer Rafi (Gyuri) neve ugrik be ennyi év után, aki a galacsin hajtó bogarat alakította, és szorgalmasan görgetett egy nagy gömböt a színpadon oda-vissza. Én a tiszavirágok (kérészek) csoportjában táncoltam, meg volt egy kis szövegem, még emlékszem is rá, de ez most nem érdekes. Remélem, jelentkezik valaki, aki szintén szerepelt a darabban!

Még egy történet egy osztálytársról és a véletlen szerepéről. Kb. 10 évvel ezelőtt megkértek segítsek egy, Izraelben élő magyar származású asszonynak, megtalálni

osztálytársait, emlékeit. Az óbudai zsidó elemibe járt a Zichy utcába abban az időben, amikor én is ott tanultam. Neve először nem mondott semmit, később kiderült, hogy Weisz Magdáról van szó, akivel egy osztályba jártunk, és jó barátnők voltunk. A háború után már nem hallottam róla, azt gondoltam Ő is az áldozatok között van. De él! A vészkorszakot a ► Zoltán utca 6-ban egy gyerekotthonban élte át. Szülei nem jöttek vissza, lakásukat kirabolták, nem maradt semmijük. 12 évesen teljesen egyedül nekivágott a világnak, alijázott. Azóta hallani sem akart Magyarországról, megszólalni sem akart magyarul. Egy → kibucban él a férjével, három gyereke és sok unokája van.

Sok-sok év után, egy ismerőse rábeszélésére mégis eljött Magyarországra. Találkozásunk megrázó és örömteli volt. Egymás szavába vágva tettük fel a kérdéseket és a válaszokat. Emlékszel? ... Emlékszel? „Anyukád mindig finom uzsonnával várt”. „Sokat játszottunk nálatok az udvaron, csudi jó volt”, stb., stb. Megismertem a családját, sokszor jött Magyarországra. Az itt töltött idő nagy részében együtt voltunk, mint régi-új barátnők.

Gyémánt Erzsébet Éva (Mezei Györgyné)

*„Az a felfogás, ami akkor volt, az nekem rettenetesen tetszett.
Mindenkinek dolgozni kell, és ez vitt engem ahhoz, hogy tanuljak is.”*

Interjú készítésének helye és ideje: 2020. május 13. Zugló; További levélváltások, telefonok 2020. június – július során. Interjú készítője, a szöveg kontrollszerkesztője: Gombocz Eszter. Gépelte, és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga.

(Mezei Erzsébettel 2001. május 11-én életinterjút készített a Soá Intézet Vizuális Történelmi Archívuma, azonosító szám: 51 667.)

Erzsébet anyai ági, Agulár nagyapja harcolt az első világháborúban, ahol megsérült, 60 százalékos hadirokkant lett. Az unokái sokat játszottak a karjában maradt – a bőr alatt ide-oda vándorló – golyóval. Apja, Gyémánt István gépészmérnöknek tanult, de a → numerus clausus miatt oklevelet nem kapott. Egy lakatos lányát, Agulár Margitot vette feleségül, majd egy idő után ő vette át apósa lakatosműhelyének vezetését.

Erzsébet 1930. augusztus 4-én született, Budapesten. Ugyanabba az állami iskolába járt Zuglóban, ahová az édesanyja, az elsős tanítónője is ugyanaz volt. Három-négy zsidó lány járt Erzsébet osztályába, velük a helyi elemiben és polgárban is együtt tanult. A nem zsidó diákokkal semmilyen konfliktusuk nem volt a → nyilas korszakig. A tanárok egyáltalán nem voltak antiszemiták, kivéve

a polgáriban a fizikatanárnő. A zsidó gyerekeknek a zsidó ünnepek alatt nem kellett iskolába menniük. A tanárnő az 1942/43-as tanévben pont abból feleltette a zsidó gyerekeket, amit távollétükben tanult az osztály. Az iskolai hitoktatójuk → Dr. Birnfeld Sámuel rabbi volt.

Jávorka utcai házuk, ahol Erzsébet a mai napig él, 1944-ben → csillagos ház lett. Apját is innen vitték el még korábban, 1944 márciusában → munkaszolgálatra. Erzsébet a mai napig emlékszik, hogy az ablakon át meglátta az érkező, → SAS-behívót hozó postást. Gépészmérnökként a mosonmagyaróvári Kühne Gépgyárba került. Apja munkaszolgálat alatt a nagypapa, Agulár Viktor gondoskodott a családról.

Amikor csillagos ház lett, Erzsébeték kétszobás lakásában 3-4 család, összesen 11 fő lakott. A ház másik, szintén kétszobás lakásában pedig összesen 14-en éltek. Főleg asszonyok gyerekekkel, a férfiak munkaszolgálatosok voltak. A zsúfoltság dacára nem voltak nagy veszekedések, az emberek jól meg tudtak egyezni a közös helyiségek, például a konyha használatában. A zsidók 11 és 3 óra között hagyhatták el a csillagos házakat. Mivel azonban jegyrendszer volt, mire a zsidók kimehettek vásárolni, addigra szinte minden elfogyott. Eleve nem volt sok élelem, voltak, akik hajnali négykor kiültek egy széken a bolt elé, hogy kenyérhez vagy húshoz jussanak. A város bombázásának idején a környéket sok találat érte, mivel a közelben van a Rákosrendező-pályaudvar. A csillagos ház lakói a ház pincéjébe mentek. Ide a szomszédos házakból is érkeztek nem zsidó szomszédok, mivel nekik nem volt pincéjük.

A nyilasok a környéken rendszeresen vitték a 40 év alatti nőket romeltakarításra. Többször elvitték Erzsébet édesanyját, meg orvos nagybátyja feleségét is. A romeltakarítás a bombázások alatt is folyt, mindenki nagyon félt. November 16-án a nyilasok az összes munkaképes nőt kiterelték a házból, 5-6 embert, köztük Erzsébet mamáját. A KISOK-pályára, majd onnan az újlaki téglagyárba vitték őket. Lánya elhurcolása után igyekezett a nagypapa védett papírokat szerezni családjának. Egy testvére segítségével ez sikerült is neki, svájci → Schutzpass-t szerzett, amivel a Szent-István parknál lévő → védett házak egyikébe próbáltak meg beköltözni. A családnak azonban óriási gondot jelentett a nagymama (Agulár Viktorné szül. Sach Rozália), aki szélütést kapott, amikor megtudta, hogy munkaszolgálatos fia meghalt a keleti fronton. Súlyos állapotban levő fekvőbeteg volt.

A nagypapa ezért először két unokáját vitte el a Szent-István parkba, ahol egy védett házba igyekezett bejuttatni őket. Ott azonban nagy sor volt, és sorbanállás közben a → nyilasok razzizáltak. Éjszakára egy Abonyi utcai csillagos házba terelték, majd másnap reggel a Stefánia úti zuglói nyilasházba vitték tovább őket gyalog. Ez közel volt a zuglói zsinagógához a Thököly úton. A nyilasok a zsinagóga mögött lőtték agyon rendszeresen azokat, akiket különböző helyeken elhurcoltak. A nyilasház udvarán mindenkiről levették a télikabátját és cipőjét. Erzsébet alig tudta

levenni a cipőjét, mivel nagylányként, anyja csizmáját vette fel, amikor a védett házba indult nagyapjával. Másnap a csizma, mely kisebb volt a kelleténél, csak nagy nehezen jött le a lábáról. Egy nyilas addig verte a fejét, amíg Erzsébetnek valahogy sikerült lerángatnia a csizmát magáról. Az egész jelenet alatt az izgatta leginkább, hogy mit fognak szólni a nyilasok, amikor meglátják, hogy lukas a harisnyája, melyet anyja kifejezett kérése ellenére nem stoppolt meg. A nyilasok a nagypapát is nagyon megverték, meg a terhes nőket is. A csoportot végül az újlaki téglagyárba vitték. Mindeközben a magatehetetlen nagymama egyedül volt otthon.

Ebből a téglagyárból vitték el néhány nappal korábban Erzsébet anyját és zongoraművész nagynénjét is. Ők végül Bergen-Belsenbe kerültek, ahol a nagynéni is meghalt. Erzsébetet kisgyerek korában ő tanította zongorázni.

Amikor a menet elindult a nyilasházból a téglagyárba, a két gyerek a halomba dobált télikabátok közül kiszedte a sajátját: Erzsébetnek bordó, testvérének kék színű kabátja volt. A téglagyár felé menet Erzsébetnek pisilnie kellett. Szólt a nyilas kísérőnek, aki miután kiállt a sorból, rávilágított a zseblámpájával és ráparancsolt, hogy tegye. Ilyen körülmények között Erzsébetnek nem sikerült. A mai napig nem tudja a dolgát intézni, ha a vécére más is vár.

A téglagyárban a téglaszáritóba kerültek. Rengeteg idős és gyerek volt ott iszonyatos zsúfoltságban. Két-három napig lehettek ott. Sokan megbolondultak, azokat a gyár előtt agyonlőtték. Az emberek annyira zavart állapotba kerültek, hogy például egy idős bácsi azzal ment oda Erzsébet szemüveges testvéréhez, hogy „professzor úr, itt a köpet”. És tüdővizsgálatról kezdett beszélni.

Egyik nap a 15 év alattiaknak és a 60 felülieknek külön sorba kellett állniuk. Egy vöröskeresztes autóból májkrémes konzerveket kaptak, ezzel indultak útnak. Erzsébetet és testvérét más gyerekekkel a Dohány utcai zsinagógához vitték, ahol sokáig vártak az utcán, amíg beengedték őket. Amikor az ajtó kinyílt, Erzsébet a jobb oldalon rengeteg halottat látott meg felhalmozva. Bent a sötétségben sok ember volt, csak a tóraszekrény előtt égett egy-két mécses.

A zsinagógából végül a → gettóban egy olyan házba kerültek, ahol csupa gyerek volt. Egy nap a Józsefvárosi pályaudvarra kísérték a nyilasok több száz gyereket. Erzsébet és testvére megszökött a sorból a Fiumei úton. Beszaladtak egy házba, ahol egy asszony éppen takarított, ezért nyitva volt a lakása ajtaja. A két gyerek beszaladt hozzá, és a rekamiéja mögé bújt, de az asszony nem akart zsidó gyereket bújtatni. Ezért leszaladtak a pincébe, ahol megszédtek a zsebeiket krumplival. Este gyalog, mezítláb visszamentek zuglói házukba azt remélve, hogy a nagypapát és édesanyjukat is már otthon találják. Éjszaka értek haza, és a kijárási tilalom miatt mindent zárva és elsötétítve találtak. Ebben a helyzetben Tót Potya (Tót István) focista segített rajtuk, aki → légóparancsnokként az utcában lakott. Potya

a család régi barátja volt, és mivel éppen bombáztak, Tóték az óvóhelyen tartózkodtak. Tót egy éjszakára odaadta a lakásuk kulcsát, így tudtak bemenni a saját lakásukba. Másnap nem adták vissza a kulcsot, hanem egy másik családi baráthoz, egy a közelben lakó Szabó építésmérnökhöz mentek. Ő felajánlotta a gyerekeknek, hogy a környéken egy romos házba költözteti őket, ad takarót nekik és gondoskodik róluk, amíg a szovjetek meg nem érkeznek. Az építész úgy tudta, hogy a gyerekek nagyapja meghalt, a nagymamát pedig bevitték a gettóba. Erzsébet testvére elfogadta a segítséget, de Erzsébet mindenképpen meg akarta találni a nagymamát. Egy éjszakát még a saját lakásukban töltöttek, de a nyilasok éppen jöttek razziázni, ezért kimenekültek a ház hátsó részén. A gettó elé, annak Dohány utcai kapujához mentek. Az azonban zárva volt. Úgy jutottak végül be, hogy felkapaszkodtak egy bútorszállító kocsira, amelyik azért hajtott be a gettóba, hogy az onnan kiköltöző nem zsidók bútorait elszállítsa.

A nagymamát végül a Klauzál téri kórházban találták meg. A gyerekek először a Zsidó Tanács Síp utcai központjába mentek, ott kérdezték meg, hol keressék beteg nagymamájukat. Ott mondták nekik, hogy a kórházakat nézzék végig. Több helyen jártak, ahol földön fekvő emberek között keresték a nagymamájukat, mire a Klauzál téren megtalálták. Éppen a nagymamájuk mellett álldogáltak, amikor odajött a kórház egyik orvosa, aki el akarta küldeni a gyerekeket azzal, hogy egészségesek ott nem lehetnek. Beszélgetésük közben azonban kiderült, hogy a nagymama az Agulár család tagja, és a fia orvos. Kiderült, hogy a gettóbeli orvos korábban együtt dolgozott Agulár doktorral a Korányi kórházban. Ezután már nem akarta elküldeni a gyerekeket. Erzsébet testvérét könnyen bent tudta tartani, mivel annak az egyik szeme üveg volt (építkezéseken használt mész ment bele, az vakította meg). Erzsébet viszont csak úgy maradhatott ott, ha vállalta, hogy a nagymamáján kívül mindenki mást is ő ápol a szobában. Erzsébet így maradt ott, de ápolás helyett leginkább a sorban haló betegeken végezte el a szükséges tennivalókat. Ő kötötte például fel az állukat, rájuk tette egy cédulán a nevüket és levetkőztette a halottakat. A holttesteket két munkaszolgálatos vitte le egy Klauzál téri üzlethelyiségbe. Onnan aztán a Klauzál téren és a Síp utcában a zsinagóga udvarban kiásott tömegsírokba kerültek. A teremben végül mindössze 2-3 élő maradt, köztük a nagymama.

A nagymama mesélte el, hogy a nagyapa hazament a téglagyárból, de otthon ágynak esett. Tóth Potya segítségével a nagypapa megkért egy környékbeli, ismerős bolgárkertészt, hogy őt és a nagymamát kocsin vigye be a gettóba. Így is történt, de amikor a gettóbeli állapotokat a nagyapa meglátta, megkérte a bolgárkertészt, hogy inkább vigye haza őket meghalni. A visszafelé úton a nyilasok leparancsolták a nagypapát a kocsiról, aki így félholtan került haza. Tóth Potya hívott ugyan egy orvost a haldokló öregemberhez, az azonban beadott egy injekciót, amitől

azonnal meghalt. Az akkor már lebénult nagymama meg ott maradt egy ágyban a halott férjével napokig. Tóth Potyát ugyanis időközben agyonlőtték a nyilasok, mivel zsidókat bújtatott. Végül a nagymamát valaki bejuttatta a gettóba, de arra Erzsébet már nem emlékszik, hogy ez hogyan zajlott.

Az édesanya, Agulár Margit sorsáról visszatérő túlélők számoltak be. Gyerekkori játszópajtása, az utcájukban lévő fűszeres lányával volt többek között együtt. Ő mondta el a háború után, hogy Bergen-Belsenben Erzsébet anyja kőtörésen dolgozott, legyengült, flekktífuszos lett, és meghalt. Apja haláláról szintén egy túlélőtől értesült, aki egyik nap megjelent náluk és apját kereste. Erzsébet mondta, hogy még nem jött meg, mire az illető közölte, hogy akkor már ne is várja, ezek szerint nem sikerült megszöknie. Apjáról a háború alatt annyi hírük volt, hogy a budapesti Albert-laktanyába került. Onnan írt egy levelet egy utcájukbeli péknek, amiben megírta, hogy hol van, és mivel nyári ruhában vitték el, egy meleg takarót kért. A levelet azonban a pék csak valamikor később dobta be a család postaládájába, így már nem tudtak segíteni rajta.

Még a felszabadulás napjaiban történt, hogy szovjet katonák törtek be Erzsébeték zuglói házába, és tüzelőnek el akarták vinni az ajtót. András, Erzsébet testvére megpróbálta elmagyarázni nekik, hogy ők árvagyerekek: „mama, papa puff-puff” – mondta a katonáknak. Ezt meghallva nem vittek el semmit tőlük. Sőt, az egyik idősebb, odesszai születésű katona – Erzsébet szerint valószínűleg zsidó – ettől kezdve minden nap vitt főtt káposztát nekik. Az edényt a szomszédoktól vette el. Nagyjából két hétig, amíg a közelben voltak. Erzsébet a gettó felszabadulására is emlékszik, ő először egy szovjet katonanőt látott meg. E két dolog miatt – a gettó felszabadítása és a főtt étel – mindig hálával gondol a szovjetekre. Erzsébet számára ugyanez a segítségnyújtás, segítő szellem jellemezte a mihát is. Erzsébet cionista neve a mihán Eszter volt.

„Így maradtunk mi teljesen árván. Ezt muszáj elmondani ahhoz, hogy elmagyarázzam, hogyan kerültem a mihára. És hazajöttünk, és mit ad a sors, szét van a házunk löve, egy részébe idegenek költöztek be. Ott a lakás teljesen üresen. A bútorzat, ami volt, hogy helyet tudjunk adni ennyi embernek [amikor csillagos ház lett] az a műhelybe került, és azt elvitte a bomba teljesen. 11-szer cserélt gazdát ez a rész, a Telepes utcai iskola és a Rákos-patak közötti rész, igen nagy harcok voltak. A Bosnyák téren volt egy nagy orosz katonai temető. Rengeteg orosz katona halt meg. Így kerültünk mi haza a nagymamával. Úgyhogy azon a télen se fűtés, se ruha, semmi. Sokszor belegondolok, hogy az a bugyi, ami rám került novemberben, még tavasszal is az volt rajtam. Szappan se volt, semmi se volt. Sebekkel voltunk tele, én is. Borzasztó. A testvérem, aki állandóan jött-ment, és egyébként a zsidó

gimnáziumba járt, amikor jött a korai tavasz, megtudott egy címet, és oda elment. Az volt a zsidó gyerekeknek a központi helye, akik szülők nélkül maradtak.

Ez volt a lányárvaház a Hungária körúton, a Hungária körút és Ajtósi Dürer sor sarkán, ami most Közlekedésrendészet. [Hungária krt. 149, 1945-től → somér gyermekotthon.] Ez az árvaház volt a zsidó gyerekeknek a központi helye. Oda elment a testvérem, és ott közölték, hogy jönnek a → deportálásból is az árván maradt zsidó gyerekek, illetve itt lévők, és elvitték a testvéremet Újszegedre. Volt egy fertőtlenítő a Hungária körút és a Dózsa György út sarkán, egy iskola, ahol a Vakok Intézete van. Úgy kezdődött, hogy a gyerekeket, akik jöttek haza a deportálásból, ezt úgy kell érteni, hogy rongyosan, éhesen, tetvesen, hát mi is tetvesek voltunk, megfürdették, lefertőtlenítették, és összeállt egy csapat. Őket mind elvitték Újszegedre. De mind többen jöttek, jöttek, ahogy jött a tavasz meg a nyár.

A nagybátyámnak kapcsolatain keresztül sikerült elintéznie, hogy a nagymamám bevigyék a Vas utcai kórházba, hogy rajtam is segítsenek. [Vas utca 17, eredetileg Pajor Szanatórium] De csak átmenetileg, mert gyakorlatilag azon a betegségen nem tudott segíteni senki, és hazaadták. Amikor a nagybeteg, lebénuult fekvőbeteg nagymamát sikerült elhelyezni a kórházban, akkor beköltöztem a mihára.

Jött 1945 ősze, és a nagymamám testvérenek megint csak sikerült elintéznie, hogy nagymamát elhelyezzék, és akkor én is bekerültem a téli időszakra [a mihára], ami egy borzasztó nagy boldogság volt, mert jótekonysági alapon, a Joint révén kaptunk különböző használt ruhákat. Korabeli fiatalok voltak, az ennivaló is biztosítva, nagyon, nagyon jó volt. Emeletes ágyakat szereztek be, én fenn feküdtem az emeleten; és mindig mentem be a nagymamához, törődtem a nagymamával.

Szabad ki-be járkálás volt?

Igen, Teljes szabadság volt. Mi az első emeleten voltunk, és fönt az emeleten volt a → plúga, ahol már a 15-16 éven felüliek, a nekünk felnőttek voltak, 18-20 évesek. Velük nem volt különösebb kapcsolódásunk, de velünk nagyon rendesek voltak. Amikor jött a tavasz, és elvittek minket Szilvásváradra, akkor voltam először olyan helyen, a Bükkben, hogy életem legszebb élménye volt. Jöttek oda a plúgások is, nagy tüzet csináltunk, és énekeltük azokat a zsidó dallamokat, amiket ott megtanultam héberül.

El tudod énekelni?

Emlékszem mindegyikre majdhogynem, de a szövegét már nem tudom. De mindig énekeltünk, jó kedélyűek voltunk, vidámak. Életben maradtunk. Azokra emlékszem, akikkel én egy csoportban voltam, a fényképek alapján is. Akik pestiek voltak, mind elmentek megkeresni, hogy kik jöttek vissza a családjából. A korombelieket tudom mondani, a nagyobbakat nem tudom. A pestiek a pestieket, a vidékiek mentek a vidéki helyekre, de persze nem találtak senkit életben. Állandóan Izraelről hallottunk. De hol volt akkor még Izrael? Angol gyarmat volt. De Izrael és az

→ alijázás volt a megoldás [nekünk] mint gyerekeknek. Ez volt az elképzelésünk. Igen ám, de nyáron el kellett mennünk dolgozni. Nyírbogátra mentünk, dinnyét kapálni, meg egyéb mezőgazdasági munkát csinálni, [végezni], én tudom, hogy én dinnyét kapáltam. A forró melegben mezítlábasan mentünk a homokban, és dolgoztunk. A nagymamának mindig írtam, és van egy levelezőlap, amit nem dobtam el, hogy itt lakunk. De a nagymamát is ki kellett hozni a kórházból, és akkor jött, máig is titokzatos előttem, csak most, ahogy összeakadtunk, gondoltam először rá, hogy az alijázás [vajon miért vált sürgőssé?] Államosították? De el kellett hagyni az otthont.

Én akkor [Nyírbogáton] elhatároztam, amikor dinnyét kapáltam, hogy mit fogok csinálni az életem során. Mindig ezt a nehéz munkát fogom csinálni? Elhatároztam – mert a testvérem folytatta az ipari gimnáziumot tovább a Szent Domonkos utcában –, hogy én is beiratkozom az iskolába, és tanulni fogok. És akkor hárman egyszerűen otthagytuk [a munkát]. A Jointtól kaptunk cipőt, az nagy szám volt, és az új volt, és azt odaadtuk egy parasztembernek, aki bevitt minket Nyíregyházára szekérrel. Fölszálltunk egy vonatra, jegy, pénz, minden nélkül, és lógtunk végig egész Pestig, és jöttünk vissza a mihára. Én akkor rögtön beiratkoztam iskolába. [Pesti Izraelita Hitközség Gépészeti Ipari Középiskola. Erzsébet az egyik első leánytanuló volt.] Amit nem tudok, hogy [miért] mondták nekünk az aliját, hogy napokon belül menni kell Izraelbe. De nem mondták, hogy miért, mert akkor még nem volt Izrael. A másik, hogy a Keleti pályaudvarra kellett eljutni, de titokban. Ezt a titkot nem értem.

Mikor volt ez?

'46 ősze. 1946. szeptember. Akkor mentem iskolába. Mondtam, hogy iskolába megyek. Nem mertem elmondani a vezetőknek ott a mihán, hogy én nem megyek el [Izraelbe]. De az unokahúgom, [Gyémánt] Edit szerelmes volt egy fiúba, az Oliba [Olivér] és ő elment. Az édesanyja élt, itthon volt, és könnyögött neki, hogy ne menjen el, ne hagyja itt. Nem, nem, ő alijázik, és alijázott is. Egyébként nagyon szenvedéses volt az ő életük, mire kijutottak Izraelbe, úgy aludtak sátorban, hogy még kígyók is másztak körülöttük. De eljutottak Izraelbe.

Csoportkép a Hungária körúti otthonból alijázni készülő fiatalokról, 1946

Felső sor: Kaufman Noémi, Grünwald Hajim, Gyémánt Andris és Erzsébet

Középen: Szara, ?, Strasszer Ahuva, Blaustein Jakov és Aliz.

Alsó sor: Weisz Szimha, Gyémánt Dvora, Erdős Hillél, Schwarz Márta, Szidon Olivér (Mose)

Én meg, mivel a nagymamát megint kiadták a kórházból, egyedül maradtam vele. Semmink nem volt és senkink. Másnak sem, de nekünk pláne nem volt. Én az iskolában kaptam ebédet, a Zsidó Gimnáziumban főztek, és szerencsémre itt a zsinagóga melletti házban is volt egy kifőzde, és a környéken egyedül maradt zsidóknak adtak ebédet, és azt az ebédet hoztam haza a nagymamának. Így jártam iskolába. Szegény nagymamának, aki szellemileg teljesen ép volt, de se orvos, se gyógyszer, se semmi nem volt, és a lába egyre inkább dagadt. Ordított a fájdalomtól éjjel-nappal, és én, aki 15-16-ik évemben voltam már, nem tudtam fölfogni, hogy ez mekkora fájdalommal jár. [...]

Egyszerűen nem tudtam, hogy mit csináljak szegénnyel, és akkor az egyik Agulár nagybácsi, aki Kalocsán lakott, nagypapám öccse, aki életben maradt, amikor jött Pestre, idejött aludni. Ott is nagy volt a nyomor; az egész országban nagy volt a nyomor, így anyagilag nem tudott segíteni rajtunk. De mivel ő is borkereskedéssel foglalkozott, tudott adni emlékszem, 10 forintot. Ez már '47-ben volt. Az Amerikai

úton, ami most az Idegsebészet, az volt a Zsidó Szeretetkórház. Azon a pénzen hoztam egy taxit, és a karomon vittem be a nagymamát. Lehetett vagy 30 kiló. Egy csíkos férfiing volt a hálóinge, talán a gettó óta. Cserélni se tudtunk, semmink nem volt. Így vittem a nagymamát a lépcsőkön föl. A Zsidó Kórházban a folyosón is feküdtek betegek. Amikor az orvos meglátta a nagymamát, összecsapta a kezét: „Úr Isten! Azonnal amputálni kell.” De én nem tudtam beleegyezést adni, mert még kiskorú voltam. „Szerezz egy hozzátartozót, aki aláírja, hogy amputálhatjuk a lábát!” És akkor elmentem a nagymamatestvéréhez, aki azonnal eljött, és beleegyezését adta. Akkor leamputálták a lábát.

Akkor jött az ősz. Elmondani nem tudom azt a kétségbeesést, amikor fűtőanyagunk nem volt! A testvérem maradt továbbra is kollégiumban, valahova Újpestre helyezték őket, a későbbiekben államosították az árvaházat. Akik alijáztak, azok elmentek, akik nem alijáztak, azokat valahova ► Mátyásföldre vitték. Ott volt valami gyerekotthon. Ő oda került. Onnan járt szintén a Gépipari Gimnáziumba, ahogy én is.

Gyémánt...?

András. Igen. Ebben az évben halt meg. Akkor a sorstól azt kívántam: bárcsak halna meg szegény nagymama. Nem, nem, nem tudtam! Nem, nem! Teljesen kilátástalan volt az a '47! Akkor október volt. A vizit még rendben volt, és mire a kórterem ajtajához ért [az orvos], hirtelen meghalt a nagymama.

1947 októberében halt meg. Örültem neki. Szegény, megoldódott [a helyzet]. Pénz, minden nélkül, szegénységi alapon nekem kellett intézni a temetését. Pénz, minden nélkül úgy tudtam elbúcsúzni tőle, hogy bementem a halottas [házba]; reggel fél 9 és 9 között temették. Mert teljesen szegénységi alapon ment, de betartották [az előírásokat], lemosdatták a halottat. [...] És akkor nem volt, aki eltemesse. Nem volt rabbi. Egyrészt azért, mert a háború után voltunk, és megölték a zömét, a másik pedig, hogy olyan korán reggel volt. Szinte sötét őszi reggel. És aztán a kiskocsival, ahogy vitték a 38-as parcellához – megint a sors –, a hittan tanárom, aki negyedik polgáriban tanított, nem tudom a nevét, azzal találkoztam. Megismert. Én is megismertem. Kérdezte, hogy kit temetnek. Mondtam, hogy a nagymamát. Akkor ő elkísért a sírig, és elmondta azt az imát, ami – bár nem voltunk vallásosak –, de nagyon jól esett! Nekem is, és az az összetartás! Sokszor mondják, hogy van a zsidóságban valami, ami összetart. Na, így temetődött el a nagymama. Utána államosították a mihát, plúgát.

A miháról tudsz esetleg még mesélni? Kik voltak a nevelők?

Nem volt olyan, hogy nevelők. Ilyen nem volt.

Tanulás sem volt?

Nem. Nem, teljes szabadság volt. Éneklés volt, reggelit adtak, ebédet adtak, akkor összejöttek a fiatalok, és beszélgettünk, mindenki elmondta a maga sorsát. Az egyik kislány csepei volt, és elmentünk oda. Milyen szegényen éltek! Csak néztem,

ahonnan elvitték a szüleit. Ugyanúgy, akihez [később] hozzáment az unokatestvérem, Gyémánt Edit, az Ottóhoz is elmentünk. Ők Erzsébeten laktak. Pesterzsébet akkor még vidéknek számított, városrész volt, most már kerület. Ékszerész volt az apukája, az anyukája [...] Megölték őket. Eljött Ottó is, megmutatta, hol laktak, mint laktak. Volt összetartás. De vissza is mentünk a [mihára]. Az volt az otthonunk.

Valaki irányította ezeket a kirándulásokat?

Nem. Én kislány voltam, 14 éves, nem tudtam fölmérni, hogy kik szervezték. A plúgások voltak? Csak azt tudom, hogy tőlem idősebbek. Nem volt semmi szakosítás. Hogy kik intézték, hogy el kellett menni dolgozni Nyíregyháza környékére, [nem tudom.] Mindenki ment, a plúgások is mentek dolgozni. Nyilván kaptak pénzt azoktól a gazdától, akiknek dolgoztunk, de ott is volt ellátásunk.

Volt fluktuáció a mihában? Cserélődtek a lakók?

Az otthonon belül nem. Együtt maradtak. Tavasztól jöttek állandóan egész őszig a deportálásból. De nem csak hozzánk jöttek. Voltak → Hanhacok mint a barátnőm, akik a nyár folyamán jöttek haza, mert vagy betegek voltak, vagy keresték az otthonukat, de nem találták, és ide irányították őket Budapestre. A legkülönbözőbb fiatal gyereket kell elképzelni. Én a Hanhacokról hallottam a későbbiek során, de én → somér hacair voltam, azt ismertem meg, és azon belül semmiféle mozgás nem volt.

Azonosultál a somér szellemmel?

Teljesen. Kommunista, szocialista elveket vallottak. A Hanhacok szocialisták, mi pedig kommunisták voltunk. Baloldaliak. Az a felfogás, ami akkor volt, az nekem rettenetesen tetszett. Mindenkinek dolgozni kell, és ez vitt engem ahhoz, hogy tanuljak is. A fiatalságot tanítani kell, tanulni kell. Örökösen ez volt a téma. Izraelben tanuljatok! Menjetek, alijázzatok, és tanuljatok! Dolgozni kell és tanulni kell. Ez volt a szellem. Csavargó nem volt a társaságban. Azok közül, akik hazajöttek, és odakerültek szerencsétlen körülmények között, egyik sem volt szélhámós vagy gazember.

Ez a gondolat, hogy segíteni kell más embereken, ez az eszme, amivel a mihán is találkoztam. Mert ott is segítették egymást a gyerekek. A segítség, a szolidaritás.

Színlelőadás volt?

Nem, még gondolatban se. Akkor annyira meghurcolt fiatalságról volt szó! Csak, hogy vagyunk valahol, ahol nem bántanak, ahol enni adnak, ahol törődnek velünk, és akik azt mondják, hogy Izrael a mi hazánk, de most angol gyarmat, és folynak a tárgyalások. De hogy nem olyan könnyű oda bejutni, arról szó se volt. Az a nagy titoktartás az alijázással kapcsolatban. Ez a csoport [Erzsébet miha csoportja] a Keleti pályaudvarról ment el 46 szeptemberében. Az unokatestvérem is akkor ment el.

Emlékszem, odaültem Edit ágya szélére, és mondtam: „Editke ne menj el! Ne hagyd itt az anyukádat!” Editnek volt egy beteg testvére, Gyémánt Gábor, paralízissal feküdt, aki aztán meg is halt. „Ne hagyd itt őket!” „De az Oli, az Oli, de az Oli!” Ő volt a fiúja. Edit fiatalabb is volt tőlem két évvel, az is sokat jelentett. Tőle tudom, hogy [Izraelben] még van élő azok között, akik a fényképen vannak.

Edit is árva volt?

Félárva. Az ügyvéd apukáját, dr. Gyémánt Árpádot '42-ben elhurcolták és munkaszolgálatban megölték, és az anyukája, [Edit] kisöccsével túléltek a gettót.

Az anyukája egyedül ápolta ebben a nagy nyomorban, tehát nemigen volt ideje az Edittel, az egészséges gyerekével törődni. Én hívtam el a mihára, és akkor egy fiúval szerelembe esett. Két kis gyerek. Ők elmentek, alijáztak, nagyon-nagyon nehéz körülmények között. Most már dédnagymama. Gyönyörű családja lett Izraelben.”

Erzsébet szinte egész családja meggyilkolása miatt Magyarországot nem érzi hazájának. A férje miatt maradt az országban. Persze „vannak hülye zsidók is” – mondja. Például családja egyik ága, ahol ő mondta meg a gyerekeknek, hogy a családja, így ő is zsidó. A család ezért a mai napig nem áll szóba vele

„Zsidó vagyok, 100 százalékosan, büszke vagyok, nem tagadom senki előtt. A cionizmussal teljes összhangban van a zsidóság. Aki zsidónak érzi magát, annak a hazája Izrael. Onnan eredünk, és az a hazánk. Nagyon megszenvedtünk érte, mióta a zsidóság létezik. Ki tudták irtani a zsidóságot? Az egyetlen faj a világon, amelyiket nem lehet kiirtani, mert összetartás van a zsidókban. És mi tart össze? Az örökös üldözés. Akik elzárkóznak a cionizmustól, azok asszimilálódnak.”

Hacsek László

„A Tárogató út az egy a mai értelemben is egy szuper, jó intézet volt.”

Az interjút Vörös Kata készítette 2020-ban, Budapesten.

Hacsek László Szentesen született 1938. szeptember 14-én. Édesanyja, Weisz Róza orthodox vallásos családból származott, édesapja, Hacsek József neológ családban nőtt fel. Apja bőrdíszműves mester volt, a nagyapa toll és nyersbőr műhelyét vette át.

László hat éves volt, amikor családjával a szentesi → gettóba zárták, ekkor édesanyja héthónapos terhes volt. Édesapja éppen otthon volt, nem volt → munkaszolgálaton, ezért családjával lehetett. A szegedi téglagyárból a hódmezővásárhelyi nagyszülőket az első transzporttal Auschwitzba → deportálták, ahonnan nem tértek vissza. László és szülei a harmadik transzportba kerültek, és ez a szerelvény

Ausztriába, → Strasshofba érkezett. A húszfős szentesi csoport Wiener Neustadtba került, egy gázálcgyárban kellett dolgozniuk. A csoportot a repülőtérhez tartozó egyik épületben (Kindergarten) helyezték el. Édesanyja '44 szeptemberében szülte meg második gyermekét, Hacsek Zsuzsannát. 1945. április 2-án szabadultak fel.

Hosszú gyaloglás és utazás után, 1945. május végén hazaértek Szentesre. Testvére ekkor 8 hónapos volt és 3,5 kg. Édesanyja nagyon rossz egészségi és idegállapotban kórházba került, László pedig egy tanyára „feljavításra”. Egykori szentesi házukból elvitték mindenüket, ezért átköltöztek Hódmezővásárhelyre, a nagyszülők házába, amit a szomszédok megóvtak, megőriztek eredeti állapotában. Mivel László édesanyja beteg volt, és húga is nagyon gyenge, édesapja egy ► szegedi gyermekotthonba (London krt. 1.) vitte fiát, aki kb. fél év múlva térhetett vissza a családjához.

1949-ben László édesapját letartóztatták, a család széthullott: édesanyja idegösszeomlással szanatóriumba került, húgát rokonok vették magukhoz, László pedig Budapesten gyermekotthonba került.

Engem pedig elhelyeztek Pesten, a pesti árvaházba, illetve hát nem az árvaházba kerültem, hanem a Tárogató úti sokak által lakott és ismert, zsidó árvaházba. Ott voltam legtöbbször, a ► Tárogató úti intézetben. Megmondom őszintén, hogy én nagyon jól éreztem magam ott. Egyrészt a Tárogató út az egy olyan volt, hogy nagyon sok félárva gyerek volt, voltak árvák is, és voltak olyanok, mint például akár én is, aki családi okok miatt került oda. Volt olyan, akinek kitelepítették a szüleit, és a gyereket úgy tudták megmenteni a kitelepítéstől, hogy bekerült az intézetbe. A Tárogató út az egy a mai értelemben is egy szuper, jó intézet volt. Nagyon jó tanárok, nevelők, gondozónők voltak. Onnan jártunk iskolába, de magában az intézetben mindenféle foglalkozás volt. Többek között én kitanultam ott a könyvkötészetet tizennéhány éves koromban, amit aztán életem során sokszor tudtam alkalmazni. De sport, kulturális, énekkar, én pl. tagja voltam az énekkarnak, de voltak a színjátszókörök, mindenféle sportolási lehetőség. Én már kisgyerek koromtól kezdve tudtam pingpongozni, és ott nagyon jól éreztem magam a pingponggal is. Az egy nagyon jó élet volt, a Tárogató úti intézet.

Arra emlékszem, hogy volt egy nagyszerű tanárunk, a Polgár tanár úr, aki nagyon sok mindenre megtanított minket. Nem iskolai dologra, hanem ő valamikor a zsidó cserkészcsapatnak volt az egyik vezetője, nagyon sok ilyen jellegű dologra. Egypárunkat elvitt a lakásába, az Erőd utcába, ahol az ebédlőasztalon pingpongoztunk. Volt egy másik tanárunk, aki a Zsidó Gimnáziumban tanított, a Sándor tanár úr. Ő tornatanár volt, ha jól emlékszem, és ővele nagyon sok sportfoglalkozás volt. Maga az intézet úgy épült föl, hogy reggel ébresztő, reggeli torna, és akkor onnan jártunk iskolába. Én a Labancz úti iskolába jártam, akkor voltam ötödikes.

Akikre emlékszem, akikkel azóta is találkoztam intézetiekkel – sajnos van, aki már nem él –, a Barta György, ugye a H. Barta Lajos írónak az öccse, de a H. Barta Lajos is ott volt az intézetben, Gyöngyösi Péter, sajnos már ő sem él. Aki a legismertebb személyiség az a Polacsek Józsi, alias Sas Józsi, aki osztálytársam volt.

Jól éltünk egészen a tanév végéig. A tanév végén, ugye akkor már kezdett megszűnni a → Joint, aki tulajdonképpen ellátta ezt az intézetet. Egyenruhánk volt, a Jointtól kaptunk a fehérneműtől kezdve télikabátig, sapkáig mindent. Egy nagy Joint raktár volt a Rákóczi úton, az akkori Otthon Áruházban, és oda mindig elvittek minket, és ott tényleg fehérneműtől mindennel fölruháztak, így aztán később sok, akivel találkoztam az életben, azokon megláttam azokat a ruhákat, és akkor „ugye te is?“, és akkor ugye ő is... Egészen a tanév végéig nem volt semmi probléma, amikor is megjelentek, hogy ezt az intézetet fölszámolják.

Ez mikor volt pontosan?

Ez 1950 júniusában. Én '49. szeptemberben kerültem oda, és ez a tanév vége, '50 júniusa volt. Akkor nagyon sok félárva hazaküldtek, tehát akik ott voltak, és nem volt velük gond meg probléma, többek között a Sas József, a Polacsek Józsi is hazakerült az édesanyjához, úgyhogy ott elváltak az útjaink. ...Én többedmagammal – én nem voltam árva meg félárva se, de nem volt hova mennünk – ezért az árvákkal együtt először a Délibáb utcai otthonba kerültem, a ► Délibáb utca 26-ba, tehát nem a lányárvaházba a 35-be, hanem a 26-ba. Ott voltunk kb. egy hónapig, amikor levittek az árvaháznak a Tahiban lévő üdülőjébe, és ott is eltöltöttünk egy hónapot, tehát a nyarat ott töltöttük.

Ott megint nagyon jól éreztük magunkat, ugyan az már sokkal keményebb volt, mint a Tárogató út, mert az árvaházban, akik esetleg árvaháziak voltak, azok mondják, hogy ott azért kemény fegyelem volt, hát Tahiban is ez volt. Amikor Tahiból visszakerültünk és már közeledett a tanév, akkor be voltunk iratkozva a Délibáb utcához legközelebbi Felsőerdősori iskolába. De nem oda jártam végül, mert szeptemberre kiderült, hogy az új elosztásban én az ► Akácfa utcai úgynevezett Gyermekkertbe – ami szintén egy zsidó árvaház volt –, abba kerültem. Ott kezdtem el a tanévet, akkor a Kazinczy utcai iskolába jártam, akkor már hatodikba. Ez 1950 szeptemberében volt.

Közben az évvégén édesapám szabadlábra került, és elkezdte összeszedni a családot. Először elment édesanyámért a debreceni idegstanatóriumba, őt akkor már olyan állapotban találta, hogy haza tudta vinni. Elment a húgomért Békéscsabára a rokonokhoz, őt is hazavitte, megkeresett engem az Akácfa utcai intézetben, és akkor abba maradtunk, hogy én még a tanév első felét végigjárom a Kazinczy utcai iskolában, és majd a második félévre tudok hazamenni, tehát én '51 elején hazakerültem Hódmezővásárhelyre, vissza a régi iskolámba. De hát mi akkor ott nagyon, nagyon-nagyon rossz körülmények között éltünk.

[...]

Hogya visszagondol az otthonokra, akkor ott a vallásra milyen sok hangsúlyt fektettek?

Egyrészt nem voltak vallásosak ezek az otthonok. Én nem emlékszem, hogy akár a Tárogató útról, akár az Akácfa utcából, ahol én hosszabb időt eltöltöttem, olyan hogy mondjuk együtt mentünk volna templomba, vagy péntek este imádkoztunk volna vagy szombaton. Nem, nem volt. Tehát vallásos nevelés akkor ezekben az otthonokban nem volt, cionista igen. Tehát én ugye kisgyerekkoromtól kezdve cionista voltam, egészen addig, amíg ezt lehetett, a → Dror habonim voltam. Cionista élet, akkor még '49-'50-'51-ben még azért az volt. Inkább cionisták voltunk, mint vallásosak.

Mit kell tudni az akkori cionizmusról, Önnek milyen kapcsolata volt a cionistákkal?

Egyrészt már ezt akkor '46-ban, amikor először voltam rövid ideig ilyen otthonban, ott is, az is tiszta cionista alakulat volt. Ugye ott a nálam idősebbeket arra nevelték, hogy ha eléri azt a kort, amikor erre már lehetőség van, akkor irány Palesztina, ugye akkor még nem Izrael volt. És nagyon sokan, barátainak az idősebb testvérei, azok el is mentek.

Még egy dolgot, azt kihagytam, hogy Hódmezővásárhelyen a zsidó iskolát a Joint tartotta föl. De olyan mértékben, hogy egy napközi otthont létesített az iskola mellett, ahova nem csak azok a gyerekek, akik odajártak a zsidó iskolába, hanem akik valamikor odajártak, és vásárhelyi zsidó gyerekek voltak, azok délután, iskolai foglalkozások után, bejöhettek és ott mindenféle cionista, mozgalmi, kulturális, ne adj isten még egyházi dolgok is voltak, mert ugye akkor mi zsidó iskolába jártunk. És ez az otthon egészen 1961-ig a vásárhelyi zsidó gyerekeknek egy bázist jelentett, hogy „hát akkor bemegyünk az otthonba”. Ott az otthonban táncoltunk, pingpongoztunk, kártyáztunk, ne adj isten néha még ittunk is, ugye a korosztálynak megfelelően, de ez nem volt jellemző, csak ezt én mindig el szoktam mondani, hogy még erre is volt példa. Aztán kifogytunk, én is megnősültem, én már sokkal korábban, '53-ban elkerültem Vásárhelyről, tehát csak időnként jártam haza, de az Otthon, az mindig Otthon volt. Míg nem 1990-ben két hajdan volt iskolatársunk, Moczó Kálmánné Kellner Katalin és Anisfeld Jutka elhatározták, hogy összeszedik a világ minden tájáról azokat, akik még megvannak otthonbeliek. Vásárhelyről is, Budapestről, vidékről, ki hol volt, Izraelből, Amerikából, Kanadából, Ausztráliából jöttek haza ezekre az úgynevezett Otthontalálkozókra, amik mindig a vásárhelyi Holokauszt-megemlékezés előtti napon, tehát június utolsó szombatján vannak. Azoknak, akik még el tudnak jönni. Ez a mai napig élő, funkcionáló dolog: már másodgeneráció, sőt harmadgenerációk is jönnek. Ott is olyan 20-30-an mindig összejövünk a mai napig is. [...]

10-11 éves voltam, amikor ugye az intézetben [Tárogató út] voltam. A napirendre annyira emlékszem, amit már az előbb is említettem, hogy itt reggel ébresztő

volt, reggeli torna, amíg lehetett akkor a kertben, az udvaron volt. Egyébként ez a Tárogató úti intézet a Tárogató út 2-ben volt, ami hosszú ideig szakszervezeti iskola volt, és most ez a gazdasági iskola működik ott, ez IBS iskola. Ez egy hatalmas nagy kerttel rendelkező, óriási nagy épület volt ott a környéken. Reggeli torna volt, reggeli, elmentünk iskolába, iskola után hazamentünk, akkor ebéd volt, tehát ott főztek és ott volt a teljes ellátásunk, és délután voltak tanulószobák, és a tanulószobák után meg voltak foglalkozások, ki hova akart menni. Én mentem könyvkötőtanfolyamra, mentem pingpongozni, voltak, akik sakkozni mentek, volt, aki énekkari próbákra, meg színjátszó próbákra, meg rajztanfolyamokra. Tehát evvel telt el az idő, aztán vacsora és a vacsora után akkor még azt hiszem volt téblábolás. Korosztályonként voltak hálótermek. Én pár nappal később kerültem be ebbe az intézetbe, mert amíg elintézték az ügyintézők a dolgokat, addigra az én ötödik osztályos csoportom betelt, és én a hatodikos osztályosoknak a termébe kerültem be, hát, mint egy kisgyerek, ott nálam mindenki idősebb volt, viszont rendkívül jó barátok voltunk. Én inkább azokkal barátkozom még a mai napig is, aki még él ezek közül, akikkel akkor a hatodikosokkal együtt voltam, mert ugye az ötödikesekkel csak osztálytársként voltam napközben.

Egy-két tanárra emlékszem, akik ott tanárunk volt, de inkább a nevére, vagy alakjára, hogy hogy nézett ki, de azért foszlányok maradtak meg, ugyanúgy mint a holokauszttól idejéről is, hát ugye én akkor 6-7 éves voltam, és vannak emlékeim, foszlányaim. [...]

1951-ben hazakerültem Hódmezővásárhelyre, és amikor '53-ban visszajöttem [továbbtanulni] már egyik gyereketthon se volt. Csak egyedül a Délibáb utca 35-ös épületben lévő lányárvaház, ami akkor már vegyes árvaház volt. Tehát fiúk is, lányok is ott voltak, mert közben a Vilma királynő úton, ami most Liget fasor, az is megszűnt.

Akkor visszamentem egyszer-kétszer és még ott találkoztam olyanokkal, akik kisebbek voltak nálam, mert az én korosztályom akkor már nem árvaházi volt, hanem valahol állami gondozottként valamilyen kollégiumban volt. Akikre még emlékeztem, meg jó barátságban voltunk, azokkal össze-összejöttünk, aztán voltak, akik '56-ban disszidáltak. Tartottuk, sőt hát a mai napig is tartjuk még azokkal a kapcsolatot, akik még megvannak.

A többi otthonban vagy árvaházban mennyire volt jellemző a cionizmus?

A Tárogató úton igen, és a szegediben is. A Tárogató úton külön voltak a → Hanoárcioni csoport, a Dror habonim, és érdekes módon nem voltak a vallásos csoportok: az ebből az intézetből kimaradt.

Én a Drorhoz tartoztam. Ja, a → somérok voltak még, akik ma is működnek Pesten. Mondom, én kiestem ebből egy időre, és amikor visszajöttem, már nem volt cionizmus. Nem is tudtam a kapcsolatot keresni a cionizmussal. Annyi volt,

hogy a Rabbiképző menzájára és kollégiumába bejártam. Voltak árvaházias, akik akkor a zsidó gimnáziumba jártak, és kollégisták voltak, akikkel én annak idején együtt voltam, tehát azokkal is találkoztam, de akkor én már kilógtam a sorból, mert én [autóipari] technikumba jártam akkor.

Az otthonokban látogatták a szülei? Vagy levelezett a szüleivel vagy a rokonaival?

Amíg én intézetben voltam, addig nem. Édesapám börtönben volt, édesanyám idegstanatóriumban, egyszer volt olyan, hogy haza kéredzkedtem, a nagybátyámék ott laktak Vásárhelyen, és akkor az intézetből hazaengedtek. Megpróbálta az unokanővérem elintézni, hogy látogatásra bevigyen édesapámhoz a börtönbe, de végülis nem engedélyezték, úgyhogy vele is csak akkor találkoztam először, amikor az Akácfa utcai intézetben meglátogattam, hogy megpróbálja összeszedni a családot.

Biztonságban érezte magát az otthonokban?

Igen, igen egyértelműen. Aki teljesen árva volt, annak gyakorlatilag ez volt az élete, tehát neki nem volt semmi kötődése. A félárvák, azok hétvégén legtöbbször hazamentek anyuhoz, nagymamához, ahova éppen útjuk vezetett, vagy rokonokhoz. Én is néha egy-két Pesten élő rokonomat meglátogattam, de nem volt különösebb kötődés. Volt egy unokabátyám, aki nagyon sokat segített nekem. Ő intézte el, hogy bekerüljek ebbe a Tárogató úti intézetbe, ő hála istennek még ma, 93. évében megvan, él és egy neves szobrászművész, Cséri Lajos. Ő olyan holokauszt túlélő, aki Auschwitzot is megjárta fiatalon. Ő nálunk volt Szentesen bőrdíszműves tanuló, tanonc, inas. Ott kitanulta édesapám mellett ezt a szakmát, és őt Szentesről is deportálták, csak nem velünk jött, hanem egy másik családdal.

És egy kicsit személyesebb kérdés: A sok költözés milyen hatással volt Önre? Az átköltözés az egyik otthonból a másikba?

Hát az nem volt jó. De hát akkor mi élveztük. Nekünk semmi dolgunk nem volt, csak azt mondták, hogy most akkor szálljatok föl erre az autóra, és akkor elmegyünk Tahiba, vagy szálljatok föl erre az autóra, nekünk semmi holmink nem volt gyakorlatilag, mert állandóan csere, éppen egy váltás ruhánk volt, azt beletettük egy hátizsákba vagy valamibe. Aztán azt vittük magunkkal a Délibáb utcába, aztán amikor azt mondták, hogy te odakerülsz az Akácfa utcába, akkor közben oda is egy hátizsáknyi cuccal. Személyes holmink nem volt, olyan ami... azt mondták, hogy menni kell, akkor mentünk. Azt mondták, hogy menni kell ruhát cserélni vagy váltani, akkor mentünk. Sajnáltuk a Tárogató utat, meg sajnáltuk a Tahit is. Én végülis nosztalgiával hagytam ott az Akácfa utcai intézetet is, de amikor haza lehetett menni, akkor persze mentem én is.

Husz Márta (Sugár Józsefné)

„Nem lehet úgy élni, hogy mindig a rosszra gondol és siránkozik az ember. Ez nem élet.”

Az interjút Gombocz Eszter készítette Óbudán, 2002-től több éves szünetekkel. A legutóbbi telefonbeszélgetések, levélváltások, találkozások 2020 júniusában zajlottak. Gépelte, szerkesztette: Gombocz Eszter.

Márta 1936. augusztus 2-án született Budapesten. Öccse, Husz György, 1938-ban született, 2019-ben, New Yorkban halt meg. Márta kisgyermekként Óbudán, a Vörösvári út 32. szám alatti házban lakott, amely 1944-ben → csillagos ház lett.

„1944 őszén Óbudáról elhurcolták a zsidókat, sorba kellett állni, és gyalog – akkor még részben családtagokkal együtt – a → pesti-gettóba vittek. Ott a gyerekeket Vöröskereszt otthonokban helyezték el, a szülőket pedig továbbvitték és → deportálták. A nagyon idősek a gettóban maradtak.”

Márta úgy emlékszik, hogy az → ostrom alatt a pesti oldalon lévő egyik vöröskeresztes otthonban helyezték el. Később az épület felső részét lebombázták, és ő sok más, szülő nélkül maradt gyerekkel együtt a pincében húzódott meg.

Mivel Márta szülei nem tértek haza 1945 után, árvaként, 9 évesen, öccsével együtt Szegedre, a Joint által fenntartott egyik otthonba került néhány nyári hónapra. Itt írni, olvasni tanították a gyerekeket, majd rövid idő után le is vizsgázhattak. Márta osztályozó vizsgát tett, jeles eredménnyel. Bizonyítványát az Újszegedi Községi Népiskolában állították ki 1945. augusztus 23-án.

Márta időközben tüdőbeteg lett, felhozták Budapestre, a Szabadság-hegyi Tüdőszanatóriumba, ahol néhány hónapon át kórházi ápolásra szorult. Az 1945/46-os tanévben kiállított bizonyítványa szerint mindkét félévben a Tarbut Héber Népiskolába járt. A 4. osztály első félévében jó átlagot ért el. Szülőként, ill. annak helyetteseként Gárdos Mihály írta alá az okiratot. Ekkor 4 órát, a második félévben 12 órát mulasztott. Nem tudjuk pontosan, hol lakott ekkor Márta. Úgy emlékszik, hogy a legismertebb gyermekotthonok egyikébe, a Városliget közelébe, a Délibáb utcába került 1945 késő őszen vagy telén, és talán onnan járt a → Tarbut Héber Népiskolába az 1945/1946-os tanévben.

Az 1946-47-es évben viszont Márta bizonyára nem járt iskolába. 5. osztályos bizonyítványát – az ekkor már Tarbut Héber Általános Iskolában – osztályozó vizsgája alapján állították ki. Az „Elmulasztott munkanapok, istentiszteletek” című rovat át van húzva. Eredménye: elégséges (3). Márta elmondása szerint, mivel továbbra sem volt hova mennie, a ► Szabadság-hegyen, egy cionista otthonban kapott menedéket öccsével együtt. Ez tehát 1946 nyara és 1947 ősze között lehetett.

Az erre az időszakra vonatkozó dokumentumok egyikében, az Országos Zsidó Segítő Bizottság 1946. áprilisi iratai szerint a Széchenyi-hegyre tervezett, a → Dror habonim nevű cionista mozgalomhoz kötődő gyermekotthont a Wellisch-villában akarták elhelyezni, és annak helyreállítására 500 gr aranyat utaltak ki. 1946 májusában még nem működött az otthon, 1947 októberében azonban már a XII-ik kerületben lévő Vöröshadsereg úti épületre cserélték, mivel a korábbi otthon helyszíne nem bizonyult alkalmasnak. Márta tehát valóban 1946 nyaratól 1947 őszéig lakhatott a Wellisch-villában.

Márta kimondottan élvezte ezt az önfelelt, vidám időszakot. Az iskolai tárgyak tanulására nem is maradt idő.

„Imádtam ezt a helyet. Harci játékokra tanítottak, öntudatunkat erősítették. Izrael szellemét akarták elültetni bennünk, → alijára készítették elő minket. Fiatal nevelelőink éjszakai túrát, játékokat szerveztek. Ezt viszont ki kellett érdemelni. Semmi vallási nevelés nem volt.” „A fiúk és a lányok külön aludtak, de közös játék zajlott.”

Márta apai nagynénje, Husz Hermina, aki hazatérve a deportálásból tifuszban szenvedett, eleinte ismerősöknél húzódott meg, majd egy lerobbant ideiglenes lakást szerzett. Miután megtalálta a gyerekeket, rendszeresen tartotta velük a kapcsolatot. Márta és öccse, amikor pár órára látogatóba mentek a barátságtalan, kicsi lakásba a nagynénihez, alig várták, hogy visszamehessenek a gyermekotthonba, ahonnan Palesztinába készültek.

„Nagyon el akartunk menni. Mindenkinek megvolt a csomagja, a hátizsákja, ruhája az alijázáshoz.”

A nagynéni azonban kitartott a gyerekek mellett. Azt is számításba vette, hogy később esetleg hazajön valamelyik szülő. Márta haragudott, amiért nem alijázhatott, de lassan belátta, hogy a kezdetben ismeretlen, idegennek tűnő Hermina határozottan, jól neveli őket, sőt, egy ügyvéd segítségével visszaszerezte az elkobzott Vörösvári úti családi házukat is. A két jogtalanul beköltözött család közül az egyik azonnal elment, a másik még egy jó ideig ott maradt a ház egyik felében. Végül jogi úton sikerült kiköltöztetni őket is, de csak a falakat hagyták ott.

„Hermina néni csodálatos nő volt, éreztem rajta a szeretet. Sokáig élt, a lányommal és az unokámmal is jóban volt.”

„Anyukám még nagyon vallásos volt, nagynéném már nem. Ünnepeken elment a templomba, de inkább hagyományként élte meg zsidóságát. A lányom megtartja a → hanukkát, de a karácsonyt is. Az unokáim → Taglittal voltak Izraelben.”

Márta az utóbbi években lányával és vejével megkereste gyermekkorai helyszíneit, így a korábbi gyermekotthont, a Széchenyi emléküti egykori Wellisch-villát is. A szívéhez nőtt épület különböző részeit lefényképezték.

Márta a későbbiekben tudatosan építette föl az életét:

„Nem lehet úgy élni, hogy mindig a rosszra gondol és siránkozik az ember. Ez nem élet. Bennem van, de nem akarom, hogy állandóan „ott” legyen. Ezt nem szabad.”

„Öcsém, Husz György 6 éves korában tudta meg, hogy szüleit megölték. ... Nem tudta földolgozni a történeteket, de az is igaz, hogy a természete sem volt könnyű. Mint túlélő, Amerikában lakott, hallani sem akart Magyarországról, soha többé nem jött haza.”

Kovács Mira

A Bácskai utcai otthon és a dobogókői tábor

Kovács Mira visszaemlékezését a Zachor Alapítvány által közzétett anyagból vet-tük át, Nádudvari Zoltán szerkesztette. (Kovács Mira: *Imakönyv és csipkés kombiné*. Budapest: Zachor Alapítvány, 2009)

Kovács Mira 1945-ben legyengült állapotban tért haza Lichtenwörthből, majdnem meghalt. Egy régi barátja megtalálta az árván maradt 18 éves lányt, és felvetette, hogy menjen el a Joint ► Bácskai utcai otthonába. Amikor összeszedte magát, az otthon vezetője megkérdezte, szeretne-e madrich lenni?

A bennlakó kisgyerekek csoportját vezető nevelő (→ madricha) voltam a → Dror habonim cionista gyerekotthonában. Nagyon családias hangulatban teltek a nap-jaink. A cionista mozgalom 1945-től több → aliját szervezett, és a megüresedett férőhelyeinken újabb, jobbára vidéki, árva és félárva gyerekeket fogadtunk. A csoportomban tízen voltak, hat-nyolc éves leányok.

Egy garzonlakást foglaltunk el a csoportommal a ház első emeletén. Napi esti programunk a fürdetés, mesélés volt elalvás előtt. Éltek az otthonban tizenéves leányok is, akik a mi emeletünkön két szobát kaptak. A ház második emeletén laktak a fiúk, és ott is külön csoportot képeztek a kicsik és a tizenévesek, egy-egy nevelővel.

A házban könyvtár is volt, az egykori spájzban levő polcokon, a gyerekekkel az énektanárunk foglalkozott. A ház földszintjén rendezték be az egészségügyi helyisé-get, a betegszobát, a tanulószobát és ott laktunk mi nevelők is. Az otthon konyhája és ebédlője a ház alagsorában volt, a csoportok énekelve mentek az étkezésekre.

Mindenki kapott héber nevet az otthonban és egymást csak így szólítottuk, nem is tudtuk a társak magyar nevét. Engem Mirjámnak hívtak, bár ott is mindenki Mirának szólított. A legjobb barátnőm a ruhatárosunk, Metuka volt, akit a Bácskai utcában ismertem meg. Konyhások és más alkalmazottak is voltak. Működött var-roda is a házban és olyanok is laktak nálunk, akik nem nálunk dolgoztak.

A reggeli ébresztő után a tisztálkodás, a szobarend volt az első, a csoportokat ellenőrizték, pontozták. Reggel a zászlófelvonásunkon énekeltünk, a csoportok jelentést tettek. Sokat tanultunk, még órát is táncoltunk a napirend szerinti foglalkozásokon.

„*Hazak vöalé! Erősödj és emelkedj!*” – ezt mondtuk és énekeltünk. Emlékezetes vidám programjaink voltak. Megőriztem az összes akkori jelvényt!

A dobogókői táborunknak, a madrichoknak szervezték. Az egy hónapnyi táborozás során sátrakban laktunk, és az akkori Palesztinából érkezett → sliahok (kiküldöttek) vezették a sportfoglalkozásokat. Egy tanár → ivritül tanított minket. Olyan sportokkal ismerkedhettünk, mint a dzsúdó, a sportvívás, a kötélmászás (függőlegesen és vízszintesen). A tréningjeink célja a fiatalok felkészítése az alija várható veszélyeire, például, ha a hajó nem tudna kikötni Haifa kikötőjében. A táborunk mintegy 30 lakója a majommászást is gyakorolta a kötélen.

A hitközség látta el élelemmel ezeket a táborokat, és élveztük a nyaralás heteit. Kiképzőink kemény próbákat is tartottak, a hegyi utakon tele hátizsákkal túráztunk, étlen-szomjan, csak citromot lehetett nyalogatni. Reggel hatkor keltünk, reggeli tornával kezdtük a napot. Sok foglalkozást szerveztek és zárásként vizsgáztattak. Az erdőben elém ugrott egy bottal támadó, nekem azonnal védekezni kellett.

Este mindig tábortűz volt, ének és óra [körtánc]. A Bácskai utcai otthonba hazatérve olyan erős voltam, mint egy díjbirkózó, büszke is voltam, hiszen Dobogókőn nálam magasabb fiút fordítottam át a vállamon a dzsúdó gyakorlatokon. A mi dobogókői táborunk nem volt vallásos, a mintegy 50 vallásos madrichot egy szomszédos → mizrahista (radványi) tábor fogadta.

Az intézetünkből is sokan alijáztak, és nekem is lehetőséget kínáltak akkor a Palesztinába településre. Mégis inkább maradtam, mert több zavaró körülményt hallottunk, például az angolok Cipruson táborba zárták, akiket a tengeri út során elfogtak. Az 1944-es → deportálásomra gondolva egyértelmű volt, hogy lágerbe többet nem akarok menni! Az anyám sírja és a testvérem ellátása is itthon tartott, nem vállalhattam, hogy mindent elhagyjak. A ciprusi láger volt mégis a legerősebb visszatartó erő, bár egyébként én is vonzónak tartottam a Palesztinába települést, mint az intézeti növendékeink legtöbbje.

*Kovács Mira (bal szélén)
a Bácskai utcai madrichokkal (Zachor Alapítvány archívuma)*

Löwy Mária (Barna Józsefné)

„De ez egy rendes volt, ő tanított bennünket. Úgy is hívtuk, hogy Nyilas Misi.”

Az interjút Lénárt András készítette 2020. január 30-án, Budapesten. Gépelte és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga.

Löwy Mária 1935. február 25-én született Sashalmon. Apja, Löwy Lajos lakatos, anyja varrónő volt. Mária anyja, Zucker Ella Hevesen született 1901-ben, onnan került Budapestre. A nagypapa korán meghalt, a nagymamát gyerektelen lánya és annak asztalos férje, Kohn Sámuel vette magához. Ők Pesterzsébeten éltek, ahol Mária a családjával szinte minden hétvégén meglátogatta. A nagymama nagyon vallásos volt, így a zsidó ünnepeket is náluk ünnepelte a család. Mária családja nem igazán volt vallásos, nem vezettek kóser háztartást, de péntek este anyja gyertyát

gyűjtött és mesélt arról, hogyan éltek az ő gyerekkorában. A család apai ágával nem igazán tartották a kapcsolatot, ritkán találkoztak csak.

Az apát még 1941-1942-ben → munkaszolgálatra vitték, és csak a háború után látták újra, de leveleket kaptak tőle. Úgy tudja, hogy Mosonmagyaróváron volt munkaszolgálatos, ahonnan egy idő után sikerült megszöknie. Többször elmesélte, hogy még Mosonmagyaróváron volt, amikor egy alkalommal egy másik csoportot hajtottak át a városon. Lajos felismerte köztük az öccsét, akit akkor látott utoljára. Férje munkaszolgálat alatt Mária anyja otthon varrt, és abból tartotta el a családot.

Mária bátyja, Tamás két évvel idősebb, öccse, György pedig másfél évvel fiatalabb nála. A család a Röppentyű utca 9-ben élt (XIII. kerület) egy egyszoba-konyhas lakásban. Mária iskolás éveit a Gömb utcai állami iskolában kezdte. A nyolc osztályt végül összesen kilenc intézményben végezte el. A házban ők voltak az egyetlen zsidó család, így csak nekik kellett → csillagos házba költözniük. A Csáky utca 46-ban [ma Hegedűs Gyula utca] lakott Mária egyik anyai nagybátyja feleségével. A nagybácsi munkaszolgálatos volt, de felesége befogadta a három gyerekes családot. A Röppentyű utcából egy lovaskocsi vitte át a holmijukat. A Csáky utcai lakás egy kétszoba-hallos lakás volt, Mária családja a hallban élt, a nagynéni az egyik szobában, és egy nagyon idős házaspár a másik szobában. Utóbbiak rosszul beszéltek magyarul. A cselédszobában is élt egy házaspár.

A Csáky utcai ház melletti ház egy katonai raktár volt, azt bombatalálat érte. A család egy közeli ház pincéjébe menekült a Visegrádi utcában, ami akkor rendelő volt [ma is az]. A csillagos házból Mária többször szökött ki az engedélyezett időszávon kívül vásárolni, a szomszédos vastelepen átbújva.

1944 novemberében vitték el Mária édesanyját és minden felnőttet a házból. Mária és testvérei az erkélyről integettek anyjuknak, akit soha többet nem láttak. Lichtenwörthbe került, ott halt meg. Erről a család Mária egyik unokanővérétől értesült, aki szintén ott volt, és Mária anyja az ő kezei között halt meg. A → razzia alkalmával a gyerekek – Mária emlékei szerint – azért maradtak a házban, mert éppen nem volt cipőjük. Anyjuk előző nap vitte cipészhez megcsináltatni őket. A razzián az anya mondta, hogy a gyerekek cipő nélkül nem tudnak menni, mire ott hagyták őket. Máriában élénken él az a kép, hogy az öccse az ágyra borulva zokogva mondta: „soha többet nem fog visszajönni”.

„Ott maradtunk, és nem tudtunk mit csinálni. Tán vagy két napig. Egyszer csak megjelent egy nő, ma napig fogalmam sincs, hogy honnan tudta, hogy ott vagyunk, meg egyáltalán, ez ma is egy rejtély nekem... Azt mondta, hogy: Nem maradhattok itt gyerekek, elviszlek titeket egy gyerekotthonba. Elvitt minket a ► Zoltán utca 6-ba. Ez – akkor azt mondták – hogy egy spanyol védettség alatt álló gyerekotthon. Nagyon

sok, száznál több gyerek volt. Állítólag sokan vidékről... Ott voltunk egész addig, amíg bejöttek az oroszok. Ez egy nagyon nagy sarokház, a legfelső emeleten volt a gyerekotthon, és a lakók nem engedték meg, hogy a pincébe menjünk, úgyhogy mikor a belövés kezdődött, akkor minket a kazánházba vittek le. (...) Játsoztunk egymás között, de programra nem emlékszem.

Egyszer csak kitalálták, hogy elvisznek minket onnan a → gettóba nyilasok. És akkor jött egy fiatalember, és nekünk azt mondta, hogy mi nem mondhatjuk azt, hogy Löwyek vagyunk, mert az egy zsidó név, azt kell mondani, hogy Lányi. Mert állítólag ebbe a spanyol védettség alattba bombakárosult meg mindenféle gyerek volt, nem csak zsidók, és hogy akkor azokat nem fogják elvinni, de a többieket, lehet, hogy a Duna-partra, lehet, hogy a gettóba. Bátyám is megértette, én is, de az öcsém még kicsi volt, és ez jött mindig próbálni, hogy „Na, hogy hívnak?”, és mindig „Löwy Gy...”, „De nem Löwy vagy, hanem Lányi!”. És ez mindig azt mondta a → nyilasoknak, hogy „Srácok én elintézem ezeket a zsidókat, majd én összeszedem”. De ez egy rendes volt, ő tanított bennünket. Úgy is hívtuk, hogy Nyilas Misi.”

A felszabadulás után a gyerekekkel maradt néhány nevelő – a többség otthagya a gyerekotthont – azt mondta a gyerekeknek, hogy vidékre mennek, ahol tudják rendesen táplálni őket. Erre Mária bátyja úgy döntött, hogy ők hárman megszöknek, és visszamentek a Csáky utcai volt csillagos házba, de ott csak idegeneket találtak. Amikor elmondták nekik, hogy ők egy darabig ott laktak, a háziak a pince lejárójánál egy kis kuckót alakítottak ki nekik, leterítették egy plédet, és etették őket. Néhány napig maradtak ott, amikor megjött az apjuk, aki már többször kereste a családját a Csáky utcában. Apjuk egy volt kolléganőjéhez vitte a gyerekeket, egy keresztény nőhöz, aki a rühes és tetves gyerekeket ellátta és kikezelte. A gyerekek néhány napig ágyban feküdtek, mivel régi ruhájukat elégették, új pedig nem volt. Amikor a hölgy katona férje hazatért, a gyerekek nem maradhattak ott tovább. A család megpróbált visszaköltözni a Rőppentyű utcai lakásba, de ott bombakárosultak éltek. A házban volt a pincelejárattal szemben egy helyiség, oda tudtak beköltözni.

Amikor Mária apja megtudta, hogy felesége meghalt, lett egy élettársa. Vele a gyerekek nem voltak jó kapcsolatban, mert például azt kérte tőlük, hogy szólítsák anyukának. De ők csak Mara néninek voltak hajlandók hívni.

Amikor elkezdődött az iskola, a Gömb utcai iskola hitoktatója mondta a gyerekeknek, hogy lemehetnek ► Békéscsabára egy → Hasomér hacair gyerekotthonba. Mire ők hazamentek és közölték apjukkal, hogy Békéscsabára akarnak menni, „legalább két hétre”. Apjuk beleegyezett. Két évig éltek ott, és nagyon jól érezték magukat. Apjuk és Mara néni egyszer sem látogatta meg a gyerekeket vidéken.

A békéscsabai gyerekotthon cionista volt, a gyerekek → ivritül tanultak, és minden módon készültek az izraeli életre. Az otthon egyik → madrichja Winter Juda,

a másik pedig Fényes Rachel volt. Mária és testvérei másokkal együtt Izraelbe akartak menni, és ehhez szülői beleegyezésre volt szükség, de az apjuk nem engedte el a gyerekeket. Az akkor 15 éves bátyja azzal érvelt, hogy nincs joga tönkretenni a gyerekei életét. Az apa őt végül elengedte, így alijázott 1948-ban.

Békéscsabán az alsósok a helyi osztatlan zsidó elemi iskolába jártak. Ötödik osztályban aztán állami iskolába járt Békéscsabán, majd Budapestre kerülve a Tarbut iskolában, az Abonyi utcai zsidó iskolában, végül a Bajza utcai iskolában tanult. A nyolc általános után Mária gépipari technikumba ment tanulni. Iskolái elvégzése után egy tervező irodába került dolgozni, ahol egész nyugdíjas koráig hűtőházakat tervezett.

A békéscsabai otthon megszűnésekor Budapestre került, a ► Tárogató út 2-be. Ott egy épületben működött egy nagy gyerekotthon és egy kisebb idősek otthona. Békéscsabán és a Tárogató úton is tartották a péntek estét, de egyébként vallásos nevelést nem kaptak. Békéscsabán a gyerekeket ivrit nevükön nevezték, Máriát például Tamcsinak (Tamara) szólították. Mária Békéscsabán nagyon jól megtanult ivritül, az 1948-ban → alijázó bátyjával egy darabig ivritül levelezett. Mária először 1955-ben látogatta meg Izraelben a bátyját. Akkor ő maga már nem akart ott letelepedni, mivel a házasságát tervezte nem zsidó férjével. Fiuk 1957-ben született.

A Tárogató úti otthonból Mária a ► Délibáb utca 26-ba került, majd ugyanabban az utcában a 33-ba. A Délibáb utcában hetedikes volt. Onnan került végül az ► Akácfa utca 32-be, akkor már a technikumban volt elsős. Másodikos korától állami kollégiumba került az osztályfőnöke, Dr. Gyalmos segítségével került, mivel apja és nevelőanyja egyértelműen közölték Máriával, hogy ők a továbbtanulását egyáltalán nem támogatják.

*A Délibáb utca 26 udvarán: Handák Ágnes, Wieder Györgyi,
Polgár Vera, Solt Ágnes, Gyöngyösi Zsuzsanna, Löwy Mária*

A Tárogató útról az Akácfa utcáig Mária nagyjából végig ugyanazzal, a korcsoportjának megfelelő → kvucával költözött. A Tárogató úti otthon tágas volt, sokat tudtak sportolni és játszani. A Délibáb utcában már szűkösebben éltek. Minden költözéssel egyre szűkösebb helyre kerültek. Vallásos nevelést sehol nem kaptak, de → bar micvót és → bat micvót azért tartottak, Máriáé Budán volt, a Frankel zsinagógában.

A technikumba sok zsidó gyerek járt, tudták például, hogy kinek a szüleit deportálták. Mária a háború után nem sokszor találkozott antiszemizmussal, de pont az anyósa egyszer tett egy igen csúnya antiszemita megjegyzést. Mária a férjével az öccsén keresztül ismerkedett meg az 50-es évek közepe táján. Házasságát az apjának és mostohaanyjának csak az esküvő után mondták meg, mire a mostoha felpofozta Máriát, hogy nem hívták meg őket az esküvőre. Erre viszont Barna József jelentette be, hogy ő és a felesége soha többé nem látogatják meg őket. Nem is mentek sokáig, de amikor megszületett Mária fia, öccse unszolására elvitte megmutatni az unokát az apjának.

Fiának Mária valamikor első osztályos korában mondta el, hogy anyai ágon zsidó. Mária a bátyjával végig levelezett, a leveleket a mai napig őrzi. Mária fiának két gyereke született, ők is tudnak zsidó származásukról, de a zsidósághoz nem igazán kötődnek. Mária a mai napig nem vallásos, de zsidónak érzi magát. Baráti társasága is szinte kizárólag zsidókból áll, és a többség gyerekkori barát.

Reisler Ferenc

„Aranyéletünk volt. Csodálatosan szép életünk volt.”

Az interjút Vörös Kata készítette 2020-ban, Budapesten.

Reisler Ferenc (Dunci, Füles) 1933. június 22-én Budapesten, a Jázmin utca 20-ban született. Ezután szüleivel elköltöztek a Dobozi utca 21-be, onnét a Nagymaros u. 26-ba. Édesapja, Reisler Miklós állandó éjszakás taxisofőr, édesanyja, Steinberger Izolda háztartásbeli volt. Nagy szegénységben éltek. 1944-ben 11 évesen nem nagyon hordott sárga csillagot, szavaival élve csibész volt.

Mivel édesapjuk nem élte túl a háborút, Ferenc húgával, Ilonával együtt a → Hasomér hacair baloldali cionista szervezet által működtetett gyermekotthonba került Békéscsabára, majd Lillafüredre és a Tárogató útra Budapesten. Ferenc 1947-ben otthagyta a Tárogató úti gyermekotthont és az iskolát, hazaköltözött és inasnak állt.

Később is közösségi ember volt, a NÜB-ben (Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága) is tisztséget vállalt, a Teleki téri ortodox közösség tagja, szerepel a Teleki téri mesék című filmben is.

Reisler Ferenc az ezüst Somria-jelvénnel

Úgy hívták, az volt a beceneve, hogy Csicsó [a Joint munkatársa]. És megagította anyukámat, hogy eresszen el. Nem volt szó Hasomér hacairról. Erresszen el engemet meg a húgomat is egy ilyen zsidó intézetbe, mert éhesek, éheznek a gyerekek. Máskülönben ez nem volt igaz nálunk, mert én voltam az, aki beszereztem mindent, amiből megéltünk. Én voltam az. Én mondtam, hogy „Nem megyek el, mert nem hagylak itt magadra”, „Nem hagylak itt a mamát meg téged magadra, nem megyek el!” És az ágy oldaldeszkájával anyuka úgy elvert, életben nem felejttem el. Akkor vert el egyszer. A lényeg az, hogy ► Békéscsabán bevitték minket a Haán utca 13-ba. Autóval, Studebakerrel vittek le minket, ez amerikai, a Jointnak [volt]. A gyerekkori szerelmem is jött velem, az Éliás Zsuzsi, és őt hazahozták a szülei pár nap után. Az ő apukája is taxisofőr volt, csak őt nem vitték el.

A Haán utcából szétoztottak minket. A húgom az Alsó Körös sorra került, én maradtam ott a Haán utcában. Húgom akkor második elemista volt, '37-ben született akkor '46-ban második elemista volt, a húgom járt Békéscsabán iskolába, nem zsidó iskolába, hanem akkor úgy hívták, hogy Népiskola. Én is be voltam íratva, de nem jártam. Mivel cigarettáztam, Júdának hívták az intézet vezetőjét és Mötuka volt a helyettese, aki a Teleki tér 4-ben lakott mielőtt oda lekerült, ő nekem adott

napi tíz cigarettára pénzt, és én töltött cigarettát vettem. Volt az Andrassy úton (akkor még nem volt megváltoztatva a neve) egy deportált zsidó textilkereskedésének az üres háza, az volt a kórház. Rendszeres orvosi vizsgálat alatt álltunk, és énrólam az orvos rendszeresen megállapította, hogy rühes vagyok. Nem voltam rühes. Azt mondja, itt a keze között ilyen piros pattanások, akkor ez volt a vizsgálat, nyújtsd ki a kezed, kinyújt, rühes. És mentünk a Blattbergbe. Blattbergnek hívták azt a → deportálásból haza nem tért embert, akinek a házában volt a kórház. Ott egy apáca néni volt, a Mária néni, az volt az egészségügyis, aki gondozott minket. Mind a három intézetet. Mert a Felső Körös soron voltak a picik, Alsó Körös soron voltak a húgomék, meg az Ország-gyerek, meg Vitray, meg ezek. És mi nagyok, mi a Haán utcában voltunk. Reggel elmentem, de nem iskolába, hanem ott volt az Andrassy úton az izé. Egy dal is volt erről a Blattbergéről, erről a kórházról, → ivrit dal csak magyarul: *Hasa fáj, nyaka fáj / Menjen a Blattbergba / Ott van a lódoktor / Aki meggyógyítja / Hojhoj, hoja* Nem ismeri ezt a dalt? Ez egy ivrit dalnak a magyar változtatása volt. Mert rajtam kívül voltak ott okosabb gyerekek is, és aranyéletünk volt. Csodálatosan szép életünk volt.

Hogy zajlott a békéscsabai életük?

Azt a szót, hogy sutafia nem hallotta? Az volt a ruharaktár. Ez valami héberből eredt. Egy Vera nevezetű, hát voltam 12 éves, nekem nagyon tetsző, nagyon tetsző hölgy volt a sutafiás. Oda való békéscsabai, valahogy bújkáltak, nem vitték el őket. Nem messze lakott a mihától, [...] az volt az intézet. Nem messze, 3-4 percre lakott. És ragyogó Joint ruháink voltak, vadonatúj ruháink voltak. Nőttünk, kicserélték a ruhát, minden. Mindig tiszta ruhánk volt, amerikai hadseregnek az ágyneműiben aludtunk, emeletes ágyak voltak. Volt fürdőszobánk. Én életemben akkor fürödtem először fürdőszobába, mert ahol mi laktunk, mi szegények voltunk, nekünk nem volt fürdőszobánk. Lavoár! Megtanultuk fiúk a lányoknak a jelzését, hogy nyissák ki a fürdőszoba ajtaját [...] és akkor mindig belestünk. Anyám hasába nem volt olyan dolgunk, mint ami ott volt. Meg pláne utána még Lillafüreden is. Szóval nagyon jó dolgunk volt.

Hát ugye mit csináljanak a zsidók: disznót vágtunk, tehenet vágtunk. Én egy olyan erős gyerek voltam, hogy a disznót is én fogadtam le. Az udvar közepén volt a pöcegödör, a derítő. Angol vécé volt, de nem volt csatornázva, hanem ebbe a derítőbe folyt bele. És ott a tehenet, azt úgy fogtam le [...], hogy alá állított, megtanított a hentes, hogy hogy köll csinálni, alá állított, és így a jobb szarvát így le kellett húzni, bal szarvát így megtámasztani és akkor ő a bárdjával fejbe verte. S akkor nekem le kellett fektetni, nem voltak olyan nagy tehenek, olyan üsző tehenek voltak. És ott az udvaron a hentes elintézte.

Nem tudom hogyan, nem tudom honnét, nem emlékszem, hogy honnét, egy olyan kiskutyát kaptam ajándékba, aminek még a szeme nem volt nyitva. Héber nevet adtam neki. Ne kérdezze, hogy mit jelent a szó, mert már nem tudom: Azar. Ez volt a neve. Egy héten hét éjszaka tizennégyszer oldalba pisilt, velem aludt az ágyba. És amikor Békéscsabáról engem elvittek Lillafüredre, a hentes elvitte tőlem az Azart, a kutyát. Amikor mentem le a húgomért, hogy hazajöjjünk Pestre, a Tárogató útra, mert a Tárogató úton is minhán voltunk, én onnét maradtam ki, és mentem el inasnak. Onnét az Abonyiba jártunk iskolába, a húgomék nem tudom hova jártak. Elmentem a henteshez a kutyát megnézni: drótkötélen volt kikötve, nagy volt már. Mondja nekem a gyerekkori nevemen, „Dunci, ne menj a kutyához, mert harap!”. Mondom Azar, Azar, sírt a kutya és nyalta a képemet. Sírt, könnyezett, és úgy nyalta a képemet.

Arany dolgunk volt, vittek minket lovaskocsival Szanazúgba, ez ahol a Körösök összefolytak. Erről egy olyan emlékem van, hogy én mindig megráztam a szederfát az úton, és akkor a gyerekek közé hullott a szeder. Volt fehér eper, fehér szeder, volt lila szeder, fekete szeder. Hullott. Húgom is megfogta az ágat, elkezdte rázni, csak elfelejtette elengedni, s a lovaskocsi kiment alóla, és üvöltött „Dunci segíts”. Leugrottam a kocsiról, segítettem, levettem őt a fáról. Arany életünk volt.

Nagyon érdekes dolog, csak az egyik néninek a nevére emlékszem, Gál néninek hívták, de erre is úgy emlékszem, hogy a fia nekem beosztottam volt, amikor én ott szolgáltam. Ott volt nálam beosztott. A Gál néni, hát abba a fotelba nem tudtak leülni, olyan popsijuk volt. Ragyogóan főztek. Nem volt kóser kaja: nem az ízre gondolom a kósert, hanem a vallásra gondolom. Mellettünk voltak két-három ház-zal arrébb a → Bné Akiba, a nagyon vallásosak. → Pajeszosak, izé göndör pajeszuk volt. Ezek akkor pártok voltak Izraelben. Akkor még nem volt Izrael, akkor még Palesztina volt. Palesztinában ezek ilyen pártok voltak a Hasomér hacair, az volt a legbaloldalibb, amiből a kommunisták lettek. '49-ben még a cionisták Budapesten kék-fehér zászlóval, dávid-csillaggal vonultak fel május elsején. Nem csak a somérok, hanem a cionisták. '49. május 1-jén. [...]

Nagyon jól éltünk. Volt a Hershey csokoládé, ez az amerikai katonáknak volt, volt az alacsony izé, meg a dupla Hershey, meg maga nem emlékezhet az 505-ös cukorkára, karikák voltak és hosszú rúd-ba voltak, papírcsomag... Lehetett Magyarországon kapni ezt az 505-öst, ugyanolyan cukorkát kaptunk mi az intézetben, szintén amerikai katonai volt. Nem éhezünk, sokat voltunk együtt, minden este énekeltünk. Minden este úgy aludtunk el, hogy összefogtuk a kezünket és énekeltük: „Jom avar, zifeon / nér haj min ha-har / jom avar, lajla tov” [Elmúlt a nap, jó éjszakát] Ezt énekeltük. Nézze meg, sírok... Szóval nagyon szép volt.

Tanultunk ivritül, minden nap volt → ivrit óra, a Júda volt, aki perfekt volt ivritből. Nem tudom, hogy az → sliáh volt, vagy echte magyar volt, szóval nem tudom, de ő perfekt volt ivritből. Tanult, tanított minket. Iskolaidő után, de hát én nem jártam iskolába. Én ilyen iskola mellé jártam. És aztán rájöttek. Úgyhogy... de nem is erőltették, azért küldtek át ► Lillafüredre. Lillafüreden nem volt iskola mellé járás, mert magántanulók voltunk és a Rabbiképzőben különböztetiztünk. [...] Mert én polgári iskolába jártam és polgáriból gimnáziumba. Én első polgáriba a Németh utcai polgáriba jártam, és ezzel különböztetiztem, és amikor Pestre kerültünk a Tárogató útra, akkor kerültem az Abonyi utcai gimnáziumba és onnét maradtam ki, onnét mentem el inasnak.

És Lillafüred milyen volt? Ott milyen körülmények voltak?

Ma is kívánom magamnak. Ez a volt Park Pensio. Lent voltam én azóta Lillafüreden, és nem engedtek be, egy olyan gyönyörű szálló van a helyén, a Park Pensióból. Mondtam, hogy én itt voltam árvaházi gyerek. Előttünk volt két tenispálya. A tenispályára – ahogy nekünk tanították a palesztinai történelmet, hogy úgy telepítették a szőlőket, hogy a hegyoldalba kosárban hordták fel a termőföldet – mi is oda kosárban hordtuk meg edényekben hordtuk a termőföldet a tenispályára. És egy Cvi, ez az ivrit neve volt neki, egy Cvi nevű kis alacsony gyerek, ő volt a főkertész, és kertészkedtünk. Parcellákat csináltunk, és kertészkedtünk. Saláta, uborka, ez-az amaz. Előttünk folyt a Szinva patak, tele pisztránggal. Ma ki van száradva, kis erecske folyik a Szinva patak helyén.

Ja, és óóó, akkor ezüst → Somria-jelvénnnyel lettem kitüntetve. De nem egyedül, hanem most halt meg a Breyer Sanyi, aki mérnök alezredes volt, ő is itthon maradt. [...] Ő még Békéscsabán volt a villanyszerelő, neki fönn egy padláson volt a műhelye, ő egy ilyen nagy technikus volt. [...] Felsőtárkányban volt a Somria. Ez olyan, mint a Macabbi játékok. Somria volt, ahol a Magyarországról lévő összes → somér ott gyülekeztek. Sátorban laktunk és a lányok egy ilyen buzogánygyakorlatot mutattak be. Hogy miért kaptam az ezüst Somria-jelvényt? Ezzel a Breyer Sanyival együtt csináltuk meg. Akkor még nem voltak ilyen ceruzaelemek, hanem Petrics márkájú rúdelemmel, az volt a buzogányban benn, azt így fémmel le, és az elemlámpának az izzójával. Azzal a tábortűznél ilyen buzogánygyakorlatot mutattak be. Húgom is benne volt. Most eszembe jutott, hogy mit énekeltünk:

„Jemmen drúz, jemmen drúz / jemmen kadima drúz / Jemmen drúz... / Kotel maaravi, maaravi, / Jemmen drúz, jemmen drúz / jemmen kadima drúz...”

Nem tudom, hogy ez hogy jött, ezt énekeltük, és erre táncoltak a lányok, de a sötétben tábortűznél ezt a buzogánygyakorlatot.

Aztán voltak sítúránk Lillafüreden. Kordbársony sínadrágunk volt, énnekem eltört a síléc. Eltört a síléc, aztán otthagytak egyedül, bandukoltam vissza, megfagyott rajtam a kordbársony nadrág, nem elszakadt, eltört. Eltört, keménnyé fagyott.

Volt bobszánkónk, de nem ilyen, mint amivel versenyeznek, hanem ilyen két részből álló, és elvontunk az újhutai síugrósáncra, én ültem előre kormányozni, [...] én ültem elől a kormányon és az újhutai síugrósáncról, négyen ültünk egy meg állt hátul, és képzelje, [...] eltört a szánkó darabokra. Szóval ilyen élményeink voltak.

Pisztrángokat fogtunk a Szinvából és elmentünk kirándulni. Ezt még nem meséltem el. Szeleta-barlangról hallott? Ezt mi fedeztük föl, a Szeleta-barlangot. Volt egy Berger Livia nevű... velem, nem, egy kicsit korosabb, egy évvel, fél évvel korosabb. Apukája szintén taxisofőr volt. [...] Elmentünk kirándulni arra a Szeleta-barlang felé, és a Livia megcsúszott, és egy 20 méter magas sziklafalról, aminek az alján lenni, ahogy Hámornál kanyarodott el az út Lillafüred irányába, volt egy régi Nagy-Magyarország képe, trianoni Nagy-Magyarország képe, „Nem, Nem, Soha!” felirattal. És volt akkor, nem ÁFÉSZ [vidéki bolt, az üzemeltető szövetkezet nevéből], hanem Hangyaszövetkezet, ott a sarkon a Hámori bejáratnál [...] ott volt ez a „Nem, Nem, Soha!” szikla, és a Livia lezuhant, én meg mentem utána, mert nagyon tetszett a kislány [...], ő volt az egyik zsánerem, és én estem utána, de meg tudtam így kapaszkodni, és összekötötték a nadrágszíjakat, s visszahúztak. Pont ez a Tuszka László meg a Redenstein Vili, mind a ketten az Alsőerdősor utcában laktak. És leszaladtunk, szaladtunk, amennyire tudtunk, ott a sziklákon lementünk, és mondom a Redenstein Vilinek „Szaladj be a Hangyába”, volt előtte egy ilyen nyomós kút, hogy „hozzál poharat, hogy a Livia tudjon inni”, mert vizet, vizet, vizet, nagyon rosszul volt. A medencecsontja átszúrta a méhét. [...] Jött mentő érte, bevitte Miskolcra, a Toronyai úton volt a kórház, ahova bevitte. És a LÁEV-val, ez a Lillafüredi Állami Erdei Kisvasút, minden délbe vittem be a kórházba ebédet a Líviának, meg ennivalót. Nagyon bőven volt nálunk. Szemünk-szánk kidülledhetett az evéstől, nem az éhségtől. Jól tápláltak voltunk. Líviával találkoztam odakint [Izraelben]. [...]

Na, hát ennyi volt nekem. Lillafüreden arany élet, onnan feljöttünk Pestre...

Említette, hogy arany ájinos volt. Ez mit jelentett?

Arany ájinos voltam. Ezzel szemben a gimnáziumba nem kaptam jelest ivritből. Ha két arany ájinos találkozott egymással, ez a soméroknaál volt, akkor csak ivritül beszélhettek, akkor nem volt szabad magyarul beszélni, akkor ivritül kellett beszélni.

Egy Mose nevű vezető minősített minket, aki ott lent a vezető volt, hogy ki hogyan beszél. Hány éve tanultam? '46-'47-ben ... azt mondja, még mindig: *Ani, ata, hu, anahnu, atem, hem / ani, at, hi, anahnu, aten, hen*. Ez [személyes névmások] hímnemben, nőnemben. *Zmán avár, zmán átíd, zmán heá [hove]*. Jelen idő, jövő idő, múlt idő. Ezek még mindig mennek nekem.

Most, hogy volt ott a Bálint-házba a találkozó és odajött hozzám egy hölgy és megkérdezte, hogy mondd emlékszel-e erre a dalra, hogy Cena, cena, cena... Mondom igen, és végigénekeltem, egy se tudta. Egy se tudta. Ez a nő énekelt velem.

„Cena, cena, cena, cena / Cena ha-banot urena / hajalim ba-mosava / cena, cena ha-banot urena / hajalim ba-mosava / Al na, al na, al na titjerena / miben hajil, is caba.”²
[...]

Tárogató úton milyen volt lakni?

► Tárogató úton nem volt valami emlékezetes. Semmi. Reggel ébresztő, reggeli, mentünk iskolába, én az Abonyiba jártam. Arra nem emlékszem, most ezt komolyan mondom, arra nem emlékszem, hogy hogy keltünk át a Dunán. Tudniillik, arra emlékszem, hogy a Petőfi térről indult a villamos, ami ment végig a Kossuth Lajos utca, Baross tér, akkor már le volt döntve a Baross szobor. Thököly út, és akkor mindig kisiklott ott a villamos [...] a Cházár András utca, azt mondja, ott mindig lelassított a villamosvezető, mert ott volt egy trafik, és a villamos ott mindig kisiklott, és a trafikot tönkretette. És ott mindig lelassított a vezető, és mi tárogató úti zsidó gyerekek ugráltunk le a villamosról, és ott mentünk be az iskolába. Egyedül nekem volt szabad dohányozni, nem a végén, be kellett mennem a tanáriba. [...]

Tárogató úton járt szakkörökre vagy más kiegészítő foglalkozásokra?

Ivritre, semmi más. Ez a Tárogató út 2, a SZOT [Szakszervezetek Országos Tanácsa] iskola lett belőle. Volt lenn a pincébe egy telefoncsatlakozási hely, nem emlékszem a fiú nevére, én egy elektromos analfabéta vagyok, volt egy fiú, aki rácsatlakozott a telefonaljzatra, egy talált telefonnal és taxit rendelgettünk. Csibészkedtünk ott is. Átmentünk a pénzügyőr pályára futballozni, az ott a Pasaréti út végiben van, az most is ott van. Ott volt a filmgyárnak a kettes telepe, már mint taxisofőr tudom ezt, nem mint gyerek. A Tárogató útról ezen kívül semmi emlékem nincsen.

Wieder Györgyi (Ziegelmann Károlyné)

„Ezek a fiatalok arra tanítottak minket, [...], hogy az ember csak szabadon, öntudatosan, egyenes gerinccel élhet értékes életet.”

Wieder Györgyi emlékeit saját írásos visszaemlékezése, valamint a vele 2014-ben, majd később folytatott beszélgetések alapján Gombocz Eszter állította össze. Az első, részben azonos szöveg a Zsidó iskolások Budán és Óbudán, 1920–1949 című projektben, illetve a Lerakott kövek című kiadványban (Holokauszt túlélők – gyerekek – unokák. Oriold és Társai, Budapest, 2014) jelent meg. A cionista otthonok élményeivel tovább bővített, módosított változat itt olvasható először.

Györgyi 1935. április 15-én született, Budapesten.

2 <https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=704>

Wiedner Györgyi az édesapjával, 1940/41

Édesapám, Wiedner Henrik szülei Máramarosból költöztek Budapestre a 20. század elején, hat gyerekkel; apám és még egy testvére már Budapesten született. Nagy szegénységben, de jámbor Istenhitben, a hagyományok tiszteletében éltek. Apám az elemi iskola után kötszövést tanult és egy szövőgyárban kezdett dolgozni. Itt ismerte meg édesanyámat, Friedmann Ilonát. Szerelmükből házasság lett. Hamarosan megszülettem, de szüleim belátták, hogy házasságuk nem sikerült, és elváltak. Én apámhoz kerültem, aki akkor még igen fiatal volt és csakhamar újra beleszeretett egy lányba. Jucika – így hívták a leányt – félárva volt, és varrásból tartotta el magát és a mamáját. Én tehát Jucika személyében négyévesen mostohamamát kaptam. Anyukáját a későbbi években nagymamának neveztem, de a háború előtt még élt Jucika nagymamája is, akkoriban hát nem nagymamának, hanem Margit néninek hívtam az anyukáját.

A zsidótörvények egyre több megszorítást hoztak életünkbe; apámat → munkaszolgálatra vitték. Egy alkalommal valahogy sikerült megszöknie, 4 éves lehettem, és nem ismertem meg a munkaszolgálatosságból. Csöngettek, fényes nappal volt, és annyira koszos volt meg [...] a munkaszolgálatosságból hazajött. Mondom neki, hogy kit tetszik keresni? És akkor ő: Györgyike, nem ismersz meg? És akkor én voltam a hibás, hogy nagy örömben: „Apu, apucika!”, a nyakába ugrottam. Kinyílt egy résnyire a szomszédban az ajtó, ott volt két testvér, egy rendes és egy → nyilas, és a nyilas feljelentette apámat. Még aznap éjszaka elvitték. Többé soha nem láttam.

Az első két elemi a Bakáts téri iskolában végeztem. Külön, a hátsó padba ültettek a többiektől elkülönítve. A gyerekek sokat csúfoltak, tanítómtól minden ok nélkül körmösöket kaptam, nem csoda, ha sokat sírtam. Nemsokára megkezdődtek a légitámadások, egyre sűrűbben vijjogott a szirénák ijesztő hangja, jöttek a repülő, hullottak a bombák. Egyszer épp iskolában voltam, amikor megszólalt a sziréna. Osztálytársaimat az óvóhelyre vitték, engem azonban egyedül szélnek eresztettek. Elindultam. Rohantam az üres utcákon, és rettegettem a bombák süvítésétől. Nyolc éves, szőke copfos kislány voltam.

Még egy különös emlékem maradt ebből az időből: a Ferenc körút és a Tűzoltó utca sarkán mindig ott állt egy féllábú koldus. Első világháborús rokkant volt, ezért nagyon sajnáltam, és iskolába menet minden nap odaadtam neki az uzsonnámat. Hanem egy napon, mialatt felé nyújtottam a zsíros kenyereket, hangosan átkozódva szidni kezdte a zsidókat. A döbbenettől lebénultan álltam. Többé nem próbáltam odaadni neki az uzsonnámat.

Bevonultak a németek. Sárga csillagot kellett a kabátunkra varrunk, aztán a Magyar utcába, egy csillaggal megjelölt házba költöztettek minket. Ablakaink az Astoria szállodára néztek, amelyben a → Gestapo rezidenciája volt. A kijárási tilalom megszünt, hogy zsidóknak mettől meddig szabad naponta az utcára lépniük. Ablakot nyitni is csak rendelet szerint lehetett, de mi nem is szerettük kinyitni az ablakainkat, mert a szemközti oldalról német puskacső meredt ránk, úgy álcázva, mintha egy német katona tartaná, még a sapkáját is odatették, hogy annál jobban féljünk.

1944. október 15-én minden rádióból Horthy Miklós proklamációja szólt. Menynyire örültünk, hogy vége a háborúnak! Örömünk azonban csupán néhány órán át tartott, mert Szálasi még aznap délután átvette a hatalmat, és ami utána következett, az maga volt a borzalom. Délután a nyilasok elvitték Jucikát és a nagymamát. Egyedül maradtam. Nagymama a házmasterre, egy kivételesen jószívű emberre bízott. Ő aztán a Vöröskereszt egyik gyermekotthonába, a zuglói ► Bácskai utcába vitt. Nem tudom, hány napot vagy hetet töltöttem ott, csak azt tudom, hogy bizonyos idő után már nem voltak velünk a felnőtt nevelőink, és senkitől sem kaptunk enni.

Lementünk a pincébe, és találtunk egy zsák szárasztészát, amiben már kukacok tekergőztek, de nem bántuk, megettük. Kis idő után megrühesedtünk. Valaki hozott nekünk rüh elleni kenőcsöt, ezt magunkra kentük, feküdni kellett, nem volt szabad lemosni magunkról. Egyszer belépett hozzánk egy félelmetes alak. Minden fekete volt rajta, a kabátja, a csizmája, és nyilas karszalagot viselt, kezében puskát tartott. Legijesztőbb azonban az arca volt, hosszú barkós fekete hajával, fekete bajuszával, fekete szemével. Kizavart minket a folyosóra. Mezítláb, hálóingben voltam, így tuszkolt ki az udvarra, időnként nagyot húzott a hátamra a puskájával, és elszidott rohadt, tetves, bűdös zsidó kölyöknek. Ez épp karácsony reggelén történt. Később megengedte, hogy felvegyünk magunkra valami melegebb holmit. Egész napon át étlen-szomjan gyalogoltatott, majd átadott bennünket egy katonának, azzal a paranccsal, hogy vigyen el egy Síp utcai házba. Onnan, mondta a fekete ember, másnap értünk jönnek, felvisznek a hegyre, és mutatta, hogy majd lepuffantanak. A katona azonban nagyon rendes volt velünk. Szólt a házmesternének, hogy főzőn nekünk egy kis meleg levest, majd, amikor lefeküdtünk a pusztára földre, ránk terítette a köpenyét.

Másnap kora reggel csakugyan értünk jöttek. De ezek magyar katonák voltak, és antifasiszták. Visszavittek Zuglóba, és elrejtettek minket egy szálloda pincéjében. Elmagyarázták, hogy nagyon csendben kell lennünk, mert ebben a szállodában németek laknak, és ha kiderül, hogy itt vagyunk, nekik is, nekünk is végünk. Búvóhelyünk egy raktárhelyiség volt keskeny polcokkal, azokon aludtunk, persze párna, takaró nélkül. Rajtam már csak egy szál kockás ruha volt, a kabátomat rég elvette valaki. Nem volt sem víz, sem WC. A mellettünk lévő kisebb helyiséget jelölték ki számunkra WC-nek. A pince másik részében egy pici ablakon át kaptunk enni – ezt naponta egyszer kinyitották, és beadtak rajta mindenkinek egy-egy pléh tányér sárgaborsót. Úgy kellett beosztani, hogy vacsorára is maradjon. Sokszor pórul jártam, mert megették a vacsorámat. Mivel nem tudtunk mosakodni, hamarosan megtetvesedtünk. A hidegtől és a vitaminhiánytól kisebesedett a testünk. Nem tudom, hány nap telhetett el. Egyszer aztán hiába mentünk a pici ablakhoz, az nem nyílt ki. Már sárgaborsót sem ehattunk.

Egy idő után abbamaradt a bombázás, elhalt a lövészej, furcsa, nagy csend lett. Az egyik kisfiú kimászott az ablakon, és kilépett a havas utcára. Elvergődött egy üzletig, ami valami festékesbolt lehetett. Hozott egy rakás barna Schmol pasztát, azaz cipőkrémet, azt ettük. Egy-két nap telt el ebben a nagy csendben, amikor csizmás lépteket hallottunk. Rémülten összebújva vártuk, hogy mi lesz. A megcsillanó zseblámpa fényénél magas, pufajkás férfit láttunk, fején ötágú csillagos usánkával. Elrémülhetett a láttunkra, mert visszahúzódott, de nemsokára megjelent egy zsák fekete kenyérrel. Minket tehát valóban az oroszok szabadítottak fel.

Később felvittek bennünket a szállodai szobákba. Az ablakokat kilőtték, fűtés nem volt, a vízcsapokban megfagyott a víz, az én lábam is megfagyott, reggelre nem bírtam ráállni. Pokrócba csavartak, és a László Kórházba vittek. Ott megfürdettek, kopaszra nyírtak, és rám adtak egy nagy, bő ruhát, amiben egészen elvesztem. Egy ágyban kellett aludnom egy epilepsziás kislánnyal. Szegénynek éjszaka gyakran görcsbe rándult a teste, nagyon féltem tőle. Ekkor már 1945 áprilisát írtuk, de családomról, Jucikáról, nagymamáról semmit nem tudtam. Engem sem keresett senki.

A kórházban azt mondták, hogy ha a következő héten sem bukkan fel valaki értem, akkor vidékre adnak pásztorlánynak. Különben sem élhetnek már a tieid közül, mondogatták. Isten mégis megsegített, mert április 15-én, épp a születésnapomon szóltak, hogy menjek oda az üvegajtóhoz, valaki keres. Kilépni nem szabad, mondták, mert látogatási tilalom van. Az ajtóhoz rohantam, ahol megláttam Jucikát. A fejem fölé nézett, mint aki keres valakit. Egész testemben az üvegajtóhoz tapadtam, de Jucika még ekkor sem nézett rám. Végül nagy sokára lepillantott, összecsapta a tenyerét, és az arcán olyan rémület tükröződött, hogy míg élek, nem felejttem el. Nagyon más kép élhetett benne rólam. Kopasz és sovány voltam. Egy-két nap múlva hazamehettem vele. Hosszú, bő ruhámban botladoztam Jucika kezébe kapaszkodva a szétlőtt Üllői úton, de már újra tudtam nevetni, és nem fájt semmi.

Harmadik emeleti lakásunkat lebombázták, így az egyik házbeli lakónál kaptunk helyet. Jucika elmesélte, hogyan szökött meg az Auschwitzba szánt transzportból. A Wesselényi utcai → gettóba került ápolónőnek. A nyilasok egyszer néhány emberi roncsot hajítottak a mostani sírkert udvarába. A halottak között élők is voltak. Jucika este odament egy zseblámpával, s nézte, ki az, akin még segíthetne. Egyszer csak valaki a nevén szólította – hát az édesanyja feküdt ott, alig volt már benne élet. Mint kiderült, Jucika mamáját a Magyar utcából gyalog hajtották egészen Gönyűig, ott felrakták a „halálhajóra”; sikeresen megszökött, ám visszafelé összeesett, teherautóra rakták, így került a Wesselényi utcába. Jucika nagymamája, akit nagyon szerettem, aki annyi mesét mondott nekem, a gettóban halt meg épp akkor, amikor már felszabadultunk.

Hárman maradtunk. Élelmünk nem volt, a lakásunkból mindent elvittek. A félig békés Jucika – gyermekkori balesete miatt egyik lába térdben nem hajlott – mindent megtett, hogy ennivalót szerezzen. Sokszor a vonatok tetejére kapaszkodva utazott vidékre, hogy hozzon ezt-azt. De akármilyen nehéz idők voltak, szabadok voltunk. És vártuk haza papát.

A Vöröskereszt szervezésében én is elmehettem Aradra a többi árva gyerekkel. Ott egy nagyon rendes magyar családhoz kerültem. Igaz, eleinte fiúnak hittek a kurta hajam és a soványságom miatt. Gondolták, jó nyári játszótársa leszek az ő fiuknak. Én azonban már a legelső napon játszás közben elájultam. Bevittek az aradi kórházba. Végelgyengülés, nem élheti túl, hallottam a suttogást a fejem fölött.

Emlékszem, állandóan levegő után kapkodva ütögettem a dunnát. Hiába állították ágyamat az ablak mellé, ott is fulladoztam. A jó aradi orvosok azonban meggyógyítottak. Hazamehettem. Megköszöntük az aradi családnak, amit értem tett. Már a régi, harmadik emeleti lakásunkban lakhattunk, és kicsivel jobb élet kezdődött.

Bekerültem egy ► lillafüredi otthonba, amelyet a → JOINT segélyezett amerikai zsidók pénzén. Itt rendes ellátást, ruhát, cipőt kaptunk. Csupa árva és félárva gyerek volt körülöttem. Nevelőink cionista fiatalokból álltak, akik nemrégiben jöttek Palesztinából, hogy segítsenek új életet teremteni nekünk. Tőlük hallottam először Auschwitzról, a lágerekről, a gázkamrákról, a borzalmakról. Ezek a fiatalok arra tanítottak minket, hogy mi is ugyanolyan értékű emberek vagyunk, mint bármely más vallású, fajú ember. Nem szabad meghunyászkodva, megalázkodva, hajbókolva élni. Azt mondogatták, hogy az ember csak szabadon, öntudatosan, egyenes gerinccel élhet értékes életet. Ha itt nem fogadnak be minket, akkor ott van ősi földünk, Palesztina!

Sportosan neveltek, héber táncokra (Lillafüreden tanultam meg hórázni) és énekekre tanítottak, sátortáboroztunk, fára másztunk, voltak éjszakai kirándulások a havas erdőben, számháborúztunk, tábortűzet raktunk, és igazi közösségi érzést kaptunk. A közösségi élet, a szolidaritás innen ered bennem. Végigkíséri az életemet.

Lillafüredről később ► Békéscsabára, majd a budapesti ► Tárogató utcába kerültem. Ott barátkoztam össze azzal az öt lánnyal, akikkel azóta is mindig összejövünk. Esténként villanyoltás után összeültünk egy ágyra. Árva kislányok voltunk, és volt ott hatéves is, meg még fiatalabb. Van egy nagyon szomorú dal, azt énekeltük: „Sötét az éjjel, csend mesél, halk sóhajom száll feléd. Ezernyi fényben remegve kér, talán megérted halk neszét. Soha nem volt ilyen szomorú, ilyen árva az életem. Haza vágyom minden éjjelen, hazamenekül a szívem.” Megható volt. Nincs hova haza. Nincs haza.

A Tárogató úton, 1946-ban, mielőtt → alijáztak volna, Júda, és a menyasszonya, Ráchel voltak a vezetőink. Júda a fiúké, Ráchel a lányoké. Reggel körbe szaladtuk a Tárogató úti épületet. Hóban kellett mosakodni. Ilyenkor azt énekeltük: „Zúg a folyó, a térdem remeg...” Voltak bejárók is. Kézilabda, focimeccsek zajlottak, és a mihások (bentlakók, intézetiek) ezt kiabálták: „A → kén-nek még sokkal klaszszabb gyerek kéne.” Iskolába mindig ponyva alatt, teherautóval szállítottak minket. Egyszer, amikor megállta teherautó a Tárogató út 2. előtt, Júda vállán fegyver volt. A teherautóban is fegyveres srácok álltak. Nem értettem. Megkérdeztem: „Hova mentek?” Júda: „Rendet csinálni.” Csak később állt össze bennem, hogy a kunmadarasi, Miskolc környéki pogromok idején történt ez.

Jucika kivándorolt Amerikába egy nagynénjéhez. Nagyon fiatalon lett özvegy. Apám, sajnos nem jött vissza, s bár sajnáltam, hogy Jucika elmegy, de megértettem, hogy szeretne új életet kezdeni. 1946-47-ben, 13 évesen nagyon szerettem volna én

is alijázni a többiekkel, de nagymama nem engedte. Kettesben maradtunk nagymamával. Őt szegényt nagyon megviselték az elmúlt évek. A másik lánya, Alizka zongoraművésznő volt. A háború előtt férjhez ment Csehszlovákiába, egy keresztény miniszteri tanácsoshoz. A zsidótörvények bevezetése után férje a karrierje érdekében elvált tőle. Alizkát elvitték és elgázosították. Nagymama idegeit mindez annyira megviselte, hogy többször akart öngyilkos lenni. Egyszer engem is fojtogatni kezdett.

A háborúban mindenünket elvesztettük. Az erkélyen ott volt a babám fölhasítva. És a szalma kijött belőle. Semmi más nem maradt. Csak a fölhasított baba maradt meg.

1950-et írunk. A → Rákosi-rendszerben felszámolták a JOINT otthonokat, nehogy cionizmussal „mételyezzék” a gyerekeket, és az amerikai segítségből sem kértek. Kollégiumba kerültem. A nyolcadik általános elvégzése után az Abonyi utcai gimnáziumban kezdtem tanulni, ahol felfigyeltek rajztehetségemre. Különbözetivel felvételiztem a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumba. Bekerültem a második osztályba, az üvegcsiszoló szakra. Eközben több kollégiumban laktam, a Ráday utcában, a Somlói úton. 1953-ban meghalt Sztálin. Gyászba borult az ország. A kollégiumban felugráltunk az asztalokra, és kórusban énekeltük az Erkel-operát: „Meghalt a cselszövő, eltűnt a rút viszály!” A kollégium diri nénije, akit nagyon szerettünk, könnyörögve kért, hallgassunk el, ha nem akarjuk az ő halálát.

Nagymamának semmi jövedelme nem volt; albérletbe adta az egyik szobáját, ebből tartotta fenn úgy-ahogy magát. 1954 júniusában, az érettségi után már dolgoztam. A Tűzoltó utcai műhelyben csiszoltam a tolóüvegeket. Örültem, hogy önálló keresetemmel segíthetem szegény nagymamámat. Normában dolgoztunk, tervfelajánlásokat kellett tenni, a normások stopperórával a kezükben álltak a hátunk mögött.

Egy vállalati ünnepség után odajött hozzám egy minisztériumi ember, bemutatkozott, és elmondta, hogy együtt volt apámmal a munkaszolgálatban. Borba vitték őket. A vagonban rengetegen voltak; élelmük egy vödör krumplihéjból és egy vödör vízből állt. Édesapám ennek a férfinak a karjában halt meg.

A Bajza utcába jártunk iskolába, és 1948-ban, vagy inkább már 1949-50 körül meghirdettek egy énekversenyt az iskolások számára a Margitszigeten azzal, hogy ott lesz Kodály is. [Az *Éneklő Nép* című folyóirat 1950. júniusi, 6. számának 4. oldala szerint a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége pünkösdkor dalosverseny döntőt rendezett a Margitszigeten. A verseny az első országos dalosverseny része volt.] A Délibáb utcai otthonból nyolcan beneveztünk. Csupa nagy kórus szerepelt, trappoltunk a dobogón, hogy nyolcan többnek tűnjünk. Négyen elől, négyen hátul álltunk. Gyöngyösi Zsuzsa tanította be a dalokat, ő egy évvel idősebb volt nálunk. Zsuzsa Debrecenben tanult héber dalokat, de persze akkor nem volt szabad héberül éne-

kelni, hanem ilyen magyar meg szovjet dalokat, sztálinkantátát, ilyesmit kellett énekelni. Nagy dobogó, az első sorban ott ült Kodály. És énekeltünk egy héber dalt, a sok orosz dal után. Egy nagyon érdekes dalt a hangszerekről, négyszólamú volt. Kodály följött a színpadra, és mindannyiunkkal kezet fogott.

Miről szól a dal?

A sófárról, és nem is olyan régen volt egy francia film, franciául hallottam.

És Kodály is elismerte.

Följött hozzánk [a dobogóra], és mindenkivel kezet fogott. Érdekes élet. Voltak szomorú dolgok, voltak jók, én vidáman vettem föl a dolgokat.

Nagyon erős vagy. Erős a lelked.

Igen. Muszáj. Csak úgy tudom kibírni ezt a mostani időt.

Eltitkolt örökbefogadások

Schäffer Erzsébet (Elisabeth Birnbaum)

*„Lelkem legnagyobb (rejtett) részében mindig éreztem,
hogy körülöttem valami nem stimmel.”*

Kanadában élek. 1945. július 9-én, Budapesten születtem. Ma már tudom, hogy a szülőanyám neve Schäffer Margit, ő leányanya volt, az → ostrom hónapjaiban várt engem. Csecsemőként sajnos elég sokfelé kerültem, miután a szülőanyám lemondott rólam.

Megtudtam, hogy 1946-ban egyévesen a ► pécsi [állami] menhely egy intézetébe vittek Budapestről, és 1947-ben elhelyeztek az Országos Zsidó Segítő Bizottság egyik gyermekotthonában, a címe: Budapest, II. kerület, ► Ady Endre utca 22.

Végül családhoz kerülhettem, Fischer Sándor és felesége fogadott örökbe, akik nagy-nagy szeretettel felneveltek. A nevelőszüleim nagy bűne, hogy elhallgatták az igazi szüleimet!

47 éves voltam, amikor megtudtam, hogy örökbe fogadott voltam. Akkor kerestem-kutattam, és egy barát szerint a ► Cinege utcai Louise Wise Gyermekotthonban voltam. Nagyon örülnék, ha megtudhatnám, hogy a negyvenes évek közepén VALÓBAN ott voltam-e, és pontosan mikor éltem ebben a gyermekotthonban.

Ma már biztos, hogy zsidó anyától születtem, láttam a Szegedi Zsidó Hitközség nagy könyvébe beírva a szülőanyám nevét. Schäffer Margit (a zsidó neve Rufke). Az is igazolható, hogy Budapesten a Kozma utcai zsidó temetőben lett eltemetve, a neve Deutsch Ferencné.

A való igazság, hogy az egész általános iskolai időm ködbe veszett. Lelkem legnagyobb (rejtett) részében mindig éreztem, hogy körülöttem valami NEM STIMMEL. Mai fejjel kellene elképzelni azt a törést egy óvodáskorú kislány élethelyzetében, hogy egy önzetlen család befogadja, elviszik a korábbi intézeti közösségből.

Testvérem nem volt, csak hárman éltünk együtt, Anyu, Apu és egy óvoda, majd iskoláskorú leánygyerek. Szerintem ez az otthoni helyzet zavarhatta iskolás éveimet, például nem tudtam odafigyelni a tanulásra, gyakran elábrándoztam.

Olyan visszatérő vízióm volt, hogy lakásunkban Anyu kinyitja az ajtót, a földön ott hever egy mózeskosár, a talált csecsemő pedig én magam vagyok pólyás babaként.

Gyakran kérdezgettem Anyut és Aput, hogy mesélik el a születésem egykori történetét, háborús körülményeit. Gyanús lett, hogy mindenki más történetet próbált rögtönözni, voltak nem világos részek is. Már gyerekként számolgotni kezdtem: a → deportált Apu Mauthausenben lágerlakó volt 1944 őszétől, akkor én 1945 júliusában miként szülehettem Budapesten? Amikor a szüleimet kérdeztem, gyakran elhárították a választ, ilyen szöveggel:

„Hagyjál bennünket ezzel a HÜLYESÉGGEL!

SZÉGYELLD MAGAD!

Úgy érzed, hogy mi nem szeretünk eléggé?”

Szüleim korholásai nagyon fájtak gyerekkoromban, azok hatására egyre mélyebbre süllyedtem! Azt gondoltam magamban: miért tartják a szüleim „hülyeségnek”, hogy ilyen gyanú egyáltalán megfordulhat egy gyerek agyában.

Anyu és Apu már nem élt, amikor 47 évesen megtudtam, hogy intézetből örökbe fogadott gyerek voltam. Felnőtt fejjel az első gondolatom az volt, HURRÁ, NEKEM VOLT IGAZAM...!!!

A kanadai *Menora* zsidó újságnak küldtem be azt a versemet, amely az 1993. május 21-i szám Levelesláda rovatában így jelent meg. Tudom, hogy ez a vers nem József Atilla vagy Ady Endre költeményeinek megfelelő, de akkor belőlem ez jött ki. A szó szoros értelmében ömlöttek a szavak! Leültem és megírtam az ÉN versemet.

Az Anya Bűne

Anyu vagy, mert gyermeked sir a karodban tartva
Nem te szülted, ...de a lelked a gyermeket befogadta.
Növekszik a gyermek, az idő múlik,
Egyszerre csak, mint a rózsa
Az értelme és az érzelme kinyílik.

A kis sámlin ül a gyermek és
miközben simogatja a térdét kedvesen
Az agyában egy kis fiók kinyílik, ...és jaj, Édes Istenem...
a gyermek a sámliról felugrik hirtelen.

Az anyjához szalad félelemmel a szívében,
remegő kézzel az Anyu térdét simogatja,
Ó, ez egy tragédia, a két térd nem egyforma!

A szeme könnyes, a lelke meg sír,
... a gyermeki ész többet el sem bír.

NEM TE VAGY AZ ANYAM! kiabálja a gyermek.
Segítsd meg Jó Isten ezt a két fájó lelket...
Az Anya tagadja és hazudva mondja,
Persze, hogy én vagyok az Anyád te kis balga,

A gyermek érzi, hogy hazudik az Anyja
A lelkében eltörik az igazság magva.

Felnőtt a gyermek és férjhez ment,
Két gyermeket szült kínna és örömmel
IGAZI ANYÁVÁ lett
szívvel és lélekkel.

A felnőtt gyermek lelke csak fáj és vérzik
A sok hazugság még mindig létezik,
Az Anyu meghalt és sírba vitte titkát,
Drága Jó Istenem könnyítsd meg
a felnőtt gyermek bánatát.!!!!

Elisabeth

Azóta írtam egy könyvet is – ha ez a kötet annak nevezhető –, *A bűnös anyák* címmel. Életem egyik bűnös anyja a szülőanyám, a másik az, aki szeretően felnevelt egykor. Lehetek én is bűnös, aki bizony sok hibát követett el a gyerekei nevelésében. Ide másolom a kötet befejező mondatait:

Esténként lefekvés előtt a bűnös anya imádkozni kezd:

“Drága Jó Istenem, segíts és adjál erőt, hogy erős legyek!

Adj értelmet, hogy okos legyek, és elfogadjam a megváltoztathatatlan akaratodat!

Adj jólelkű szívet, hogy meg tudjak végre bocsájtania a két BŰNÖS ANYÁMNAK!

Amen! Úgy legyen.!!!”

A közel öt évtizedig rejtett traumám tudattalan görcsei minden szóval és addig ki nem mondható gondolattal oldódnak! Végre leírhattam, amit átéltem, de még sok a kérdőjel!

Balázs Judit (Judy Young Drache)

Kisgyerekként, nevelőszülőknél

Sajnos árvaházi visszaemlékezésem az 1944–49 közötti évekből igen rövid, hiszen 1943-ban születtem. A vészkorszak után, 3-4 éves koromtól kezdve a nevelőszüleimmel éltem Budapesten a Damjanich utcában. Sokkal rejtélyesebb, hogy 2-3 évesen milyen gyermekotthon fogadott be árván. A ► rákospalotai Joint gyermekotthon a Zápolya utcában (most Szerencs utca) működött a háború után. Az derül ki a hosszas kutatással fellelt okmányaimból, hogy vagy én, vagy egy névrokonom (Balázs Judit, aki 1935-ben született) ebben a rákospalotai → Joint által fenntartott gyermekotthonban volt növendék 1946-ban.

Az sem biztos, hogy egyáltalán egy ilyen árvaház növendéke voltam! Arra emlékszem csak, hogy egy-egy távoli rokon említett ilyesmit, és előkereshetők az egykori örökbefogadás papírjai is, ahol említették az „intézeti költségek fedezését”. Nagyon remélem, hogy ezen a volt árvaházi növendékek találkozóján sikerül idáig nem megtalált információt kiderítenem, vagy legalábbis a többi volt növendék emlékeiből merítenem.

Egészen kisgyerek voltam, amikor valóban éltem Rákospalotán ahol anyai nagyanyám egyik testvére Sterbinszky Nándorné (született Venetianer Leontin) lakott a családjával és ahol közvetlen a háború után én is laktam egy ideig. Ezért is tűnik valószínűnek a Zápolya utcai gyermekotthon.

Szüleimet és három nagyszülőmet az utolsó vonatok egyikével → deportálták Újpestről. Családi elbeszélések alapján próbáltam kideríteni, hogy miként menekültem meg, amikor rábíztak vagy anyai nagyapámra (Galamb Antalra), aki nem volt zsidó, vagy egy másik rokonra, de azóta sem derült ki teljes biztonsággal, hogy ki volt 1944 nyarán a megmentőm!

Szabályos örökbefogadásom csak 1950-ben történt meg, miután Leontin néni szüleimet holtnak nyilvánította. Ezt követően Leontin néni lánya, anyám unokatestvére, Sterbinszky Margit és férje, Vajda Pál adoptáltak. Nevelőanyám, Margit soha nem volt hajlandó bármit is említeni erről. Élete végéig tagadta az igazi szüleimet, és azt, hogy nem az ő lánya vagyok. Például nem engedett más családtagokkal összejönni, így az életben maradt nem zsidó nagyapámról is csak sokkal később hallottam.

Leontin néni azért elárult nekem egy-két dolgot anyámról; pl. azt a nagyon is megrendítő körülményt, hogy terhes volt, amikor deportálták. Titokban szüleim házassági fényképét is megmutatta nekem – ezt a felvételt később egy unokatestvértől megkaptam. Én pedig kb. 11-12 éves koromban a lakásunkban találtam egy elbujtatott levelet, amit apám írt nekem egyéves születésnapomon, június 30-án,

amikor őket Újpest zsidóságával együtt Békásmegyerre vitték, hogy onnan pár nappal később bevonírozzák őket Auschwitz felé. Sajnos ez a levél elkallódott. De jól emlékszem apám szabályos kézírására, és arra, hogy mennyire reméli a zsidó szellemben történő neveltetésemet.

A szép egyenletes kézírást később a Zsidó Múzeum Levéltárában sikerült jobban megismernem (hálás köszönet ezért Toronyi Zsuzsannának!), mivel apám a háború évei alatt a Múzeumban dolgozott mint kutató és múzeumi őr. Ezt a munkát valószínű volt Rabbiképzős professzorának, Grünvald Fülöpnek köszönheti, aki akkor a Múzeum ügyvezető igazgatója volt. 1946 decemberében a háború utáni első közgyűlésén a Múzeum Tudományos és Művészeti Egyesülete adoptálni kívánta „Dr. Balázs György mártírhaltalt halt múzeumi őr árván maradt kislányát.” Ez a nagyon szép gesztus persze nem volt realiztikus vagy kivitelezhető.

Visszatérve a Joint otthonokra, világosabbak az emlékeim a Délibáb utcai óvodáról, ahova 4 vagy 5 évesen jártam, és amelyről nemrég azt jelezte egy-két akkori óvodás társam, hogy az egy Joint által fenntartott intézmény volt – akár a Leányárvaház épületében vagy annak közelében. Mindenesetre csak jó emlékeim vannak az ott töltött időről. 1949 szeptemberében a fasori akkori általános iskolában (azelőtt és most újból az evangélikus gimnázium) kezdtem az első osztályt.

*Délibáb utcai óvodástársak 1949 tavaszán: középen Balázs Judit,
jobb oldalt Kőry Ágnes, bal oldalt Horvát Anna*

Sajnálattal konstátalom, hogy nevelőszüleim nem tettek eleget apám kívánságának, hogy zsidó milióben, zsidóként legyek felnevelve sem akkor, sem később, miután 1957 tavaszán kivándoroltunk Angliába. Lehetett az ötvenes években még életben levő pár rokonunk, más ismerősünk, akik elmondhatták volna a családunk történeteit, de így az sem történt meg.

Már közel 40 évesen mentem vissza először Magyarországra Kanadából, ahová férjemmel áttelepültünk. Végre 1982-ben beszélhettem Budapesten professzor Scheiberrel, aki jól ismerte apámat a Rabbiképzőből, ahol rabbi tanulmányait a születésem évében, 1943-ban fejezte be. Emlékezett arra is, hogy apám a Pázmány Péter egyetemen 1940-ben védte meg disszertációját, és értékes tudományos karriert jósoltak neki. Később az apai nagyapámról (Dr. Balázs Gézáról) is megemlékezett → Dr. Schweitzer József, és apám két Izraelbe → alijázott barátja, Dr. Szabó Ödön (Elijahu Yeshurun) és Dr. Kepecs Imre (Zvi Kedmi). Balázs Géza Újpesten hébert tanított és cionista aktivista is volt.

Még egy mondatot szeretnék ehhez a rövid visszaemlékezéshez hozzáfűzni: ha nem is teljes mértékben és kicsit késve – de mégis valóra válik apám kívánsága: az 1999/2000-es tanévet az oxfordi Centre for Hebrew and Jewish Studies-ban töltöttem, és megkaptam az ottani mesterfokozat diplomáját. Azóta is keresem és járom a zsidóságomhoz vezető utat.

Az 1949
utáni időszak
emlékezői

.....

Szt. Domonkos utcai orthodox árvaház

Grünbergerné Liebermann Éva

„Én tudom, hogy mi az, szülők nélkül felnőni.”

Az interjút Bacskai Sándor készítette 1998-ban, Boro Park. Rövidített változatban közöljük.

Éva 1943 végén Kolozsvárott született, néhány hetesen – a kezdődő → gettósítás és → deportálás elől menekítve – egy Nagybánya közelében élő keresztény asszony gondjaira bízta szülei. Az asszony a háború végén a → Joint helyi kirendeltségénél kért anyagi segítséget a kislány eltartásához. Ekkor figyelt fel az esetre Eckstein Kálmán Eliezer rabbi (1921–1986), aki ekkor Szatmáron élt, és magához, családjához vette a kislányt, nevét és történetét a nagybányai asszony elmondásából átvéve. Éva a rabbi családját sajátjának vélte, így érthetően súlyos traumaként élte meg, amikor a család kivándorolt Izraelbe, azonban őt nem vitték magukkal. Budapesten először a nem-zsidó környezetből kiemelt gyerekek számára felállított, Frischmann Henrik vezette ► rózsadombi orthodox gyermekotthonban helyezték el. A visszaemlékezésében nem kapunk magyarázatot arra, hogy a közel két éve egy rabbi családjában élő, kizárólag jiddisül beszélő kislány miért a nem-zsidó környezetből kiemelt gyerekek otthonába került. A válasz valószínűleg Eckstein rabbi személye, aki más, szintén az árvaházban elhelyezett gyermek történetében is felbukkan, mint a keresztény bujtató családból elhozó személy.

Éva történetében az államhatárok változása is nehezíthette, hogy esetleg életben maradt hozzátartozói rátalálhassanak a Budapestre került kislányra. Ő maga felnőttként nem kutatott a családjá után, nem próbálta kolozsvári anyakönyvekből megtudni szülei, esetleges testvérei nevét: gyökértelenségét, veszteségét véglegesként fogadta el. A visszaemlékezésében megfogalmazódó fájdalom és értetlenség sem a szülők elvesztésére vonatkozik, hanem mindarra, amit a háború *után* kellett átélnie.

Ellopták az ennivalót, meg vertek minket, négy-öt éves kisgyerekeket, és jöttek ki a Jointtól megnézni, hogy milyen a helyzet, és bezárták, ott ellopták az ennivalót, és úgy hallottam, hogy eladták.

Ortodox otthon volt?

Ja, ortodox otthon volt. Nem tudom már, hol volt, csak arra emlékszem, hogy sok lépcsőn kellett lemenni, és én nagyon féltem a lépcsőn, egyik gyerek tolt a másikat, féltem, hogy leesek. Aztán a ► Domonkosban jobban néztek ránk, ott tényleg jobb volt. Nem azért, mert szerettem ottan. A Rózsai néni nem szerettem, aki ott volt, aztán később megbecsültem, amit csinált nekem, de eleinte, huh; én olyan rossz voltam, hogy tőlem irtóztak. Az ember felnőtt szülők nélkül, és nem tudtuk, hogy mi a bajunk, mi hiányzik. Egyiknek volt egy nagynénije, másiknak volt egy anyja, a harmadiknak egy apja. Mi voltunk ketten-hárman, akiknek senkije nem volt.

Önnek senkije nem maradt meg?

Senki. Legalábbis nem kerestek a háború után. Lehet, hogy maradtak, mert sok Liebermann van, csak nehéz keresni. Véletlenségből Bécsben volt kettő, aki szintén kolozsvári, és volt egy testvérük, aki nem jött vissza, azt mondták, ők nem emlékeznek, hogy a testvérüknek volt egy gyereke.

A szüleiről tud valamit?

Nem, semmit az égvilágon.

És azt honnan tudja, hogy hogyan került Nagybányára?

Csak azt tudom, hogy az Eckstein mondta, hogy ez az öregasszony mondott neki. Azt mondta, hogy a nevem volt Éva Liebermann. Semmi más. (...)

Próbált valamit megtudni a szüleiről?

Nagyon nehéz. A fiam mondta nekem, hogy kapott valahonnan választ, hogy hova lehet írni, Red Cross, Vöröskereszt, és a romániai konzulátushoz küldjek harminc dollárt csekken, és akkor fölkeresik a születési bizonyítványomat. Közben nem voltam itt, múlt héten Los Angelesben voltam. Majd meg fogom próbálni.

Hány gyerek lehetett a Rózsadombon?

Lehetett nem több, mint negyven. Ottan nem tudom, honnan voltak a gyerekek. Tudom, hogy a Domonkosban voltak Debrecenből, mindenféle helyről.

Ki tanította beszélni?

Biztos az öreg néni, akinél voltam.

Vajon miért nem nevelt Önből keresztény gyereket?

Előfordult olyan is. Én azt hiszem, hogy ez nem lehetett egy gazdag nő, és idős volt, és nem tudta megengedni magának. Mert jött a Jointhoz, és azt mondta, hogy vagy fizetnek neki, mert nem tud engem eltartani, vagy elvisznek. És ez az ember véletlenségből pont ott volt, azt mondta, hogy ő elvisz engem, és majd meglátja,

hogymi lesz. Én azt hittem, hogy ők a szüleim, de engem otthagytak Magyarországon, és ők kimentek. Én kicsi voltam, annyira megszoktam, azt hiszem két évig voltam náluk. És volt nekik két fiú. Én hívtam őket anyu, apu, mikor engem otthagytak, azt hittem, hogy a világ összedől, nem tudom, hogy mi történt, hogy engem otthagytak. Később, '56-ban visszajött, akarta, hogy menjek vele, akkor voltam már tizenkét éves, azt mondtam, most már nem. Most már, mikor tudok egyedül, önálló lenni – elég önállók voltunk, mert a sors megtanított.

Mikor mondták meg, hogy nem ők a szülei?

Ők nem meséltek nekem semmit, ők csak betettek engem és kész. Pár hónappal azután tudtam meg, hogy ott voltam az otthonban. Én nem is beszéltem magyarul, csak zsidóul, tudom, mert a fölügyazónak nagyon tetszett, hogy én zsidóul beszélek, akarta, hogy zsidóul beszéljek, és én nem akartam, és akkor megvert.

Miért volt rossz gyerek?

Tudja, mit jelent: rebell? Mindig az voltam. Én tizennégy éves koromban el akartam szaladni Amerikába, mikor Bécsben voltunk, attól az asszonytól, akinél voltunk, és mindig mást csináltam, mint a többi gyerek. És érdekes, hogy mikor felnőttem, pontosan a fordítottja lettem: csendes, türelmes. Az embernek vannak gyerekei, és minden megfordul.

De mint gyerek... és erős voltam, úgy megvertem mindenkit, mint a huszonegy.

Tudták ezt kezelni a nevelők?

Nem hiszem. Mára az ilyen gyereket elküldik egy pszichológushoz, hogy kitalálják, mi a hiba. Ottan csak megbüntettek. Nem lehet csak megbüntetni egy gyereket azért, mert rosszat csinált. Kell, tudjam, hogy miért csinálták, és beszélni velük, megmagyarázni, hogy ez miért nem jó, azt miért nem szabad csinálni. Egy otthonban olyan az ember, mint egy szám. Nem olyan, mint egy élőlény. Ott voltak nagyobb lányok, akik már tudtak magukra vigyázni, ők már tudtak magukért harcolni; mi voltunk a kicsik, hat-hét éves gyerekek, miránk még mindenféle szempontból kellett volna vigyázni jobban, mint a nagyobbakra.

Beszélgettek a gyerekek arról, hogy mi történt?

Ja, persze. Mondjuk mi gyerekek nem értettük meg, hogy mi történt. Tudtuk, hogy volt egy háború, és a szülők meghaltak, de hogy hogyan, azt csak később fedeztük fel.

És a felnőttekkel beszélgettek erről?

Nem nagyon. Nem voltunk olyan közvetlen viszonyban. Volt az a distancia. Azon kívül, ha én valamit akartam, megbeszéltem egy másik gyerekkel. A nevelőnővel soha. Én utáltam, mint a bűnömet. Pedig most idejön minden évben, és minden respektot megadok neki, és megyek hozzá vizitálni. De akkor mint gyerek nagyon lázadoztam.

Nem segítettek földolgozni ezeket az élményeket?

Nem, egyáltalán nem. Ők maguk is szenvedtek valamitől, de egy felnőtt inkább tudja megemésztetni, mint egy gyerek.

Hogy nézett ki a Domonkos?

Az volt egy nagy ház, elől volt egy irodaféle, középen az ebédlő, és fent voltak a hálósobák. Mi voltunk elől és a fiúk voltak hátul. Nem is tudom, hány háló volt. Tudom, hogy eleinte együtt tettek egy kislánnyal, és az egész teste tele volt kiütéssel, és éjjel addig rúgtam az ágyból, míg azt mondta a nevelőnő, hogy oké, téged nem lehet senkivel se tenni, te egyedül fogsz aludni.

Az otthonban tisztán tartottak minket, és volt mit enni, és ha valaki beteg volt, volt egy ápolónő. Ilyen szempontból nagyon szépen viselkedtek velünk, és tényleg azt lehet mondani, hogy a differencia olyan volt, mint ég és föld. A másik otthonban nem volt mit enni, olyan soványak voltunk. A Domonkosban, ha jött a szombat, adtak egy darab süteményt, egy darab csokoládét, ami máma a gyerekeknek annyi van, hogy azt se tudják, mit csináljanak vele.

Előfordult, hogy valakit kivettek onnan, és elkerült egy családhoz?

Nem. Én emlékszem valamire, de a barátnőim azt mondják, hogy álmodtam: volt egy nap, hogy felöltöztettek minket szépen, és jöttek valami családok, azt hiszem, Amerikából, és adoptálni akartak minket, és azt hiszem, hogy nem akartak adni, talán a család nem volt elég vallásos, nem tudom, mi volt a hiba. Én emlékszem erre, nekem jó emlékezőtehetségem van. Emlékszem, lehettem két-három éves, hogy Szatmáron valaki megégette magát, és jött az ambulance; és ezt Belgiumban meséltem valakinek, aki a háború után emlékszik rám, és azt mondta, hogy ő volt az, akivel történt. Az asszony, akinél voltam, hazajött a kórházból, és sírt, mert pont szült egy gyereket, és meghalt neki a gyerek. Szóval emlékszek egy kicsit, nem sokat. Én nagyon jól emlékszem, hogy volt egy nap, amikor – lehet, nem minden gyereket – de még arra is emlékszem, hogy milyen ruhát vettünk fel. Volt egy szép kis nyári ruha, és aztán nem is láttuk többet azt a ruhát, azt hiszem, hogy az csak arra volt szabva, amikor valaki jött, hogy azt higgyék, hogy minden perfekt.

Tanítottak zsidó dolgokat?

Ja, azt tanítottak. Később a Joint fölöszlatta az otthont, én akkor tíz éves voltam, és akinek volt akárki rokon, azok hazamentek. Minekünk, négy lánynak, nem volt senkije, és mi maradtunk ezzel az asszonnyal, Rózsi nénivel. A Joint fizetett valamit. Négyen voltunk, az egyik, aki itt volt Angliából a múlt héten, megtalálta azokat, akiknél a háború után volt, és azok emlékeztek az ő szüleire.

A nevelők közül kire emlékszik még?

Sok lány volt; Hilda néni főzött, meg a fiúknál volt a Blau, Knöpfler volt a vezető, és a Kornitzer volt egy fölvyigázó, egyszer elvitt engem magához szombatra, nagyon rendes emberek voltak.

Hivatásos nevelők voltak a Domonkosban?

Nem. Ezek mind visszajöttek a háborúból. Nem is tudom, hogyan jött a Rózsi néni oda. Ő még mindig dolgozik, van neki egy óvoda, azt hiszem, máma nyolcvannégy éves, született 14-ben. Steiner Rózsi. Londonban azt hiszem él még a Knöpfler is, a barátnőm jól ismeri őt.

Jártak ki a városba?

Ja, elmentünk a Városligetbe, elmentünk cirkuszba, Rózsi néni vitt minket sok helyre, akarta, hogy lássunk dolgokat, mentünk a Margit-szigetre, a Latabár Kálmánhoz, mindig elintézte, hogy bemehettünk ingyen. Rózsi néni mindig mondta, hogy árva gyerekek vagyunk, mindenhova beengedtek minket szó nélkül, vitt minket moziba.

Az utcán szóltak Önök után?

Nem. Megmondom, hol volt: mentünk a Dózsa György úton, ott mentünk iskolába, az volt közel a Domonkoshoz, és ottan antiszemiták voltak. Később mentünk a Dohány utcába, ott egészen más volt. A Dózsa Györgyben muszáj volt mennünk szombaton iskolába, és voltak tanítónők, akik nem viselkedtek rendesen.

Amikor megszűnt a gyereketthon, mi történt az épülettel?

Azt hiszem, hogy a város elvette, mert az a városé volt. Lakott abban a házban egy színésznő vagy énekesnő, nem tudom, hogy hívják, utána a kommunisták elvitték őket, elvették tőlük a házat. Mi négyen a Kertész utca 32-be kerültünk, sokáig ott volt a Hanna, a Dob utca és a Wesselényi utca között. A Schück rabbi egy házban lakott velünk, mi laktunk a második emeleten, nagyon jóban voltunk vele, nála voltunk → széder este. Onnan már a Dohány utcába jártunk iskolába.

56-ig iskolába járt?

Nem, én korán kezdtem. Tanultam művirágot csinálni. Ismeri ezt az Art Flowert a 13-on, azt hiszem, az 50 és 51 között? Az is pesti. Annál tanultam, de nagyon kis ideig, mert kezdtem szeptemberben és novemberben már kijöttünk. (...)

Felnőtt szemmel nézve mit kellett volna másként csinálniuk a felnőtteknek?

Jobban megérteni a gyerekeket. Én a mai ésszel, ha látok a televízióban gyerekeket otthonban, fáj a szívem. Nekem mindig az volt a vágyam, hogy gyerekeken segítsek. Ami nekem nem volt. Én tudom, hogy mi az, szülők nélkül felnőni.

Böhm István

*„... ezek a pokolból jöttek vissza. Ezek a nevelők.
Úgyhogy eléggé labilis idegzetűek voltak.”*

Az interjút Gombocz Eszter készítette 2020. január 30-án és február 26-án, Budapesten. Gépelte és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga.

István 1939. október 9-én született, Budapesten. Taxisként dolgozó apját először 1940-ben vitték el → munkaszolgálatra, ahol az Ezredes utcai táborparancsnok gépkocsivezetője lett. Utoljára 1944 januárjában vitték munkaszolgálatra, 1945 áprilisában halt meg.

István és édesanyja, Róth Berta a pesti → gettóba kerültek 1944-ben, az Akácfa utca 45. sz. alatt éltek. Hogy négyéves kisgyerekként István hogy tudta túlélni, arra nem igazán emlékszik. Anyja ugyan a háború után sokat beszélt erről, de akkor Istvánnak nem volt türelme mindezt meghallgatni. Annyit tud, hogy a gettó felszabadulása előtt már közel járt az éhhalálhoz. Édesanyja négy testvére és a szülei Auschwitzban haltak meg.

1945 januárjában István és anyja a Podmaniczky utcai lakásukba mentek vissza, melyben nem voltak ablaküvegek. Eleinte abból éltek, hogy István édesanyja férjének korábbi taxivállalatát irányította, valamint két korábbi munkatárs a háború után is dolgozott, így a cég bevételeiből részesültek. Azonban amikor államosították a vállalatot, a család megélhetés nélkül maradt, ezért került István 1949-ben árvaházba.

Hogy fogadta, hogy édesanyja árvaházba adja?

Tudomásul vettem. Tulajdonképpen, hát nagyon hiányzott az anyám, de szombatvasárnap haza lehetett jönni. És aki, mit tudom én, rossz volt, vagy nagyon rosszul tanult, az büntetésből nem jöhetett haza. Ez egy nagyon nagy büntetés volt. De azt hiszem, egyszer sem voltam annyira megbüntetve.

Milyen fajta rosszkodás volt?

Hát, ha valaki egyest hozott, vagy verekedett, kitörte az ablakot.

Honnan kapott egyest, melyik iskolában tanult?

Helyben volt a negyedik, utána ötödikben átkerültünk a Rottenbiller utcába. Akkor ott jártuk a hatodik elemi, és akkor átkerültünk ► Óbudára. Először a Kórház utcában voltunk, utána meg a Fényes Adolfba. A Kórház utca az teljesen eltűnt, be lett építve. És a Fényes Adolf az most egy felekezeti iskola. [A Fényes Adolf (volt Kiskorona) utca 10-ben ma az Óbudai Szent Péter és Pál Szalézi Általános Iskola működik.]

Melyik árvaházba került először?

A ► Vilma királynő úti fiúárvaházba.

Milyen volt ott az élet?

Jó volt, aránylag jó volt. Az egész környezet, volt ott egy sportpálya. Igen. Akkor kaptunk egy nap háromszor enni.

Rendesen, jól laktak?

Hát azt nem mondanám. Arra már nem emlékszem, hogy mit kaptunk, de egy héten egyszer volt csokoládé, az ünnep volt.

Akkor egy héten egyszer volt fehérnemű csere. Egy héten egyszer lehetett zuhanyozni, és iszonyatos hideg volt a mosdóban. Minden reggel félmeztelenül megmosakodtunk. Úgyhogy ez volt a tisztálkodási lehetőség. De fogat kellett, lehetett mosni. És akkor volt egy tanár, a Wolf, az nagyon szigorú volt. Higiénia szempontjából. Minden este volt cipőtisztítás, fogmosás, akkor a füleket megnézték.

Wolf Imre volt a tanár? Ő egyébként kedves volt, vagy nem?

Igen, → Wolf Imre. Nagyon szigorú ember volt, és nagy pofonokat is tudott adni.

Azt hogy éltek meg a gyerekek?

Volt, aki még mindig haragszik rá. De hát ezek a pokolból jöttek vissza. Ezek a nevelők. Úgyhogy eléggé labilis idegzetűek voltak. Például volt egy másik nevelő, a → Schwarz tanár. Például volt, akit kilógatott a második emeleten. Most például, 15-en voltunk, képzelje el, megmaradtunk a csoportba. Leültünk [az árvaházi találkozón], és akkor mondta az egyik fiú, hogy állítólag volt, akit kiemeltek a második emeletről. Azt mondják: „ne beszélj hülyeséget”. És mellettem megszólalt egy fiú: „Engemet”.

Lehet tudni, hogy miért kapta ezt a büntetést?

Nem tudom. De az nagyon ideges ember volt szegény. A Schwarz. '57-ben disszidált, Izraelbe ment, de hallottam, hogy hamar meghalt. Tüdőbajos volt.

Tudjuk, hogy ő mit élt át a háború során?

Hát nyilván, hogy szenvedett, de ezek mind a pokolból jöttek vissza. De mondom, hogy én jó szívvel emlékszem, mert szerettem a gyerekeket, volt sok barátom.

Mit csináltak a barátokkal?

Futballoztunk, meg ilyen társasjátékot [játszottunk]. Télen csak pingpongoztunk, meg sakkoztunk. És jó időben futballoztunk.

Hogy telt egy nap?

Hat órákor volt az ébresztő, akkor derékig meg kellett mosakodni. Iszonyatosan hideg volt. Nem volt fűtés. Mármost a fürdőszobában, ami hatalmas volt. Kétszer akkora volt, mint ez a szoba. És hideg víz volt. Reggelit kaptunk, sőt kaptunk uzsonnát is. Minden nap zsíroskenyeret, úgyhogy minden papírunk zsíros volt. Akkor hazajöttünk délelőtt az iskolából, a Rottenbiller utcából. És utána tanulás volt. Utána ellenőrizték a leckét, de hát nem volt szigorú, mert egyik nevelő se volt tanár. Amellett, hogy tanár úrnak kellett őket szólítani. És utána lementünk futballozni, isteni volt, tényleg. Volt egy futballpálya is.

Nagyon szép zsinagóga volt az árvaházban. A Vilma királynő út 25. Múltkor arra mentem, és hát le van teljesen dózerolva. Szabadtéri garázs. [Az épületet 2008-ban bontották le.] Mondta az egyik fiú, hogy kereste, mert volt egy márványtábla, hogy itt laktak a túlélő zsidó gyerekek ezer-nem tudom hánytól '51-ig. És képzelje, elment a VII. kerületi önkormányzathoz, és ott megtalálta. Ilyen rendesek voltak. Be volt csomagolva, egy raktárban volt.

Milyen érzés volt, amikor először látta viszont [az árvaházat]?

Hát eléggé szívbemarkoló volt. Volt egy pár gyerek, akik haragudtak, hogy beadták az anyjuk, meg az apjuk. Mert csak félárva, meg árva mehetett ide.

De István megértette, tehát jó kapcsolatban maradt az édesanyjával?

Igen, nagyon ragaszkodtam az anyámhoz. És nem is bántam, hogy például nem disszidáltam '56-ban. Mert volt egy nagyon nagy haverom, az '56-ban, amikor itt háború volt a Nyugatinál, akkor felkiabált, s biciklivel jött, hogy „István”. Tudtam, hogy mit akar, hát én nem mentem el.

Az édesanyja miatt?

Az anyám miatt. Meg hagyományokhoz ragaszkodó vagyok. A megszokott helyek, megszokott barátok. Nem beszélve az anyámról, akitől rengeteg szeretetet kaptam.

Mennyire volt vallásos a család?

A családban volt egy orthodox, egy nagyon vallásos férfi, a bátyja anyámnak. Róth Miksa. Mindig sapka volt rajta. Volt egy öccse, a Róth Sándor, az meg egy nagyon nagy kommunista volt. Úgyhogy amikor eljöttek a németek, a → Gestapo másnap letartóztatta. Nyilván volt tartva, hogy kommunista. Hát a magyarok által. És a magyarok ugye adtak egy névjegyzéket, hogy ki a zsidó, meg ki a kommunista. És akkor többet nem is látta anyám... Hát biztos, hogy Auschwitzban végezte.

A Vilma királynő úton → Talmud-tóra volt. Hát azt nem szerettük, mert az a futball időből volt levonva. Minden nap, mert a → Dér főrabbi volt az igazgató.

Mármint szombat-vasárnap nem. (...) Nem érdekelt minket. Hát a zsidó történelmet [tanultuk], a Noé bárkája, a tízparancsolat...

És írtak is?

Nem, csak így mondta, és vissza kellett mondani.

Vizsga is volt?

Nem.

Héberül tanultak?

Héberül, igen. De nem tudok már semmit. '47-ben, vagy '46-ban volt egy tüdővizsgálat, s kavernát állapítottak meg a tüdőmön. Ez egy súlyos, fertőző betegség, a gettóban szereztem. Idézőjelben. És Svájcba kivitt a Magyar Vöröskereszt egy fél évre. Visszajöttem, és nem tudtam magyarul. Sajnos most egy szót sem tudok németül.

Fél évre ment ki?

Igen. Kivittek egy csoporttal. Egyik fiúval, a Szilágyi Zolival még mindig találkozom... Szoros barátság nincs, de ilyen árvaházi találkozón, meg gimnáziumi találkozón. Ezzel a fiúval voltam kint, és érdekes, hogy egy zsidó otthonban voltunk Heidenben.

A heideni gyermekotthonban érkezéskor narancsot kaptak, és épp havazott. István csodálatosnak találta a helyet. A gyerekek közül többeket örökbe fogadtak svájci családok. Istvánt is örökbe akarták fogadni, de őt nem lehetett, mivel neki élt az édesanyja. István Svájcban, a hegyi levegőn meggyógyult tüdőbetegségéből. Amikor István fél év múlva visszatért Svájból, édesanyja először nem ismert rá a vonatról öltönyben és nyakkendőben leszálló fiára. Ő pedig Mutter-nek szólította az anyját. Édesanyja tudott németül, mivel hatéves volt, amikor anyja – vagyis István nagyanyja – tüdőbajban meghalt, és akkortól Zsámbékon, egy svábok lakta faluban élt mostohaanyjával.

Talmud-tóra oktatás végig volt?

Hát míg ki nem mentünk [az árvaházból]. Mert a Dér az ott maradt, de utána neki is ki kellett menni. És kapott egy lakást a Köröndön. Most a Rossman van ott, és fölötte volt egy lakása neki. Emlékszem, hogy a lányát egy keresztény ember akarta elvenni. Hát betért a férfi, és el is vette. Hogy aztán mi lett, nem tudom.

Dérrel mi lett később?

Meghalt ő. Már akkor egy 60 év feletti ember volt.

Milyen személyiség volt?

Főrabbi volt, meg igazgató. A '40-es években az árvaházban.

Távolságtartó volt?

Hát annyira nem figyeltük meg, nem érdekelt minket.

A valláshoz hogyan álltak a gyerekek?

Az anyám az hívő volt, meg a nagyünnepeket maximálisan betartotta. Hát én is, az őszi ünnepeket ugye, meg → hanukka, meg a → húsvét.

Kóser háztartás volt otthon?

Én egyszer voltam nő egy évig, és a hölgy az orthodox volt. És egy évig, nagyjából... Az '70-ben volt.

Reggeli ima volt otthon?

Az árvaházban volt. Sőt, → tefillint is fel kellett venni. Péntek este templom, szombat délelőtti templom. Ez volt a Vilma királynő úton is, sőt még Óbudán is. És a bar micvá a zsinagógában volt, az óbudai zsinagógában. Hát, az hogy nézett ki. Egy évben egyszer-kétszer elmegyek, és egyszer odajött az a Slomó [Köves Slomó], be akart szervezni a csapatába, dehát szó se róla. És mondtam neki: „Te ide figyelj, rabbi! Nekem 60 évvel ezelőtt volt itt a → bar micvóm. „Ne mondja!” Mondom: „igen”. Emlékszem, hogy a padok azok majdnem, hogy össze voltak törve. Hideg volt. '52-ben volt a bar micvóm.

Van arról valami dokumentum?

Szerintem nincsen. Olyan dokumentum van, hogy én ajándékot kaptam. Kaptam egy tortát, és főleg az Ecker Liliántól, anyám unokatestvéréből, aki a Sárdy Jánosnak volt a felesége, aki a leghíresebb operett színész volt, az Operában is énekelt. És ő küldött 100 forintot. Meg sokszor küldött az Operettbe jegyet az anyámmal. De hát egyszer találkoztam az életben vele. De ezzel az Ecker Liliannal, hát ez egy csoda aranyos nő volt, ezzel egy párszor találkoztunk, mert hozott jegyet, amit a Sárdy küldött. De sajnos ez az Ecker Lilian meghalt 50 éves korában rákban. Az is egy nagy csapás volt. Meg '52-ben ez a..., akinek mutattam az esküvői képét, ez a Hédi néni is, a második férjével → alijáztak. Nem tudom mi értelme volt, de a férje nagyon vallásos volt. Meg a Hédi néni is orthodox volt. És azt írta anyámnak, hogy itt hamarabb lehet reumát kapni, mint egy fontot keresni. Hát ez '51-52-ben volt. Még sivatag volt Izrael.

Hogy történt az átköltözködés a Vilma királyné útjáról a Zichy utcába? Az is bentlakásos volt?

Igen, ugyanúgy bentlakás, egy kétemeletes ház volt. És jól éreztük ott magunkat, mert futballozhattunk a templomudvaron. Az első emeleten laktunk. Volt egy földszintes épület, ott volt a konyha. Az első emeleten, vagy másodikon volt egy gyengélkedő, emlékszem, a Szántó néni volt a felcser, hogy így mondjam. Természetesen, ha valakinek komoly baja volt, akkor orvost hívtak. De akkor már a Schwarz tanár nem jött velünk. A Wolf volt, meg a → Franciska néni nevezetű nevelő. Meg → Panni néni.

Ők milyenek voltak?

Kedvesek, aranyosak voltak. Hát a Panni néni az nagyon jóban volt anyámmal. A fia az '50-es években disszidált, híres hegedűművész lett New Yorkban. És kiment hozzá, de a menyee az nem jött ki vele, és nagyon rossz élete volt. Hogy aztán meddig élt a Panni néni, vagy mi volt a sorsa, nem tudom.

És az igazgató?

A → Szántó tanár volt a Zsidó Gimnáziumban a történelem tanárom.

Az árvaházból a gimnáziumba jártak tanulni?

'54-ben végeztem én el a nyolcadikat, és akkor hazaköltöztem.

A Zichy utcában ugyanaz volt a napirend, mint a Vilma királyné útján?

Igen. De szabadabbnak éreztük magunkat, mert kimentünk, ott [Óbudán] voltak üzletek. Ott emlékszem, volt egy mészárszék, ott vettünk májas hurkát, véres hurkát. Ha megtudták volna bent, az árvaházban, nem örültek volna.

Az árvaházban kóser étkezés volt?

Az árvaházban igen.

Lehet tudni, hogy honnan szereztek be?

Hát a hitközség támogatta. Amikor még nem voltam árvaházban, akkor nagyon támogatott a hitközség. Ruhát kaptam: emlékszem, a Divatcsarnokban [nagyáruház az Andrássy úton] volt egy osztály. Akkor volt ebédeltetés itt a Rudas László (Podmaniczky) utca és a Körút sarkán, ott volt egy Terminus nevezetű étterem, s ott minden szombat délelőtt volt sólet. És akkor még annyit adtak, hogy haza lehetett hozni. '47/48-ban volt, igen.

Az árvaházban a gyerekek között milyen volt a kapcsolat?

A 100 ember közül, gyerek közül volt 2-3 gonosz. Az [egyik] jött velem a gimnáziumba is. Nemrég halt meg, 3-4 éve. És milyen érdekes, most, hogy volt ez az árvaházi találkozó..., tulajdonképpen úgy jártunk, hogy hetedikes-nyolcadikosok egy csoportba. És volt egy fiú, aki eggyel lejjebb járt, mint én, a Darvas Gábor, s az mondta, hogy „hol van a gonosz Weisz”? S képzelje el, ilyenre emlékszik.

Miért volt gonosz?

Hát például olyanokat csinált, hogy... Mesélte a Wolf az anyámnak, hogy kiment éjjel, és látta, hogy a fürdőszobában világos van. Odament, és a Weisz tanult. S még a kis hülye 10-11 éveseknek azt mondta, hogy holnap biztos nem lesz felelés. Hát egy szörnyeteg volt, igen. Egy rosszindulatú gyerek volt. És volt 1970-ben, nem, '80-ban volt egy születésnap. Egyik osztálytársam az milliárdos lett, egyik leggazdagabb ember Izraelben. Itt a Gundelban csinált egy nagy vacsorát. Voltak ilyen fogadások. És akkor találkoztam ezzel a Weisszel. Utána már nem találkoztam vele.

Volt előadás, előadtak színdarabot?

Hát volt egy ilyen komikus est, egy Egri nevezetű fiúval betanultunk egy szöveget, Óbudán. [...] Hacsek és Sajó szerű dolog volt. Volt hanukka, meg széder-este.

És akkor előadtak valamit?

Valamit igen, de nem mi. Például jött David Oistrakh. És mondta anyámnak ez a Panni néni, hogy sutyiba sok pénzt adott az árvaháznak, ami nem volt szabályos. Ugye hát a kommunizmus alatt.

És cionistákkal volt valamilyen kapcsolat?

Hát ezek a nevelők, főleg ez a Schwarz, az cionista volt, igen. [...]

Éneklés?

Nagyon jól énekeltem. Benne voltam a kórusban a Vilma királyné úton. Lisznyay Gábor volt az orgonaművész, egy keresztény ember volt, de tökéletesen tudott héberül. Az ott bent lakott a Gorkij fasorban, a Vilma királyné úton. De hát már Óbudára nem jött ki.

Óbudán az árvaházi konyhát Berta néni vezette, az ún. zsidó-tojásnak elkészítési módját István a mai napig szeretné valahogy megtanulni.

A kórusban főleg héber imákat énekeltek, de István már nem emlékszik rájuk. Az asztali áldásra, amit ebéd előtt az asztalnál állva kellett elmondaniuk, emlékszik. Az ebéd utáni áldást viszont elfelejtette. A → Szimhat Tóra alkalmával tartott ünnepi menetre is emlékszik, tóratekerccsel járták körbe az óbudai zsinagógát. Azt a zászlót István megtartotta, melyet a menetben vitt magával.

Tahiban volt az árvaháznak egy nyaralója. István '51-'53 nyarán volt ott, és nagyon élvezte. Pingpongozott, futballozott, és a Dunában megtanult úszni. Tahiban a nevelők közül Wolf és Panni néni volt velük. Minden reggel volt zászlófelvonás és reggeli torna. Tahiban nyaranta 3 hónapig voltak. Istvánt többször meglátogatta az édesanyja. Egyébként ezekben a nyári hónapokban leveleztek, István őrzi ezeket a leveleket. Az egyik, 1950-ben keltezett levelezőlap feladója Böhm István „utóropajtás” [úttörőpajtás], a címzett Böhm „elvtársnő”.

Az egykori nyaraló ma magánterület, István egyik barátjának a tulajdona.

1954-ben költözött vissza az édesanyjához, amikortól a Zsidó Gimnáziumba járt. Ott is jól érezte magát, de '56-ban az osztálya gyakorlatilag megszűnt. 25 tanuló-ból 21-en elhagyták Magyarországot. István még évekig lelki beteg volt, nagyon szerette az osztályát. A gimnáziumban nem volt igazán jó tanuló, inkább csak a sport érdekelt. „A sport elvette az eszemet, volt ez a Puskás-éra” – mondja István. Gimnázium után elektroműszerésznek tanult.

Istvánnak van egy-két régi, több mint 60 éve tartó barátsága. Velük havonta kétszer-háromszor vacsorázní jár. Egyszer egyikük azt javasolta, hogy menjenek az Árpád út 20-ba, ott egy jó étterem van [az Öreg Halász], István nem akart menni, mert családja a '40-es években az Árpád út 16-ban lakott, de végül elment. Ma egy másik, emeletes ház áll az akkor kis, falusias ház helyén.

István már felnőtt korában többször visszament élete óbudai helyszíneire, mert ott nagyon jól érezte magát. Az árvaházban és az iskolákban is. Utóbbiakban soha nem érzett semmiféle antiszemitizmust, se a gyerekek, se a tanárok részéről. Az óbudai zsinagóga mai állapota, fizikai és tartalmi egyaránt, nagyon tetszik Istvánnak. Sajnálja viszont, hogy az ott emléktáblán felsorolt zsidó árvaházi növendékek névsorából az ő neve kimaradt.

István a mai napig tartja a → nagyünnepeket, akkor a Hegedűs zsinagógába jár. → Mázkirkor, újévkor imádkozik. A Frankel Klubba is el-elmegy, de istentiszteleteken nem vesz részt. Mély érzésű, de nem vallásos zsidónak vallja magát. Lakásában a → hanukkia a dísz tárgyak közé került, hanukka idején azonban István nyolc napon át meggyújtja a gyertyákat.

Hollós János

„Ma is meglepve olvasom azok visszaemlékezéseit, akiknél nem kap hangsúlyt az otthon, a meglevő szülő hiánya.”

Az interjút Gombocz Eszter készítette 2020. március 2-án, Budapesten, további levelezés alapján kiegészítette 2020 júniusában. Gépelte és az összefoglalásokat készítette: Frojimovics Kinga

Édesapja 1942-ben nősült, egy nála 12 évvel fiatalabb asszonyt vett feleségül, akinek vezetékneve véletlenül majdnem megegyezett a férjével: Holló Líviának hívták. János apja sokszor volt → munkaszolgálatos, először Magyarországon, majd Borban. János édesanyját 1944-ben Lichtenwörthbe → deportálták. János 1943. február 22-én született, és amikor édesanyját deportálták, a nagymamáira maradt.

Apja 1945 februárjában jött vissza a munkaszolgálatból, de fiát a rokonoknál nem találta. 1945. február végén édesapja és nagymamája egy zuglói Vöröskereszt-otthonban találták meg. Nyáron anyja is visszatért a deportálásból, de tbc-vel. János ezért nem maradhatott együtt fertőző édesanyjával, akit azonnal a Budakeszi Tüdőszanatóriumba szállítottak. Haláláig ott volt.

János 2–3 évesen először ► Mátyásföldre, majd a ► Cinege utcai gyermekotthonba került. 1946 júniusában halt meg az édesanyja, akit Jánosnak kétszer sikerült meglátogatnia Budakeszin. Édesapja 1948 nyarán hazavitte Jánost, aki még arra emlékszik, hogy amikor édesapja érte ment a Cinege útra, hogy végleg hazavigye, és a kapun kilépve megkérdezte, hova menjünk, János azt javasolta: „édesanyámhoz a Budakeszi szanatóriumba, de akkor ő már régen nem élt”.

1950-ig János és apja együtt éltek János apai nagymamájával, aki ebben az évben halt meg. Jánosnak apján kívül anyai nagymamája, Holló Henrikné maradt még

életben. János egy, az akkor Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcában lévő, feltehetőleg hitközségi fenntartású óvodába járt. Elemiben a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcában tanult, de ötödikes korában viselkedési problémái akadtak, és állami közjegyző apja, aki korábban az MSZDP, majd az egyesülést követően a MDP tagja volt, lelki tusák közepette úgy látta, munkája mellett (Sashalomra járt dolgozni) nem tud megbirkózni kamaszodó fia gondjaival. Így került János 1954 szeptemberében Óbudára, a ► Zichy utcai zsidó fiúárvaházba.

Akkor már itt volt a Zichy utcában az árvaház, s így lettem én is árvaházi gyerek. Emlékszem, apám megmagyarázta, hogy miért, amit az ember nagyon nehezen, de tudomásul vett. Pontosan nem emlékszem az akkori érzelmi reakciómra. Nem volt komolyabb érzelmi kitörés részemről, de biztos, hogy nem örültem neki. Ez semmiképpen nem volt egy jó érzés, ez bennem is maradt. Nem volt nagy bezártság az intézetben, mert ki tudtunk menni az épületből. Az intézetből kijártunk az iskolába.

Hogy volt szabad a gyerekeknek kimenni?

Simán ki tudtam menni a sarokra. Volt egy lómészárszék, emlékszem, ott vettünk időnként magunknak lókrinolint, kolbászt, mert ugye éhesek voltunk.

Zsebpénzt adtak?

Feltételezem, hogy kaptunk otthonról. Abból tudtunk időnként venni. Tehát az volt, hogy 5-10 percre kimentünk, majd visszatértünk. Bent az intézeti életet kellett, hogy éljük. Én az elején nagyon behúztam fülemet-farkamat, hogy ne legyen gond. Ugye mert otthon problémázott édesapám, hogy romlik a tanulmányi eredményem. Gondok voltak a magatartásommal az iskolában, és ilyenek. Többen voltak olyanok, akik nem nagyon szerettek tanulni, és magatartásuk sem volt kifogástalan. Arra emlékszem, hogy találkoztunk is korábban egy olyan gyerekkel, akivel én együtt voltam már Mátyásföldön, meg a Cinege úton is, és ő azóta is folyamatosan bent volt az intézetben. Édesanyja élt csak, és édesanyjával volt. Közvetlenül az intézetbe kerülés előtt össze is hozott édesapám velem, hogy tőle szerezzek ismereteket az intézeti életéről. Emlékszem, Csillaghegyen a strandon találkoztunk, még mielőtt bekerültem az intézetbe. Landman Antal volt a neve, de mindenki Ancsinak hívta. 1957-ben édesanyjával kivándorolt Izraelbe, majd állítólag onnan az USA-ba vagy Kanadába került.

1954 szeptemberében bekerültem ide az intézetbe. Nálunk nem volt igazi vallási élet otthon, de bizonyos fokig volt. Tehát hogyha most összehasonlítom az én gyerekeim felnevelkedését, meg az én hozzáállásomat a dolgokhoz, ahhoz képest még volt. Mert édesapám mindig tartott ismerősöknél → széder-estét. Meg arra emlékszem, hogy → mazkirra lejártunk a templomba. Időnként még pénteken is lementünk a templomba. De nem volt egy ilyen bigott vallási élet. Nekem szokatlan volt egy kicsit az is itt az intézetben, hogy evés előtt imádkozni, evés után

imádkozni. Tehát ez is idegen volt számomra. Meg nehézség volt számomra bizonyos fokig a bezártság, tehát az intézeti előírások, meg az intézeti dolgok. Dehát az ember megszokta.

Az iskolával, ami külső iskola volt, a Kórház utcai Általános Iskola, nem volt gond.

A tanárok rendesek voltak. Nekem a társaim mondták, hogy volt egy tanár, aki szerintük antiszemita volt. Én ezt sem éreztem. Az osztályfőnököm az életem legkiválóbb tanára volt.

Fekete Győző, a kémia tanár?

Igen. Az általános 6., illetve 7. osztályában földrajzot és biológiát, 8.-ban kémiát is tanított. Tehát az iskola az jó volt. Mi kijártunk az iskolába a Zichy utcából a Kórház utcába, meg vissza. Volt emlékezetem szerint négy nevelő, és négy csoport. Volt a kisebbekkel a → Franciska néni nevezetű nevelőnő egy csoportban. Volt egy → Panni néni nevelő egy másik csoportban. Volt a mi csoportunk, a → Galla-féle társaság, és volt a → Wolf-féle társaság. Azok nálunk idősebb fiúk voltak akkor, amikor én bekerültem ide az árvaházba. Én azt mondhatom, hogy idősebb fejjel is visszaemlékezve a Gallát, azt ma is egy megfelelő, jó pedagógusnak tartom, habár nem az volt az ő eredendő szakmája.

Miben nyilvánult meg, hogy Galla jó pedagógus volt?

Megfelelően tudta kordában tartani a gyerekeket. Egy férfi túl sok szeretetet adni nehezen tud, de nem volt olyan drasztikusan stresszes időszak. Meg ahogy ő minket próbált kordában tartani... Kikérdezte a leckéket, tehát voltak ilyen dolgok, hogy iskolából... Akkor még, délelőtt, délután jártunk iskolába. Egyik héten délelőttösök voltunk, másik héten délutánosok. S akkor ennek megfelelően kellett közösen tanulni, megtanulni. Akkor kihívott, szerintem nem mindenkit, de kihallgatta a leckét attól, akire sor került. És hát gyakorlatilag ő foglalkozott velünk. Vele tartották a kapcsolatot mind az iskolai, mind a szülői oldalról.

Úgy emlékszem, hogy a Panni nénivel voltak nekem személyes gondjaim. Később felnőttfejjel sok mindent megért, vagy jobban megért az ember. Szóval Panni néni elvesztette a kislányát, férjét a háborúban. Nem a legjobb indíttatás, hogy ezek után ő foglalkozzon nevelőként gyerekekkel, de hát ő volt. Soha nem felejttem el, hogy később, nem tudom mikor, tehát volt egy nagy hálószoza. Kezdetben nem ott voltam, a nagy hálószozában, de később valahogy ide kerültem. Ez az első emeleten volt oldalt, ahogy bejön az ember jobb kéz felé az épületben. És minden gyereknek volt egy szekrénye az előtérben. Oda kellett berakni a cuccot, kabátot, és egyéb személyes dolgokat. Sok mindenruhát adtak az intézetben, ez se nagyon tetszett nekem. Ilyen intézeti egyenkabát szerűség télre például. De tudom, hogy voltak ilyenek, és hát elvileg rendben kellett tartani a szekrényt. És tudom, hogy egyszer a Panni nénivel ott az volt nekem a nagy lelki problémám, hogy tartott ilyen szekrény-ellenőrzést, és mivel rendetlennek találta, így kiszórta a ruháimat. Ez mai

napig megvan bennem, és hát gondolom, hogy én ezt akkor is szóvá tehettem. Szóval volt közöttünk affér emiatt. De... Ez megmaradt nekem emléknem.

A Franciska néni az egy ilyen jóságos, csendes nevelő volt, ahogy az én emlékezetemben megmaradt. Úgy emlékszem, hogy a Dalos Gyuri az ő csoportjában volt. Az volt a Franciska néni csoportja.

És hát meg kellett bizonyos fokig szokni itt az intézeti napirendeket, amire már én hál Isten nem nagyon emlékszem. De tudom, volt egy nagyon kedves, Berta néni nevezetű hölgy a konyhán. Az nagyon aranyos volt. [...]

Voltak kötelező hittan oktatások. Na, az nem nagyon tetszett. Gondolom, nem csak nekem. Ugye a játékból vette el az időt, meg volt ugye tanulás, kihallgatás. Akkor még hittan. Két rabbi volt, aki a hittant tanította. Na, azt hiszem volt egy kölcsönös ellenérzés... Erős szó, ha azt mondom gyűlölet, de nem szeretet, egy → Dér nevezetű rabbi, és közöttem. Azért meglepő az egész, mert a Dérnek volt egy velünk egy idős lánya, és hát őneki kellett volna értenie inkább a gyerekek nyelvén. Abszolút egy érzéketlen emberként maradt meg az én emlékezetemben. És volt a másik, a → Hochberger, akit nem nagyon tiszteltünk, becsültünk. Ő kevésbé is tudott fegyelmet, meg rendet tartani. Ő egy kellemes, magára adó, nagyon tiszta, nagyon pedáns emberke volt. Ami szokatlan volt akkor még, kölnizte magát. Volt egy viszonylag csinos felesége, szemben a Dérrel, akinek egy elég csúnya felesége volt. A Hochberger azért nagyon sok türelmet mutatott a gyerekek iránt. Tehát ahhoz képest, hogy mi mit bosszantottuk őt, ahhoz képest ő angyalian tudta ezt tűrni. S később, már felnőttfejjel, amikor '76-ban meghalt édesapám, akkor én már nős ember voltam, egy gyerekem már volt, és elmentem a Hochbergerhez, a temetés miatt, hogy vállalja. Sose felejttem el. Ő a Hunyadi téren volt rabbi, és mondtam neki, hogy Tanár Úr, mert úgy szólítottam, ez és ez lenne. És azt mondta, hogy „Te fiam. Tudod milyen a Dér.” Azt mondja: „Te a Hegedűs Gyulában laktál. Édesapád mostanáig ott lakott. Hát ő a Dérhez tartozik” – „Jobb lenne, ha vele beszélnél, és...”. Hát mondtam: „Tanár úr! Nem probléma. Ha a Tanár úr nem vállalja el... Nem ez lesz az első eset, ahol nem rabbi temet. De hát én akkor Dérrel biztos nem.” És akkor Hochberger vállalta. Nagymamámat korábban szintén ő temette.

Nincs meg véletlenül Hochberger rabbi beszéde?

Nincs. Nem is hiszem, hogy ő leírta volna, vagy én leírtam volna.

Emlékszik esetleg egy beszélgetésre vele, vagy magyarázatára?

Nem nagyon, emberi beszélgetésekre emlékszem inkább. Ő megértette az én felnőttkori averzióimat is a Dérrel szemben, ami ezek szerint túlmutatott az akkori gyerekkorin. És mai fejjel is azt mondom, hogy őt nem. Pedig én emlékszem gyerekkoromban a Csáky utcai, Hegedűs Gyula utcai templomnak a rabbijaira. Amikor én gyerek voltam, akkor volt egy Berkovits nevezetű [→ Berkovits József rabbi], aki fiatalon meghalt. Nálam egy évvel idősebb volt a kislánya. Aztán utána, ha jól

emlékszem egy Fried nevezetű rabbi [Fried Sámuel rabbi] volt a következő. Ővele is jó viszonyban voltunk, úgy emlékszem, hogy intézeti növendékként, a → bar micvóm nála volt. És hát a Hochberger. A harmadik, akire így emlékszem, hogy felnőtt fejjel is tartottam még vele a kapcsolatot.

Kicsit apa pótlék is volt talán.

Lehetett vele beszélni, tehát olyan közel nem voltunk mi egymáshoz. De szóval ő egy ember volt. És akkor még rá is beszélt engem arra, hogy valami istentiszteletre menjek el édesapám temetése után este a Hunyadi térre. Talán ez volt az utolsó kimondottan olyan dolog, amikor én templomban részt vettem istentiszteleten. Aztán már nem.

Az intézetben pedig úgy voltam, hogy voltak velem kapcsolatban magatartásbeli problémák. Ez jellemző volt rám egészen a középiskola végéig. Igazából semmi extra, vagy különös, de én minden balhéban benne voltam, nehezen viseltem a regulát. Tehát ilyen apróbb problémák voltak. Arra emlékszem, hogy egy..., egyszer emlékszem... S itt a leveleket néztem éppen, nem olvastam mindet el, de hogy Szárszón volt ilyen intézeti nyaraltatás, ahol, ahogy nézem a levelekben elég rossz időt foghattunk ki. Oda intézeten kívüli gyerekeket is hoztak. Arra emlékszem, hogy volt egy tótkomlósi, félig orthodox gyerek, és ment az ima, ami nekem megint csak egy ilyen nehéz dolog volt. Ugye reggeli ima, meg esti ima, meg hasonló. Nagyon nem szerettem. Nem tudom, hogy mi volt az oka. És a levelezésből nem sikerült még kiderítenem. Nem olvastam el, de tudom, hogy édesapám is mondta, hogy haza kellett volna jönnünk, nem tudom, a hét közepén, szerdán. És szombaton valahonnan jött édesapám hazafelé, és felnézett a Hegedűs Gyulába a harmadik emeletre, és döbbsen láta, hogy én már szombaton otthon voltam. Valahogy hazazavartak, vagy hazaküldtek a nyaralásból, tehát... De meg nem tudnám mondani, hogy ennek mi volt az oka. Volt-e igazándiból valami. Tehát ezekre nem emlékszem, csak arra emlékszem, hogy apróbb-cseprőbb dolgok voltak.

Na, ami ellenben lényeges volt az én életemben, ugye az '56-'57-es évben voltunk mi nyolcadikosok. Akkor fejeztük be az általános iskolát. Én a jobbak közé tartoztam az osztályban, talán...

Az édesapja értékelte, hogy javult a tanulmányi eredménye?

Hát ő többet várt volna tőlem, ő mindig azt mondta, hogy a képességeim alapján nekem sokkal többet kellene produkálnom. És a végén csinált..., volt is valami cselszövésük egy, azt hiszem három fiú szüleivel, meg a Gallával megegyeztek, hogy ha a három fiú... A Klein Tomi, szegény már nem él most, pont mielőtt volt ez a..., vagy két nappal utána, mikor volt ez a találkozó, Izraelben élt ő, akkor halt meg. Volt a Landmann Ancsi, Antal. Ők voltak ketten a legjobbak az osztályban. A Klein Tominak vágott az esze, kevesebbet tanult. Az Ancsi, az meg nagyon, de nagyon szorgalmas gyerek volt. Ha nem is vágott annyira az agya, de ő a szorgalmával azt

pótolta. Ők voltak a két legjobbak az intézeti osztályban, de az iskolai osztályban is, ahol léteztek, ahogy mi akkor használtuk a megjelölést, városiak, meg intézetiek. Tehát az egész osztályban ők voltak a legjobbak.

Én is olyan, tehát az első ötbe biztos beletartoztam tanulmányi szempontból. S akkor apám megbeszélte a Gallával, hogy mondják azt, hogy az intézet felajánl 50 forintot, hogy ha 4.5 tized-et elér az év végi átlagom. És akkor emlékszem, hogy én nagyon hajtottam, hogy meglegyen a 4.5 tized. De nem sikerült elérnem. S aztán apám elmondta, nem tudom mikor, később, hogy hát ő finanszírozta volna. De ezzel is akart inspirálni. Ösztönzően is hatott rám. Azért annyira nem hatott, de jó..., szóval nem volt gond a tanulásommal. Rögtön felvettek engem akkor a Kölcsey Gimnáziumba még itt az intézeti időszak alatt. Volt egy afférom. Ez '57 elején volt. Hogy mi, meg nem tudom mondani. A Dér nevezetű rabbival, akivel hát mondom, nagyon nem jól voltunk. És hát az egyik legnagyobb boldogság, és ma is nagyon szívesen emlékszem rá, amikor mondhatni úgy, hogy kirúgtak az intézetből. Vagy apám úgy érezte, vagy megbeszélték apámmal, hogy jobb, hogyha én már nem vagyok az intézetben. '57 februárja környékén hazakerültem az intézetből.

Nem volt ez kirúgás, hanem inkább...

Nem tudom. Hát a részletekre nem emlékszem. De arra emlékszem, hogy attól kezdve én otthon laktam. Felültem a 33-as villamosra, jöttem az iskolába, meg mentem haza. Szóval ez így volt.

Nem állítom, hogy az intézeti időből csak rossz emlékeim vannak, de mindig nagyon hiányzott akkoriban az „otthon”, vártam azokat a hétvégéket, amikor hazamehettem. Ma is meglepve olvasom azok visszaemlékezéseit, akiknél nem kap hangsúlyt az otthon, a meglevő szülő hiánya.

Óbudán az intézetben → purimkor többször is voltak előadások, ezeken János is részt vett. A darabok szövegét az ambiciózus Galla Miklós írta, és valahonnan jelmezeket is szereztek (például római sisakokat). Volt olyan előadás, amelyen Eszter, Hámán, Ahasveros is szerepelt. Arra János nem emlékszik, hogy a darabokat hol adták elő. (Talán az intézetben és a Goldmark teremben.)

Az intézeti gyerekek az óbudai zsinagóga kertjében fociztak, és a telek körül futottak kilométereket. Moziba is jártak néha az intézetből, ezek maradandó élmények voltak János számára, és előadásokra is mentek a Goldmark-terembe. János az intézetben kapta meg Ethel Lilian Voynich *Bögöly* című regényét, mely akkora élmény volt számára, hogy saját gyerekeinek is sokat beszélt róla. A könyvet ma is őrzi könyvtárában.

Az árvaházat a pesti hitközség részéről többször is meglátogatta Feith (aki egyébként a Csáky utcába járt imádkozni), és egy Polacsek nevű ügyvéd, akik árvaházi

előjárók voltak. Feith volt az Árvaház elnöke. Amikor Feith felesége meghalt, 1956-ban, a temetésére az árvaházi gyerekeket kirendelték Rákoskeresztúrra, ott álltak díszőrséget sötét egyenruhában. János a nyári melegben elájult a díszőrségben.

*A Zichy utcai árvaház növendékei díszsort állnak
dr. Feith István feleségének temetésén, 1956.
Felső sor balról: Strasser Péter, Schwarz Sándor,
3. és 5. nem ismert, Szántó Tivadar, Hollós János
Alsó sor: Kléber Gábor, Grósz Miklós, 3. nem ismert, Lusztig György,
Landesmann Iván, Holczer György, Hidasi János, Fogarasi Péter*

Az intézeti gyerekek egy részének az óbudai zsinagógában volt a — bar micvája, de Jánosnak a Csáky utcai templomban. A bar micvája után azonban néhányszor megtörtént, hogy át kellett mennie imaidőben az óbudai zsinagógába, mivel ott nem jött össze a — minjan. Ennek János nem igazán örült. Vallási kötődésére tehát az intézet inkább negatívan hatott.

Az egyetlen szokás, ami Jánost erősen köti a zsidósághoz, rokonai sírjának rendszeres látogatása a rákoskeresztúri zsidó temetőben. Ide lánya és fia is kimegy vele néha. János azt szeretné, ha majd ide temetné őt is a családjá.

Az 1956/57-es tanévben János úgy fejezte be a 8. osztályt, hogy otthonról járt iskolába. Az intézetből egyébként általában kéthetente járt haza vasárnapokra, de időnként a szombati tanítást követő délután már haza lehetett menni. Sok

gyerek „disszidált” vagy kivándorolt ’56-ban, ’57-ben. Az itthon maradottak közül több intézeti gyerekekkel továbbra is tartotta a kapcsolatot. A Jánoshoz közel álló két gyerek, Klein Tomi és Landmann Ancsi nem disszidált, hanem mindketten édesanyjukkal együtt mentek ki 1957. május elején, hivatalos útlevelemmel Izraelbe.

’56-ban János apja elgondolkozott a kivándorláson, de János nagyon kérte, hogy maradjanak Magyarországon. János egyébként nagyon szeretett utazni, és felnőttként sokat is utazott. Egyedül Spanyolországban érezte úgy, hogy tudna ott élni Magyarországon kívül.

János valamikor 1993–1994-ben ment Izraelbe életében először egy utazási irodával. Izraelben egy volt intézeti növendék, Neumann Jóska segített neki megtalálni Klein Tomit. János így fel tudta hívni őt is. Megbeszéltek hármasan egy találkozót Tel Avivban. A találkozóra Neumann a feleségét is magával vitte, aki szintén Magyarországon nevelkedett, a lányárvaházban. Klein az egész társaságot elvitte egy látogatásra a saját édesanyjához, aki akkor egy időszothonban levő önálló lakásban élt. Innentől kezdve János Klein Tomival is tartotta a kapcsolatot, Izraelben és Magyarországon is találkoztak többször.

Visszatérve arra, hogy Jánosnak mit jelentett az intézeti élet, a következőt mondta: „Bennem az intézet inkább rossz érzéseket váltott ki, én nem szerettem Óbudát. Én mindig hazavágytam innen, és nekem Óbuda egy nagyon rossz érzés volt. Soha el nem tudtam képzelni, hogy én kötődni fogok ezt követően Óbudához.” 1973-ban sikerült Jánosnak élete első lakását megvennie, éppen Óbudán, a Viador utcában, közel az egykori árvaházhoz. Akkoriban hozzájuk nagyon közel lakott János egykori osztályfőnöke, Fekete Győző, akit János pedagógus napokon gyakran meg is látogatott a lakásán, többször gyermekeivel együtt.

Wachsler Tamás

„Olyan, mintha felvennék egy zsidó nagykabátot.”

Az interjút Dombi Gábor készítette Budapesten, 2020. február 27-én.

Wachsler Tamás 1944. március 21-én született, két nappal a német bevonulás után. A bujkálás időszakáról csak családi elbeszélésből tud, főként a nagybátyjától. Anyai nagyapja, talált egy rejtekhelyet a rákospalotai vasútállomással szemben, ott élték meg, amikor az oroszok bejöttek. Édesapja, Wachsler Miklós pedig két társával megszökött Ukrajnából munkaszolgálatból, így a család épségben élte meg a háború végét.

Tamás és öccse 1950-ben a szülők bebörtönzése miatt került az árvaházba. Az 1950-es évek elején ez nem volt kivételes, más gyerekek is kerültek emiatt oda.

1949-ben édesanyám családja alijázott. Először Franciaországba mentek, onnan mentek Izraelbe. Amikor már kint voltak, jöttek a levelek, hogy miért nem megyünk már? Apám és anyám bizonytalankodtak, most menjünk, na, most ne menjünk. Akkoriban fent laktunk a Rózsadombon, a Bogár u. 2. szám alatt. Akkoriban ott még nem voltak épületek, csak ez. Ez egy nagypolgári villa volt, amiben mi egy szobát kaptunk meg. Végül úgy döntött a család, hogy mi is kimegyünk Izraelbe. S nem tudom hogyan, de sikerült egy agent provocateur-t kikapni. Jött valaki, aki felajánlotta, aki átsegít bennünket a határon az összes bútorral, a három gyerekkel egyetemben. El is jutottunk Győrig, ahol már vártak ránk a határőrök. (Tiltott határátlépés kísérlete.) Anyám, apám börtönbe került, az agent provocateur megkapta a teherautó összes holmiját, és köszönettel távozott. Mi gyerekek az öcsémmel intézetbe kerültünk, a húgomat az egyik nagynéném vette magához. Az eset 1949 utolsó napjaiban, vagy 1950-ben történhetett, de mi '50-ben már az árvaházban voltunk. Három és fél évre ítélték őket. Akkoriban ez nem volt tréfa. De nem emlékszem az eset részleteire.

Intézetbe kerültünk, a ► Fasorba. Az öcsém akkor még nem volt iskolaköteles korú. Az intézetben csak iskolások voltak, kivéve az én kisöcsémet. Én ott kezdtem az első osztályt a Rottenbiller utcai fiúiskolában 1950-ben, az öcsém 1946-os születésű, ő 1952-ben lett első. Minden áldott reggel beálltunk egy csapatba, sorba, és valamelyik nevelő bevitt minket az iskolába, és a tanítás végén odajött értünk és hazamentünk. Volt olyan is, hogy valamiért kiengedtek minket azt utcára, kísérő nélkül. Olyan emlékeim vannak, hogy a 15-ös villamos jött a Rottenbiller utcán a Fasoron a Bajza utcáig, ahol bekanyarodott. Az öcsémmel mentünk és a cipőm beszorult a villamossínbe, és leejt a lábamról. Nem tudtam kihúzni, az öcsém kiabált, hogy nemsoká jön a villamos. Azután a dolog megoldódott. Ilyen emlékeim vannak.

A → Franciska néni csoportjában voltunk. Van olyan emlékem az árvaházból, már ► Óbudán, és Franciska néni szól, hogy gyerekek sorakozó. Valahogy beégett ez a kép, pedig semmi nem történt, ami élmény lett volna. Dalos Gyuritól és az öcsémen keresztül kaptam egy fényképsorozatot, amin rajta van a csoport. Magamat és az öcsémet is megtaláltam a fotón. Egy csoportban voltam Dalos Gyurival, akinek a hivatalos beceneve a Bici volt. Ugyanis volt egy kis stichje, bic-bic mondogatta időnként, beszélgetés közben is. Talán Tourette-szindróma volt. Leszokott róla, már nem csinálja. A csoportban a Landeszmänn testvérek is ott voltak; egy Fényes nevű fiú, akit fényecske-legyecskének hívott a → Schwarcz tanár úr; egy nagydarab, Rosenzweig nevű srác és az öcsém.

Schwarcz tanár úr – utónevére nem emlékszem – azért is fontos, mert tőle kaptuk azt a TBC-t 1953-ban, aminek jóvoltából a Szabadság-hegyre kerültünk és

Farkasgyepűre. Utána még egy ideig az intézetben voltam a harmadik kerületben, s amikor a szüleink szabadultak, kikerültünk az intézetből.

A Fasori intézet tisztán előttem áll. Utána még sokáig a környéken laktam, és naponta többször is elmentem az épület elé. Valamilyen technikai vállalat került a helyére. Két lépcsőház volt, az első szinten volt az imaterem. A földszinten hátul az étterem, ahol az egyik oldalon az idősek ültek, a többi helyen a gyerekek. A hálótermek fent voltak a második emeleten, ahová egy csigalépcső vezetett fel, aminek a fala fröcskölt fal volt zöld olajjal lefestve. Amikor az ember rohant a lépcsőn lefelé, akkor vagy letépte a fal a bőrt a kezünkről, vagy nem, de nagy mulatság volt. Volt a kezemen egy szemölcsöm, amit az a fal tépett le. Az udvarra jártunk le játszani. Ott állt a mécsesekkel teli márvány emlékmű, ami ott áll ma a Dohány zsinagóga udvarán. Innen kerültünk el.

Schwarcz tanár úr megjárta Auschwitzot és szerintem nem teljesen ép elmével szabadult, furcsa, szadisztikus jellegű dolgai voltak. Nem bántott senkit. De kedvenc hobbija volt, hogy rátette a lapátkezét a fejünkre és az egyik szemét az embernek a mutatóujja hegyével nyomogatta. Későbbi emlékem: az öcsém sokáig bepisilt. Akkor már a harmadik kerületben voltunk, és hogy milyen rigmusokat faragott az öcsémre, az ma sem igazán kellemes emlék. „De a pisis matracot akkor most vidd le!” — mondta egy hatéves gyereknek. És ott egy U-alakú épületben voltunk, ami az utcára volt zárt. Csak az egyik oldalon volt egy gangsor. Az öcsém úgy döntött, hogy nem tudja levinni, és ledobta az emeletről a matracot. Rá a kifeszített villanydrótra, és két napig nem volt villany.

Az intézetben hébert tanultunk, imádkozni tanultunk. Viszonylag jó ellátásunk volt. És kaptunk édességet is — időnként — a Jointon keresztül. Mindent tőlük kaptunk. Minden gyereknek pilóta sapkája volt, ami kétoldalt szövet, és fölül és alul össze lehetett patentolni. A Dob utcában, a Síp utcával szemben volt a → Joint és ott kaptuk a ruhát, méretre. Talán → purim előtt felírták, hogy ki milyen ajándékot kér, és azt tényleg meg is kaptuk. Valaki számológépet kért, és megkapta. Én megkaptam az építőkockát, de hogy mi lett a sorsa, azt már nem tudom. A gyerekkoromból sajnos semmi tárgy nem maradt meg, elég mozgalmas volt a gyerekkorunk.

A Franciska néni valahol ott van, ahol az édesanyám és a nagyanyám, talán csak nem ugyanabban a magasságban. Nagyon anyás volt, olyan tyúkanyó módjára kezelte a gyerekeket. Szeretetet kaptunk tőle. Sokat.

Sok mindenért lehetett sírni akkoriban. Én is sírtam. De abban a csoportban nem gúnyoltak ki. Nem emlékszem semmiféle konfrontációra, bár voltak, akik közelebbi barátok voltak. De nem nekem, hanem inkább az öcsémnek. Ő Dalos Gyurival került közeli barátságba. Gyuri félárva volt. Egyszer voltam náluk. Őt min-

den hétvégén hazavitte az anyukája. Szombat délután, és vasárnap jött vissza. És minden alkalommal hozott vissza egy csomag málnacukrot. És a málnacukorból egy darab az öcsém javadalmazása volt. És az öcsém minden alkalommal kettéharapta a málnacukrot és a felét hozta nekem. Én jóba voltam a Gyurival, de annyira nem, hogy málnacukor ellátmányban részesüljek.

Nem emlékszem, kitől tanultunk héberül. Talán egy rabbitól, mert egy rabbi minden pénteken tartott egy szombatköszöntést az imateremben, amin részt vettünk mi is, és az öregek is, akik szociális segélyként kaptak ott étkezést. Gyerekként írtam-olvastam héberül, ma már nem. Egy-egy betűt felismerek. A húgom kint él Izraelben és négyszer-ötször jártam ott én is. Az írás is, és a nyelv is ma már teljesen idegen. Imákra nem, de dalokra emlékszem. „*Hag purim, Hag purim, ha-gadol...*” Sorok ugranak be. Amíg az öcsém élt, nosztalgiarohamban énekeltünk, amire emlékeztünk. Most már egyre kevesebb jön elő. Minden córesz dacára pozitív emlék az intézet, legalábbis a zöme. A negatív a Schwarcz tanár úr.

Már nem emlékszem, hogy Óbudán hová jártunk iskolába. A Rottenbiller utcaira azért emlékszem, mert én ott kezdtem az iskolát és ott is fejeztem be. Ott jártam ki az első osztályt és később a hetediket és nyolcadikat is ott végeztem el. Menet közben talán még öt iskolába is jártam. Szüleim szabadulása után az egyik albérlethez a másikba költöztünk. Olyan is megesett, hogy a szüleink kiadtak minket albérletbe a Rómer Flóris utcába: nevelőszülőket vettek nekünk. Anyukám szabadult először, apám egy jó évvel később. Mi egy családhoz kerültünk a Rózsadombon, majd a Vörösmarty utcába, azután a nagymamámhoz, kicsit zűrzavaros korszak volt. Erre azért volt szükség, mert a szüleimnek nem volt lakása.

Emlékszem, hogy nagymamával vittük a fazekakat a pékségbe, a Síp utcába. A Dohány utcánál volt egy pékség. Odavittük a sóletot süttetni. A távoli emlékeimben az él, hogy az anyukám, előtte a nagymamám gyertyát bencsol [áldást mond]. Azután ez elmaradt. Talán 56 után.

Édesanyám 41 éves volt, amikor meghalt. Ő felszolgálóként élte végig az életét. Én is azért mentem felszolgálónak. Apám szakmunkás volt, de mindig más volt a munkája. Vezető volt szövetkezetekben. Majd elváltak a szüleim, természetesen akkor, amikor kezdtünk rendbe jönni. Apám elment az öcsémmel Kalocsára, én anyámmal és húgommal maradtam Budapesten. Azután az öcsém is visszajött. Később mindkét szülőmnak lett valakije.

Jó zsidónak lenni Európában. Ha visszagondol arra, hogy mi jutott a zsidóknak az elmúlt 100 évben, az egy mutatvány. Hogy túléltek. Hogy nem sikerült kiirtani a zsidóságot.

Én a mai napig zsidónak érzem magam. Az alapimát elmondom reggel-este, ahogy kell... a → Smá Jiszroelt... Eddig csak hátrány ért azért, hogy zsidó vagyok.

A legnagyobb pofonjaimat az életemben, a karrieremben zsidóktól kaptam. Ha antiszemita lennék, az se lenne nagy csoda. De a gyerekeim nem zsidók. Mert felnőhetnek szabadon. Minden vallásgyakorlás, istentisztelet nélkül éltünk. A lányunokám zsidónak érzi magát. Most évről-évre egyszer részt veszek a holokauszt túlélők szarvasi táborában. Ez olyan, mintha felvennék egy zsidó nagykabátot. És élvezem.

Berger Péter

Fasori és óbudai árvaházi emlékeim

1943. január 29-én születtem, Édesapám, Berger Árpád → munkaszolgálatos volt és sok levél van tőle a birtokomban, de sajnos nem jött vissza és sorsáról nem tudtunk semmit meg. Édesanyám Berger Árpádné (Abonyi Olga) → deportáltként megjárta a poklot, ő a lichtenwörthi munkatáborban érte meg a szabadulást.

Az 1944-es évet a → gettóban éltem túl, ott az unokabátyám Weisz György talált meg egy ismertető jegy alapján, még két éves sem voltam, ezt a felnőttektől tudom. Ezekről a hónapokról a rokonaim sem igen meséltek. A felidézhető legrégebbi emlékem, hogy 3-4 éves koromban 3 hónapig Zürichben voltam egy nagyon kedves orvos családnál. Egy ideig kapcsolatban voltunk, de sajnos később ez megszakadt.

Pontosan nem tudom, hogy mikor kerültem a ► Vilma királynő út 25. alatti Fiú-árvaházba, de biztos, hogy még az iskolakezdés (1949. szeptember) előtt. Az első osztályt még a szomszédos 19. szám alatti iskolában végeztem a többi árvaházi bennlakóval együtt. Ezután a második és harmadik osztályt már a Rottenbiller utcai iskolában végeztük, ahol Karsay Ilona ill. Mérei Olga voltak a tanáraink 1952-ig. Ezután Óbudára költöztették a fiúárvaházat, a fasori épületet államosították.

Sok testvér volt a fiúk között: a két Markovits, Darvas Dani és Gabi, Friedmann Zoli és Bandi; a két Rajnai: Pista és Péter, Hirschberg Jancsi és Péter; valamint Landesmann Péter, Iván, Gyuri, és Beck Miki, Laci, Sanyi. Talán több testvér is volt velünk, én ezekre emlékszem ennyi év után. A csapatunk képén a nevelőink is láthatók: → Panni néni és → Hochberger László, továbbá az igazgató, → Szántó Tivadar.

Árvaházi csoportkép

Álló sor balról: Neumann Józsi, Klein Tomi, Beck Sanyi, Fogarasi Péter, Hirschberg Péter, Havas Tomi, Heimlich Gyuri, ismeretlen, Pollák Laci.

Ülő sor: 1. és 2. ismeretlen, Friedmann Bandi, Szántó Tivadar, Ungár Gyuláné Panni néni, Hochberger László, Leitner Pali, Reisz Pali. Elöl a táblával Berger Péter.

Az óbudai árvaházból a Kórház utcai Általános Iskolába jártunk, a negyedik osztálytól kezdve, ahol Méhes László volt a tanárunk. Az ötödik osztálytól Fekete Győző volt az osztályfőnökünk, aki rendkívüli pedagógus volt. Az árvaházi életünkről mások már részletesen írtak, főként Hollós János és Havas Tomi.

Azokban az években a lakásunk a Bajnok u. 31-ben volt, ugyanott lakott Pollák Laci, továbbá az egészségügyekkel foglalkozó Tóth néni is. Legkellemetlenebb emlékem, hogy bár Budapesten laktam 1995-ben nem hallottam az → árvaházi világtalálkozóról, ezért azon nem is vehettem részt, és ez a mai napig szomorúsággal tölt el.

Köszönet Rajnai Péternek, aki 2013-ban a korábbi növendékek részvételével találkozót szervezett a röviddel azelőtt átadott Óbudai Zsinagógában és elhatároztuk egy emléktábla felállítását is. 2015 januárjában avattuk fel az emléktáblát, ahol megtisztelt jelenlétével az Izraelben élő Hirschberg Péter özvegye, Anna is.

Mátrai Iván

Az óbudai fiúárvaház emlékei, 1954–1957

Az első 12 év, Budapest

Az én történetem talán hasonló a többi árvákéhoz, akik a holokauszt túlélői. Édesapámat 1944 augusztusában behívták az apát → munkaszolgálatra Szombathelyre, akkor csak 32 éves volt! Apámat a társaival együtt 1944 novemberében → deportálták a mauthauseni koncentrációs táborba, Ausztriába. Évtizedekkel később anyám hagyatékában az iratok között találtam az apám – Mátrai György – és családja nevére kiállított svájci menlevelet, 1944. október végi dátummal, de ez már nem juthatott el hozzá Szombathelyre címezve.

Anyám 1944-ben terhesen, a két bátyámmal együtt vonult be a kijelölt → csillagos házba (Dob utca 38.), majd egy → védett házba (Wesselényi utca 44). Ebben a pesti → gettó területéhez tartozó egykori iskolában alakítottak ki egy szükségkórházat, ahol 1944. december 5-én, apám deportálását követően, harmadik fiúként megszülettem. A gettó lakói azokban a hónapokban alig jutottak élelmiszerhez, csak konzerveket ettek száraz kenyérrel és marmeládé lekvárral, ezért anyámnak nem lehetett teje. Az óvóhely télen nagyon hideg volt, megfáztam a nyirkos pincében, pár hetesen magas lázam volt. Hiába bugyoláltak az elérhető meleg ruhákba!

Szerencsémre pesti gettó 1945. január 18-án felszabadult, és anyám elmondása szerint a pincébe érkező szovjet tiszt jiddisül beszélt hozzájuk. Mint hathetes beteg csecsemőt látott meg, két katonája a parancsára fél óra múlva forró levessel teli kondérokkaal érkezett és egyre újabb élelmiszerszállítmányokat küldtek. Kincs volt akkor a főtt burgonya, a négyszögletű katonai kenyér, az életet jelentették az éhes gyerekeknek.

A bátyáim 1941-ben és 1942-ben születtek, a zsidó fiúárvaház növendékei voltak 1952-től, én 1954-ben kerültem az árvaházba, amelyet akkor már a fasorból Óbudára, a ► Zichy utca 9. számú épületbe költöztettek. Akkor vettek fel 10 évesen, amikor nagyobbik bátyám a nyolcadik után hazakerült.

A tóra, a biblia tanítása része volt a fiúárvaház növendékei zsidó vallási nevelésének. Minden ünnepet megtartottunk, azok emlékeztetések, szépek voltak! Az épületünkől 150 méterre volt az óbudai zsinagóga.

Az árvaház növendékei két csoportba a Kicsik vagy a Nagyok közé tartoztak. Az első évben → Franciska néni volt a nevelőnk, a második évben átkerültem → Wolf Imre csoportjába, aki híres volt a szigorúságáról. Máig emlékszem katonás tartására, járására és mély, zúgó hangjára. A fiúkat Balaton-Szántódra vitték nyaralni. Sok kulturális élményünk volt, voltunk például színházban. A növendékek rendszeresen jártak a Széchenyi gyógyfürdőben is.

Bár az intézeti nevelőink nagyon szigorúak voltak, máig pozitívan emlékezem ezekre az évekre, aki ott nőtt fel, az rossz ember nem lehet! Mi növendékek rendszer általános iskolában tanultunk, az intézet nevelői nagyon ügyeltek az iskolai leckéinkre, előmenetelükre. Rendszeresen fociztunk, én csatár voltam, és voltak atlétikai versenyeink is. Addig nem mehettünk játszani, amíg az intézeti pedagógus nem nézte át a másnapi leckét! Az intézeti társaim sakkozni is megtanítottak.

Wolf Imre tanár úr remek ember volt, az árvaházban volt a lakása, sok operalemezt hallgatott. Egyszer például (az ajtaja előtt, kinn a folyóson) a Pillangókisasszonyt én is élvezhettem, de gyerekként nem tudtam sem a darab szerzőjét, sem az opera címét.

A forradalom napjaiban a mintegy 120 kis- és nagydiákot hazaküldték. A bátyám és én akkor hazakerültünk anyánk Visegrádi utca 4. számú házában levő lakására. Voltak uszító falfirkák, tudtam, hogy mit jelent „Auschwitz”, hiszen édesanyám büszke volt életünk 1944-es megmentésére. A nagymamánk számtalanszor elmondta, hogy hárman „hadiárvak” lettünk. Óbudán is láthattunk 1956-ban a zsidók üldözésére utaló riasztó jeleket. Emiatt anyánk attól félt, hogy megismétlődhetnek az egykori üldözések, ezért kérelmezte (protekcióval) a kivándorló útlevelet, és a beutazási vízumot Izraelbe.

A családuk → alijának a története

Nagy örömünkre 1957 májusában megkaptuk a szükséges hatósági engedélyeket. 1957 júliusában, egy vasárnap este 8-kor ülhattunk fel a Jugoszláviába, Újvidékre (Novi Sad) induló vonatra. Csomagoltunk háromnapi élelmet, és feladtuk a ruhaneműt, könyvet, ágyneműt és sok más ingóságunkat, azokat a → Szochnut hajórakományként szállította a megadott izraeli városba.

A vonatozás Trieszten át az olasz kikötővárosig, Genováig tartott. A Szochnut az akkor alijázók részére egy háromcsillagos szállodát bérelt Triesztben, ahol hat napig lakhattunk, kijártunk a városba sétálni, fagyaltozni. A legális alijázókat egy angol hajó vitte Izrael államig, előbb kikötöttünk Görögországban, Pireuszban. A Szochnut által bérelt angol hajó felvette kikötőben az akkor szintén alijázó egyiptomi zsidókat.

A tengeri út célja Izrael egyik legnagyobb kikötője, Haifa volt. A hajónk szombaton érkezett, ezért sem alkalmazott, sem fogadó bizottság nem várt ránk. Vasárnap jöttek meg a buszok, azok vittek Akkóra, ahol a családuk lakást kapott. Kezdetben csak a legszükségesebb berendezésünk volt, a szobában négy ágymatracca és pokróccal. Volt továbbá egy kétajtós ruhaszekrényünk is. A lakás konyhájában egy asztal és négy szék várt, a szekrényben pár edény és evőeszközök, táányérok, bögrék és poharak. Főzni is lehetett egy petróleummal működő tűzhelyen, de az úgynevezett „primusznak” csak egy főzőlapja volt.

Emlékezésem Budapesten

Ezelőtt 15 évvel Budapesten meglátogattam Wolf tanár urat, de ő nem tudott felismerni. Tanította az árvaházban két fivéremet is, ezért úgy mutatkoztam be: „emlékezzék a Mátrai testvérekre!” Bár a tanár úr a nevünkre már nem emlékezett, a számomra az a fontos, hogy én nem felejtettem el őt!

Egy pénteki imán, 62 évvel a vészkorszak után, az óbudai zsinagógában lehetőségem kaptam arra, hogy a rabbi, Köves Slomó bemutasson, mint különleges vendéget Izraelből. Ott emlékezhettem a fiúárvaházunk és a zsinagóga közötti kapcsolatra! A templomi gyülekezet figyelmesen hallgatta, hálásan megtapsolta a negyedórás beszédemet, ez volt a köszönetük.

Az Ab Ovo Kiadó 2016-ban megjelentetett *Ne add fel* című szépirodalmi alkotása rólunk, a holokausztot túlélő nemzedékről szól.

Tauszig Péter

„Te jó ég, itt a Tauszig család második nemzedéke.”

Az édesapám és két testvére a ► Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaháza növendéke volt a háború előtt. Amikor 1951-ben meglátott Berta néni a szakácsnő ezzel fogadott: „Te jó ég, itt a Tauszig család második nemzedéke”, mert apámmal mint fiatal szakácsnő már találkozott!

Anyám vitt be a Vilma királynő útján levő árvaházba, ott Dalos Györggyel is találkoztam, akivel 1948-ban együtt voltunk a → Joint gyermekotthonában, és azt mondtam: „Anyá, hazamehetsz!”

A csapatunk Franciska nénivel tanulta az iskolai leckéket, és megkövetelte a pontosságot. A ruháinkat úgy tettük minden este a polcra, hogy reggel rendben megtalálhassuk.

Nagyon sovány voltam elemistaként, talán csak 21 kg, és az orvos parancsára sok tejet kellett innom, hogy megerősödjek. Jól ellátott minket → Berta néni, a legjobban a péntek esti friss barchesz kalácsot szerettem!

Az árvaház üdülője Tahiban volt, és máig emlékszem arra a nagyfiúra, aki ott a csillárra felakasztotta magát. → Galla tanár úr mindenkit összehívott ekkor, nagy beszédének az volt a lényege, hogy aki túlélte a vészkorszakot, az ne dobja el így az életét, elég ellensége van a zsidóknak, akik a halálunkat akarják.

A fasori szép árvaházi épületet a következő évben államosították, a növendékeket Óbudára költöztették. A korábbi nagy fasori udvar helyett ott csak kis udvarunk volt, és a 14 évnél idősebb gimnazistákat kitették, mert nem volt elég hely az új

épületben. Emlékszem az óbudai templom udvarán focizhatunk és a kántor is játszott velünk!

Az óbudai utcákon gyűlöletet is tapasztaltunk, ezért a római légiókhoz hasonló zárt sorokkal meneteltünk: a szélén a nagyok, akik védték a soruk közepén levő kisebbeket. Önvédelmi sportokat is tanultunk a nagyoktól esténként. Előfordult, hogy a helyi srácok a gyengébbeket elkapták közülünk az utcán, akkor mindig hazaszaladt valaki, hogy a nagyobb növendékeket segítségül hívja.

Emlékszem → Schwartz tanár úrra, ő a harmadikosokat tanította és fertőző volt a tüdőbetegsége. Mintegy 13 gyerek lett tőle beteg, én is három hónapig voltam a kórház tüdőosztályán. A kórteremben sok keresztény gyerek is feküdt, akik hittek az angyalokban, ördögökben. A tüdőszanatóriumban voltam karácsony estéjén, amikor várták az angyalt, de ott nem gyűlöltek a zsidókat.

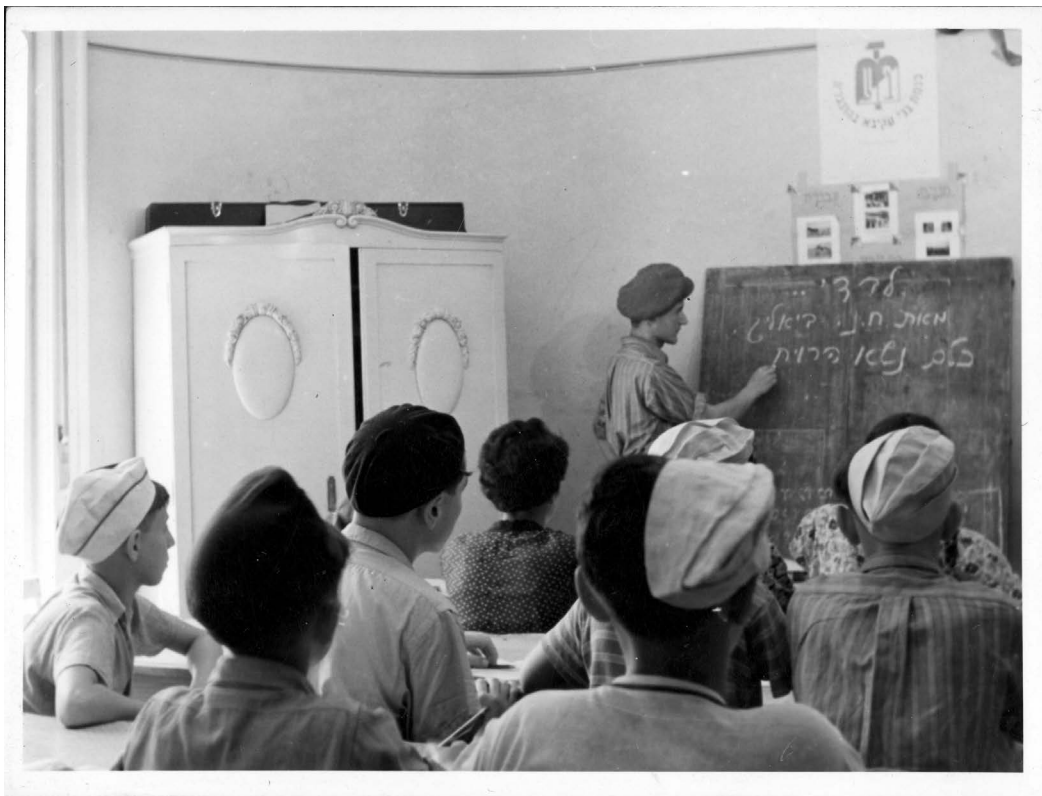
Állami iskolába jártunk a Kórház utcában, és az rövid idő után kiderült, hogy mi a különbség a mi árvaházunk és a keresztény gyermekotthon nevelési gyakorlata között. Egyrészt gyűlöltek a zsidóságot, másrészt a kicsiket szolgaként kezelték az idősebbek. Az iskolában ezért a két csoportot el kellett választani, de gyorsan kiderült 15 fiúról, hogy (tudtukon kívül) a családjuk részben, vagy teljesen zsidó, ha nem is vallásosak. Voltak utcai csatáink, és mi árvaházi növendékek meglepetésükre nem hagytuk magunkat, a támadóink gyakran az iskola kapuján beszaladva kerestek menedéket.

A → nyilasok rémtettei után az anyám nem tartotta a vallást az ötvenes években, nem lehet isten, aki hagyta a zsidók pusztulását. Mégis fontos maradt számára a fia vallásos nevelése. A közös étkezéseink előtt mindig áldást mondtunk, a zsidó ünnepeket az intézet megtartotta. Emlékszem a → pészah árvaházi szertartásaira, bár azokat túlzások nélkül tartottuk meg. Az igazgatónk bibliai történeteket mesélt már másodikosoknak is például Józsefről.

Még 3 nyugodt évet éltem 1956-ig a fiúárvaházban, de októberben ismét tapasztalhattunk zsidózást. Franciska néni és Galla tanár úr, két társunkkal ment ki az utcára, és ezt látták a ház falára írva. „*Itzig, nem visziünk Auschwitzig!*” A zsidókat szidták, tartották mindenért felelősnek, a gyerekeknek megtiltották, hogy az utcára menjenek, két nagy farúddal bereteszelték az árvaház kapuját. Csak néhány nap után engedték haza a növendékeket. Az utcán láttam, ahogy a Sztálin szobor darabját cipelték csak a csizmája volt a talapzatán. Borzasztó látvány volt egy gyereknek!

FOGALOMTÁR

'67-es háború: Fegyveres konfliktus Izrael és négy arab állam (Egyiptom, Jordánia, Szíria és Irak) között, amely Izrael győzelmével ért véget. Mindössze hat napig tartott, ezért nevezik hatnapos háborúnak is. 1967. június 5-én, hétfőn vette kezdetét, és még azon a héten, június 10-én, szombaton véget is ért. /lásd: 179

Árvaházi Világtalálkozó: 1995 szeptemberében Budapesten megrendezett találkozó a PIH fiú- és leányárvaházai egykori növendékei számára. A találkozó kezdeményezője Kertész Péter volt, aki egy kötetet is összeállított az emlékezésekből, levelekből. Ezt a találkozót megelőzően és követően is voltak Kanadában, az Egyesült Államokban és Izraelben megrendezett találkozók, részben az *Árvavár*, az egykori árvaházi növendékek közössége szervezésében. /lásd: 121, 151, 157, 161, 271

ÁVO /ÁVH: a Rákosi-rendszerpolitikai rendőrségeinek elnevezései. Az Államvédelmi Osztály 1946 és 1948, az Államvédelmi Hatóság 1948 és 1956 között működött. Feladatuk a megfigyelés, az adatgyűjtés, és ezek tárolása volt. A politikai rendőrség 1948 után nagyobb felhatalmazással rendelkezett, internálótáborokat és hadiüzemeket működtetett, az egész országra kiterjedő besúgó hálózatot épített ki, és koncepciók pereket készített elő. /lásd: 176

Bar micvó / bat micvó: „vallási parancsolatok teljesítésére kötelezett fiú/ lány”. Míg a fiúk 13 éves és egy napos koruktól felelősek tetteikért, a lányok már 12 és egy napos koruktól. A fiúk kötelesek ettől kezdve a Tóra elé járulni, tefillint rakni, és beszámítják őket a minjánba (10 férfi jelenléte a szertartásokon). A szülők mind a lányok, mind a fiúk felelőssé válását megünneplik. /lásd: 80, 108, 123, 124, 126, 128, 130, 133, 145, 148, 150, 154, 169, 223, 256, 263, 265

Ben Gurion, David (1886–1973): Zsidó politikus. A modernkori Izrael, az 1948-ban megalakult Izrael Állam első miniszterelnöke. /lásd: 117

Berkovits József, dr. (1907–1950): A Pesti Izraelita Hitközség Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcai körzetének rabbija 1934-től haláláig. /lásd: 262

Birnfeld Sámuel, dr. (1906–1944): A szegedi neológ hitközség segéd rabbija 1936-tól 1944-ig. Műfordítóként többek között Petőfi Sándor *János vitéz*-ét fordította héberre. Grafikusként is jelentőset alkotott. 2000-ben a Szegedi Zsidó Hitközség mártírhalált halt rabbija tiszteletére a Dr. Birnfeld Sámuel Könyvtár nevet vette fel. /lásd: 200

Bné Akiba: A vallásos cionista Mizrahi szervezet ifjúsági tagozata. Magyarországon már az 1920-as években működött a Bahuré hamizrahi egyesület, mely a Bné Akiba elődje volt. /lásd: 174, 227

Budapest ostroma: a II. világháború egyik katlan- vagy városcsatája (ezért második Sztálingrádnak is nevezik), amely 1944. december 26. és 1945. február 13. között folyt a szovjet-román csapatok és a német-magyar haderő között. Az ostrom, amely Budapest teljes bekerítésével kezdődött, majdnem két hónapig tartott, katonák és civilek tízezreinek halálával járt. /lásd: 93, 159, 215, 238

Cionizmus: modernkori zsidó nemzeti mozgalom, melynek gyökerei Közép- és Kelet-Európába nyúlnak vissza. Izrael Állam létrejöttéig elsődleges célja egy zsidó nemzetállam létrehozása volt a szentföld területén. /lásd: 43, 126, 140, 165, 213

Csillagos ház: fővárosi lakóépületek, amelyekbe a zsidónak minősített budapesti lakosokat költöztették 1944. június 16-a után, nevüket a bejáratukra szögezett megkülönböztető hatágú sárga csillagról kapták. /lásd: 89, 92, 96, 98, 100, 102, 137, 138, 140, 142, 148, 173, 184, 200, 203, 215, 220, 272

Deportálás: a hitleri Németország által alsóbbrendűnek minősített embercsoportok hatósági kitelepítése munka- vagy koncentrációs táborokba. /lásd: 82, 93, 94, 95, 114, 148, 185, 188, 204, 208, 209, 214, 215, 216, 218, 224, 226, 239, 241, 247, 259, 270, 272

Dér (Durchschlag) István (Pinkász), dr. (1906–1982): A battonyai neológ hitközség rabbija 1932-től 1944-ig. A második világháborút követően, 1949-től 1952-ig a Zsidó Fiúárvaház rabbija, majd először a Pesti Izraelita Hitközség Hunyadi téri, végül 1970-től haláláig Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcai körzetének főrabbi. /lásd: 119, 143, 145, 150, 254, 255, 262, 264

Domán István, dr. (1922–2015): Az Országos Rabbiképző Intézetben 1950-ben végzett, de rabbivizsgáját politikai okokból nem tehette le. 1950–1956 között ezért a Tankönyvkiadónál történelemtankönyv-szerkesztőként dolgozott. 1956-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol hittanárként helyezkedett el. 1965-ben tért vissza Magyarországra, és rabbivizsgája letétele után több helyen működött rabbiként: Kaposváron, Szegeden és Budapesten. 1983-tól 1991-ig az *Új Élet* főszerkesztője volt. /lásd: 99

Don-kanyar: A keleti fronton 1943. január 12-én szovjet támadás indult a 2. magyar hadsereg ellen. A 207 ezer emberből álló hadsereg képzettsége, fegyverzete, felszerelése hiányos és korszerűtlen volt. A rossz ellátottság és a zord időjárási viszonyok következtében mintegy százezer ember vesztette életét a Don partjánál. /lásd: 113, 135, 165, 167, 185

Dror habonim: Baloldali cionista ifjúsági szervezet, mely 1944 januárjában a Dror hehaluc hacair és a Habonim egyesüléséből született. 1946 februárjában a szervezet újra kettévált. Az egyik csoport megtartotta a Dror habonim nevet, a másik pedig Necah habonim néven működött tovább. /lásd: 152, 212, 213, 216, 217

Élet menete: 2004 áprilisától évente megrendezett emlékséta Magyarországon, célja hogy az együtt vonuló emberek közösen róhassák le kegyeletüket a Vészkorszak áldozatainak emléke előtt és demonstrálják a társadalmi szolidaritás és a demokratikus politikai kultúra fontosságát. /lásd: 164

Gerő Ernő (1898–1980): szül. Singer Ernő. Magyar kommunista politikus, a moszkoviták egyik tagja. 1945 és 1956 között több tisztséget betöltött a magyar kormányzásban. 1949–52-ben a Népgazdasági Tanács elnöke. /lásd: 176

Gestapo: 1934. és 1945. között a Harmadik Birodalom titkosrendőrsége volt, feladata a náci Németország államrendjének védelme. A titkosrendőrség Németország által megszállt területeken is folytatott rendőrségi akciókat. /lásd: 232, 254

Grünwald Fülöp, dr. (1884–1964): A történész végzettségű Grünwald rabbi 1913–1919 között a Pesti Izraelita Hitközség polgári iskolájában, majd 1919–1948 között a budapesti Zsidó Fiúgimnáziumban tanított. Utóbbi intézményt 1948–1949 között igazgatta is. 1949-től haláláig az Országos Magyar Zsidó Múzeum igazgatója, 1959–1964 között az Országos Rabbiképző Intézet Történeti Tanszékének vezetője volt. Történészként is jelentőset alkotott, többek között négy kötetet rendezett sajtó alá Scheiber Sándorral együtt a Magyar Zsidó Oklevéltárból. /lásd: 142, 155

Halálmenet (halálmars): Munkaszolgálatosok vagy deportáltak hosszú, akár hetekig tartó gyalogmenete, amely egy másik munkaállomásra vagy koncentrációs táborba vezetett. A gyalogmenet során az éhezés, a végkimerültség és az őket ért testi erőszak miatt sokan meghaltak a foglyok közül. /lásd: 102, 173

Haláltábor, koncentrációs tábor: A koncentrációs táborok, azaz gyűjtőtáborok célja az elzárás, illetve a munkaszolgálat volt. A haláltáborok vagy megsemmisítő központok kizárólag „halálgyárként” üzemeltek, a „végső megoldás” (Endlösung) kivitelezésére hozták létre őket, kb. 2 700 000 zsidó vesztette életét ezekben a táborokban. /lásd: 104, 135, 148, 185

Hanoar hacioni (hanhac): 1926-ban alapított cionista ifjúsági szervezet, mely Magyarországon a szervezett ifjú cionisták mintegy harmadát adta. A szervezet a második világháborút követő években az izraeli életre felkészítő táborokat működtetett Budapesten és vidéken egyaránt. /lásd: 98, 208, 213

Hanukka (chanuka): „avatás”. Nyolc napos (kiszl év hónap 25-én kezdődő) örömnep annak emlékére, hogy a Makkabeusok i. e. 165-ben visszafoglalták a Szentélyt a szír hódítóktól, és azt ismét felavatták. Noha ehhez csak egyetlen napra elegendő szent olajat találtak, ez csoda folytán elégnek bizonyult nyolc napra. /lásd: 80, 99, 137, 144, 154, 168, 216, 256, 257, 259

Hanukkia: Hanukka ünnepeén használt 8 + 1-karú gyertyatartó, amelyben minden nap egyet több gyertyát kell meggyújtani. /lásd: 259

Hasomér hacair / somér: Marxista cionista ifjúsági szervezet, melynek első magyarországi csoportja 1927-ben alakult meg. Tagjai, a somérok közül sokan a második világháború idején aktívan részt vettek a baloldali ellenállásban és zsidók mentésében. Különös figyelmet fordítottak a szülők nélkül maradt gyerekek megmentésére, akiket Budapesten gyermekotthonokban gyűjtöttek össze. A háború utáni években magyarországi zsidó gyerekek és fiatalok alijázását segítették, az izraeli életre felkészítő táborokat működtettek országszerte. /lásd: 98, 204, 208, 213, 221, 224, 227, 228, 229

Hochberger László, dr. (1914–1991): A második világháborút követően a zsidó Fiúárva ház rabbija, majd a Pesti Izraelita Hitközség látgymányosi körzetének (1957 és 1966 között), végül haláláig Hunyadi téri körzetének fő rabbija. /lásd: 141, 145, 262

Horogkereszt: egy egyenlő szárú kereszt, aminek a szárai derékszögben megtörtek. 1920-tól a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt jelképe. Ez szerepelt a párt zászlaján, címerén és a karszalagjain. /lásd: 111

Ivrit: a héber nyelv modern változata, Izrael Állam hivatalos nyelve. /lásd: 197, 198, 218, 221, 226, 228, 229

Jesiva: hagyományos zsidó oktatási intézmény, jellemzően 13 évnél idősebb fiúk számára. A tananyag középpontjában a talmud és kommentárjai állnak. A történeti Magyarország leghíresebb jesivája Pozsonyban működött. /lásd: 171

Joint (American Jewish Joint Distribution Committee/ JDC): 1914-ben alakult, napjainkban is igen aktív amerikai zsidó segélyszervezet. /lásd: 93, 99, 108, 121, 132, 140, 175, 179, 211, 235, 241, 247, 274

Jom kippur: „engesztelés napja”, hosszúnapi. Ezen a napon az élet és halál könyve nyitva van az Örökkévaló előtt, és ítélete megpecsételésének félelme hatja át a halandókat. Az ünnep során 25 órán át böjtölnek és imádkoznak. A megtisztulás napján semmiféle munkát nem szabad végezni. (3Móz 23:26–28) /lásd: 154

Kaddis: A héber-arámi szó jelentése: szent. A legfontosabb imák egyike, amelyet a gyászolók mondanak elhunyt szeretteikért. /lásd: 135

Kádár-korszak / Kádár éra: Az 1957 és 1989 közötti időszak Magyarországon, nevét Kádár Jánosról, az Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkáráról kapta, aki ekkor az ország első számú vezetője és irányítója volt. /lásd: 179

Kápo: A náci koncentrációs táborokban a foglyok közül kiemelt foglyot, munkafelügyelőt jelent. A kápoknak az őnök által adott parancsokat maradéktalan teljesíteniük kellett, egy-egy munkacsoportot felügyeltek, ezekért bizonyos kiváltságokat kaptak (pl. több élelmet). /lásd: 185

Kén: A héber szó jelentése: fészek. A cionista mozgalom kifejezése arra a helyiségre, ahol egy csoport tagjai rendszeresen összegyűltek, hasonlóan a más szervezetekben szokásos csapathozhoz. /lásd: 235

Kibuc: izraeli kollektív települési forma. Az első kibucot, Deganját, a kisinyovi pogrom után az akkori Palesztinába menekült orosz zsidók alapították 1910-ben. /lásd:199

Kiddus: A héber szó jelentése: megszentelés, a szombatot és ünnepeket borral és kaláccsal megszentelő szertartás elnevezése. Péntek este, illetve szombat délelőtt a zsinagógában szokás kiddust tartani közösségi alkalomként. /lásd: 80

Kile: A héber kehila jiddis alakja, jelentése zsidó közösség, hitközség. /lásd: 145

Kipa (kippo, kápel): „fejfedő”, kerek alakú, fekete selyemből, bársonyból varrják, illetve egyszerűbb módon készítik. /lásd: 181

Kvuca: A héberszó jelentése: csoport. A cionista ifjúsági mozgalmak legkisebb egysége, egy vagy két madrich/ madricha irányítása alatt. /lásd: 197, 223

Légópince / légóparancsnok): A légtálmát irányító személyek, akik a légtálmát óvóhelyekbe, pincékbe engedték be az embereket a bombázások alkalmával. Sokan egykor házmesterek voltak, sok személyes adatot vagy pletykát tudtak egy-egy ház lakóiról. /lásd: 105, 127, 201

Maccabi Játékok: Az első Maccabi Játékokat, vagy más néven a zsidó sportolók olimpiáját 1932-ben rendezték Tel Avivban. 1953 óta mindig a nyári olimpiát követő évben kerül sor a Maccabi Játékokra Izraelben.

Madrich: Ifjúsági vezető a különböző cionista szervezetekben. /lásd: 174, 175, 217, 218, 221

Maftir: A héber szó jelentése: befejező. Az a férfi, akit utolsónak hívnak fel a Tórához. Neki olvassák fel a tórai hetiszakasz befejező részét, majd felöltöztetik a Tórát. A maftir áldásokat mond, és gyakran a háftárát (a Tóra-olvasást befejező prófétai fejezet) is ő olvassa. /lásd: 150

Magyarországi gettók: Magyarországon a gettósítás 1944 tavaszán kezdődött. A vidéki gettókat nagyobb városokban vagy városok mellett alakították ki, ahova a községek és falvak zsidóságát gyűjtötték, majd gyűjtőtáborba (jellemzően téglagyárakba) szállították. A városi zsidó közösségeket általában egy elkerített, zsidók által sűrűn lakott részen különítették el. /lásd: 98, 111, 209, 247

Makabbi hacair: Baloldali cionista ifjúsági szervezet, mely Magyarországon az 1930-as évek második felében jelent meg, főleg budapesti zsidó tanintézményekben, az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetben és a Rabbiképző Intézetben. A szervezet a háború után is erős maradt az országban. /lásd: 196

Malenkij robot: a második világháború utána Szovjetunió területére, hadifogolytáborokba vagy munkatáborokba elhurcolt személyek kényszermunkájának elnevezése. Kemény fizikai munkát jelentett, mint pl. romeltakarítás, építkezés, bányászat. /lásd: 185

Mazkir: A héber szó jelentése: megemlékezés. Az elhunytakra emlékezve szokás évente négyszer imádkozni: jom kippurkor, sávuot második napján, stb. Megemlékeznek ekkor a meghalt szülőkről, gyermekekről, közeli hozzátartozókról, napjainkban pedig a haláltáborokban elpusztultakról is. /lásd: 259, 260

Melamed: zsidó közösségekben a kisiskolások hagyományos tanítója, vallási ismeretek oktatója. /lásd: 174, 176

Minjan (minyén): A héber szó jelentése: szám. Tíz férfiből álló gyülekezet. A tizenharmadik életévét betöltött fiú beleszámít a minjánba. A vallási törvények szerint csak tíz férfi jelenlétében lehet elkezdni a közösségi imát. /lásd: 154, 265

Mizrahi: Vallásos cionista szervezet, mely 1902-ben alakult meg Vilniusban. Programjában az Izrael Földjére való visszatérést hirdette, ahol egy a Tóra törvényein és a zsidó hagyományokon alapuló ország felépítését szorgalmazta. Magyarországon a mozgalom tagjai a szervezett cionisták harmadát alkották mind a második világháború előtt, mind pedig utána. /lásd: 218

Moajszur lösuwószi/ Moausz cur .../ Máoz cúr jesúáti: A héber szöveg jelentése: Erősségem, menedékem szirtje. A hanukkai dal kezdő szavai. Az ünnep nyolc napján a gyertyák meggyújtása után éneklük a zsinagógákban és otthon. (Lásd: Hanukka) /lásd: 120, 144

Munkaszolgálatos / munkaszolgálat: Magyarországon 1939 és 1945 között a honvédség kötelékében, katonai alakulatokba szervezett fegyver nélküli, kizárólag munkavégzéssel teljesített kötelező háborús szolgálat volt. /lásd: 85, 88, 89, 92, 95, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 123, 127, 130, 142, 151, 159, 165, 172, 184, 185, 188, 195, 200, 202, 209, 220, 232, 236, 252, 259, 270, 272

Nagyünnepek / őszi ünnepek: Az őszi ünnepek Ros hasana-val (újév) kezdődnek, tisri hónap 1. és 2. napja. E két nappal veszi kezdetét a tíz bűnbánó nap (félelmetes napok), amelyeknek betetőzése Jom kippur, az engesztelés napja (tisri 10.) Ezután köszönt be Szukkot (tisri 15–21-ig), majd Semini aceret (tisri 22.) és Szimhát Tóra / a Tóra örömnépe (tisri 23.) zárják az ünnepek sorát. /lásd: 154, 259

Numerus clausus: az 1920. évi XXV. törvénycikk közismert elnevezése a Numerus clausus-törvény, amely a magyar felsőoktatásban a hallgatók számát a nemzetiségi arányoknak megfelelően határozta meg, ezzel drasztikusan korlátozva a zsidó származású diákok továbbtanulási lehetőségeit. /lásd: 199

Nyilas razzia: a Nyilaskeresztes Párt tagjainak erőszakos akciója, ahol rajtaütésszerűen a hamis papírokkal rendelkező és a bujkáló zsidókat keresték, vagy védett házakba törtek be, és az így összegyűjtött zsidókat a Duna-patra irányították, ahol agyonlőtték őket. /lásd: 200, 220

Nyilasok: Szálasi Ferenc híveit, a Nyilaskeresztes Párt tagjait nevezik röviden nyilasoknak. /lásd: 84, 86, 93, 96, 98, 99, 101, 103, 124, 127, 138, 140, 142, 146, 153, 159, 173, 184, 188, 190, 199, 201, 221, 232, 233, 234, 275

Ostrom lásd **Budapest ostroma**

Pajesz: a Tóra szerint: “Ne nyírjátok kerekre hajatok szélét és ne rontsd el szakállad szélét.” (3Móz 19:27) A pajesz, vagyis a „hajatok széle” levágása azért tilos, hogy a zsidó férfi ne hasonlítson a bálványimádók papjaihoz. /lásd: 227

Pártbizottság: A Rákosi- és a Kádár-rendszerben is működtek intézményi és területi alapú pártbizottságok is nagy informális hatalommal főként személyi kérdésekben. Az emlékezésben a kerületi pártiroda értelemben szerepel. /lásd: 119

Pesti gettó(k): 1944. november 29-én a zsidónak minősített embereknek a csillagos házakból a VII. kerületben kialakított budapesti gettóba kellett költözniük, ahol hónapokon keresztül egy néhányutcányi, túlszűfolt területen nyomorogtak. 1945. január 17-én a Vörös Hadsereg, annak bevonulása után megszüntette a gettót. Hivatalosan egy gettó volt Budapesten, azonban a védett házakat a Szent István park környékén „kis gettónak” vagy „nemzetközi gettónak” nevezték. /lásd: 82, 83, 89, 93, 97, 99, 100, 101, 103, 107, 124, 125, 130, 135, 138, 140, 142, 148, 173, 180, 182, 184, 188, 196, 201, 203, 207, 215, 221, 234, 252, 255, 270, 272

Peszáh: más néven „kovásztalan kenyér ünnepe”, niszán hónapban. Az egyiptomi rabszolgaságból való szabadulás emlékére megtartott ünnep, zsidó húsvétként is említik. A kovászos ételek fogyasztása tilos hét napig. Az ünnep első estéje az ún. széder este (Lásd: Széder) /lásd: 80, 256, 275

Péter Gábor (1906–1993): szül. Eisenberger Benjámin. Magyar kommunista politikus, 1945–1953 között az ÁVO-nak, majd az ÁVH-nak a vezetője. /lásd: 176

Petru Groza (1884–1958): román politikus, az Ekésfront vezetője. Románia szovjet támogatást élvező koalíciós kormányának miniszterelnöke 1945–1952 között. /lásd: 99

Plúga: Cionista közösség zsidó fiatalok számára, akiket kétkezi – elsősorban mezőgazdasági és ipari – munkára képeztek ki alijájuk előtt. /lásd: 204, 208

Purim: „sorsvetés ünnepe”. Örömnünnep (ádár hónap 14.) az Eszter könyvében leírt történet emlékére, melynek során a perzsa fogság idején a gonosz Hámánnak a zsidóság elleni ármánykodása megghiúsult. /lásd: 144, 154, 264

Rákosi Mátyás (1892–1971): Kommunista politikus, 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagja, a Tanácsköztársaság egyik népbiztosa. A két világháború között részben külföldi emigrációban élt, részben 1926–1940 között magyarországi börtönökben. 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, 1952-től 1953-ig a Minisztertanács elnöke. 1956 júliusában leváltották főtitkári tisztségéből. A Szovjetunióban halt meg. /lásd: 169

Rákosi-rendszer: Magyarországon Rákosi Mátyás által kiépített 1945 és 1956 közötti sztálinista rendszerű totális diktatúra elnevezése. /lásd: 179, 236

Ros hasana / Ros hasóne: „újév”. Az ítélet napja a világ minden teremtménye számára. Ekkor határozza el Isten, mi lesz a sorsuk az elkövetkező évben. (Lásd: Őszi ünnepek) /lásd: 154

Sábbát (sábesz): „szombat”. A hetedik napja a hétnek, amely pénteken estefelé köszönt be és a szombat esti csillagok feljöveteléig tart. Ahogy az Örökkévaló megpihent hat nap után, úgy az embernek is pihenéssel kell megszentelnie a szombatot, és semmiféle munkát nem szabad végeznie. (2Móz 20:8–11) /lásd: 176, 181, 186

Samesz: „templomszolga”: a hitközségben szolgáló, az imaház rendjét fenntartó alkalmazott. Kisebb helyeken az előimádkozó, ill. a Tóraolvasó szerepét is betölthette /lásd: 99

SAS-behívó: Névre szóló katonai behívóparancs azoknak, akik nem voltak a katonai állomány tagjai. Expressz küldeményként továbbították, címzettje köteles volt 48 órán belül bevonulni. A behívójegy a nevét a parancson feltüntetett nagy betűs „SAS” feliratról kapta, amely jelentése: „Sürgős Azonnal Siess”. /lásd: 195, 200

Scheiber Sándor, dr. (1913–1985): 1938-ban avatták rabbivá, majd 1938 és 1940 között Oxford, Cambridge és London könyvtáraiban középkori héber kéziratokat tanulmányozott. 1941-től 1944-ig Dunaföldváron volt főrabbi. 1950-től a budapesti Rabbiképző Intézet igazgatója volt haláláig. 1983-ban a nyelvtudományok doktora címet kapott életművéért. Tudományos publikációinak száma meghaladja a másfél ezret. Nevét – többek között – a Budapesti Zsidó Hitközség Scheiber Sándor Gimnáziuma őrzi. /lásd: 142, 152

Schmelczer Izsák, dr. (1885–1949): a budapesti Rabbiképző növendéke, 1916-ban avatták rabbivá. A Pesti Izraelita Hitközség vallástanára és a Zsidó Fiúárvaház rabbija 1923-tól haláláig. /lásd: 143, 150

Schutzpass: A semleges államok (elsősorban Svájc, Svédország és a Vatikán) budapesti képviseletei által kiadott védlevél, amely azt bizonyította, hogy tulajdonosa a kiállító állam védelme alatt áll. /lásd: 98, 99, 200

Schweitzer József, dr. (1922–2015): 1948-tól 1981-ig pécsi neológ hitközség főrabbi volt. 1964 óta ugyanakkor oktatott Budapesten, az Országos Rabbiképző Intézetben is. Pécsi évei után a Pesti Izraelita Hitközség Vasvári Pál utcai, majd Hegedűs utcai körzetének rabbija lett. 1985-től 2000-ig igazgatta a Rabbiképző Intézetet, valamint 1994-től 2000-ig az Országos Főrabbi tisztét is betöltötte. /lásd: 145, 243

Slijah: Izraelből érkezett küldött a különböző cionista szervezetekben. /lásd: 218, 228

Sma Jiszróél: A legalapvetőbb zsidó imák egyike, a kezdő szavak jelentése: Halld Izrael! A szöveg kezdete bibliai szöveg 5Móz 6:4–9-ből. /lásd: 135, 269

Somria (Somér Olimpiász): A Hasomér hacair által 1946-ban és 1947-ben szervezett sportesemény. Az 1947-es nyári Somria egy háromnapos ünnepség volt a Börzsönyben, programjában a sportversenyek mellett torna- és táncbemutatók is szerepeltek. /lásd: 228

Strasshofi deportálás: 1944 júniusának végén kb. 10-15 ezer embert Szolnokról, Szegedről, Debrecenből, Békéscsabáról és Bajáról az ausztriai Strasshof térségébe telepítettek át. A családok együtt maradhattak, nem különítették el a férfiakat és nőket, időseket és fiatalokat. Mezőgazdasági munkákat végeztek, romeltakarításban segédkeztek és légvédelmi létesítmények építésében vettek részt. /lásd: 111, 151, 210

Széder: A héber szó jelentése: rend. A széder este peszáh első estéje, családi ünnep, amelynek megvan a maga rendje. Erre a célra íródott a *Hággádá sel Peszáh*, az Egyiptomból való szabadulás története, amely az este „forgatókönyvét” tartalmazza, elsősorban a gyerekek múlt iránti érdeklődését segítve. (Lásd: Peszáh) /lásd: 142, 251, 260

Szimhát Tóra: A „Tóra örömnépe”, szukkót után következik. A tórafelolvasás éves ciklusának befejezése és az új kezdete. Beköszöntésének előestéjén és az ünnep délelőttjén a tóraolvasás előtt körmenetet tartanak, és a Tórával a kezükben dalolnak, táncolnak a közösség tagjai. (Lásd: Őszi ünnepek) /lásd: 258

Szlovák-magyar lakosságcsere: a második világháború utáni években született államközi egyezmény, amellyel a II. világháború után felmerülő kisebbségi kérdést kívánták rendezni. Felvidéki magyarokat telepítettek át Magyarországra, és magyarországi szlovákok települtek át Csehszlovákiába. /lásd: 114

Szochnut (Jewish Agency for Israel): Az aliját szervező, irányító és lebonyolító izraeli hivatal, mely Magyarországon is tart fenn irodát. /lásd: 273

Sztehlo Gábor (1909-1974): evangélikus lelkész. 1944-ben a Jó Pásztor Gyermekvédő Egyesület vezetőjeként, a Nemzetközi Vöröskereszt támogatásával zsidó gyermekek számára gyermekotthonokat szervezett. 1945-ben a zugligeti Pax gyermekotthonban megalapította a Gaudiopolis gyerekköztársaságot, melyet 1950-ben államosítottak. Radványi Géza *Valahol Európában* c. filmjében (1948) a gyerekszereplők többsége Gaudiopolis lakója volt. Stehlo 1961-től Svájcban élt. /lásd: 159

Taglit (Birthright Israel): Az 1999-ben New Yorkban alapított non-profit szervezet 10 napos izraeli utakat szervez 18 és 32 év közötti zsidó fiataloknak zsidó identitásuk elmélyítése és az izraeli élet alaposabb megismerése céljából. /lásd: 216

Talit (tálesz): „imalepel”, négyszögletes, gyapjúból vagy selyemből készül, négy oldalán „cicit -tel (szemlélőszálak). A zsidó férfi imája alatt magára ölti, hogy eleget tegyen a tórai parancsnak: „És készítetek magatoknak szemlélőszálakat nemzedékről nemzedékre”.(4Móz 15:38). /lásd: 105, 177

Talmud tóra: „tóraiskola”.A gyermekek taníttatása a szülők kötelessége, de a közösség felelőssége is, ezért hoztak létre a Talmud Tóra egyleteket. Az egylet kifizette a szegény gyerekek tandíját, vagy ingyenes iskolát tartott fenn a számukra. A 19. század második felétől a Talmud Tóra az iskolán kívüli hitoktatás elnevezése. /lásd: 254, 255

Tarbut iskolák: héber tannyelvű iskolák. Magyarországon 1945-ben nyíltak meg az első, Budapesten és Deszken. /lásd: 152, 198, 215

Tefillin: „imaszíjak”. Fekete dobozkák (házikók), amelyeket a hétköznapi reggeli ima idején a rájuk erősített szíjakkal a fejre és a bal karra tesznek fel. A dobozkák részeiben egy-egy szakasz rejlik a Tórából. A fiúknak 13 éves kortól kell tefillint rakni. /lásd: 177, 256

Újvidéki razzia: 1942. január 12. és 15. között történt razzia, ahol a magyar katonai alakulatok etnikai alapon tömeggyilkosságot követtek el. Kb. 3300-3800, főként szerb és zsidó személyt végeztek ki. /lásd: 111

Vasfüggöny: Winston Churchill által alkotott politikai metafora, amely a kétpólusú világrendre utal. A második világháború után a keleti és a nyugati blokkot elválasztó kerítés elnevezése, amely jelezte a határokat és ellenőrizhetővé tette, illetve megakadályozta az emberek szabad mozgását. /lásd: 179

Védett ház: 1944 novemberében a budapesti zsidó lakosság számára a semleges országok és a Vöröskereszt által diplomáciai védelmet nyújtó épületek. Ezekbe a házakba védlevéllel vagy védőútlevelével rendelkező személyek költözhetek be. /lásd: 85, 92, 98, 99, 101, 106, 200, 272

Wallenberg, Raoul (1912–1947?): svéd diplomata, aki a magyarországi deportáltak kezdetekor érkezett Budapestre. Danielsson nagykövet mellett volt követségi titkár. Védett házakat hozott létre Budapesten, diplomáciai védelmet biztosított, embermentő tevékenységének köszönhetően több ezer magyar zsidó túlélhette a II. világháborút. /lásd: 83, 98, 174

Zsidótörvények: A magyarországi zsidók jogait 1938 és 1944 között korlátozó törvények összefoglaló neve. A történeti szakirodalom ebből az időszakból összesen 21 ilyen törvényt azonosított be. /lásd: 95

AZ EMLÉKEZŐK ÁLTAL FELIDÉZETT ÁRVAHÁZI NEVELŐK

Berta néni (szakácsnő) /*lásd: 145, 274*

Braun Tamás /*lásd: 119, 154*

Falus Olga /*lásd: 84, 88, 90, 92, 169*

Frank Ibolya /*lásd: 118, 151*

Galla Miklós /*lásd: 118, 119, 128, 143, 149, 261, 264, 274, 275*

Gyenes bácsi /*lásd: 120*

Hochberger László /*lásd: 121, 141, 145, 262, 270*

Kaldizsár Sándor (Káldi Smuel) /*lásd: 118, 138, 149*

Lederer Mór /*lásd: 99, 119, 143, 146, 150*

Lisznyai Szabó Gábor /*lásd: 112, 120, 128, 144, 148, 150, 155*

Schwartz Tibor /*lásd: 118, 133, 141, 144, 145, 150, 253, 256, 267, 268, 275*

Szántó Tivadar /*lásd: 119, 123, 141, 143, 145, 155, 257, 270*

Szilágyi Árpádné Franciska néni /*lásd: 141, 145, 256, 261, 267, 268, 272*

Ungár Gyuláné Panni néni /*lásd: 114, 115, 116, 118, 141, 143, 145, 150, 256, 257, 258, 261, 270, 271*

Wolf Imre /*lásd: 118, 126, 128, 129, 140, 143, 145, 149, 150, 174, 253, 256, 258, 261, 272, 274*

AZ EMLÉKEZÉSEKBEN SZEREPLŐ HELYSZÍNEK, INTÉZMÉNYEK³

1.A. Zsidó bentlakásos intézmények Budapesten

PESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG FIÚÁRVAHÁZA

Címe: VII. kerület, Városligeti fasor / Vilma királynő út 25-27.

1869-ben alapította a hitközség. Először a Holló u. 4., majd 1880-tól a növekvő igényeknek megfelelően a Munkácsy Mihály utca 5-7. volt az épülete, ahol már a belső iskola is helyet kapott. 1900-ban Wellisch Alfréd terve alapján épült fel a szecessziós fasori épület. A Munkácsy utcai telken az 1930-as években egy garzonházat létesítettek, melynek bevételeit az árvaház céljaira fordították. 1944 őszétől a fasori épületben helyezték el a leányárvaházat és a hitközség más intézményeit is – vakok és siketnémák intézeteit –, valamint befogadtak még több szülő nélkül maradt gyermeket. Az így megnövekedett létszám elhelyezésére a Munkácsy utcai házat is bevetették. A fasori épület második világháború utáni helyreállítása, átépítése Hajós Alfréd terve szerint készült. A zsinagóga újjáavatására 1949 szeptemberében került sor. A szép, szecessziós épületet 1953-tól a Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat használta. 2008-ban lebontották.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

³ Jelen gyűjtés csak az emlékezősekben szereplő otthonokat sorolja fel. Teljesebb listákat találhat az olvasó a korszakban működő intézményekről a következő munkákban: a Vészkorszak idejére vonatkozóan Karsai Elek – Karsai László (szerk.), *Vádirat a náciizmus ellen* (Budapest, Balassi Kiadó, 2014) című kötet utcák szerinti jegyzékében; a cionista otthonokra vonatkozóan Novák Attila, *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon* (Budapest: Múlt és Jövő, 2000) kötetében.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Meller János, Nádudvari Zoltán, Kovács Tamás, Darvas Gábor, Lichtmann Tibor, Gál Róbert, Gerő (Glück) Tamás, Havas Tamás, Köves József, Rosti (Rosenbaum) Iván, Zoltai Gusztáv, Kertész Péter, Fischer Árpád.

A 1944/45 telén összevont intézményre: Székely (Tabák) Sára, Szirtes Klára (Kovács Tamásné), Bárdos Márta, Kálmán Erzsébet (Solti Gáborné).

/lásd: 81, 89, 92, 96, 98, 100, 101, 103, 111, 123, 128, 132, 138, 140, 143, 148, 150, 153, 253, 267, 270, 274

BUDAPESTI IZRAELITA HITKÖZSÉG FIÚÁRVAHÁZA

Címe: III. kerület, Zichy u. 9.

A fiúárvaház 1953-ban költözött át az óbudai, a korábbinál sokkal szűkebb és nem is erre a célra emelt épületbe. A fenntartó hitközség neve az 1950-es egyesítés nyomán változott meg. Korábban az óbudai hitközség napközit üzemeltetett az épületben, ill. 1920–44 között az újranyitott izraelita elemei iskola működött ott (l. <http://zsidoiskolasok.tk.mta.hu/>). Az 1970-es években az egész utcát elbontották. Az árvaház lakóinak emlékét a közeli Óbudai Zsinagóga falán elhelyezett emléktábla őrzi.

Az utca bal oldalán álló emeletes épületben működött az árvaház.
Budapest Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Böhm István, Wachsler Tamás, Hollós János, Berger Péter, Mátrai Iván, Tauszig Péter.

/lásd: 89, 115, 128, 141, 145, 253, 260, 267, 272

PESTI IZRAELITA NŐEGYLET LEÁNYÁRVAHÁZA

Címe: XIV. kerület, Hungária krt. 149

A leányárvaházat a Pesti Izraelita Nőegylet alapította 1867-ben. Eleinte a Damjanich utca 26-ban, majd 1901-től a már száz férőhelyes Jókai utcai (ma Uzsoki úti) épületben működött. Az Uzsoki úti építkezés támogatójára emlékezve Báró Hirsch Leánymenhely néven is ismert az intézmény. A Hungária körúti épület 1926-ban készült el, ekkor az Uzsoki úti épületet az Országos Munkásbiztosító Pénztárnak adták el, amely átalakítás után kórházként működtette. Az épületet 1944 őszén bombatalálat érte, ekkor költöztették át a leányokat is a fasori intézménybe. A háború vége után egy időre Nagyváradra, majd Békéscsabára kerültek a növendékek, a Hungária körúti épületet pedig a Hasomer hacair cionista szervezet használta 1945 augusztusától. 1951 óta rendőrségi tulajdonban van. Jelenleg kívülről felismerhetetlenül átépített állapotban a BRFK Közlekedésrendészetének központja. Az egykori zsinagóga tere kultúrteremként szolgál.

Pesti Izraelita Nőegylet Árvaháza, 1923
Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Székely (Tabák) Sára, Ullmann Márta (Székely Györgyné) és Kálmán Erzsébet (Solti Gáborné). A cionista korszakra pedig Gyémánt Erzsébet (Mezei Györgyné).

/ lásd: 77, 88, 89, 92, 167

Új címe: VI. kerület, Délibáb u. 35.

A hitközség leányárvaháza a Délibáb utcában kapott végül új otthonot: az avatásra 1949 nyarán kerülhetett sor. 1958-tól már összevont fiú- és leányárvaházként, később internátusként működött. Az épület – belső átalakítás után – ma hotelként üzemel. A kötetben erre az intézményre emlékezők: Ullmann Márta (Székely Györgyné), Kovács Katalin (Józan Péterné), Bársony Éva, Wieder Györgyi.

ORTHODOX IZRAELITA HITKÖZSÉG GYERMEKOTTHONA

Címe: XIV. kerület, Szt. Domonkos (ma Cházár András) u. 9.

Az otthonot 1944 őszén Frey Sámuel, Frey Jakab és Knöpfler Kálmán szervezte meg svéd és svájci támogatással: élelmiszert, ruházatot és iratokat is biztosítottak a gyerekek számára. A háború után több szomszédos épületet is használt az otthon, külön épületben laktak a fiúk, Knöpfler Kálmán felügyelete alatt, és külön a lányok, Steiner Rózsa vezetésével. Elemi iskolai oktatás is folyt az otthonban, Gedő Artúrné Lichtschein Franciska tanítónővel, a fiúkat pedig a héderben napi szintű vallásoktatásban részesítették. Bár 1950-ben még közel 100 gyermekről gondoskodott az otthon Berger Jakab vezetésével, 1953-ban a hitközség kénytelen volt bezárni az intézményt.

Heller Lajos fényképe

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Kupferstein Joél (Ervin), Heller Lajos, Lieberman Éva.

/lásd: 170, 174, 248

ADY ENDRE UTCAI GYERMEKOTTHON

Címe: II. kerület, Ady Endre u. 22.

A 60 fő befogadására alkalmas ingatlant 1946 nyarán bérelte ki a Joint támogatásával a budapesti orthodox izraelita hitközség, hogy addig nem-zsidó gondozásban élő zsidó gyerekeket helyezzen el benne. Az otthon vezetője Frischmann Henrik lett. A kezdeményezés mögött egyfelől Rav Herzog askenáz főrabbi (Ashkenazi Chief **Rabbi** of the British Mandate of Palestine) állt, aki európai körútja során mindenhol szorgalmazta az életben maradt, de keresztény intézményben vagy családban élő zsidó gyerekek felkutatását. Másfelől egyes hazai orthodox szervezetek – orthodox hitközségek, az Agudat Jisrael mozgalom, a Mizrahi és a Bné Akiba mozgalom – ugyancsak erre törekedtek. Az orthodox szervezők a fő célt a gyerekek vallási nevelésének helyreállításában látták, és ezzel indokolták az elkülönített otthon szükségességét is. Az épületet mára már lebontották.

A kötetben erre az intézményre emlékező: Lieberman Éva. Schäffer Erzsébet gyámhatósági irataiból tudja, hogy nevelkedett itt is.

/lásd: 238, 247

AKÁCFA UTCA – FŐVÁROSI IZRAELITA SZEGÉNY GYERMEKKERT EGYLET OTTHONA

Címe: VII. kerület, Akácfa u. 32

A Pesti Izraelita Nőegylet 1879-ben, Bischitz Dávidné Fischer Johanna (1829–1898) elnökleivel hívta életre a Fővárosi Izraelita Szegény Gyermekkert Egyletet. Az egylet rászoruló óvodáskorúakat és családjaikat támogatta elsősorban napközbeni ellátással, étkeztetéssel és nyaraltatási akciókkal. Az 1894-ben épült székház és bérház a háború alatt és után bentlakásos gyermekotthonnak is helyet adott. Polnay Jenő (1873–1963) vezetése alatt 1944/45 telén 380 gyermek húzódhatott itt meg. A háború után kisebb bentlakó létszámmal (1947 áprilisában: 37 fő) elsősorban napköziként működött, 1951-ig. A földszinten és a tágas belső udvaron ma is óvoda működik.

Óvás! Kik éltek, kik építettek itt? honlap (Lábass Endre fényképe)

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Haas Júlia (Gallai Józsefné),
Hacsek László, Lőwy Mária (Barna Józsefné).

/lásd: 190, 211, 222

BÁCSKAI UTCAI GYERMEKOTTHON

Címe: XIV. kerület, Bácskai u. 58/b.

A Vészkorszak alatt a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának védelme alatt álló otthonként, majd Dror habonim cionista mozgalmi otthonként működött. Később – az 1949. augusztusi bezárásig – az Országos Zsidó Segítő Bizottság tartotta fenn, mozgalmi jelleg nélkül.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Wieder Györgyi (vöröskeresztes otthonként) és Kovács Mira (cionista otthonként).

/lásd: 153, 217, 232

CINEGE UTCA - LOUISE WISE GYERMEKOTTHON

Címe: XII. kerület, Cinege u. 10.

Az *Új Élet* híradása szerint a Zsidó Világkongresszus 1946 márciusában szervezte az otthont, kifejezetten hat év alatti gyermekek ellátására, ugyanis addig nagy hiány mutatkozott a korosztály igényeinek alkalmas intézményből. Az amerikai adományozók jóvoltából az otthon kivételesen jól felszerelt és jól ellátott volt. A hegyi környezetet nyaraltatási akciókhoz is használták. Az otthon szép fekvése és az ott gondozott gyerekek életkora is indokolhatja, hogy igen sok fénykép maradt ránk (MTI Archívum, JCD Archívum, Yad Vashem), amely ennek az otthonnak az életét örökítette meg.

A Cinege utcai otthon kapuja

Emlékezők tulajdonában megőrzött fénykép

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Abai-Singer Tamás, Hollós János, Pollatsek (Haas) Imre, Tauszik Tamás, Lendvai György, Schäffer Erzsébet, Gerő (Glück) Tamás.

/lásd: 107, 140, 178, 184, 186, 238, 259

DÉLIBÁB UTCAI GYERMEKOTTHONOK

Címe: VI. kerület, Délibáb u. 26. és 33.

1945 tavaszától Makkabi hacair mozgalmi otthonok kaptak helyet a két épületben, ezek 1946 májusában 57, illetve 52 gyermeknek adtak otthont. A 33. szám alatti épület később napközi otthonként működött, míg a 26-osban az Országos Zsidó Segítő Bizottság iskoláskorúak részére tartott fenn intézményt. Az 1949/50-es tanévtől – a korábbi koedukációt megszüntetve – csak leányok laktak itt.

Révész Perec hagyatéka, Izrael

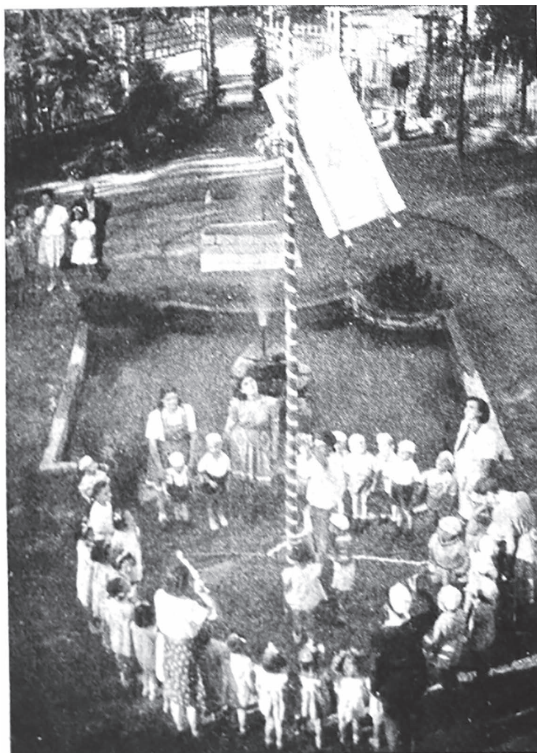
A kötetben erre az intézményre emlékezők: Lőwy Mária, Barna Józsefné, Frankl Judit, Husz Márta, Hacsek László.

/lásd: 89, 119, 140, 160, 198, 211, 222

MÁTYÁSFÖLDI SEÉRIT JISZRAÉL OTTHON

Címe: XVI. kerület, Apponyi u. 2.

Az orthodox vallásos Bné Akiba mozgalom óvodás korúak részére (3-6 éves) működött otthona. A héber név, *Seérit Jiszraél* jelentése Izrael maradéka. Bibliai eredetű kifejezés, ott a babiloni fogságból, a száműzetésből visszatérőkre, megmaradókra vonatkozik, a Vészkorszak után az életben maradt kevesekre, főként a jövő zálogát adó gyermekekre használták.

Zászlóavatás a mátyásföldi otthonban

Revivim, 1946. augusztus, p. 23.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Gerő (Glück) Tamás és Hollós János.
/ lásd: 140, 207, 259

RÁKOSPALOTAI GYERMEKOTTHON

Címe: XV. kerület, Zápolya u. 45.

Dror habonim mozgalmi otthon, amely 1946 májusában 76, 3 és 18 év közötti gyermeket és fiatalot látott el. Az 1947-es iratok már nem említik.

A kötetben erre az intézményre emlékező: Balázs Judit/ Judy Young.

/lásd: 241

RÁKOSSZENTMIHÁLYI BIKUR HOLIM OTTHON

Címe: XVI. kerület, Csömöri út 114.

Az 1871-ben alapított Országos Bikur Holim Egyesület árvaházának épülete. Az otthon a háború után is az egyesület felügyelete alatt állt, de Bné Akiba mozgalmi vezetők irányításával és nevelési elvei szerint működött.

A kötetben erre az intézményre emlékező: Haas Júlia (Gallai Józsefné).

/lásd: 189

REGE ÚTI GYERMEKOTTHON

Címe: XII. kerület, Rege út 4.

Az otthont 1947 őszén állította fel az Országos Zsidó Segítő Bizottság, és saját fenntartásában működtette elsősorban iskolás kor alatti gyermekek elhelyezésére. Az épületben ma a Fővárosi Sztehló Gábor Gyermekotthon egyik csecsemőket és kisgyerekeket ellátó otthona működik.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Pollatsek (Haas) Imre és Tauszik Tamás.

/lásd: 108, 186

SZÉCHENYI EMLÉKÚTI GYERMEKOTTHON

Címe: XII. kerület, Széchenyi emlékút 3-5.

Wellisch Alfréd építész, a fasori fiúárvaház tervezőjének egykori – szintén saját tervezésű – nyaralójában 1946 tavaszán kezdett az Országos Zsidó Segítő Bizottság helyreállítási munkákat, hogy Dror habonim mozgalmi gyermekotthont helyezzenek el benne. Körülbelül másfél év után azonban a XII. kerületben lévő Vöröshadsereg úti épületre cserélték az ingatlant, mivel a korábbi otthon helyszíne alkalmatlannak bizonyult. Az épületben ma fővárosi fenntartású otthon működik fogyatékos gyermekek számára.

Husz Márta fényképe

A kötetben erre az intézményre emlékező: Husz Márta.

/ lásd: 215

TÁROGATÓ ÚTI GYERMEKOTTHON

Címe: II. kerület, Tárogató u. 2.

Az Országos Zsidó Segítő Bizottság Gyermekvédelmi Osztályának legnagyobb befogadó képességű budapesti otthona volt, melyben 6-14 éves korú gyermekeket helyeztek el. Még 1950-ben is 200 főhöz közeli létszámmal működött. A nagyméretű épületben ma több iskola kap helyet.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Löwy Mária (Barna Józsefné), Wieder Györgyi, Hacsek László, Pollatsek (Haas) Imre, Kertész Péter, Reisler Ferenc.

/lásd: 108, 153, 210, 222, 230, 235

1.B. Zsidó bentlakásos intézmények vidéken

BÉKÉSCSABA

Címe: Korosztályok és nemek szerint különböző épületekben elhelyezve – Gyulai út 1. Alsó-Körös sor, Háhn utca 13. Szabadság tér 1.

A háború végén leggyorsabban felállított otthonok egyike, ahova már 1945 februárjától vittek a romos és éhező Budapestről gyerekeket feltáplálni. 1946-ban kétszáz fő feletti létszámmal működött. Az otthont a Hasomer hacair mozgalom fiatal vezetői irányították, baloldali cionista nevelési elveket alkalmazva. Az 1947-ben indult összevonások és leépítések miatt 1947 októberében zárták be.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Löwy Mária (Barna Józsefné), Wieder Györgyi, Reisler Ferenc

/lásd: 89, 221, 225, 235

DEBRECEN

Címe: Nagyerdei körút

Debrecenben 1946–47 folyamán több cionista mozgalmi irányzathoz tartozó gyermekotthon is működött párhuzamosan, amelyekben részben a környékbeli települések gyermekeinek, részben budapestieknek adtak otthont.

A kötetben erre az intézményre emlékező: Gerő (Glück) Tamás

/lásd: 140

DESZKI GYERMEKFALU

Címe: az egykori Gerliczy kastély és parkja

Az egykori kastély épületében az 1930-as években már gyermekszanatórium működött, ennek a helyén rendezték be 1945-ben a gyermekfalut: *Kfar hanoar hadati bagola / Vallásos ifjúság falva a galutban*. Ahogy a neve is mutatja, vallásos cionista, Mizrahi mozgalmi irányítás alatt működött a falu, több alijázó csoport is indult innen. A gyerekek tanítását is helyben szervezték meg, a kultuszminisztérium engedélyével héber oktatási nyelvű Tarbut iskola működött az otthonban: az elemi iskola négy

osztálya és a gimnázium alsó négy osztálya. A tanárok között az egykori ungvári Héber Gimnázium tanárai is dolgoztak, az iskolát Reichmann Márton vezette. 1946-ban 240 gyermek élt az otthonban. Az egykori növendékek 2008-ban emléktáblát helyeztek el az épület falán, ami 1948-tól újra egészségügyi intézménynek ad helyet.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Bársony Éva és Heller Lajos.

/ lásd: 165, 174

LILLAFÜRED

Címe: Park Panzió

A hegyvidéki környezetben 1945 májusától – 1947 júniusáig működő otthon a Hasomer hacair mozgalom irányítása alatt állt. Mivel itt nem volt iskola, a gyerekek magántanulóként tettek osztályozó vizsgákat.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Wieder Györgyi és Reisler Ferenc.

/ lásd: 228, 235

SZEGED

Címe: Moszkvai körút 1.

Szeged is azon vidéki városok közé tartozott, ahol több gyermekotthon is működött. A strasshofi deportálásból viszonylag sok helyi gyermek is visszatért, és sok budapesti gyermeket is átmenetileg itt helyeztek el.

A kötetben erre az intézményre emlékező: Hacsek László

/ lásd: 210

SZEGED

Címe: Szőregi út 80.

Az otthon a Makkabi hacair mozgalom irányítása alatt állt, majd az Országos Zsidó Segítő Bizottság mozgalmi jelleg nélküli otthonaként az egyik legtovább működő vidéki gyermekotthon volt, 1949-ben zárták be.

A kötetben erre az intézményre emlékezők: Frankl Judit és Haas Júlia (Gallai Józsefné)

/ lásd: 189, 196

2. A. Nem zsidó bentlakásos intézmények Budapesten a Vészkorszak idején

Dob u. 90.: A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága védelme alatti szociáldemokrata-cionista gyerekotthon (Magyarországi Magántisztviselők Szövetsége és a Magyarországi Bőripari Munkások Szövetsége közös tulajdonát képező épület) – Emlékező: Meller János /lásd: 96

Nürnberg (ma Ilka) utca 57: a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület épülete – Emlékező: Pollatsek (Haas) Imre /lásd: 106

Rökk Szilárd (ma Somogyi Béla) utca 9-15.: Iskolaépület – Emlékező: Fischer Árpád /lásd: 124

Teleki Pál utca (ma Október 6 utca) 16.: Vöröskeresztes otthon – Emlékező: Haas Julianna (Gallai Józsefné) /lásd: 188

Váci út: apácák által vezetett otthon – Emlékező: Lichtmann Tibor /lásd: 127

Vöröskeresztes Otthon (bizonytalan helyen) – Emlékezők: Hollós János, Kovács Katalin (Józan Péterné), Husz Márta /lásd: 159, 215, 259

Zoltán u. 6.: Spanyol védettségű gyerekotthon – Emlékező: Löwy Mária /lásd: 199, 220

2.B. Nem zsidó bentlakásos intézmények a háború után

BUDAPESTEN

Hermína út: Filadelfia Diakonissza Egyesület budapesti gyermekotthona (ma Bethesda Kórház) – Emlékező: Schäffer Erzsébet

Hidegkúti út: Apácák által vezetett otthon – Emlékező: Haas Julianna (Gallai Józsefné) /lásd: 189

Mikszáth tér 1.: Szent Szív Társaság Sophianum Intézete – Emlékező: Kovács Katalin (Józan Péterné) /lásd: 160

Szarvas Gábor út: Állami gyermekotthon – Emlékező: Kovács Katalin (Józan Péterné) /lásd: 161

Szent Imre herceg (ma Villányi) út 5-7.: Szent Margit Intézet – Emlékező: Kovács Katalin (Józan Péterné) /lásd: 160

VIDÉKEN

Pécsi Állami Gyermekmenhelyhez tartozó Kaposvári intézmény – Emlékező: Schäffer Erzsébet /lásd: 238

A KÖTET KÉPEI

Címlapon

Babaházakkal játszó gyerekek egy magyarországi gyermekotthon udvarán, 1946
(JDC Archives, New York, NY_20537)

A hátsó borítón

Egy darab a lebontott Fiúárvaházból Darvas Gábor kezében (Szabó Adrienn fényképe, 2020)

A bevezető tanulmányban szereplő képek

A Patronázs Egyesület adakozásra felhívó plakátja, 1943 (Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma)

Révész Perec az Országos Zsidó Segítő Bizottság egyik gyermekotthonának kapujában (Révész Perec hagyatéka, Izrael)

Lag baomer ünnep Deszken, 1947 (Haim Genizi, *Sikum jeladim niculé ha-soah be-Hungaria* című kötetéből)

A visszaemlékezésekben szereplő képek

Tabák Sára igazolványképe 1944-ben (Centropa Alapítvány archívuma)

Ullmann Márta érettségi tablója, 1950 (Scheiber 100 oldal)

Cinege úti otthon gyermekei és nevelői, 1946 (Pollatsek (Haas) Imre)

Árvaházi gyerekek adriai nyaraláson Ungár Gyuláné Panni nénivel, 1948
(Darvas Gábor)

Kosztümös fénykép *Az ember tragédiája* átírat szereplőiről (Darvas Gábor)

Árvaházi csoportkép Franciska nénivel és Wolf Imrével (Gerő (Glück) Tamás)

Nyaralás Tahiban, 1950. A hátsó sorban Schwartz Tibor nevelő és Dér István rabbi
(Havas Tamás)

Az Árvaházi iskola 3. osztályosai az 1946/47-es tanévben (Köves József)

Csoportkép Galla Miklós nevelőről és bennlakó növendékekről

(Rosti (Rosenbaum) Iván)

Kertész Péter és testvére (Centropa Alapítvány archívuma)

Az orthodox árvaház növendékei balatonszemesi nyaraláson, 1951 (Heller Lajos)

Csoportkép a Cinege úti gyermekotthonban, 1947 (Abai-Singer Tamás)
 Az akácfa utcai Gyermekkert növendékei téli ruházatban
 (Gallai Józsefné Haas Julianna)
 Csoportkép a Hungária körúti otthonból alijázni készülő fiatalokról, 1946
 (Mezei Györgyné Gyémánt Erzsébet)
 Kovács Mira a Bácskai utcai madrichokkal (Zachor Alapítvány archívuma)
 A Délibáb utca 26. udvarán: Hanák Ágnes, Wieder Györgyi, Polgár Vera, Solt Ágnes,
 Gyöngyössi Zsuzsanna és Löwy Mária (Barnáné Löwy Mária)
 Reisler Ferenc az ezüst Somria-jelvénnel (Reisler Ferenc)
 Wieder Györgyi az édesapjával, 1940/41 (Ziegelmann Károlyné Wieder Györgyi)
 Délibáb utcai óvodástársak 1949 tavaszán: középen Balázs Judit, jobb oldalt
 Kőry Ágnes, bal oldalt Horvát Anna. (Judy Young / Balázs Judit)
 A Zichy utcai árvaház növendékei díszsort állnak dr. Feith István feleségének
 temetésén, 1956. (Hollós János)
 Árvaházi csoportkép: a II. csoport (Berger Péter)

A helyszínek, intézmények jegyzékében szereplő képek

Pesti Izraelita Hitközség Fiúárvaháza (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár – Budapest
 Gyűjteménye)
 A Fiúárvaház épülete a Zichy utcában (Budapest Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum)
 Pesti Izraelita Nőegylet Árvaháza, 1923 (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár)
 Szent Domonkos utcai gyermekotthon épülete (Heller Lajos fényképe)
 Fővárosi Izraelita Szegény Gyermekkert Egylet otthona (Óvás! Kik éltek, kik épít-
 tetek itt? honlap László Endre fényképe)
 A Cinege utcai otthon kapuja. (Emlékezők tulajdonában megőrzött fénykép)
 Csoportkép a Délibáb utca 26-ban. (Révész Perec hagyatéka, Izrael)
 Zászlóavatás a mátyásföldi Bné Akiba gyermekotthonban (*Revivim*, 1946. augusztus,
 p. 23.)
 Széchenyi emléküti Gyermekotthon (Husz Márta fényképe)

A fényképmelléletek képei

Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Múzeuma, Cfát– Révész Perec hagyatékából
 (63-69. oldalakon)
 Kisgyereket teknőben fürdet egy kislány (E.5908)
 Az izraeli zászló felvonása egy gyermekotthon udvarán (H.5614)
 Az izraeli zászló felvonása trombitaszóval (H.5556)
 Gyerekek összetolt asztalokon ping-pongoznak (H.5573-01)

Lelkes fiatalok énekelnek (H.5577)

Labdázó gyerekek a felvont izraeli zászló alatt egy gyermekotthon udvarán (H.5574-02)

Fiúk együtt tanulnak Talmudot (H.5595)

Partedliben ebédelő kislányok egy gyermekotthonban (H.5596)

Almába harapó kisfiú - Tomika (H.5599)

Lányok egy Bauhaus-ház sarokerkélyén (H.5610)

JDC Archives, New York (276-282. oldalon)

Széder esti ünnepi vacsora az egyik gyermekotthonban, c. 1947 (NY_12424)

Fürdőruhas gyerekek játszanak egy vízzel telt betonteknőben, 1946 (NY_20505)

Látogatás a Délibáb utca 26 alatti gyermekotthonban: Olt Károly, népjóléti miniszter a gyerekek között ülve, Israel J. Jacobson, a Joint magyarországi irodájának vezetője, Dr. Szűcs Géza, az Országos Zsidó Segély Bizottság elnöke és Simonovits István Népjóléti Minisztérium, 1948. (NY_14607)

Héber óra egy Bné Akiba vezetésű gyermekotthonban, 1946 (NY_20506)

Két fiú sakkozik egy udvari padon (NY_20533)

Fiúk kergetik a labdát – fociznak egy magyarországi gyermekotthonban, 1946 (NY_20536)

Babaházakkal játszó gyerekek egy magyarországi gyermekotthon udvarán, 1946 (NY_20537)

Gyerekek párosával összekapaszkodva sorban állnak egy magyarországi gyermekotthonban, 1946 (NY_20541)

Gondozónő törölget egy kisgyereket fürdés után, Budapest, 1948 (NY_61709)

Kisgyerekek levest kanalaznak a feldíszített ebédlőben, 1946 (NY_20542)

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (283. oldalon)

Fiatal lányok a Szenes Anikó Otthon varróktsz-ében (IV/54-48.3)

Hét fiatal lány a Szenes Anikó Leányotthonból (IV/54-49.2)